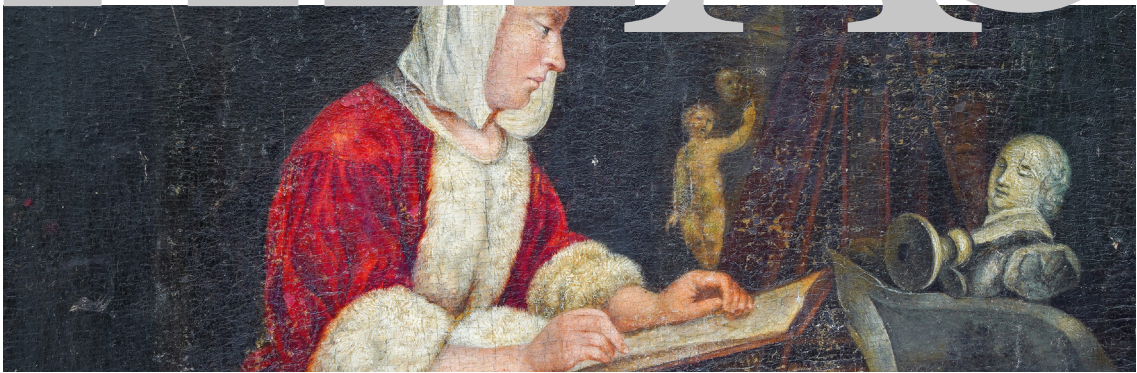

ZRC SAZU, UMETNOSTNOZGODOVINSKI INŠTITUT FRANCETA STELETA

AIHAS

ACTA HISTORIAE ARTIS SLOVENICA

28|1 • 2023

ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
ZRC SAZU, France Stele Institute of Art History

ACTA HISTORIAE ARTIS
SLOVENICA

28|1·2023

Založba ZRC

LJUBLJANA 2023

Acta historiae artis Slovenica, 28/1, 2023

Znanstvena revija za umetnostno zgodovino / Scholarly Journal for Art History
ISSN 1408-0419 (tiskana izdaja / print edition) **ISSN 2536-4200** (spletna izdaja / web edition)

Izdajatelj / Issued by
ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta /
ZRC SAZU, France Stele Institute of Art History

Založnik / Publisher
Založba ZRC

Glavna urednica / Editor-in-chief
Katarina Mohar

Uredniški odbor / Editorial board
Renata Komić Marn, Tina Košak, Katarina Mohar, Mija Oter Gorenčič, Blaž Resman, Helena Seražin

Mednarodni svetovalni odbor / International advisory board
Günter Brucher (Salzburg), Ana María Fernández García (Oviedo), Hellmut Lorenz (Wien),
Milan Pelc (Zagreb), Sergio Tavano (Gorizia-Trieste), Barbara Wisch (New York)

Lektoriranje / Language editing
Oliver Currie, Darja Gabrovšek Homšak, Tea Kačar, Tjaša Plut

Prevodi / Translations
Tina Košak, Franci Lazarini, Luka Vidmar, Polona Vidmar, Borut Praper

Celostni strokovni in jezikovni pregled / Expert and language editing
Blaž Resman

Oblikovna zasnova in prelom / Design and layout
Andrej Furlan

Naslov uredništva / Editorial office address
Acta historiae artis Slovenica
Novi trg 2, p. p. 306, SI -1001 Ljubljana, Slovenija
ahas@zrc-sazu.si; <https://ojs.zrc-sazu.si/ahas>

Revija je indeksirana v / Journal is indexed in
Scopus, ERIH PLUS, EBSCO Publishing, IBZ, BHA, DOAI

Letna naročnina / Annual subscription: 35 €
Posamezna enojna številka / Single issue: 25 €
Letna naročnina za študente in dijake: 25 €
Letna naročnina za tujino in ustanove / Annual subscription outside Slovenia, institutions: 48 €

Naročila sprejema / For orders contact
Založba ZRC
Novi trg 2, p. p. 306, SI-1001, Slovenija
E-pošta / E-mail: zalozba@zrc-sazu.si

AHAS izhaja s podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost
Republike Slovenije.
AHAS is published with the support of the Slovenian Research and Innovation Agency.

Tisk / Printed by Present d.o.o., Ljubljana
Naklada / Print run: 400

Revija AHAS je takoj po izidu prosto dostopna pod pogoji licence CC BY-NC-ND.
To ne velja za slikovno gradivo, označeno z znakom © in imenom lastnika avtorskih pravic.

AHAS Journal is freely available immediately upon publication under the terms of the CC BY-NC-ND licence.
This does not apply to images marked with the © symbol and the name of the copyright holder.

VSEBINA

CONTENTS

DISSERTATIONES

Mija Oter Gorenčič

- Srednjeveška stavbna zgodovina kapele sv. Jakoba v Konjicah. Analiza arhivskih virov, arhitekture, stenskih poslikav in stavbne plastike*7
The Medieval Architectural History of the Chapel of St James in Konjice. Analysis of Archival Sources, Architecture, Mural Paintings, and Architectural Sculpture64

Gašper Cerkovnik, Luka Vidmar

- Ponovno o stavbni zgodovini cerkve sv. Miklavža na Godešiču in ikonografiji poslikave njene zahodne fasade*69
Re-examining the Building History of the Church of St Nicholas in Godešič and the Iconography of the Painting on its Western Façade99

Lilijana Žnidaršič Golec

- Vprašanje umetnostnega naročništva pri treh dolnjepremurskih župnikih, ki so v poznem 17. stoletju študirali v Bologni*101
The Question of the Art Patronage of Three Priests from the Lower Prekmurje Region who Studied in Bologna in the late 17th Century125

Tina Košak

- Umetnostna dediščina vitezov Klarwillov iz dvorca Podsmreka pri Višnji Gori*127
The Artistic Legacy of the von Klarwill Family in Podsmreka Manor near Višnja Gora154

Polona Vidmar

- Zgodovinski prizori in portreti za zdravilišče Rogaška Slatina v zgodnjem 20. stoletju*157
Historical Scenes and Portraits Painted for the Rogaška Slatina Spa in the Early 20th Century194

Franci Lazarini

- Plečnikova oprema župnijske cerkve sv. Cirila in Metoda za Bežigradom v Ljubljani*197
Plečnik's Furnishings in the Parish Church of Sts Cyril and Methodius in Ljubljana Bežigrad218

DISSERTATIONES

Srednjeveška stavbna zgodovina kapele sv. Jakoba v Konjicah

Analiza arhivskih virov, arhitekture, stenskih poslikav in stavbne plastike

Mija Oter Gorenčič

Izr. prof. dr. Mija Oter Gorenčič, ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, mija.oter@zrc-sazu.si, ORCID ID: 0000-0002-9285-1894

Izveček:

Srednjeveška stavbna zgodovina kapele sv. Jakoba v Konjicah.

Analiza arhivskih virov, arhitekture, stenskih poslikav in stavbne plastike

1.01 Izvirni znanstveni članek

Članek na podlagi analize znanih in novoodkritih arhivskih virov, novih spoznanj o srednjeveških poslikavah, sklepnikih z grbi ter o arhitekturni in stavbnoplastični pričevalnosti kapele prinaša spremenjeno razlago o srednjeveški stavbni zgodovini kapele. Opravljena raziskava kaže, da je bila konjiška kapela zgrajena kot enotna gradnja oziroma kot štiripolna bratovščinska kapela, ki je bila že v zadnji tretjini 14. stoletja tudi obokana. Grbovni sklepniki grofov Celjskih, gospodov Wallsee ter, kot je predlagano v tem prispevku, duhovnika in pozneje arhidiakona Jakoba Dürra kažejo na tesno povezavo z vplivno bratovščino, ki je imela v kapeli svoj sedež, hkrati pa prosopografske študije izpričujejo njihovo tesno prepletenost prav v času gradnje kapele.

Ključne besede: srednji vek, Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, kapela sv. Jakoba, stavbna zgodovina, arhitektura, stavbna plastika, srednjeveške stenske poslikave, grbovni sklepniki, grofje Celjski, rodbina Wallsee, rodbina Dürr, velika Marijina bratovščina na Dravskem polju

Abstract:

The Medieval Architectural History of the Chapel of St James in Konjice.

Analysis of Archival Sources, Architecture, Mural Paintings, and Architectural Sculpture

1. 01. Original scientific article

Based on the analysis of the already known and newly discovered archival sources, new realisations about medieval mural paintings, the keystones bearing the coats of arms, and the architectural elements of the Chapel of St James, the article presents a revised interpretation of this building's medieval architectural history. The research conducted reveals that from the very outset, the Konjice Chapel was constructed as a four-bay confraternity chapel and that it was already vaulted in the final third of the 14th century. The coats of arms of the Counts of Cilli, the Lords of Wallsee, and, as suggested in this paper, the priest and later Archdeacon Jakob Dürr suggest a close association with the influential Confraternity that had its headquarters in the Chapel. Meanwhile, prosopographical studies indicate that members of these noble families were closely connected at the time of the Chapel's construction.

Keywords: Middle Ages, Slovenske Konjice, Parish Church of St George, Chapel of St James, architectural history, architecture, architectural sculpture, medieval mural paintings, heraldic keystones, Counts of Cilli, Lords of Wallsee, Dürr family, Great Confraternity of Our Beloved Lady of the Dravsko polje Plain

Kapela sv. Jakoba, ki je prizidana ob severno stran župnijske cerkve sv. Jurija v Slovenskih Konjicah, je bila v srednjem veku sedež vplivne velike Marijine bratovščine na Dravskem polju (sl. 1).¹ V arhitekturnem pogledu je kapela pravokoten prostor s štirimi križnorebrasto obokanimi polami (sl. 2). Na prvem, vzhodnem obočnem sklepniku je izklesan grb z rokavico na rdečem polju in zvezdo nad grbovnim ščitkom, v drugi obočni poli je na sklepniku črn grb z belim prečnim brunom, v tretji je na sklepniku moder grb s tremi zlatimi zvezdami, v četrti, zahodni poli pa je na sklepniku izklesana rozeta. V glavno ladjo se kapela, ki se torej tudi na vzhodni strani ravno zaključuje in ima od leta 1713 patrocinijske sv. Križa² (sl. 3), odpira s štirimi v preteklosti večkrat predelanimi arkadnimi odprtini. Čeprav kapela arhitekturno ne izstopa, je bila v literaturi že večkrat obravnavana, o njenem pomenu pa pričajo predvsem izklesani grbi na sklepnikih in dejstvo, da je imela v kapeli svoj sedež ena najvplivnejših, če že ne kar najvplivnejša srednjeveška marijanska bratovščina na slovenskih tleh. Ta prispevek nadgrajuje doslej zapisane hipoteze o arhitekturi srednjeveške kapele, in sicer z novimi ugotovitvami, ki spreminjajo dosedanje razlage in prinašajo nov predlog stavbnega razvoja kapele. Novi premislek o stavbni zgodovini je zasnovan na analizi arhivskih virov, stenskih poslikav ter arhitekturne in stavbnoplastične pričevalnosti kapele.

Stanje raziskav

S stavbno zgodovino kapele so se doslej najbolj poglobljeno ukvarjali Avguštin Stegenšek,³ Jože Curk,⁴ Albin Vengust⁵ in Robert Peskar.⁶ Avguštin Stegenšek je zavrnil ustno izročilo, da je kapela oziroma stranska ladja najstarejši del konjiške cerkve. Kapelo je povezal z Ortolfom IV. Konjiškim, ki je pred letom 1369 na željo svojih prednikov poskrbel za ustanovitev kapele oziroma za prizidavo stranske ladje na čast sv. Jakobu in jo izbral za zadnje počivališče zase in svoj rod. Ker stranska ladja nima zunanjih opornikov, je domneval, da je bila sprva morda ravno stropana, obokali pa naj bi jo okoli sredine 15. stoletja.⁷ Konzole, na katere se v kapeli iztekajo obočna rebra, so po njegovi oceni »brez posebno zanimivih oblik«, izjema pa je ena, na kateri je »glava pod baldahinčkom«, ki se ponavlja v prezbiteriju, zaradi česar je sklepal, »da sta se oba prostora istočasno svodila.«⁸ V zvezi s stavbno plastiko kapele je opozoril še na to, da grbi na obočnih sklepnikih barvno niso pravilno obnovljeni.⁹

¹ O najnovejših dognanjih v zvezi z bratovščino, njenim prvotnim sedežem v konjiški kapeli sv. Jakoba in drugim v gotski kapeli cerkve sv. Danijela v Celju gl. Oter Gorenčič, "Grofje Celjski," 11–75.

² O tem gl. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 32; prim. Preglej, "Arhivalni izpiski," 173.

³ Stegenšek, "O grbih," 163–64; Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 25–26.

⁴ Curk, *Topografsko gradivo*, 4: 12, 14, 16, 18–19; Curk, "Oris gradbene zgodovine Pohorja," 91; Curk, "O umetnostni podobi," 200.

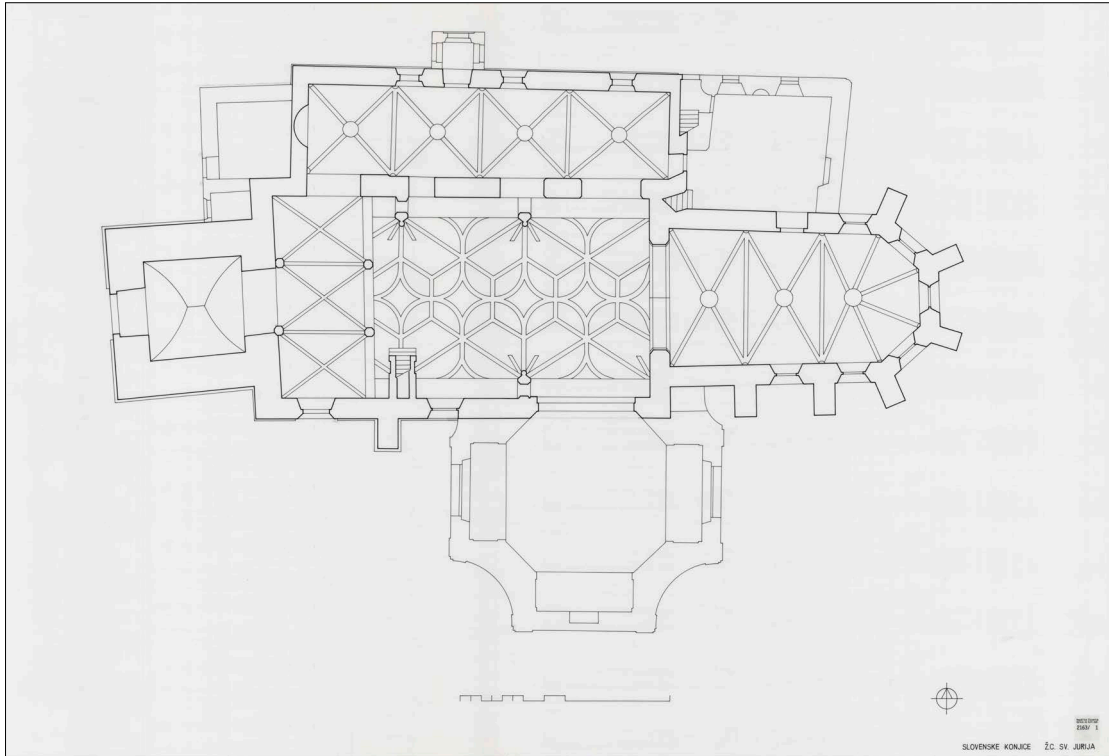
⁵ Vengust, "Prispevek," 37–49.

⁶ Peskar, "Arhitektura," 69–70, 270–73.

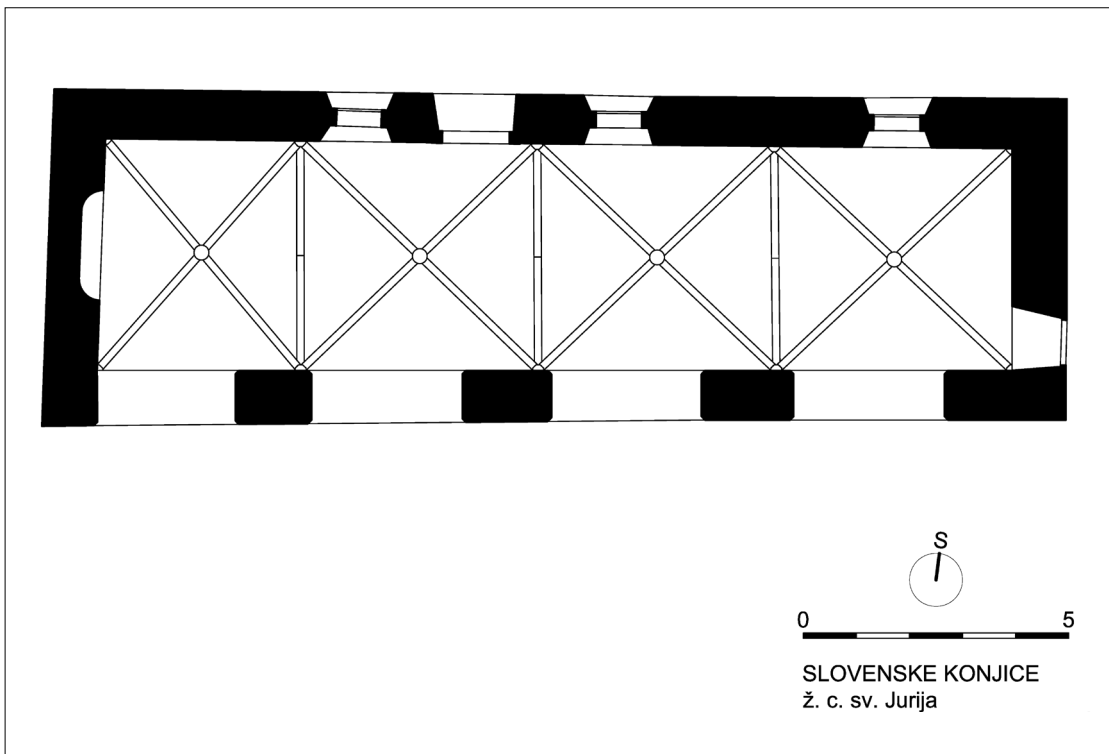
⁷ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 26, 33.

⁸ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 25, 26. Štiri leta pred tem je Stegenšek, "O grbih," 164, zapisal: »Kapelica je obokana – in postavljena – istočasno ali malo pozneje ko prezbiterij.«

⁹ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 25: »/.../ ti grbi niti glede barv niso pravilno prenovljeni, jako dvomljiv je n. pr. grb celjski«; prim. Stegenšek, "O grbih," 163–64, kjer je razvidno, da se mu je celjski grb zdel problematičen zato, ker »tri zlate zvezde na modrem polju niso vzbokle«. Restavracija sklepnikov in celotne kapele je bila izvedena v sedemdesetih letih 20. stoletja.

1. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, tloris, 1994–1995 (© INDOK center MK, avtor: Jon Grobovšek)

2. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, tloris, 2022 (© ZRC SAZU, avtor: Nejc Bernik)

3. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, pogled proti vzhodu
(© ZRC SAZU, foto: Gorazd Bence)

4. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, pogled na arkadno steno
(© ZRC SAZU, foto: Gorazd Bence)

Jože Curk je leta 1967 ob opisu kapele opazil, da so v zahodni polovici »rebra brez profila«. ¹⁰ Ob ogledu podstrešja je ugotovil, da je imela k cerkvi prizidana stranska ladja sprva precej nižjo pultno streho, in domneval, da so morda sočasno povišali glavno in prezidali stransko ladjo. Ob tem je zapisal, da ni mogoče ugotoviti, ali je bila stranska ladja že takoj obokana ali ne, in dodal, da je kapela »najverjetneje nastala šele ca. 1464 iz Ortolfove kapele sv. Jakoba izpred l. 1369, za kar bi govorila tudi različna profilacija njenih reber«. ¹¹ Za Avguštinom Stegenškom je ponovil, da je bila v kapeli, prizidani ladji pred letom 1369, grobnica gospodov Konjiških, ¹² pred letom 1464 pa so jo s pomočjo kaplana beneficija »podravske bratovščine ŽMB Gregorja Freyhatta« predelali v stransko ladjo in jo obokali. ¹³ Dvajset let pozneje je zapisal, da so od glavne ladje nekoliko nižjo, na zahodu nekoliko krajšo in ravno zaključeno severno kapelo prizidali v letih 1365–1369 in jo v pozni gotiki s štirimi loki povezali z glavno ladjo (sl. 4). Po njegovih besedah obočna rebra slonijo na »bogatih geometričnih in arhitektonskih konzolah«, povezujejo pa jih sklepniki z grbi, od katerih je enega prepoznal kot grb gospodov Konjiških in drugega kot grb grofov Celjskih. Dodal je, da so severno ladjo osvetljevala tri zašiljena okna, od katerih je eno pozneje zamenjal vhodni portal. Ko je bila glavna ladja povišana za približno dva metra in ravno stropana, je bila krita z novo streho, ki je na severni strani prekrila tudi stransko ladjo. ¹⁴

Prelomnico v stavbnozgodovinskih raziskavah konjiške kapele predstavlja samostojna razprava Albina Vengusta iz leta 1991, namenjena prav analizi gotske arhitekture konjiške župnijske cerkve. ¹⁵ V njej je avtor korigiral in nadgradil hipoteze Avguština Stegenška in Jožeta Curka. Po Vengustovi interpretaciji lahko gradnjo kapele vzporejamo z arhivsko navedbo iz leta 1342 *ainer capeln bey Ganabitz zu pawen*. ¹⁶ Pisec je domneval, da je bila prvotna kapela pravokotnega tlorisa s krajšo stranico prizidana k zahodnemu delu severne stene glavne ladje; vhod naj bi omogočal prehod iz ladje, bila naj bi ravno krita in brez oken. V prid takšni interpretaciji naj bi kazali temelji nekdanje vzhodne stene kapele med tretjo in četrto obočno polo stranske ladje. ¹⁷ Kapela naj bi bila nato zaradi potreb bratovščine v sedemdesetih letih 14. stoletja razširjena za eno kvadratno polo proti vzhodu, saj naj bi bili tudi med drugo in tretjo travejo stranske ladje odkriti temelji prečnega zidu oziroma tedanjega novega vzhodnega zidu kapele. Kapela je bila tedaj v obeh polah domnevno križnorebrasto obokana, v severni steni novozgrajene pole naj bi bila vzdana vrata, narejeni naj bi bili tudi severni okni, ki sta bili pozneje barokizirani. Že obstoječemu prehodu med kapelo in glavno ladjo naj bi dodali še enega, tedaj pa naj bi v zahodni steni kapele naredili tudi nišo, ki naj bi po Vengustovem mnenju služila za kip ali oltar sv. Jakoba. Pred tem kipom ali oltarjem naj bi bil

¹⁰ Curk, *Slovenske Konjice*, 12.

¹¹ Curk, *Slovenske Konjice*, 18.

¹² Curk, *Slovenske Konjice*, 14, 19.

¹³ Curk, *Slovenske Konjice*, 19. O (ne)ustreznem patrociniju podravske bratovščine, ki se pojavlja v literaturi, gl. Oter Gorenčič, "Grofje Celjski," 16 (op. 33), 22–27.

¹⁴ Curk, "Oris gradbene zgodovine Pohorja," 91. Enaka identifikacija grbov tudi še v Curk, "O umetnostni podobi," 200.

¹⁵ Vengust, "Prispevek," 37–49. O tej temi je avtor pred tem spisal diplomsko nalogo, v kateri pa se severni kapeli župnijske cerkve ne posveča, gl. Vengust, "Valentin Fabri."

¹⁶ Blaznik, *Historična topografija*, 352; Vengust, "Prispevek," 40.

¹⁷ Vengust, "Prispevek," 40–41 (op. 19).

v tla položen nagrobnik viteza Ortolfa (sl. 5).¹⁸ Ostanek prvotnega obokanja so po Vengustu rebra pravokotnega profila z močno prirezanim robom bikonveksne oblike oziroma klinastega profila v zahodnih dveh polah. Okoli leta 1464 naj bi nato po Vengustovi interpretaciji »s pomočjo bratovščine ŽMB« na vzhodni strani prizidali še dvoje kvadratnih pol in ju obokali z rebri pravokotnega profila s klinastim prirezom z obojestranskim žlebom. Za poenoten videz naj bi v obeh zahodnih polah zamenjali konzole z novimi in jim dodali prvo (spodnjo/obkonzolno) sekcijo reber, katerih profilacija je enaka profilaciji reber v vzhodnih dveh travejah.¹⁹

Leta 1996 je nekaj besed stavbni zgodovini konjiške kapele ponovno namenil Jože Curk, ki pa je svojo dotedanjo razlago preoblikoval skladno z Vengustovo interpretacijo. Tako je najprej povzel svoj opis kapele iz leta 1967, v navezavi na hipoteze Albina Vengusta pa nato tudi on zapisal, da so med letoma 1342 in 1369 »postopoma prizidali malce nižjo, obojestransko ravno zaključeno dvopolno grobno kapelo Konjiških gospodov«, s pomočjo »podravske bratovščine Žalostne Matere božje« pa so jo pred letom 1464 podaljšali za dve obočni poli proti vzhodu in s štirimi loki povezali z glavno ladjo.²⁰

Zadnji, ki je nekoliko obširneje proučeval konjiško severno kapelo, je bil Robert Peskar. Zapisal je, da je imela v njej sedež nekdanja velika bratovščina Žalostne Matere božje v Savinjski dolini in na Dravskem polju in da kapela »ne izdaja arhitekturnih posebnosti in je bolj zanimiva zaradi heraldičnih upodobitev in problematike časovne opredelitve«. ²¹ Obočni sistem in grbi na sklepniških po Peskarjevi oceni kažejo posebno zapleten stavbni razvoj. ²² Glede stavbne zgodovine kapele je nato povzel ugotovitve Albina Vengusta, sam pa izpostavil stike reber s sklepniki in ocenil, da so sklepniki z izjemo vzhodnega »sekundarno vstavljeni, vendar, sodeč po profilaciji samega sklepnika, najverjetneje sočasno«. ²³ Prvi je poskusil tudi identificirati vse tri grbe; poleg grba grofov

5. Nagrobnik Ortolfa IV. Konjiškega (u. 1370), nekdanj v župnijski cerkvi sv. Jurija v Slovenskih Konjicah, danes odtujen (© CC BY-SA 3.0, Wikimedia Commons)

¹⁸ Vengust, "Prispevek," 41 (op. 19).

¹⁹ Vengust, "Prispevek," 40–41.

²⁰ Curk, "O umetnostni podobi," 200.

²¹ Peskar, "Arhitektura," 69.

²² Peskar, "Arhitektura," 271.

²³ Peskar, "Arhitektura," 271.

Celjskih je prepoznal tudi grb na sklepniku druge obočne pole, ki pripada Wallseejcem²⁴ in ki torej ni »konjiški grb«, kot je domneval Jože Curk.²⁵ Bistveno težavnejši za prepoznavanje je grb na vzhodnem sklepniku z rokavico na rdeči podlagi in zvezdo na modrem ozadju sklepnika nad grbovnim ščitkom. Robert Peskar je opozoril, da imajo takšen grb »vitezi von der Dürr«, zvezda na modrem polju sklepnika pa bi kazala na ministerialno zvezo s Celjskimi,²⁶ čeprav sočasno navaja tudi, da vzhodni grb »še ni identificiran«.²⁷ Na podlagi obeh prepoznanih grbov je Robert Peskar izpeljal novo datacijo prezidave kapele. Izhajajoč iz zgodovinskih okoliščin, je obsežno prenavo kapele umestil v čas med letoma 1390, ko je »Rudolf Wallseejski na podlagi oporoke in skrbništva nad otroki Huga Devinskega /.../ prevzel upravo nad vsem premoženjem Devinskih«, in 1456, ko je bil ubit zadnji moški predstavnik grofov Celjskih.²⁸ Robert Peskar je ob tem poudaril, da je to v nasprotju z dotedanjimi ugotovitvami, saj naj bi bila po Vengustovi interpretaciji kapela proti vzhodu podaljšana šele leta 1464.²⁹ Po Peskarjevem mnenju so jo torej podaljšali prej, med letoma 1390 in 1456, s tem pa pisec deloma prihaja navzkriž s svojo razlago stavbne zgodovine kapele. O vzhodnih dveh travejah namreč piše kot o »mlajših dveh travejah«, ³⁰ grba Wallseejcev in grofov Celjskih, na podlagi katerih je izpeljal novo datacijo, pa sta izklesana na sklepnikih druge in tretje obočne traveje. Ker tudi v nadaljevanju besedila piše o povečanju kapele proti vzhodu,³¹ a ne omeinja morebitne svoje drugačne interpretacije stavbnega razvoja, si to lahko najbrž razlagamo tako, da je pritrtil Vengustovi razlagi, le da predlaga drugačno datacijo; kapela bi bila tako prvič in drugič podaljšana prej, in sicer v časovnem okviru, ki ga je predlagal. V uvodu v kataložno enoto svoje disertacije je gradnjo severne ladje sicer umestil v čas »po letu 1390«, ³² vendar je to v navzkrižju z arhivsko dokazanim obstojem kapele že leta 1369.³³

Dve bežni omembi kapele najdemo tudi pri Mateju Klemenčiču, ki se je sicer osredotočil na prezidavo oziroma obokanje ladje konjiške župnijske cerkve. V kataložni enoti k razstavi *Gotika v Sloveniji* je zapisal, da je bila severna ladja glavni dodana v sredini 14. stoletja,³⁴ v zborniku razprav pa je ta zapis razširil z besedami, da je bila severna ladja »prizidana sredi 14. in povečana sredi

²⁴ Stegenšek, "O grbih," 164–65, piše, da je v drugi obočni poli, gledano od vzhoda proti zahodu, na sklepniku poleg prečnega bruna v spodnjem delu tudi lilija. Zvezdo, lilijo in (divjo) rožo (ščipek) na sklepnikih tako prepozna kot Marijine znake in zaključuje, »mogoče je torej, da je dala kapelico svoditi Marijina družba«. Prim. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 25, kjer enako piše o roki z zvezdo, počrtnem pasu z lilijo, treh zlatih zvezdah na modrem polju in odprti ostrožnici (šipku). O »diagonalnem pasu in liliji« beremo tudi pri Curk, *Slovenske Konjice*, 12. Kot je razvidno iz fotografij, posnetih med konservatorsko-restavratorskimi deli, ki so v kapeli potekala v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, je bila lilija poznejši dodatek grbu, najverjetneje iz časa recentne poslikave kapele, gl. fotografija št. 5, list XIV, ž. c. sv. Jurija, Slov. Konjice, Fototeka, Območna enota Celje, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (ZVKDS, OE Celje).

²⁵ Curk, "Oris gradbene zgodovine Pohorja," 91; Curk, "O umetnostni podobi," 200.

²⁶ Peskar, "Arhitektura," 272–73.

²⁷ Peskar, "Arhitektura," 273.

²⁸ Peskar, "Arhitektura," 270–72.

²⁹ Peskar, "Arhitektura," 271–72.

³⁰ Peskar, "Arhitektura," 271.

³¹ Peskar, "Arhitektura," 272.

³² Peskar, "Arhitektura," 270.

³³ Litterae Fundatitiae, pag. 2–3, Abschriften, Geistliche Stiftungsakten (v nadaljevanju GSTA) 128, 1–4, Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec (StLA); prim. Orožen, *Das Bisthum*, 223–24.

³⁴ Klemenčič, "Slovenske Konjice, ž. c. sv. Jurija: ladja," 79.

15. stoletja«. ³⁵ Janez Höfler je leta 2004 zapisal le, da so ladji cerkve na severni strani prizidali kapelo pred letom 1369. ³⁶

Iz predstavljenega stanja raziskav je razvidno, da so razlage stavbnega razvoja kapele precej neenotne. Po interpretaciji Avgušтина Stegenška je bila torej kapela zgrajena pred letom 1369 in okoli sredine 15. stoletja obokana; morebitne postopne gradnje ni omenjal. Prvi je večfazno, in sicer dvofazno gradnjo kapele domneval Jože Curk. Po njegovi prvotni razlagi je bila kapela sprva krajša na zahodni in ne na vzhodni strani. To interpretacijo je opustil po objavi Vengustovega članka in v njem objavljeni hipotezi, da je bila kapela podaljšana dvakrat, in to proti vzhodu, na podlagi česar je Curk nato spremenil prvotno mnenje in tudi on povzel razlago s tremi fazami gradnje oziroma z dvema podaljšavama kapele v sto letih. Robert Peskar je upravičeno povezal grbe z datacijo kapele, vendar pa je z novo časovno umestitvijo le spremenil in zamejil čas dveh podaljšav kapele, ni pa podal svoje razlage stavbne zgodovine oziroma ni nasprotoval Vengustovi interpretaciji.

Dvom, da bi bila kapela sprva zgolj enotravejna, nato obokana dvotravejna in šele nato obokana štiritravejna, pri čemer bi zaradi estetskih razlogov zamenjali spodnje dele reber in konzole v domnevno starejših dveh travejah, vzbuja več dejstev, ki jih želim v nadaljevanju prispevka sistematično predstaviti.

Arhivski viri

Največjo pozornost arhivskim virom je pri obravnavi konjiške kapele doslej namenil Albin Vengust in prav na njihovi analizi utemeljil svojo razlago o treh fazah gradnje štiripolne kapele. Začetek gradnje je povezal z arhivsko navedbo iz leta 1342 *ainer capeln bey Ganabitz zu pawen* in na podlagi te izpeljal svojo interpretacijo postopnega stavbnega razvoja kapele. ³⁷ Podatek o tem arhivskem zapisu je povzel po Pavletu Blazniku, ³⁸ za Vengustom pa so ga nekritično prevzeli tudi drugi umetnostni zgodovinarji. Pri Robertu Peskarju tako preberemo, da je ta zapis »prvi arhivsko izpričani podatek o gradbenih delih«, ³⁹ letnico 1342 pa je po Vengustovi objavi kot začetek gradnje kapele prevzel tudi Jože Curk. ⁴⁰ Preveritev te arhivske navedbe, opravljena za pripravo tega članka, je pokazala, da gre pri Vengustovi razlagi za napako in hkrati tipičen primer napačne interpretacije sekundarnih izpisov iz virov ter vnovičen prvovrsten dokaz, kako nujno se je tudi pri obravnavi srednjeveških umetnostnih spomenikov vrniti *ad fontes* ter ponovno preveriti primarne vire in predvsem kontekst različnih skrajšanih izpisov. Pavel Blaznik je vir poimenoval »izvleček iz 16. stoletja«, ki se hrani v Štajerskem deželnem arhivu. ⁴¹ Med raziskavo mi je v graškem deželnem arhivu uspelo najti omenjeni »izvleček«. Izkazalo se je, da gre za regist listine iz leta 1342 in da v njem ni zapisana le formulacija, ki jo je izpisal Blaznik in povzel Vengust, temveč tudi, da je dovoljenje za gradnjo kapele od oglejskega patriarha Bertranda prejel *Hainrich Tanner*. ⁴² To odkritje je bilo ključ

³⁵ Klemenčič, "Župnijska cerkev v Konjicah in gradbena dejavnost Valentina Fabrija," 111.

³⁶ Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 190.

³⁷ Vengust, "Prispevek," 40.

³⁸ Blaznik, *Historična topografija*, 352.

³⁹ Peskar, "Arhitektura," 271.

⁴⁰ Curk, "O umetnostni podobi," 200.

⁴¹ Blaznik, *Historična topografija*, 352.

⁴² Allgemeine Urkundenreihe (AUR) 2216h, StLA.

do spoznanja, da gre pri omenjenem »izvlečku« za svobodni povzetek bistva listine, katere prepis se prav tako hrani v Štajerskem deželnem arhivu. Ta listina je bila izdana 19. oktobra 1342 in se sploh ne nanaša na župnijsko cerkev v Konjicah, ampak na patriarhovo dovoljenje Henriku Tannerju za gradnjo kapele sv. Pankracija na gradu Jamnik oziroma *in fundo proprio sub castro tuo Holenstayn in dicta plebe sito*.⁴³ Iz leta 1342 torej nimamo prav nobenega arhivskega podatka o konjiški kapeli sv. Jakoba, o njenem obstoju ali gradnji že v tem času.

Kateri arhivski podatek je torej relevanten, ko govorimo o stavbni zgodovini stranske ladje konjiške župnijske cerkve? Obravnavana kapela se pisno prvič omenja v prepisu listine s 1. februarja 1369, v kateri se prvič omenjajo tudi bratovščina na Dravskem polju, prošt in kaplan bratovščine ter patron kapele sv. Jakob. Iz tega dokumenta je razvidno, da je bila kapela sv. Jakoba bratovščinska oziroma da je imela v njej bratovščina svoj sedež (*dem Probst und der Bruderschaft in dem Tragfeldt und ihren Caplan zu der Cäpellen St: Jacobß, die da gelegen ist in der Abseyten der Pfarrkirchen zu Gonowitz*).⁴⁴ Ta datum, torej 1. februar 1369, je za gradnjo kapele *terminus post quem non*. Glede na pomembnost, vpliv in veličino velike Marijine bratovščine na Dravskem polju, ki izhaja že iz njenega imena, se zdi presenetljivo, da bi bila kapela sprva zgrajena zgolj v velikosti 3,78 x 4,38 metra in poleg tega še ob zahodnem koncu ladje. Najbolj pričakovano bi bilo, da bi bila že takoj zgrajena v sedanjem obsegu ali pa kvečjemu v dveh fazah oziroma s poznejšim obokanjem, kar bomo preverili v nadaljevanju.

Prepis kopalne knjige velike Marijine bratovščine na Dravskem polju, v kateri je tudi prepis listine iz leta 1369, je bil vidimiran 4. junija 1737, najmlajši prepisani dokument v njej pa je iz leta 1503. Prepis mi je uspelo najti v graškem Štajerskem deželnem arhivu,⁴⁵ med pripravo tega prispevka pa sem originalno verzijo kopalne knjige našla v župnijskem arhivu Slovenske Konjice.⁴⁶ Najstarejša listina v kopalni knjigi dravskopoljske bratovščine je datirana *an dem heiligen auffahrt abendt* 1357, ko je Ortolf IV. Konjiški z ženo Evfemijo s tedanjim konjiškim župnikom in savinjskim arhidiakonom Dytmarjem opredelil dolžnosti in pravice glede dveh hub.⁴⁷ V istem letu, torej 1357, so si gospodje Konjiški dali postaviti grobno kapelo v kartuziji Žiče, kjer je bilo pred tem že pokopanih nekaj predstavnikov njihove rodbine, saj si je Leopold V. leta 1337 za grob izbral prav to kartuzijo, v kateri sta bila pokopana že njegov oče in stari oče.⁴⁸ V najstarejši listini kopalne knjige Ortolf ni omenjen ne kot graditelj ne kot ustanovitelj, poleg tega v njej ni nobene omembe bratovščine ali kapele, čeprav je bratovščina tega leta morda že delovala. Na to bi lahko kazala prav

⁴³ AUR 2210c, StLA; Otorepec, *Gradivo*, 190 (št. 950). *Hainreich der Tanner* se omenja tudi v listini, izdani 29. julija 1341, gl. prepis AUR 2191b, StLA. O gradu Jamnik gl. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 95–98; Pirchegger, "Geschichtliche Wanderungen," 3; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, 55; Stopar, *Grajske stavbe*, 2: 54; Kos, *Vitez in grad*, 292–93; Sapač, *Freudenberg*, 55–67.

⁴⁴ *Litterae Fundatitiae*, pag. 2–3, Abschriften, GSTA 128, 1–4, StLA; prim. Orožen, *Das Bisthum*, 223–24.

⁴⁵ *Litterae Fundatitiae*, Abschriften, GSTA 128, 1–4, StLA. Prim. Oter Gorenčič, "Grofje Celjski," 13.

⁴⁶ *Litterae Fundatitiae*, Vidimirte Abschriften, Cerkevne listine 1588–1799, Župnijski arhiv Slovenske Konjice (ŽASK). Konjiška različica se od graške vsebinsko ne razlikuje, drugačna je le v tem, da so regesti listin v originalni verziji izpisani na koncu, v graški pa na začetku knjige. V Konjicah hranjena knjiga je tudi lepše pisana ter na začetku in koncu originalno pečatena, podpisana in datirana.

⁴⁷ *Litterae Fundatitiae*, pag. 1, Abschriften, GSTA 128, 1–4, StLA; Orožen, *Das Bisthum*, 223.

⁴⁸ Le Couteulx, *Annales*, 503–04; Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 170, 192, 195, 204; Pirchegger, "Geschichtliche Wanderungen," 3; Kos, "Plemiška darovanja," 45; Mlinarič, "Žički kartuzijani," 172. Gl. tudi Koropec, "Svetna zemljiška gospostva," 99–106.

vključitev listine v kopiačno knjigo,⁴⁹ čeprav je možna tudi drugačna razlaga. Morda je ta posest prišla v last bratovščine pozneje ob njeni ustanovitvi in je bila zaradi tega nato vključena v kopiačno knjigo. Ti podatki bi lahko kazali na to, da stranska kapela župnijske cerkve v Konjicah tedaj še ni bila v gradnji in da je bila potemtakem zgrajena po letu 1357 in pred letom 1369. Kot lahko sodimo na podlagi formulacije v prepisu bratovščinskih pravil iz leta 1373, ki so prav tako del kopiačne knjige, je dal kapelo postaviti Ortolf IV. Konjiški na željo svojih prednikov ter v blagor mrtvim in živim bratom in sestram tedaj že obstoječe bratovščine, ki je v njej ustanovila kaplanijo.⁵⁰ Letnica Ortolfove smrti, 1370,⁵¹ se lepo ujema s časom gradnje kapele, torej pred letom 1369.

Leta 1982 je Janez Höfler objavil, da je bil oltar sv. Jakoba leta 1371 še enkrat ustanovljen in da so ustanovo poleg treh meščanov s sobrati in sosestrami podprli župniki iz Majšperka, Nove Cerkve in Vitanja.⁵² Avtorica prispevka sem za leto 1371 pregledala relevantno listinsko gradivo v graškem arhivu in našla prepis listine, izdane 27. oktobra 1371 v Vidmu, s katero je oglejski patriarh Markvard za kaplana oltarja sv. Jakoba na desni strani konjiške cerkve kot primernege imenoval Johanna Adelharta z vsemi pravicami *in spiritualibus et temporalibus*. Johanna je prezentiral konjiški župnik Ulrik, iz listine pa še izvemo, da se je bratovščina duhovnikov in laikov v Konjicah v skrbi za rešitev duš in pospeševanje bogoslužja odločila s primernimi dohodki dotirati oltar sv. Jakoba, da se bo z njimi mogel vzdrževati duhovnik, ki bo pri njem redno maševal. Pravico do prezentacije je imel župnik, pravico do konfirmacije pa patriarh.⁵³ Dan za tem, 28. oktobra 1371, je patriarh odobril oltarno ustanovo, tj. dotacijo duhovniške in laiške bratovščine. Potrdil je tudi dogovor, da bo duhovnik na dan sv. Jakoba, na dan sv. Jurija in na dan posvetitve oltarja dajal konjiškemu župniku določeno vsoto denarja, da bodo tako zaščitene pravice matične cerkve.⁵⁴ V listini s 27. oktobra 1371 se omenja novoustanovljeni oltar le v začetnem regestu v formulaciji *zum Caplan des neugestifteten s. Jacobi altares*, medtem ko se v listini, izdani dan kasneje, v uvodnem delu – regestu omenja le ustanova oziroma donacija Jakobovega oltarja. V prepisu prve od obeh listin je navedeno, da je župnik prezentiral Johanna Adelharta za kaplana *ad quod altare instituentum*. Iz začetnega besedila iste listine je razvidno, da je bratovščina dotirala že obstoječi oltar: *./.../ Cum itaque quedam fraternitas ./.../ dotaverit quoadam [!] altare constructum in parochiali ecclesia ./.../ in honorem S. Jacobi ./.../*⁵⁵ Da gre za že obstoječi oltar, je razvidno tudi iz besedila druge listine, izdane 28. oktobra 1371. Patriarh piše namreč članom bratovščine *./.../ quod uos ./.../ disposuistis altere (!) constructum et hedificatum [!] ad honorem ./.../ beati Jacobi ./.../ a latere destro bonis et possessionibus infrascriptis dotare ./.../*⁵⁶ Listini iz leta 1371 torej ne kažeta, da bi na začetku sedemdesetih let 14. stoletja v kapeli ponovno potekala kakšna gradbena dela, ki bi za seboj potegnila novo ustanovitev oltarja.

⁴⁹ Prim. Oter Gorenčič, "Grofje Celjski," 26.

⁵⁰ Gl. *Litterae Fundatitiae*, pag. 3, Abschriften, GSTA 128, 1–4, StLA; Oter Gorenčič, "Grofje Celjski," 26–27.

⁵¹ Gl. Mlinarič, *Kartuziji Žiže in Jurklošter*, 37.

⁵² Höfler, *Trije popisi*, 16. Prim. Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 190, kjer navaja, da je bila bratovščina ustanovljena »menda leta 1357 in ponovno zagotovo leta 1371«. Podpisana ugotavljam, da iz najdenih in pregledanih prepisov dveh listin iz leta 1371 ni razvidno, da bi bila bratovščina tega leta na novo ustanovljena.

⁵³ AUR 3119e, StLA.

⁵⁴ Prepis listine: AUR 3120a, StLA. Prim. Otorepec, *Gradivo*, 249 (št. 1286). Za pomoč pri natančni interpretaciji obeh listin se zahvaljujem dr. Ani Lavrič.

⁵⁵ AUR 3119e, StLA.

⁵⁶ AUR 3120a, StLA. Za pomoč pri natančni interpretaciji obeh listin se zahvaljujem dr. Ani Lavrič.

Doslej tudi ni bilo znano, da bi bil v kapeli še kakšen drug oltar. V arhivskih virih, povezanih z veliko Marijino bratovščino na Dravskem polju, pa je bilo med pripravo tega prispevka mogoče najti še en dragocen podatek. V listini z 8. septembra 1386 je namreč konjiški župnik Peter Topolt naznanil, da je od Leopolda Konjiškega in njegove žene Neže prejel določeno posest. V zameno so morali župnik in njegovi nasledniki v bratovščinski kapeli sv. Jakoba za njun dušni blagor opravljati maše in druge v listini predpisane obveznosti. Listina omenja, da naj se predpisane slovesnosti opravljajo med drugim tudi pri oltarju sv. Sigismunda (*vnd daz ampt shol man singen auf sand Sigismunds alter*).⁵⁷ Ker se pred tem v listini naštevata dva druga obvezna dela liturgije izrecno v kapeli, je morda v Jakobovi kapeli stal tudi oltar sv. Sigismunda, ki v dosedanji literaturi še ni bil omenjen.

Arhivski viri nam torej ne dajejo nobene opore za interpretacijo, da bi bila kapela zgrajena v dveh ali celo treh fazah. Ravno nasprotno – kapela se v kopalni knjigi in drugih listinah, ohranjenih v povezavi z dravskopoljsko bratovščino, pogosto omenja, morebitnih navedb o prezidavi ali povečavi pa v pregledanih virih ni bilo mogoče najti. Tudi opisi lokacije oltarja sv. Jakoba, denimo, *a latere destro* z 28. oktobra 1371⁵⁸ ali *in der chapellen in der abseiten sanct Jacobs die zu der pruderschaft gehört* v listini iz leta 1386,⁵⁹ namigujejo na to, da je bila kapela najverjetneje večja in ne v dolžini ene obočne pole. Prav tako se že ob prvi omembi 1. februarja 1369 omenjata prošt in kaplan bratovščine *zu der cäpellen Sanct Jacobss die da gelegen ist in der abseyten der pfahr kkirchen zu Gonowiz*.⁶⁰ Albin Vengust je leta 1991 zapisal, da šele v Freyhattovem testamentu iz leta 1464 »ni več govora o kapeli, ampak o stranskem prostoru in oltar sv. Jakoba bo počaščen z večno lučko po končani gradnji«. ⁶¹ Pregled testamenta kaplana dravskopoljske bratovščine Gregorja Freyhatta, spisane na ponedeljek pred dnevom sv. Pavla leta 1464, razkrije, da lokacija kapele v tem dokumentu ni poimenovana prav nič drugače kot že v listinah od prve omembe v letu 1369 dalje, in sicer *abseyten*. Navedka o končani gradnji v oporoki ni, je pa omenjena večna luč: *./.../ in der Abseyten Sanct Jörgen Pfarr-Kirchen daselbst zu Gonowiz Vor St. Jacoben Altar ein ewiges liecht nach Notdurft Von Dato des Geschäft-Briefes Nacht und Tag Ewiglichen Verehren*.⁶²

Na podlagi arhivskih virov se tako kot najverjetneje kaže, da je kapela enovita gradnja iz časa pred letom oziroma okoli leta 1369. Dejstvo, da je Ortolf IV. Konjiški zgradil kapelo, ko so bili Konjiški kot vazali Viltuških že preseljeni na grad Jamnik,⁶³ lahko morda povežemo s tem, da bi bili lahko vsaj nekateri člani te rodbine pripadniki bratovščine. Kljub temu preseneča, da se bratovščina s sedežem v Konjicah imenuje »na Dravskem polju« že v najstarejši znani omembi, saj bi sedež bratovščine s takšnim pridevkom prej pričakovali kje drugje. Uganka je tudi patrocinj kapele glede na marijanske pobožnosti, ki se jim je posvečala bratovščina.

⁵⁷ AUR 3572, StLA. Za pomoč pri interpretaciji obsežne listine iz leta 1386 se zahvaljujem dr. Matjažu Bizjaku.

⁵⁸ AUR 3120a, StLA.

⁵⁹ AUR 3572, StLA.

⁶⁰ *Litterae Fundatitiae*, pag. 2, Abschriften, GSTA 128, 1–4, StLA; prim. Orožen, *Das Bisthum*, 223.

⁶¹ Vengust, "Prispevek," 39 (op. 10).

⁶² *Litterae Fundatitiae*, pag. 70–71, Abschriften, GSTA 128, 1–4, StLA. Za natančno transkripcijo se zahvaljujem dr. Blažu Resmanu.

⁶³ O tem gl. Koropec, "Svetna zemljiška gospodstva," 103; Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurkloster*, 35; Mlinarič, "Žički kartuzijani," 172.

Stenske poslikave

Konjiška kapela je bila poslikana že v srednjem veku, a žal so poslikave le fragmentarno ohranjene. Prvi jih je omenil Jože Curk, ki pa je leta 1967 zapisal le, da so v kapeli tudi »rudimentarno ohranjene freske«. ⁶⁴ V sedanjem obsegu so bile prezentirane med obsežnimi gradbenimi, restavratorskimi in ureditvenimi deli, ki so v cerkvi potekala v letih 1973–1978. ⁶⁵ Leta 1996 je poslikavo ponovno omenil Jože Curk, a opomnil zgolj, da so kapelo krasile le še skromno ohranjene freske. ⁶⁶ Najpomembnejši zapis o poslikavi je leta 2004 prišel izpod peresa Janeza Höflerja. Poudaril je, da so na zahodnem trikotniku obočne pole nad oltarjem kapele ostanki medaljona z moškim poprsjem z napisnim trakom (sl. 6). Domneval je, da gre morda za enega od evangelistov ali prerokov. Hkrati je opozoril, da so sledovi poslikave vidni tudi na severni steni vzhodne traveje in na južnem podločju tretje traveje, »razbrati pa se ne da nič«. ⁶⁷ Poslikavo je umestil v 14. stoletje in jo povezal z gradnjo kapele oziroma ustanovitvijo bratovščine po sredini 14. stoletja. Obočno poslikavo je primerjal s simboli evangelistov v medaljonih in s koncentrično nameščenimi napisnimi trakovi z njihovimi imeni na oboku župnijske cerkve v Brucku na Muri iz druge tretjine 14. stoletja. ⁶⁸ Leto dni zatem je Robert Peskar na južni steni tretje traveje prepoznal votivno kompozicijo s fragmentarno ohranjeno podobo Marije z Detetom in plemičem v molitveni drži, za katerim je opazil grb s šlemom in perjanico, na grbovnem ščitku pa je prepoznal črno rožo. V nadaljevanju je navedel, da naj bi poslikava po Höflerjevi dataciji spadala v drugo tretjino 14. stoletja, ⁶⁹ in tako zgodnjo časovno umestitev zavrnil v skladu s svojo interpretacijo prezidav kapele v letih po 1390. ⁷⁰ Datiranje obočne poslikave v 14. stoletje je tudi v nasprotju z Vengustovo razlago, da naj bi bil vzhodni del kapele zgrajen okoli leta 1464. ⁷¹ Najnovejši zapis o poslikavah v kapeli je leta 2017 prispeval Gorazd Bence. Kot prvi je ugotovil, da imamo v kapeli opraviti z dvema fazama poslikav, in sicer s starejšo v vzhodni poli, za katero je prevzel datacijo Janeza Höflerja (po sredini 14. stoletja), in mlajšo na južni steni tretje pole nad arkadno odprtino, ki jo je umestil v čas po sredini 15. stoletja. V fragmentih na južni steni je prepoznal Marijo z Detetom na prestolu, h kateri se z obeh strani obračajo verniki ali donatorji, ki jih je interpretiral kot pripadnike bratovščine ali vsaj dobrotnike kapele (sl. 7). ⁷² Gorazd Bence ni komentiral, da takšno datiranje poslikave v vzhodni poli ni v skladu ne z Vengustovo ne s Peskarjevo interpretacijo stavbne zgodovine. Po literaturi namreč povzema, da je bila kapela podaljšana proti zahodu, ⁷³ čeprav je to v svojih objavah iz let 1967 in 1987 menil le Jože Curk. Za potrebe tega članka je bila v kapeli opravljena natančna analiza stenskih poslikav, ki je prinesla več novih odkritij. Predstavljam jih v nadaljevanju.

⁶⁴ Curk, "Oris gradbene zgodovine Pohorja," 91.

⁶⁵ O tem Vengust, "Prispevek," 37 (op. 2). Prim. Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 190.

⁶⁶ Curk, "O umetnostni podobi," 200.

⁶⁷ Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 190.

⁶⁸ Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 190.

⁶⁹ Peskar, "Arhitektura," 272.

⁷⁰ Peskar, "Arhitektura," 271–72.

⁷¹ Vengust, "Prispevek," 41.

⁷² Bence, "Donatorska podoba," 113.

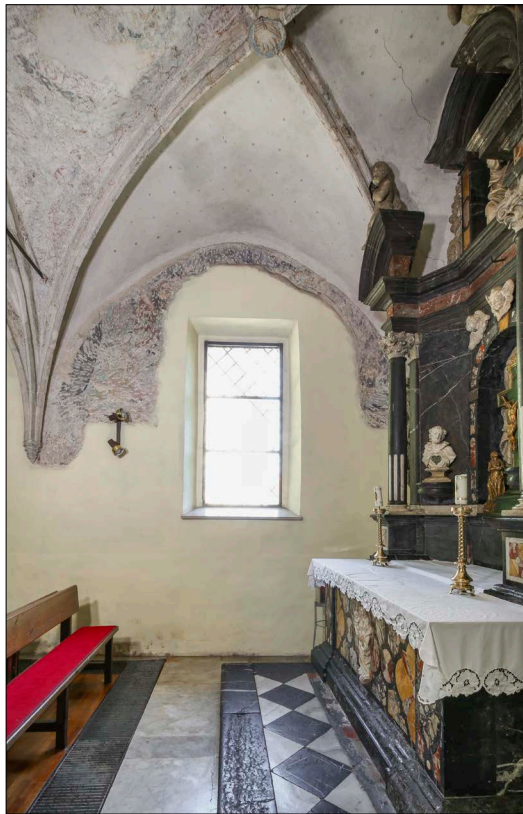
⁷³ Bence, "Donatorska podoba," 113.

6. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, obočna poslikava v vzhodni traveji
(© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

7. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, poslikava na južni arkadni steni
(© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

8a–8b. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, ostanki poslikave na severni in vzhodni steni
(© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

Slabo ohranjeni ostanki poslikav so v kapeli vidni v zahodnem trikotniku obočne pole nad oltarjem, na južnem podločju tretje pole, prav tako pa tudi na severni in vzhodni steni oltarnega prostora, kar v literaturi doslej še ni bilo izpostavljeno (sl. 8). Polihromacija je vidna na vseh štirih sklepnikih, mestoma pa tudi na rebrih. Na oboku natančen pogled razkrije več kot le »neko dopasno figuro z napisnim trakom«. ⁷⁴ V medaljonu je namreč vidna ne samo figura, ampak prepoznamo tudi krili, na podlagi česar lahko ugotovimo, da so bili na oboku vzhodne pole upodobljeni simboli štirih evangelistov. V četrtini obočne pole z ohranjeno poslikavo lahko prepoznamo upodobitev angela oziroma simbol evangelista Mateja z napisnim trakom v rokah. Na slabo razberljivem napisu vendarle še lahko preberemo *matheus*. Iz analize poslikav na severni in vzhodni steni vzhodne traveje je mogoče ugotoviti dvoje: večji del ostankov na severni steni pripada neki novoveški stenski okrasitvi kapele, predvsem v spodnjih partijah pa je pod to poslikavo v višini konzol vidna starejša plast (sl. 9). Z namenom razjasnitve časa nastanka razbranih plasti je bila opravljena naravoslovna analiza, ⁷⁵ ki je pokazala, da omet na oboku in omet starejše plasti na severni steni ne pripadata isti

⁷⁴ Peskar, "Arhitektura," 272.

⁷⁵ "Slovenske Konjice." Barve turkizno modrega odtenka, ki jo najdemo tako na oboku kot na severni in južni steni, med naravoslovno raziskavo ni bilo mogoče identificirati, kar bi lahko nakazovalo na lokalno dostopnost tega pigmenta.

9. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, dve plasti poslikave na severni steni vzhodne traveje (© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

10. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, napis na spodnji plasti poslikave na severni steni vzhodne traveje (© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

fazi poslikave.⁷⁶ Enako je potrdila tudi paleografska analiza. Na severni steni je namreč na starejši plasti poslikave viden doslej v literaturi prav tako še neopažen napis (sl. 10); primerjava njegovih črk s črkami na oboku je razkrila, da napisa in s tem poslikavi nista ne sočasni in ne kakorkoli povezani. Še več, napis na steni je starejši in, sodeč po obliki črk, pripada najverjetneje 14. stoletju, pogojno bi lahko nastal še v 15. stoletju, medtem ko je napis na oboku mlajši, in sicer iz 15. stoletja, čeprav bi lahko pripadal tudi še začetku 16. stoletja.⁷⁷

Tomaž Kvas je 22. maja 1975 v poročilu o sondiranju fresk v konjiški cerkvi sv. Jurija zapisal, da je v stranski ladji /.../ pod močnim zravlnim ometom v medrebrnih poljih rastlinska ornamentika. Stari omet je močno nakljuvan, da je prvotna slikarija domala uničena. Omenjena slikarija, ki je bila konservirana še pod beležem, prekriva še starejšo, ki pa jo je pri odkrivanju trdnega ometa ni moč ohraniti, še zlasti fizičnih okvar, ki jim neogotska obnova ni prizanesla. Na slavoločnih stenah pa so v secco tehniki ohranjeni po prezidavah le še fragmentarno prizori svetopisemskih zgodb. Zaradi slabe ohranjenosti starega ometa ozir. slikarije v stranski ladji bi kazalo obnoviti staro polihromacijo reber, freske na slavoločnih stenah pa prezentirati fragmentarno. Predlog restaviranja /osebni/:

⁷⁶ Za pomoč pri interpretaciji naravoslovnih analiz se zahvaljujem dr. Anabelle Križnar.

⁷⁷ Za paleografsko analizo se zahvaljujem dr. Matjažu Bizjaku.

/.../ V razmislek pa bi se postavilo vprašanje obnove oboka v stranski ladji.⁷⁸ Dragoceni zapis nam razkriva podatek, da je bila kapela očitno poslikana tako po celotnem oboku kot po južni steni, kjer so bili biblijski motivi, opozarja tudi na mlajšo (baročno) plast čez starejšo gotško, nekoliko zagoneten pa je predlog o obnovi oboka, saj bi se lahko nanašal tako na odstranjevanje recentnih poslikav kot na kamnoseške posege v obok z namenom povrnitve v prvotno stanje. Kratko navodilo o prezentaciji poslikav in obravnavi ometov kapele v konjiški cerkvi najdemo v zapisniku, nastalem po konservatorskem ogledu, izvedenem 23. junija 1977: /.../ Freske na južni steni naj se do kraja odprejo in restavrirajo, na oboku pa lahko zaenkrat zaradi pomanjkanja sredstev ostane stari omet, sonde pa naj se oblikujejo estetsko v obliki okenc z ravnimi robovi. Na južni, zahodni in severni steni naj se odstrani novejši omet, stari, še ohranjeni gotski omet pa naj se ustrezno obnovi. Način obnove tega ometa mora določiti komisija, ko bodo po odstranitvi vrhnjega novejšega ometa znani vsi arhitekturni elementi, ki jih stena nemara še skriva. Istočasno se bo potrebno opredeliti do obravnave ohranjenega jedra ene starejših konzol v steni, ter eventualnih drugih konzol, kolikor jih je mogoče nesporno ugotoviti.⁷⁹

Kaj lahko torej o kapeli povemo na podlagi poslikav? Janez Höfler je poslikavo umestil v čas po sredini 14. stoletja, Robert Peskar je Höflerjevo časovno umestitev zavrnil, a ni ponudil svoje. Razumeti je, da jo postavlja v čas po izvedeni domnevni tretji fazi gradnje, ki jo umešča v obdobje do leta 1456, Gorazd Bence pa je nato postavil tezo o dveh fazah poslikave. Vendar je v kapeli, kot omenjeno, vidnih še več plasti. Ostanki starejše plasti na severni steni in fragment na vzhodni steni prve traveje so premalo povedni, še najbolj v pomoč pri datiranju nam je omenjena paleografska analiza napisa. Poslikava na oboku in na južni steni je ohranjena do te mere, da lahko s slogovno analizo potrdimo Bencetovo ugotovitev, da ne pripadata isti fazi in da je poslikava na južni steni mlajša od poslikave na oboku vzhodne pole. Pritrdimo lahko tudi Bencetovemu predlogu umestitve poslikave na južni steni v čas po letu 1450 oziroma v drugo polovico 15. stoletja. To seveda še ne pomeni ničesar v povezavi s stavbno zgodovino, saj so bile stene lahko poslikane bistveno kasneje, kot so bile zgrajene. Pa vendarle – poslikava na vzhodni in severni steni vzhodne traveje je, sodeč po napisu, iz 14. stoletja, kar je še en dokaz več, da je bila kapela najverjetneje že na začetku zgrajena v današnjem obsegu.

Kako pa je s časovno umestitvijo prezentiranega dela obočne poslikave? Janez Höfler je pri dataciji izhajal iz primerjave medaljonov z antropomorfnimi simboli evangelistov s koncentrično postavitvijo napisnih trakov z imeni na oboku prezbiterija župnijske cerkve v Brucku na Muri,⁸⁰ ki se časovno umeščajo v drugo tretjino 14. stoletja.⁸¹ Vendar pa lahko medaljone, ki so sicer pogosti že v (pozno)romanskem in zgodnjegotskem slikarstvu, najdemo tudi še v poznem 15. stoletju. Iz slovenskega prostora lahko iz časa okoli let 1220–1230 omenimo poslikavo notranjega pasu slavoloka v župnijski cerkvi sv. Martina v Šmartnem na Pohorju, kjer so v medaljonih dopasne podobe cerkvenih očetov, papežev, patriarhov in nadškofov,⁸² še iz 13. stoletja pa je tudi poslikava zahodne

⁷⁸ Poročilo o sondiranju fresk v župnijski cerkvi sv. Jurija v Slovenskih Konjicah, 22. 5. 1975, neurejeno gradivo, ŽASK.

⁷⁹ Konservatorski zapis o obnovitvenih delih v župnijski cerkvi po ogledu 23. 6. 1977, pag. 2, neurejeno gradivo, ŽASK. Prim. Zapisnik z dne 13. 7. 1977, pag. 2, neurejeno gradivo, ŽASK.

⁸⁰ Höfler, *Srednjeveške freske*, 4:190.

⁸¹ Lanc, *Die mittelalterlichen Wandmalereien (Tafelband)*, repr. 49; Lanc, *Die mittelalterlichen Wandmalereien (Textband)*, 43.

⁸² Gl. Balažic, "Prvi izsledki," 141–47; Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 217.

stene zahodne empore v proštijiški cerkvi na Ptujju, kjer so v štiriindvajsetih medaljonih upodobljeni preroki z napisnimi trakovi na eni in apostoli na drugi strani.⁸³ Okoli let 1320–1330 so bili simboli evangelistov v medaljonih naslikani na oboku prezbiterija cerkve v Šmartnem na Pohorju, kjer sta ob vsaki podobi dodatno še po dva medaljona, domnevno s podobami štirih cerkvenih učiteljev in štirih velikih prerokov, prav tako s koncentrično postavljenimi napisnimi trakovi.⁸⁴ S konca 15. stoletja lahko po drugi strani navedemo, denimo, upodobitve mesecev v Hrastovljah,⁸⁵ v Koseču nad Drežnico so v medaljonih poprsja svetnic in Marijino kronanje,⁸⁶ simboli evangelistov so v okulih naslikani v stari župnijski cerkvi sv. Ožbalta na Zgornjem Jezerskem,⁸⁷ že v drugem desetletju 15. stoletja pa, denimo, v Križevi kapeli na Ptujski Gori,⁸⁸ tu z napisnimi trakovi, ki segajo izven medaljonov. Simbole evangelistov v tondih lahko na obočnih poslikavah najdemo tudi še okoli leta 1500 oziroma po njem, denimo v podružnični cerkvi sv. Leonharda v kraju St. Lorenzen ob Eibiswald.⁸⁹ Koncentrično postavljene napisne trakove, ki jih v rokah enako kot v Konjicah (z zaključnim zvitkom) držijo naslikani apostoli, najdemo, denimo, na severni, južni in zahodni steni zahodne empore oziroma nekdanje kapele sv. Mihaela v samostanski cerkvi v St. Lambrechtu na Zgornjem Štajerskem iz leta 1500.⁹⁰ Koncentrično postavljene napisne trakove v rokah apostolov, naslikanih v medaljonih, pa v avstrijskem prostoru najdemo tudi že bistveno prej, na primer v Štefanovi cerkvi na Dunaju okoli leta 1370.⁹¹ Koncentrično umeščene napisne trakove v rokah simbolov evangelistov v šestdesetih letih 14. stoletja srečamo tudi v kaloti apsida podružnične cerkve sv. Elizabete v Goberlingu.⁹² Gre torej za motiv, ki ga v bližnjem geografskem prostoru v različnih pokrajinah srečujemo več stoletij.

V Konjicah je ob medaljonu levo in desno razviden še en, doslej v literaturi prav tako še neopažen detalj, namreč rastlinska ornamentika, prav ta pa je – poleg oblike črk v napisu – še dodaten element, ki povzroča dvom o časovni umestitvi obočne poslikave v sredino 14. stoletja. Mesnati akantovi listi, ki so bili očitno večbarvni, niso tipični za sredino 14. stoletja, temveč za 15.; ni jih niti na omenjeni poslikavi v Brucku na Muri. Konec 15. stoletja najdemo večbarvno akantovje zelo pogosto; v slovenskem prostoru denimo na oboku vzhodnega dela podružnične cerkve sv. Lenarta v Krtini pri Dobu,⁹³ na oboku prezbiterija podružnične cerkve Marije Snežne na Svetini nad Laškim⁹⁴ in na oboku prezbiterija konjiške župnijske cerkve.⁹⁵ V sredini stoletja ga srečamo že

⁸³ Gl. Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 154–55.

⁸⁴ Gl. Balažic, "Prvi izsledki," 144, 147, 152–154. Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 219–20, to fazo umešča v tretjo četrtino 13. stoletja.

⁸⁵ Gl. Höfler, *Srednjeveške freske*, 2: 94–95.

⁸⁶ Gl. Höfler, *Srednjeveške freske*, 2: 102–05.

⁸⁷ Gl. Höfler, *Srednjeveške freske*, 2: 189–90.

⁸⁸ Gl. Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 172–74.

⁸⁹ Gl. Lanc, *Die mittelalterlichen Wandmalereien (Tafelband)*, repr. 746; Lanc, *Die mittelalterlichen Wandmalereien (Textband)*, 519 (po letu 1470).

⁹⁰ Gl. Lanc, *Die mittelalterlichen Wandmalereien (Tafelband)*, repr. 735–41, zlasti pa repr. 741; Lanc, *Die mittelalterlichen Wandmalereien (Textband)*, 513–15.

⁹¹ Gl. Lanc, *Die mittelalterlichen Wandmalereien in Wien*, 3–4, repr. 2–4.

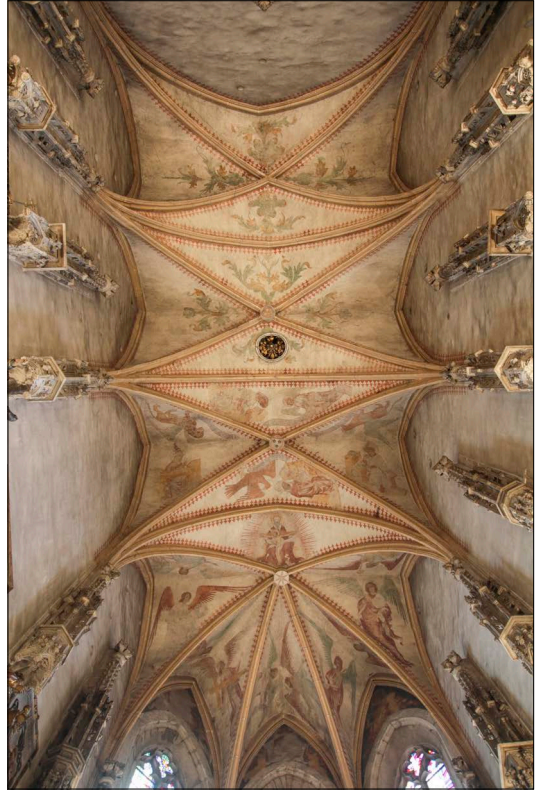
⁹² Gl. Balažic, "Fragmentarno ohranjene gotske stenske poslikave," 14–15.

⁹³ Gl. Janez Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 119–120.

⁹⁴ Gl. Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 206–07.

⁹⁵ Gl. Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 191.

na posameznih poslikavah Janeza Ljubljanskega (Kamni Vrh, Mirna, Muljava, Stopno),⁹⁶ še v prvi polovici stoletja pa na oboku prezbitorija cerkve sv. Danijela v Celju⁹⁷ in drugje. V prvi četrtini 15. stoletja, med letoma 1410 in 1420, najdemo sorodno ornamentiko na oboku kapele Žalostne Matere božje v cerkvi sv. Danijela v Celju,⁹⁸ ki se tudi sicer povezuje s konjiško kapelo.⁹⁹ V avstrijskem prostoru je primerljivo vegetabilno okrasje najti na poslikavi oboka prezbitorija cerkve sv. Petra v St. Lambrechtu iz okoli let 1430–1440,¹⁰⁰ iz druge četrtine 15. stoletja lahko izpostavimo tudi poslikavo oboka prezbitorija v Križevi kapeli v opatiji Rein.¹⁰¹ Iz časa po sredini 15. stoletja naj omenim poslikavo oboka karnerja v zgornještajerskem Neumarktu¹⁰² in oboka severne in glavne ladje nekdanje opatijske cerkve v Neubergu an der Mürz,¹⁰³ iz leta 1463 pa poslikavo oboka prezbitorija župnijske cerkve St. Marein pri Knittelfeldu.¹⁰⁴ Na podlagi v dolžino razpotegnjenega obraza Matejevega angela, ki spominja na obrazne tipe t. i. vojvodske delavnice,¹⁰⁵ in na podlagi primerjave rastlinja, kot ga lahko še razpoznamo, bi lahko poslikavo na oboku konjiške kapele časovno umestili v prvo četrtino

11. Celje, stolna cerkev sv. Danijela, kapela Žalostne Matere božje, poslikava oboka (© ZRC SAZU, foto: Gorazd Bence)

15. stoletja, kar seveda pomeni *terminus ante quem* za izgradnjo oboka. Najbližja primerjava se zdi namreč ravno poslikava oboka v celjski Marijini kapeli iz let ok. 1420–1430 (sl. 11), ki je slogovna

⁹⁶ Glavne podatke o poslikavi na naštetih lokacijah ponuja Höfler, *Srednjeveške freske*, 3: 97–101, 124–29, 130–35, 171–73.

⁹⁷ Gl. Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 88.

⁹⁸ Gl. Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 90–92.

⁹⁹ O povezavi celjske in konjiške kapele z veliko Marijino bratovščino na Dravskem polju gl. Oter Gorenčič, "Grofje Celjski," 18–60.

¹⁰⁰ Gl. Lanc, *Die mittelalterlichen Wandmalereien (Tafelband)*, repr. 719; Lanc, *Die mittelalterlichen Wandmalereien (Textband)*, 516–17.

¹⁰¹ Gl. Lanc, *Die mittelalterlichen Wandmalereien (Tafelband)*, repr. 524–525; Lanc, *Die mittelalterlichen Wandmalereien (Textband)*, 408.

¹⁰² Gl. Lanc, *Die mittelalterlichen Wandmalereien (Tafelband)*, repr. 398; Lanc, *Die mittelalterlichen Wandmalereien (Textband)*, 304–06.

¹⁰³ Gl. Lanc, *Die mittelalterlichen Wandmalereien (Tafelband)*, repr. 384–386; Lanc, *Die mittelalterlichen Wandmalereien (Textband)*, 294–95.

¹⁰⁴ Gl. Lanc, *Die mittelalterlichen Wandmalereien (Tafelband)*, repr. 779; Lanc, *Die mittelalterlichen Wandmalereien (Textband)*, 536–37.

¹⁰⁵ Za opozorilo na primerljivost obraza angela z obrazi vojvodske delavnice se zahvaljujem dr. Anabelle Križnar.

povezava med poslikavo oboka v Jurijevi kapeli župnijske cerkve Mariapfarr v Lungauu iz okoli leta 1421 in poslikavo ladijskega oboka v župnijski cerkvi St. Veit an der Glan (Šentvid ob Glini) iz okoli let 1430–1440.¹⁰⁶

Analiza poslikav v vzhodni traveji tako razkriva, da so bile stene najverjetneje poslikane še v 14. stoletju, obok pa v prvi polovici, bržkone že v prvi četrtini 15. stoletja. Tudi analiza stenskih poslikav kaže, da je bil že zgodaj zgrajen tudi vzhodni del kapele, kar podpira tezo o izgradnji kapele v današnjem obsegu že v 14. stoletju. Ali poznejša poslikava oboka pomeni, da je bila kapela obokana šele nekaj desetletij po dokončani gradnji, bomo poskušali raziskati z analizo stavbnoplastičnega okrasja kapele, a na podlagi ohranjenih stenskih poslikav se zdi, da ni bila. Omenjeni napis na severni steni obdaja namreč bordura, ki se prilagaja obočni konzoli in rebru, kar bi kazalo na to, da je bila kapela obokana pred poslikavo severne stene vzhodne traveje oziroma najverjetneje še v 14. stoletju, morda celo že neposredno po izgradnji. O morebitnem prvotnem ravnem lesenem stropu ali odprtem ostrešju kapele na podstrešju ni sledu.

Arhitektura in stavbna plastika kapele

V arhitekturni zasnovi kapele je najprej opazna neenakost obočnih pol po dolžini in širini. Četrta (zahodna) obočna pola meri 3,78 x 4,38 metra, tretja 4,50 x 4,33 metra, druga pola 4,50 x 4,26 metra, vzhodna pa 4,47 x 4,16 metra. Kapela se tako oži proti vzhodu, zahodna pola pa je krajša od preostalih treh. Zoževanje prostora daje na splošno vtis daljšega prostora, a ker gre v konjiški kapeli za zelo majhne razlike, zoževanje najverjetneje ni bilo izvedeno namenoma; če bi bili enaki po dve sosednji poli, bi lahko sklepali na faznost gradnje, v primeru, kot ga imamo, pa iz tega ne moremo potegniti prepričljivih ugotovitev in sklepov. Neenotna velikost pol sicer ni redkost; neenake traveje so tudi v prezbiteriju mariborske stolne cerkve,¹⁰⁷ prav tako tudi v severni, nekdanje domnevno Mariji posvečeni kapeli župnijske cerkve v Ormožu¹⁰⁸ idr. V Konjicah bi le krajša zahodna pola morebiti lahko kazala na posege v tem delu kapele. Možno bi namreč bilo, da je bil vhod v kapelo nekdanje z zahodne strani, na kar bi lahko nakazovala tudi niša v zahodni steni kapele, pred katero je danes na zunanji strani novejši prizidek,¹⁰⁹ na notranji pa spovednica (sl. 12). Niša je razvidna s starih fotografij (sl. 13).

Razlaga postopnega stavbnega razvoja, kot jo je predlagal Albin Vengust in sta jo sprejela Jože Curk in Robert Peskar, iz tlorisne zasnove torej ni razvidna in je vsekakor presenetljiva, čeprav teoretično seveda ni nemogoča. Kljub temu si težko realno predstavljamo smisel gradnje najprej kapele, dolge dobre tri metre in pol, čez deset let njeno podaljšavo za štiri metre in pol in nato po stotih letih še podaljšavo za slabih devet metrov. Prav tako je malo verjetno, da bi bil oltar ali kip sv. Jakoba v niši zahodne stene, kot razlaga Albin Vengust.¹¹⁰ V zahodni steni severne kapele je spodaj namreč, kot omenjeno, vdolbina, za katero je sicer že Avguštin Stegenšek zapisal, da je tam

¹⁰⁶ O tem gl. Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 91; Besold, "Prestol milosti," 246–48; Besold, "Bemerkungen," 327–33.

¹⁰⁷ Gl. tloris pri Peskar, "Arhitektura," 226.

¹⁰⁸ Gl. tloris pri Peskar, "Arhitektura," 239.

¹⁰⁹ Ob zahodno steno stranske ladje je bilo v drugi polovici 17. stoletja prizidano stopnišče, ki vodi na podstrešje severne ladje in na pevsko emporo v ladji. Za datacijo gl. Curk, "Oris gradbene zgodovine Pohorja," 91; Curk, "O umetnostni podobi," 201.

¹¹⁰ Vengust, "Prispevek," 41.

»nekdaj stal mogoče kak oltar ali pa tudi krstni kamen.«¹¹¹ Da je v tej niši mogoče stal »krstnik ali kak oltar«, je leta 1967 za Stegenškom ponovil tudi Jože Curk.¹¹² Razlaga, da bi bil v tej niši oltar ali kip sv. Jakoba, je malo verjetna. Tudi če bi bila kapela sprva krajša, bi bil oltar sv. Jakoba zagotovo ob vzhodni in ne ob zahodni steni. Vprašljivo je, ali je niša v zahodni steni kapele sploh visokosrednjeveškega izvora, saj bi bila, kot predlagano, lahko posledica nekdanjega vhoda na tem mestu.

Albin Vengust je domneval, da je bil v tla pred kipom ali oltarjem sv. Jakoba vzdian nagrobnik Ortolf IV. Konjiškega.¹¹³ Že Avguštín Stegenšek je menil, da je kapelo zgradil Ortolf in si v njej izbral svoje zadnje počivališče.¹¹⁴ Tudi to hipotezo pa moramo obravnavati s previdnostjo, saj nimamo prav nobenega dokaza o tem, kje je bil Ortolf pokopan. Na podlagi doslej pregledanih arhivskih virov namreč ne vemo, kje v konjiški župnijski cerkvi je bil njegov grob.¹¹⁵ Tako tudi ne drži, da bi bila v kapeli grobnica gospodov Konjiških, kot navedajo Jože Curk,¹¹⁶ Marijan Zadnikar¹¹⁷ in Jože Mlinarič,¹¹⁸ ki jih je k tej navedbi spodbudil Avguštín Stegenšek z zapisom, da je Ortolf kapelo izbral kot grobnico zase in za svoj rod, čeprav je ob tem dodal, da je bil pozneje v kapeli morda pokopan le on.¹¹⁹ Kot omenjeno, so dali gospodje Konjiški leta 1357 svojo grobno kapelo postaviti v kartuziji Žiče.¹²⁰ Na nagrobni plošči Ortolfa Konjiškega sicer lahko v začetnem delu napisa preberemo, da je tukaj grobnica gospodov Konjiških (*sepulcru(m) d(omi)noru(m) nobiliu(m) degombicz*), kar bi kazalo na to, da je bila grobnica Konjiških od Ortolfa IV. naprej res mišljena v konjiški cerkvi, vendar ne vemo, kje v njej je bila ta nagrobna plošča sprva postavljena. V konjiški cerkvi je sicer kripta v sredini glavne ladje.¹²¹

12. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, pogled proti zahodu (© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

¹¹¹ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 25–26.

¹¹² Curk, *Slovenske Konjice*, 12.

¹¹³ Vengust, "Prispevek," 41.

¹¹⁴ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 26.

¹¹⁵ Prim. Oter Gorenčič, "Grofje Celjski," 19–20.

¹¹⁶ Curk, *Slovenske Konjice*, 14, 19; Curk, "O umetnostni podobi," 200.

¹¹⁷ Zadnikar, *Spomeniki*, 134.

¹¹⁸ Mlinarič, "Žički kartuzijani," 174.

¹¹⁹ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 26, 33.

¹²⁰ Gl. op. 48.

¹²¹ Zapisnik komisiješkega ogleda ž. c. sv. Jurija v Slov. Konjicah, 29. 5. 1973, mapa Konjice – ž. c. sv. Jurija, ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta (ZRC SAZU, UIFS).

13. Slovenske Konjice,
župnijska cerkev sv. Jurija,
severna kapela, pogled
proti zahodu pred obnovo v
sedemdesetih letih
(© ZVKDS, OE Celje)

Ortolfova vdova Evfemija je 24. aprila 1373 skupaj z bratoma pokojnega moža Ortolfa, Henrikom in Leopoldom, izdala darovnico, s katero je poskrbela za mašno ustanovo oziroma opravljanje predpisanih obredov zanj tako v župnijski cerkvi v Konjicah kot tudi v žičkem samostanu.¹²² Na podlagi te listine lahko sklepamo, da je bil od gospodov Konjiških v konjiški cerkvi pokopan vsaj Ortolf IV. Evfemija je listino z ustanovo spominskega bogoslužja izdala na isti dan, kot je konjiški župnik sestavil pravila za dravskopoljsko bratovščino.¹²³ Tega leta sta brata Henrik in Leopold VI. Konjiška imenovana kot odvetnika konjiške župnije.¹²⁴

Za Albina Vengusta in njegovo hipotezo o treh fazah gradnje kapele je bila ključna informacija, da sta bila med drugo in tretjo ter tretjo in četrto travejo med gradbenimi deli v sedemdesetih letih 20. stoletja odkrita zidova. Po sredini kapele je bil odkrit »trdno zidan temelj nekdanjega prečnega zidu, pod tretjo opogo pa so našli ostanke temelja iz večjih, grobo obdelanih kamnov s slabo apneno povezavo.«¹²⁵ O obstoju dveh prečnih zidov je Albina Vengusta informiral vodja obnove župnijske cerkve v sedemdesetih letih 20. stoletja Jože Pribošič, v obsežni dokumentaciji o teh delih pa Vengust ni našel nobene fotografije zidnih temeljev.¹²⁶ Med raziskavo za pripravo tega besedila sem podpisana pregledala relevantno gradivo v župnijskem arhivu Slovenske Konjice ter vse spisovno in

¹²² AUR 3162, StLA. Prim. Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurklošter*, 35; Koropec, "Svetna zemljiška gospostva," 104; Mlinarič, "Žički kartuzijani," 174.

¹²³ *Litterae Fundatitiae*, pag. 3–6, Abschriften, GSTA 128, 1–4, StLA.

¹²⁴ Koropec, "Svetna zemljiška gospostva," 104–105.

¹²⁵ Vengust, "Prispevek," 40.

¹²⁶ Vengust, "Prispevek," 41 (op. 19). O obnovi gl. Pajk, "Konjiška nadžupnija," 85.

14. Slovenske Konjice,
župnijska cerkev sv. Jurija,
rezultati prve georadarske
meritve na globini
70–100 cm
(© Branko Mušič)

fotografsko gradivo na Informacijsko-dokumentacijskem centru Ministrstva za kulturo Republike Slovenije in celjski območni enoti Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije (ZVKDS), vendar nikjer ni bilo mogoče najti prav nobene fotografije ali pisnega dokumenta, ki bi omogočal preveritev teh navedb. Nobenega gradiva o tem ne hranijo niti v dokumentaciji Restavratorskega centra ZVKDS. V kapeli je bila zato opravljena georadarska meritve, ki pa jo je bilo težko izvesti zaradi razdrobljenosti in omejene dostopnosti površin kot posledice nepremičnih fizičnih ovir, kar je vodilo do fragmentarnih rezultatov. Poleg tega so v sedemdesetih letih 20. stoletja in ponovno pozneje tudi v tleh potekala utrjevalna in gradbena dela, med katerimi je bil med drugim izkopan jarek za kineto centralne kurjave.¹²⁷ Kineta je bila tako pri meritvi še dodaten moteč element, zato tudi rezultati v njeni bližini niso povsem zanesljivi. Kljub temu pogledimo, kakšni so.

V kapeli sta bili opravljene dve meritvi. Med prvo raziskavo je bila zaradi številnih ovir meritve izvedena na več manjših površinah oziroma na vseh, na katerih je bilo to mogoče, in sicer na sedmih globinskih intervalih.¹²⁸ Na vseh prostodostopnih območjih so bili izmerjeni izrazi ti georadarski odboji, ki bi bili lahko posledica podpovršinskih arhitekturnih ostankov. Celovita analiza dobljenih rezultatov v smislu identifikacije tlorisnih oblik podpovršinskih objektov je zaradi razdrobljenosti merjenih površin otežena, enotna opredelitev morebitne predhodne tlorisne oblike tako ni mogoča.¹²⁹ Najmočnejši georadarski odboji, ki kažejo na obstoj zidu, so bili najdeni v zahodni polovici vzhodne traveje in vzdolž celotnega južnega dela vzhodne traveje. Ta ugotovitev kaže na obstoj južnega zidu v tem delu, kar je za oltarni del kapele ne nazadnje tudi pričakovano. Morda je bila arkada v tem delu odprta šele v baroku; leta 1976 je bilo na eni od restavratorsko-konservatorskih komisij sklenjeno, da se arkadni lok ob slavoloku ohrani v baročni obliki.¹³⁰ Druga najmočnejša sled je vidna v zahodnem delu vzhodne traveje kapele. Glede na to, da poteka

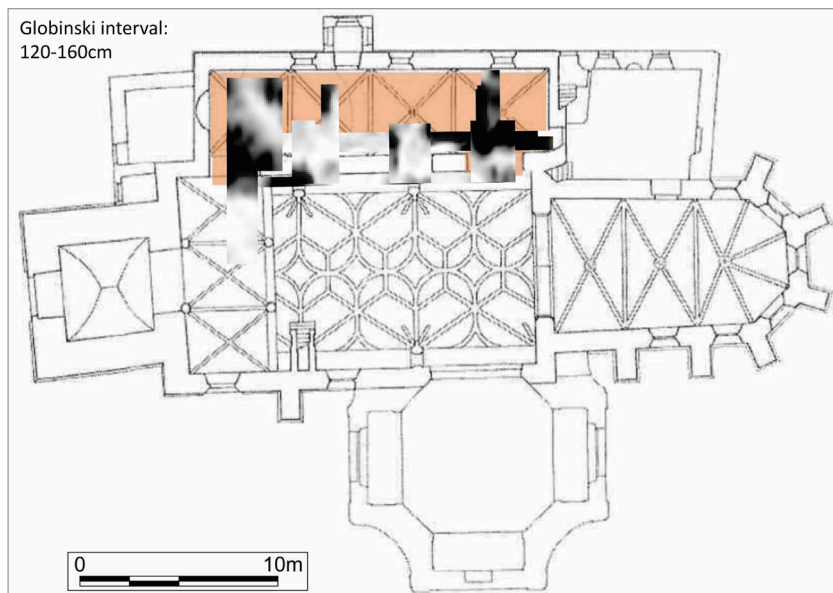
¹²⁷ Vengust, "Prispevek," 40.

¹²⁸ Gl. Mušič, "Poročilo."

¹²⁹ Mušič, "Poročilo," 4.

¹³⁰ Zapisnik z dne 27. 9. 1976, Spisovno gradivo, ž. c. Slovenske Konjice, ZVKDS, OE Celje.

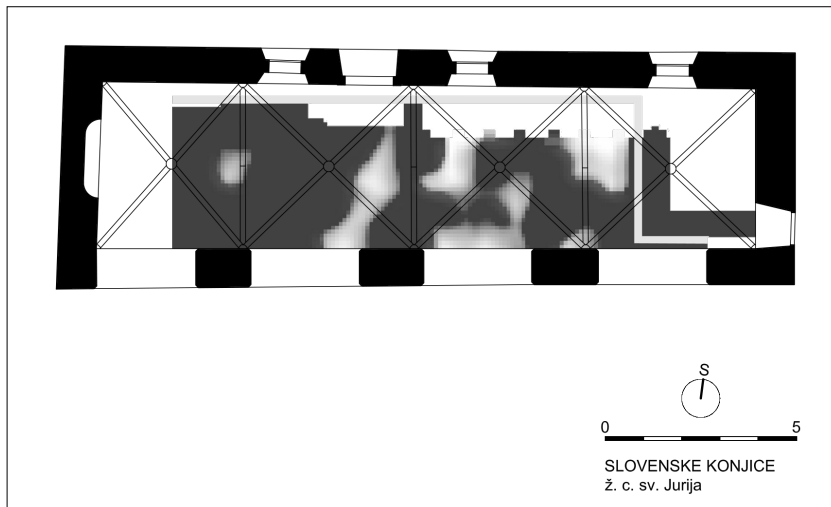
15. Slovenske Konjice,
župnijska cerkev sv. Jurija,
rezultati prve georadarske
meritve na globini
120–160 cm
(© Branko Mušič)

vzporedno z vzhodno steno in s tem vzporedno z oltarjem, bi šlo lahko za ostanek temeljenja oltarja, grobnice ali pa za posledico novodobnih posegov v kapelo; neposredno ob tem mestu je namreč kineta, pod katero je napeljava za centralno ogrevanje. Kovinske rešetke na površju pri georadarskih meritvah povzročijo zelo močne odboje; ti so torej v tem primeru lahko posledica sodobne intervencije z rešetko na površini, lahko pa je kanal vkopan na istem mestu in v isti smeri, po kateri pod njo poteka zid in bi se lahko odboji zlili skupaj. Sodeč po moči in širini odbojev, je vendarle možno, da so na tem mestu arhitekturni ostanki. Ker tu še ni bilo arheoloških izkopov,¹³¹ ne moremo izključiti možnosti, da vidna sled pripada neki bistveno starejši gradnji, saj so sledovi tega zidu(?) vidni deloma šele od globine 70–100 cm, bolje pa od globine 90–130 cm in globlje vse do 210–240 cm. Georadarska slika nadalje kaže, da med drugo in tretjo travejo ni ostankov zidov. Nekoliko manj jasna je situacija med tretjo in četrto travejo. Obstoj nekega zidu je možen, vendar bi bili ostanki na tem mestu, ki so sicer jasno vidni le na globini 70–100 cm (sl. 14), lahko tudi posledica številnih prezidav arkadnih odprtin med stransko in glavno ladjo, poleg tega lahko pri merjenju manjših površin prihaja do manjših zamikov. Pri stožčasti obliki georadarskih signalov na globini 120–160 cm (sl. 15) gre najverjetneje za vogal; kadar namreč georadar prečka vogale, se lahko to poveže v polkrožno ali trikotno obliko. V zahodnem delu kapele je bilo zaradi prediranja arkadne odprtine in utrjevanja zahodnega zidu mnogo posegov, o čemer nekaj več v nadaljevanju. Prav tako so bile v zahodnem delu kapele med izkopavanji v sedemdesetih letih odkrite človeške kosti,¹³² kar dokazuje, da je kapela (tudi) v zahodni traveji služila za pokope.

¹³¹ Na in v cerkvi je bilo odkritih več rimskih marmornih spomenikov. Od kod točno so iz tlaka dvignili 1,4 x 1,2 metra veliko in do 27 centimetrov debelo marmorno ploščo oziroma del antičnega nagrobnika, iz poročila o najdbi v *Varstvu spomenikov* (Pahič, "Preliminarna poročila," 1984, 253–54) ni razvidno. Navedeno je namreč le, da so ga dvignili »iz tlaka pred enim od stranskih oltarjev«. Leta 1974 je bilo med obnovo zunanjsčine župnijske cerkve odkritih več vzdanih klesanih antičnih marmornih del iz obdobja antike (gl. Pahič, "Preliminarna poročila," 1977, 265).

¹³² O najdbi človeških kosti v zahodnem delu traveje gl. Vengust, "Prispevek," 41.

16. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, rezultati druge georadarske meritve na globini 90–100 cm (© ZRC SAZU, vris georadarske izmere: Nejc Bernik, avtor georadarske slike: Branko Mušič).

Dobljeni rezultati prve georadarske meritve so torej izjemno fragmentarni in kažejo več plasti arhitekturnih ostankov neznane starosti, ki se za nameček spreminjajo še po globinah, vsekakor pa ne razkrivajo kakršnega koli jasnega predhodnega tlorisa morebitne prejšnje faze visokosrednjeveške severne kapele. Prav tako ne dajejo podpore domnevi o treh fazah gradnje kapele. Prisotnost arhitekturnih ostankov je dokazana, ni pa razvidne jasne povezave med njimi. Kaj in iz katerega časa so sledovi (rimski, zgodnj srednjeveški, novodobni), odkriti z georadarjem, je tako vprašanje, ki ga brez arheoloških posegov v tla ne bo mogoče razrešiti. Ustni podatek o domnevnih dveh prečnih zidovih je zelo nezanesljiv vir, saj je njuna starost popolnoma nejasna. Rezultati prve georadarske analize tako vsekakor ne kažejo, da kapela ne bi bila enotna gradnja.

Ob ponovnem merjenju, pred katerim smo, kolikor je bilo mogoče, odstranili oziroma na eni strani dvignili privijačene klopi, je georadarska slika dala nekoliko drugačen rezultat.¹³³ Najočitnejša razlika je v tem, da je bila pri drugem merjenju med drugo in tretjo polo zaznana sled na globini od 90–100 cm in globlje, ki pa v smeri proti arkadni steni poteka diagonalno (sl. 16). Georadarski odboji z različno gostoto profilov so na tem mestu sicer bistveno šibkejši in z veliko razliko v jakosti signalov v primerjavi z zahodnim in vzhodnim delom kapele, kjer so signali jasni in močni. Prav zaradi dejstva, da so na tem mestu odboji izjemno šibki, pri prvem merjenju niso bili opaženi. Zaznani so bili ob namenskem pregledovanju prav tega dela ob drugi meritvi. Oteževalna okoliščina je bila še vedno napeljava centralnega ogrevanja, tako da je veliko vprašanje, posledica česa je linija na sredini kapele. Za določitev datacije in funkcije morebitnega zidu na tem mestu bo prav tako potreben strokovni arheološki poseg, saj stavbna pričevalnost kapele, stenske poslikave in arhivski viri ne pritrjujejo hipotezi o trifaznosti kapele, poleg tega zidovja, ki naj bi bilo odkrito v sedemdesetih letih, nikoli ni pregledal in ovrednotil arheolog ali umetnostni zgodovinar.

Velika črnina v zahodnem delu kapele, vidna na georadarski sliki, je zagotovo nekaj, kar sega izven tlorisa oziroma izven zidov cerkve; najlažje bi to povezali z geološko podlago, vendar je tako plitvo pod površjem ne bi pričakovali. Kaj in zakaj je na sredini tega dela odprtina oziroma bela lisa, ni jasno, prav tako preseneča poševna linija, ki vsekakor ne more biti ostanek zunanjega zidu kapele ob morebitni večfazni gradnji. Zelo podoben georadarski odziv kot zidovi dajejo pogosto

¹³³ Prim. Mušič, "Geofizikalna raziskava."

tudi ruševinske plasti (odvisno od kompaktnosti), za katere ne vemo, kako obsežne so. V zahodnem delu cerkve sežejo izraziti odboji zelo globoko, kar vse skupaj kaže na neko masivno in relativno kompaktno podlago. Lahko gre tudi za kotanjo (depresijo v terenu), zasuto z ruševinskim kamninskim materialom, saj tudi poševnina v smeri, ki poteka neodvisno od tlorisa cerkve, kaže na to, da gre ali za vpliv naravne geološke podlage ali zasutje/izravnavo terena; zaradi ostre meje gre najverjetneje za antropogeno strukturo oziroma umetni nastanek. Nasutje je najverjetnejša razlaga tudi zato, ker so v zahodnem delu kapele tla višja kot v vzhodnem, enako je tudi v cerkvi oziroma ladji, kjer teren pada proti vzhodu. Albin Vengust navaja, da je višina prezbiterija 10,8 metra, višina ladje pa osem metrov oziroma da tlak pada za 2,4 odstotka proti prezbiteriju.¹³⁴ Tudi kateri od vidnih odbojev v vzhodnem delu kapele bi bil lahko posledica ruševin in/ali izravnave v sklopu priprav na gradnjo. Georadarska slika kapele tako razkriva popolnoma nejasno povezane dele, ki jih brez raziskave tal ni mogoče pravilno in prepričljivo interpretirati ter povezati.¹³⁵ Dokončno interpretacijo morebitnih predhodnih stavbnih ostalin na mestu kapele bo tako omogočil šele arheološki izkop.

Prizidavanje daljših kapel je bilo v 14. stoletju pogosto; če so bile podaljševane, so bile praviloma proti zahodu. Domnevno že konec 13. stoletja je bila zgrajena severna kapela župnijske cerkve sv. Erharda v kraju Sankt Erhard in der Breitenau. Tritravejna, na vzhodni strani na zunanjšini ravno, v notranjšini pa poligonalno zaključena kapela je v zahodnih dveh travejeh križnorebrasto obokana in je v celoti prav tako brez zunanjih opornikov.¹³⁶ Pri minoritski cerkvi na Dunaju je bila dvopolna obokana kapela z dodatnim poligonalnim zaključkom in zunanjimi oporniki ob severni steni vzhodnega konca ladje zgrajena med letoma 1317 in 1328,¹³⁷ med 1339 in 1390 pa s tremi travejami podaljšana proti zahodu, s čimer so cerkev prezidali iz dvoladijske v triladijsko.¹³⁸ V drugi četrtini 14. stoletja je rodbina Wallsee-Drosendorf v tedanji dominikanski cerkvi v Imbachu ob vzhodnem koncu ladje na severni strani prizidala v celoti obokano in na vzhodu poligonalno zaključeno štiritravejno kapelo z zunanjimi oporniki.¹³⁹ Wallseejci, konkretno rodbinska linija Wallsee-Enns, so poskrbeli tudi za kapelo, ki je bila v tretjem desetletju 14. stoletja in do okoli leta 1343 prizidana ob vzhodnem koncu severne stene ladje nekdanje minoritske cerkve v Ennsu. Zasnovana je bila kot dvoladijski v celoti obokan prostor z zunanjimi oporniki v dolžini štirih travej in z dodatnim poligonalnim zaključkom.¹⁴⁰ Tritravejna z dodatnim poligonalnim zaključkom je bila tudi prav tako še v prvi polovici 14. stoletja južno od prezbiterija zgrajena dvoladijska kapela sv. Jurija pri avguštinski cerkvi na Dunaju. Prva gradbena faza v celoti obokane kapele z zunanjimi oporniki se umešča v čas med letoma 1330 in 1339, posvečena pa je bila v letu 1349.¹⁴¹ Konjiška kapela je nekoliko mlajša od navedenih, in sicer iz tretje četrtine 14. stoletja, in predstavlja tip obokane bratovščinske kapele brez zunanjih opornikov. Albin Vengust piše, da ni presenetljivo, da je brez opornikov, saj sta zidova glavne in stranske ladje »tako bogato

¹³⁴ Vengust, "Prispevek," 37.

¹³⁵ Za vse opravljene analize in pomoč pri interpretaciji dobljenih rezultatov se zahvaljujem dr. Branku Mušiču.

¹³⁶ Woisetschlager in Krenn, *Steiermark (ohne Graz)*, 421–22.

¹³⁷ Schwarz, "Wien, Minoritenkirche, zweiter Bauzustand," 215. Prim. Parucki, "Überraschende Erkenntnisse," 13–14, ki meni, da je bila severna kapela že takoj zgrajena kot pettravejna s poligonalnim vzhodnim zaključkom.

¹³⁸ Schwarz, "Wien, Minoritenkirche, dritter Bauzustand," 216–17.

¹³⁹ Brucher, "Imbach," 259. Prim. Wagner-Rieger, "Gotische Kapellen in Niederösterreich," 292–95.

¹⁴⁰ Wagner-Rieger, "Gotische Kapellen in Niederösterreich," 294; Brucher, "Enns," 260–61.

¹⁴¹ Brucher, "Wien," 261–63. Gl. tudi nadaljevanje članka.

dimenzionirana, da močno presegata nevtralizacijsko protisilo za sorazmerno skromno širino gotskih obokov stranske ladje«. ¹⁴²

Prizidavanje kapel je proti koncu 14. stoletja postalo pogosto tudi v širšem slovenskem prostoru. Najpomembnejši primer je prizidava s konjiško kapelo neposredno povezane Marijine kapele ob severni strani prezbitarija današnje stolne cerkve sv. Danijela v Celju. Dostop ima samo z zahodne strani in je zasnovana kot tritravejna kapela z dodatnim poligonalnim zaključkom. Ta kapela je mlajša od konjiške, saj je bila zgrajena v letih 1385–1390, obokana pa je bila okoli leta 1400. ¹⁴³ Kapela ima sicer zunanje opornike, za katere pa je bila v starejši literaturi izražena domneva, da so bili postavljeni šele konec 15. ali na začetku 16. stoletja, ¹⁴⁴ medtem ko Robert Peskar domneva, da so bili oporniki morda postavljeni v času obokanja kapele okoli leta 1400, v 17. stoletju pa so bili obnovljeni. ¹⁴⁵ Po zasnovi je konjiški sorodna štiritravejna kapela brez zunanjih opornikov in z ravnim vzhodnim zaključkom, ki je bila ob vzhodnem delu severne stene ladje prizidana župnijski cerkvi sv. Jakoba v Ormožu; vzhodni del kapele je bil poligonalno zaključen ob obokanju. Kapela je bila sprva domnevno ravnostropana in je bila cerkvi prizidana kasneje kot konjiška, to je v sedemdesetih ali osemdesetih letih 14. stoletja, ko so tudi prebili severno steno ladje z dvema arkadama. Poligonalni zaključek in obokanje se časovno umeščata najkasneje v zadnje desetletje 14. stoletja. ¹⁴⁶ Zgovoren je tudi primer župnijske cerkve sv. Martina v Laškem, kjer sta bili romanski glavni ladji prizidani severna in južna Marijina kapela. Severna, na vzhodu ravno zaključena ladja je štiritravejna, brez zunanjih opornikov in s križnorebrastim obokom v treh sprednjih travejah, medtem ko je bil iz zadnje traveje dostop na emporo. Na južni strani je bila cerkvi prizidana tritravejna križnorebrasto obokana kapela brez zunanjih opornikov; njena vzhodna traveja je na notranji strani poligonalno, na zunanji pa deloma ravno in na jugovzhodnem koncu poligonalno zaključena. Obočna poslikava, ki za obok južne kapele predstavlja *terminus ante quem*, se umešča v leta 1380–1390. ¹⁴⁷ Pogojno primerljiva je tudi proštijaska cerkev na Ptujju, v kateri je prizidava ravno zaključene severne in južne ladje brez zunanjih opornikov posledica prezidave enoladijske cerkve v triladijsko okoli leta 1260. Še v tretji četrtini 13. stoletja je bila južna ladja rahlo povišana in obokana s tremi polami križnorebrastega oboka. Vzhodna pola je bila obokana po obokanju južne ladje, vzhodna pola severne ladje, ki se sicer postavlja v čas po letu 1397, pa je bila obokana pred obokanjem severne ladje. Južna ladja je bila leta 1415 na zahodni strani podaljšana za tri križnorebrasto obokane traveje oziroma za dolžino zahodne traveje. ¹⁴⁸ Od kapel, prizidanih na severni strani cerkva v 14. stoletju, velja omeniti še severno kapelo z banjastim obokom in brez zunanjih opornikov ob župnijski cerkvi sv. Nikolaja v Vuzenici. Vhod je bil le z zahodne strani, tu pa je bil tudi dostop na zahodno emporo. V 15. stoletju je bila kapela proti vzhodu podaljšana

¹⁴² Vengust, "Prispevek," 39.

¹⁴³ Za datacijo gl. Peskar, "Arhitektura," 186–188.

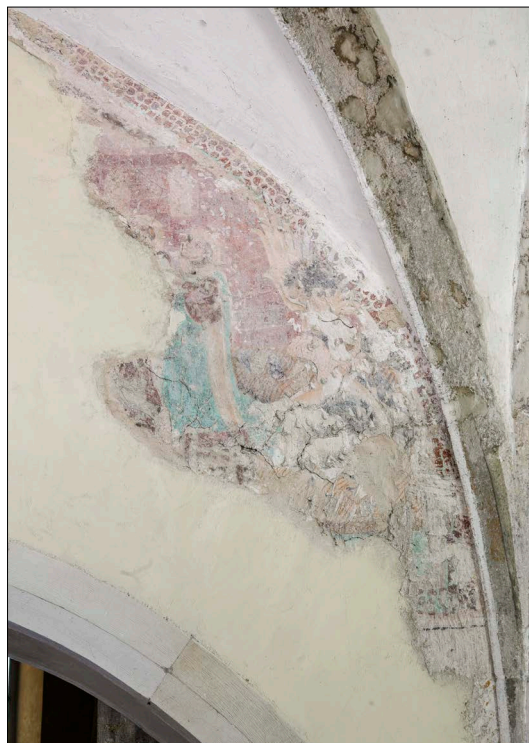
¹⁴⁴ Stopar, *Opatijska cerkev*, 42; na str. 79 jih postavlja v prvo polovico 16. stoletja. Marolt, *Dekanija Celje*, 12, piše, da ni izključeno, da so bili zunanji oporniki postavljeni šele v 17. stoletju, »dasi je njih datiranje v prvo polovico 16. stol. verjetnejše«.

¹⁴⁵ Peskar, "Arhitektura," 187.

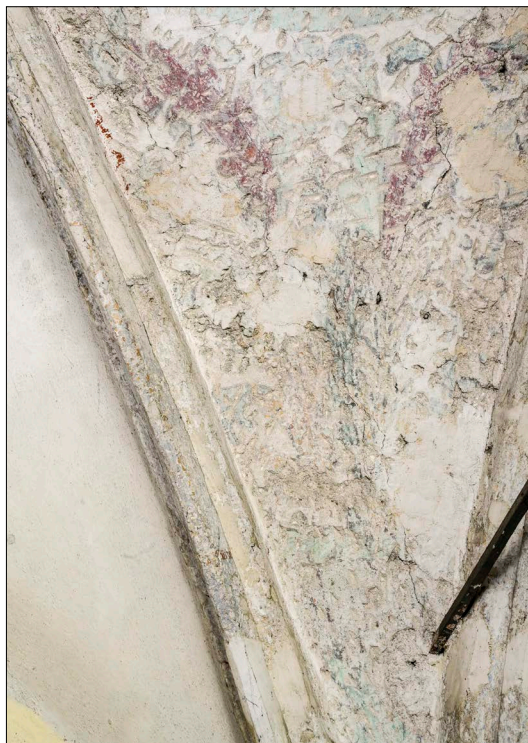
¹⁴⁶ Razlaga stavbne zgodovine je povzeta po Peskar, "Arhitektura," 236–37; enako Vidmar, *Die Herren*, 199–200, 202–03.

¹⁴⁷ Za datacijo poslikave gl. Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 122–23. Za datacijo gotske faze južne kapele v tretjo četrtino 14. stoletja gl. Peskar, "Arhitektura," 19 (op. 79), 46 (op. 208). Curk, *Topografsko gradivo*, 9: 31, umešča obokanje severne ladje proti koncu 15. stoletja ali na začetek 16. stoletja.

¹⁴⁸ Gradbena zgodovina je povzeta po Peskar, "Arhitektura," 252–54; gl. tudi Vidmar, *Die Herren*, 196–97.

17. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, profil reber v zgornjih partijah zahodnih dveh travej (© ZRC SAZU, foto: Gorazd Bence)

18. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, profil reber v vzhodnih dveh travejah (© ZRC SAZU, foto: Gorazd Bence)

s tremi križnorebrasto obokanimi polami z zunanji oporniki.¹⁴⁹ Konjiška kapela po videzu in »pravilni«, enakomerni členitvi na traveje daje klasičen vtis enovite gradnje in je brez vidnih cesur. Tudi ogled zidov na podstrešju ne razkriva večfaznosti oziroma morebitnega podaljševanja kapele. Poleg tega v nobenem od zapisnikov konservatorsko-restavratorskih komisij, ki so v sedemdesetih letih preteklega stoletja spremljale gradbena dela v kapeli in v katerih so med drugimi sodelovali tudi dr. Emilijan Cevc, dr. Ivan Komelj in dr. Ivan Stopar, ni nobene besede o morebitni neenotni ali večfazni gradnji stranske kapele.¹⁵⁰ Prav tako ni mogoče nič takega prebrati v terenskih zapiskih Franceta Steleta.¹⁵¹ Kot je razvidno iz predstavljenih primerov, obokavanje stranskih kapel že v 14. stoletju tudi v slovenskem prostoru ni bilo neobičajno.

Kar je Albina Vengusta – poleg neustrezno uporabljenih pisnih virov in neznanstvene interpretacije domnevnih prečnih zidov – še napeljalo na interpretacijo o več fazah gradnje konjiške kapele, so rebra v zahodnih dveh travejah (sl. 17). Da ta niso enaka kot rebra v vzhodnih dveh travejah (sl. 18), je leta 1967 prvi opozoril Jože Curk.¹⁵² Štiri leta pred Vengustovo razpravo Jože

¹⁴⁹ Navedeni stavbni razvoj je povzet po Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 243–44.

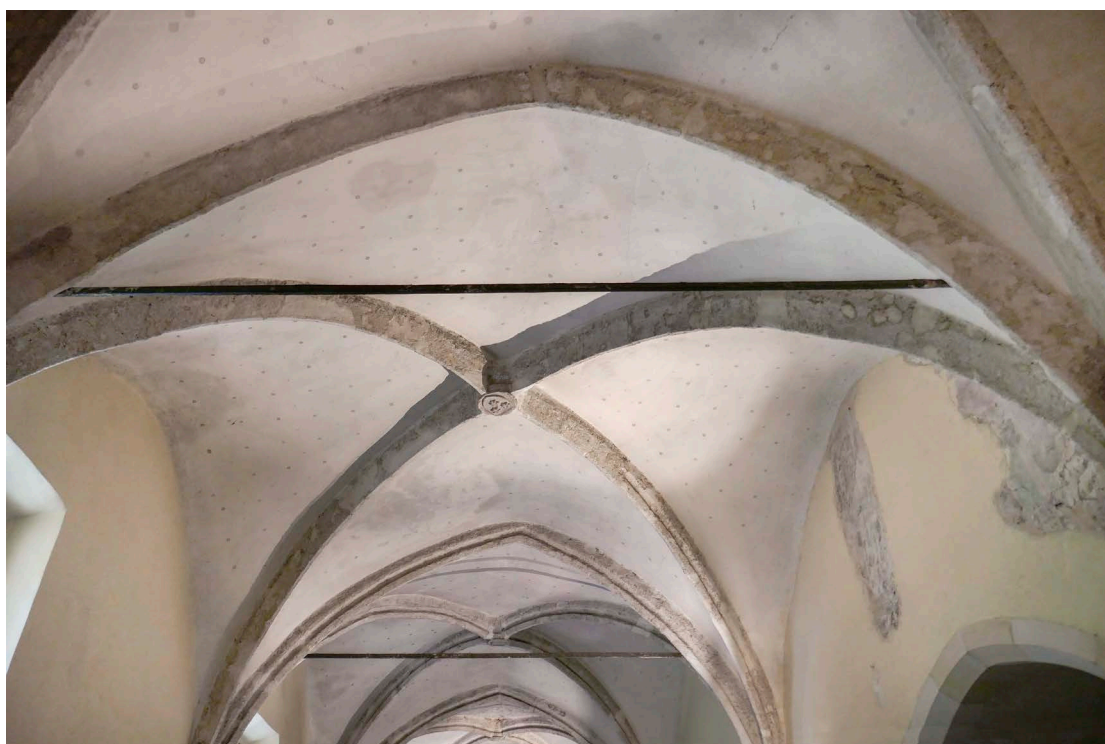
¹⁵⁰ Zapisniki se hranijo na Informacijsko-dokumentacijskem centru Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, ZVKDS, OE Celje, v ŽASK in na ZRC SAZU, UIFS. Sežeto informacijo o delih v sedemdesetih letih ponuja Pajk, "Konjiška nadžupnija," 85.

¹⁵¹ Originalni terenski zapiski se hranijo na ZRC SAZU, UIFS.

¹⁵² Curk, *Slovenske Konjice*, 12, 18.

19a–19b. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, pogled na spodnji del reber s konzolo med drugo in tretjo ter med tretjo in četrto travejo (© ZRC SAZU, foto: Gorazd Bence)

20. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, pogled na različno profilacijo reber iz zahodne traveje proti vzhodu (© ZRC SAZU, foto: Gorazd Bence)

Curk v svoji razlagi stavbne zgodovine nato ni omenil razlike v profilu reber, izpostavil je le, da je bila kapela sezidana v letih 1365–1369, in ponovil, da je bila s štirimi loki z glavno ladjo povezana šele v pozni gotiki.¹⁵³ Albin Vengust je bil tako prvi, ki je natančno opisal profile reber in postavil prej predstavljeno hipotezo. Tudi Robert Peskar je zapisal, da so kasneje spodnje dele reber v zahodnih dveh travejah skupaj s konzolami zamenjali z novimi, ki po profilaciji ustrezajo rebrom v vzhodnih, mlajših dveh travejah (sl. 19).¹⁵⁴ Takšna interpretacija je precej vprašljiva in tudi statično ne povsem razumljiva. Če bi namreč odbili spodnje dele reber in konzole, bi s tem spodnesli nosilnost oboka. Ne Albin Vengust ne Robert Peskar ne navajata primera iz slovenskega ali širšega geografskega prostora, da bi pri zgrajeni in obokani kapeli izbili spodnje dele reber in konzole, nato pa oboje nadomestili z novimi. Še bolj neverjetna je razlaga, da bi kaj takega storili le zaradi estetskih razlogov, vsega skupaj pa bi se lotili skrajno neenotno, saj je rezultat daleč od estetskega ali poenotenega. Če bi že hoteli poenotiti obok, bi ga potem res poenotili, a v Konjicah tega ni. Enakega profila, kot so rebra v vzhodnih dveh travejah, namreč niso le spodnji deli reber v zahodnih dveh travejah, ampak tako rekoč celotna jugovzhodna četrtina obočnega sistema v tretji traveji in tudi celotna prečna oproga med tretjo in drugo travejo (sl. 20). Rebra kljub drugačnemu profilu potekajo tekoče, »organsko«, brez vidnih delov, ki bi kazali na to, da so bili posamezni deli kar odsekani in iz estetskih razlogov ponekod v eni in drugod v drugi višini nadomeščeni z novimi, drugače profiliranimi. Menjava ene četrtine križnega oboka v eni traveji, spodnjih delov obočnih reber v dveh travejah in obočnih konzol zaradi domnevnega poenotenja je nekaj, česar pri gotski arhitekturi nismo navajeni.

Podpisana menim, da so neenotna rebra posledica parcialne hitre nestrokovne obnove oziroma utrjevanja oboka brez ukvarjanja s profiliranjem reber z namenom statične sanacije. Obok se lahko poškoduje zaradi slabega kamna, nekakovostne izvedbe, manjšega potresa, gradbenih del v cerkvi, nenačrtovane nuje po hitrem dokončanju, neenotni profil pa bi bil lahko tudi posledica krajše prekinitve v gradnji, zamenjave mojstra ipd. V primeru Konjic se mi zdi najverjetneje, da je na delu oboka prišlo do konkretnih poškodb. Eden od argumentov v prid tej tezi je dejstvo, da imajo plošče vseh štirih sklepnikov isti profil, in sicer tak, kot ga imajo rebra v obeh vzhodnih travejah in delih tretje in četrte traveje. Menim, da je obok poškodbe utrpel najverjetneje zaradi posedanja terena. Komisija v sestavi dr. Ivan Komelj, dr. Ivan Stopar in tedanji arhidiakon Ivan Pajk je 27. septembra 1976 na sestanku v župnijski cerkvi v Slovenskih Konjicah ugotovila, da so bili arkadni slopi »povsem na novo temeljeni in pozidani do ločnih nastavkov«.¹⁵⁵ V zapisniku je ob tej informaciji dodano naslednje: »Pri tem je bila zanimiva ugotovitev, da je do posedanja prišlo že vsaj v gotski dobi, ker sicer ne bi bilo potrebno s prizidji, ki so sedaj odstranjena, že v gotski dobi reševati statiko stene.«¹⁵⁶ Ta podatek ne pojasnjuje samo močnih odbojev na georadarski sliki ob arkadnih odprtinah, ampak nas seznanja tudi s tem, da so se v kapeli že zgodaj spoprijemali s težavo posedanja. Pomiki in nagibi stene zagotovo niso ostali brez posledic na oboku, kar se kaže tudi ob stikih reber s sklepniki. Upoštevati je treba tudi dejstvo, da je bila kapela prizidana cerkvi. Jedra cerkva so bila praviloma postavljena na skrbno izbrano lokacijo in skalnat oziroma trden teren, prizidki pa so večkrat pozidani na nasutinah, zaradi česar se zunanja stena lahko začne nagibati in

¹⁵³ Curk, "Oris gradbene zgodovine Pohorja," 91.

¹⁵⁴ Peskar, "Arhitektura," 271.

¹⁵⁵ Zapisnik z dne 27. 9. 1976, Spisovno gradivo, Slovenske Konjice, ZVKDS, OE Celje.

¹⁵⁶ Zapisnik z dne 27. 9. 1976, Spisovno gradivo, Slovenske Konjice, ZVKDS, OE Celje.

21. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, arkadni loki med obnovitvenimi deli v sedemdesetih letih 20. stoletja
(© INDOK center MK)

22. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, pogled na arkadne loke med obnovitvenimi deli v sedemdesetih letih 20. stoletja
(© INDOK center MK)

povleče obok, ki je lahko nato le na hitro popravljen, da se mu zagotovi potrebna nosilnost. Glede na obseg klinaste profilacije lahko sklepamo, da se je v konjiški kapeli del oboka morda celo podrl, manjkajoči deli pa so bili dopolnjeni na takšen način. Klinast profil, kot ga vidimo v zahodnih dveh travejeh, je sicer res značilen za zgodnejšo fazo razvoja gotških reber, vendar pa način, na kakršnega je izveden v konjiški kapeli, bolj ustreza klinastim profilom, ki jih – enake zgodnjim različicam, le v bolj rustificirani izvedbi – najdemo v pozni gotiki in še kasneje.¹⁵⁷ Tudi v prezbiteriju konjiške cerkve z mlajšim obokanjem so bile leta 1974 ugotovljene razpoke, rebra pa so ponekod odstopala od podlage, zaradi česar je bilo treba po odstranitvi sekundarnega ometa sprejeti odločitev o statični sanaciji oboka,¹⁵⁸ ki pa je bila izvedena strokovno.

Vprašanje je tudi, kdaj so bile odprte arkadne odprtine. Vzhodna je zagotovo najmlajša, kdaj so bile izdelane preostale tri, ostaja odprto. Morda je imela kapela sprva dostop le z zahodne strani in so bile arkadne odprtine predrte šele pozneje – tudi to bi lahko povzročilo poškodbe na oboku. Najbolj enotno sta sicer videti arkadni odprtini v drugi in tretji traveji. Glede na to, da je poslikava na južni steni v spodnjih partijah povsem uničena, bi bilo možno, da so bile arkadne odprtine predrte ali vsaj v zgornjem delu preklesane po poslikavi stene. Fotografije, ki so nastale med obnavljanjem kapele v 20. stoletju, kažejo, da so ločni deli arkad zidani iz opeke, tako da sedanja oblika odprtin zagotovo ni prvotna oziroma je rezultat več prezidav (sl. 21–22). Leta 1967 je Jože Curk opozoril, da sta drugi in tretji arkadni lok »deloma zazidana«, o loku arkadne odprtine v četrti traveji pa je zapisal, da je »bil gotovo kasneje povečan«.¹⁵⁹ Tudi Albin Vengust piše, da fotografije iz časa obnove cerkve v sedemdesetih letih 20. stoletja »kažejo zahtevno reševanje tehničnih

¹⁵⁷ Prim. Komelj, *Gotska arhitektura*, 113.

¹⁵⁸ Zapisnik o komisijskem ogledu župnijske cerkve v Slovenskih Konjicah 19. 2. 1974, neurejeno gradivo, ŽASK.

¹⁵⁹ Curk, *Slovenske Konjice*, 12.

problemov pri širjenju in utrjevanju predrtin med ladjama /.../.¹⁶⁰ Poleg tega navaja, da so v letih 1974–1975 med utrjevanjem zidu med glavno in stransko ladjo močno razširili predrtine.¹⁶¹ Med obnovitvenimi deli leta 1977 je bilo o arkadnih odprtinah zapisano: *Vsi slopi – arkadni, ki delijo veliko ladjo od severne, stranske, so izvedeni v betonu. Okviri so kamnitni. Način obravnave teh robov, ki niso šivani, določi komisija. Barokizirana vzhodna arkadna odprtina se ne regotizira.*¹⁶² Dvom, da bi bile odprtine prvotne, vzbuja tudi dejstvo, da so izmaknjene iz travejnih osi kapele.

Trije grbovni sklepniki

Grbovni ščitki so v kapeli izklesani na prvih treh obočnih sklepnikih, zahodnega pa krasi rozeta (sl. 23). Robert Peskar je grb Wallseejcev, kot omenjeno, pripisal navzočnosti te plemiške rodbine v Konjicah, v zvezi z grbom grofov Celjskih pa navedel, da se Celjani v povezavi s Konjicami omenjajo že leta 1364 oziroma 1365, ko je Henrik Viltuški kot lastnik konjiškega gospostva svojo posest zastavil celjskima grofoma Ulriku I. in Hermanu II. Ob tem je dodal, da so Celjski tudi kasneje večkrat izpričani kot lastniki posameznih posesti v Konjicah, in sklenil, da »drugih konkretnjših indicev o vlogi Celjskih pri kapeli ne poznamo«.¹⁶³ Podpisana menim, da je treba pojav grba grofov Celjskih (sl. 24) v kapeli vzporejati z njihovo tesno povezavo z bratovščino, ki je imela v kapeli svoj sedež,¹⁶⁴ sklepnik z grbom rodbine Wallsee (sl. 25) pa lahko po mojem mnenju povežemo z zgodovinskim vplivom te rodbine in tudi z njihovo zelo verjetno povezavo z veliko Marijino bratovščino na Dravskem polju. Pri grbih je opazno nekaj, na kar doslej še ni bilo opozorjeno: grb Wallseejcev je oblikovno drugačen od preostalih dveh. Je nekoliko ožji in spodaj ostreje zašiljen, kar bi lahko kazalo na nekoliko mlajši nastanek. Grba v prvi in tretji traveji po drugi strani povezuje tako enaka oblika kakor tudi enak način izdelave zvezde.

Ali je Rudolf Wallseejski konjiško gospostvo res dobil v upravo leta 1390, kot navaja Robert Peskar? Ko je konjiška veja Viltuških leta 1385 s smrtjo Rudolfa Viltuškega ostala brez moškega potomca, je njegovo posest podedovala Rudolfova sestra Ana Viltuška, poročena s Hugom VIII. Devinskim, ki je leta 1389 v Konjicah pridobil tudi odvetništvo. Svojo tretjo oporoko je napisal 11. novembra 1390, v njej pa je svaka, avstrijskega deželnega maršala Rudolfa I. iz ennške linije rodbine Wallsee, postavil za skrbnika svojih mladoletnih sinov in mu izročil vse gradove in posesti, ki naj jih upravlja tako dolgo, dokler otroci ne postanejo polnoletni. Kmalu zatem je še v istem letu umrl in zapustil dve hčeri, Ano mlajšo in Katarino, in dva sinova, ki sta oba umrla že pred letom 1399. V zapletih po Hugovi smrti je konjiška posest prešla v roke njegove vdove Ane Viltuške. Med Rudolfom Wallseejskim in vdovo Ano se je namreč vnel spor, za katerega je bilo 21. januarja 1393 sklenjeno, da ga rzsodi freisinški škof Bertold. 23. januarja istega leta sta se vpletene pogodila

¹⁶⁰ Vengust, "Prispevek," 41 (op. 19). V Župnijskem arhivu Slovenske Konjice teh fotografij v času priprave tega prispevka kljub večkratnemu iskanju skupaj z gospodom župnikom in arhidiakonom Jožetom Vogrinom ni bilo mogoče najti.

¹⁶¹ Vengust, "Prispevek," 40 (op. 13).

¹⁶² Zapisnik z dne 23. 6. 1977, Spisovno gradivo, ž. c. Slovenske Konjice, ZVKDS, OE Celje. Prim. Konservatorski zapis o obnovitvenih delih v župnijski cerkvi po ogledu 23. 6. 1977, str. 2, neurejeno gradivo, ŽASK. Kako obsežno delo je bilo takrat izvedeno, je mogoče razbrati tudi pri Pajk, "Konjiška nadžupnija," 85.

¹⁶³ Peskar, "Arhitektura," 271.

¹⁶⁴ O tem gl. Oter Gorenčič, "Grofje Celjski," 27–30, 37–38, 47–49.

23. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, sklepnik v zahodni traveji
(© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

24. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, sklepnik z grbom grofov Celjskih
(© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

tako, da je Rudolf Ani do njene smrti prepustil dohodke od gradov Konjice, Zreče/Freudenberg, Štatenberk in Ivnik/Eibiswald, po njeni smrti pa bi ti dohodki pripadli njenim otrokom. Po smrti Ane mlajše je med drugim tudi delež na gradu Konjice, ki ga je podedovala po svoji materi, pripadel njeni sestri Katarini, glavni devinski dedinji. Ta se je leta 1406 poročila z Rajnprehtom II. Wallseejskim, ki je bil že takrat eden najvplivnejših ljudi v tem delu cesarstva. Njegov ugled je še povečal prevzem štajerskih devinskih posesti, postal pa je tudi dedič njihovih posesti na Krasu. Leta 1409 mu je oglejski patriarh podelil patronat nad konjiško župnijo. Do leta 1469 je nato konjiško gospostvo prišlo v posest cesarja Friderika III. Habsburškega, s tem pa je nanj prešel tudi patronat nad konjiško župnijo.¹⁶⁵ Wallseejci so imeli torej patronat nad župnijo v rokah šele od leta 1409. Wolfgang Wallseejski je 7. maja 1458 potrdil Gregorju Freyhattu, kaplanu bratovščine na Dravskem polju, ustanovo večne maše, ki sta jo 9. aprila 1388 v svojo zaščito vzela Hugo Devinski in njegova žena Ana.¹⁶⁶ Tega dne se je namreč Hugo s svojo ženo Ano obvezal, da bosta ščitila ustanovo večne maše s kaplanom, ki jo je v stranski ladji oziroma v kapeli sv. Jakoba v Konjicah (*in der kirchen zu Ganabitz in sant Jacobs abseitten*) ustanovila bratovščina na Dravskem polju, ko je bil njegov pokojni svak Rudolf Viltuški še živ in je imel konjiško gospostvo.¹⁶⁷ Navedba Roberta Peskarja, da so bili Wallseejci v »Konjicah prisotni od leta 1390 ali 1399«¹⁶⁸ oziroma da so leta 1390 »Wallseejci

¹⁶⁵ Prim. Schmutz, *Historisch-Topographisches Lexicon*, 516; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, 358–60; Dobliger, "Die Herren von Wallsee," 121, 317–18, 333–34, 388–89, 394–95, 405, 414–15, 423–24, 426, 452, 460, 492, 495, 529; Stegenšek, "O razvoju," 212–13; Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 38, 44–46, 58–66; Kos, "Doneski za krajevne kronike," 75–78; Kos, "Iz zgodovine devinskih gospodov," 129–30; Pirchegger, "Geschichtliche Wanderungen," 3; Pirchegger, *Die Untersteiermark*, 140–41; Koropec, "Svetna zemljiška gospostva," 105, 107, 110; Mlinarič, "Žički kartuzijani," 172, 174–175; Kos, *Vitez in grad*, 298–300; Höfler, *O prvih cerkvah*, 325; Kosi, *Spopad*, 109.

¹⁶⁶ Regest listine: AUR 6668b, StLA. Gl. tudi Litterae Fundatitiae, pag. 19–20, Abschriften, GSTA 128, 1–4, StLA; Orožen, *Das Bisthum*, 231.

¹⁶⁷ Regest listine: AUR 3629d, StLA.

¹⁶⁸ Peskar, "Arhitektura," 271.

25. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, sklepnik z grbom rodbine Wallsee (© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

pridobili upravo nad konjiško gosposčino«,¹⁶⁹ tako ni točna. Wallseejci so namreč Konjice, kot predstavljeno, v posest zares dobili leta 1406, patronat nad župnijo pa šele leta 1409.¹⁷⁰ Tudi grofje Celjski niso dobili leta 1364 ali 1365 v zastavo posesti takratnega lastnika konjiškega gospostva Henrika Viltuškega, kot preberemo v literaturi.¹⁷¹ V Konjicah je bila 29. junija 1364 izdana »le« listina, s katero Henrik Viltuški in žena Katarina po svoji smrti zapuščata gradove Konjice, Zreče/Freudenberg, Štatenberk, Ivnik/Eibiswald in »urbar«, torej podložnike gospostva Viltuš, celjskima grofoma Ulriku I. in Hermanu I.¹⁷² Vendar pa se v nadaljevanju to ni uresničilo. V listini je sicer natančno določeno glede skrbništva otrok in gradov, vendar le če bi Henrik Viltuški umrl.¹⁷³ Tudi sicer na podlagi znanih listin ne moremo reči, da bi Celjski imeli Konjice kdaj v zastavi ali posesti. Vsekakor pa

so grofje Celjski imeli v tem času določen vpliv in interes v Konjicah ter so bili tudi tesno povezani z Viltuškiimi. To ne nazadnje dokazuje prav listina, izdana junija 1364.

V kontekstu argumentiranja, da so bili tako Wallseejci kakor tudi grofje Celjski povezani z dravskopoljsko bratovščino, je pomenljivo, da so bili predstavniki obeh rodbin tudi člani združbe, ki je imela svoj sedež v kapeli sv. Jurija ob avguštinski cerkvi na Dunaju in se po njej celo imenovala. Kapela sv. Jurija je bila reprezentativna kapela cesarskega dvora in kot takšna je imela v kontekstu dunajskega Hofburga izjemno pomembno vlogo.¹⁷⁴ Prva znana darovnica, namenjena ustanovitvi večne maše v tej kapeli, je ohranjena ravno s strani Wallseejcev, in sicer bratov Ulrika in Friderika. Brata iz graške linije Wallseejcev sta večno mašo ustanovila 8. junija 1337, kar pomeni, da je bila

¹⁶⁹ Peskar, "Arhitektura," 271–71.

¹⁷⁰ Kos, "Iz zgodovine devinskih gospodov", 131 (op. 2), sicer navaja, da naj bi bila leta 1401 Ana, hčerka Huga VIII. Devinskega, poročena z Rudolfom Wallseejskim, vendar hkrati dodaja, da bi bilo to treba bolj raziskati. Doblinger, "Die Herren von Wallsee," 395, 561–62, jasno navaja, da je bil Rajnprehtov brat Rudolf, ki je umrl leta 1405, poročen z Agnes von der Leippe; ta se od 4. julija 1374 omenja kot njegova *Hausfrau*, kot njegova vdova pa še 18. marca 1408, kar torej izključuje možnost, da bi bil on (okoli) leta 1401 poročen z Ano Devinsko.

¹⁷¹ Peskar, "Arhitektura," 271, kjer navaja, da se Celjski »v zvezi s Konjicami omenjajo že leta 1364 oziroma 1365, ko je tedanji lastnik konjiškega gospostva Henrik Viltuški vso svojo posest zastavil Celjanoma, Ulriku in Hermanu«. Prim. Koropec. "Svetna zemljiška gospostva," 104: »Henrik in Katra Liechtenstein sta 1365 zastavila za dolg 325 funtov Ulriku in Hermanu Celjskemu tudi svoje v Konjicah.«

¹⁷² CE III, št. 40, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (ARS).

¹⁷³ V tem kontekstu je vredno izpostaviti še naslednji zapis: Schmutz, *Historisch-Topographisches Lexicon*, 516: »St. Danielstag 1365 trat Hans von Wildhaus und seine Gattinn Katharina ihre Veste Gonowiz an Ulrich und Hermann die Grafen von Cilli, wegen eines Verfasses von 325 fl. ab.« Enako, le z datumom 21. 7., Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, 359, oba brez navedbe vira. Ob pregledu gradiva v Štajerskem deželnem gradivu v Gradcu listine s tem datumom in/ali to vsebino ni bilo mogoče najti.

¹⁷⁴ Prim. Buchinger in Schön, "Die Ritterkapelle," 222. O reprezentativnih zgradbah grofov Celjskih kot izrazu dinastične propagande gl. Kosi, "Representative Buildings," 25–47; o reprezentaciji Celjskih in Habsburžanov v kartuzijanskih samostanih gl. Oter Gorenčič, "Die monastischen und kunsthistorischen Beziehungen," 31–50.

kapela že pred posvetitvijo v uporabi kot liturgični prostor. Kot navaja listina, sta kapelo ustanovila vojvoda Oton Veseli in *Gesellschaft der Tempellaist*.¹⁷⁵ Tudi drugo najstarejšo ohranjeno darovnico sta izstavila brata iz rodbine Wallsee, in sicer sta jo 15. aprila 1341 izdala Eberhard in Henrik iz linske linije rodbine.¹⁷⁶ Seznam ustanoviteljev in članov družbe, imenovane tudi *Societas Templois*,¹⁷⁷ hrani Avstrijska nacionalna biblioteka. Rokopis iz okoli leta 1370 poleg vojvodovega prinaša tudi imena njegovih sinov Friderika in Leopolda ter številnih grofov, med katerimi so tudi grofje Ulrik Pfannberški, njegov sin Johann, Burkhard in Konrad Maidburška, Friederik Ortenburški, Wilhelm von Montfort-Tettnang mlajši, Friderik Celjski, Johann von Pernstein, grofica Zofija Ortenburška, grof Oton Ortenburški, Ulrik Wallseejski, njegov sin Eberhard, Friderik Wallseejski, njegov brat Johann, Henrik Wallseejski, njegov brat Friderik, Rajnpreht iz linije Wallsee-Enns, njegov brat Friderik, Eberhard iz linije Wallsee-Drosendorf, njegov brat Henrik, Albrecht von Puchheim, Friderik Stubenberški, Henrik Planinski, Hartvik z Weißenegga in Konrad von Perneck, če omenim le nekatere.¹⁷⁸ Med ustanovnimi in/ali poznejšimi člani reda *Societas Templois* je bilo tako več članov plemiških rodbin, s katerimi so bili Celjani povezani s porokami. Številne mogočne rodbine so z vključitvijo v bratovščine in njim podobna združenja povečevale svojo družbeno moč in politični vpliv.¹⁷⁹ Dejstvo, da je imela dunajska *societas* svojo kapelo in svojega zavetnika, po mnenju d'Arcyja Jonathana Dacreja Boultona nakazuje, da je imela združba obliko bratovščine.¹⁸⁰ Večina članov te združbe je bila hkrati tudi članov drugih redov in združenj. Prav Wallseejci, denimo, so bili tako kot grofje Celjski pozneje tudi člani Zmajevega reda, ki ga je skupaj s svojo ženo Barbaro Celjsko ustanovil Sigismund Luksemburški. V ustanovnem pismu je na prvem mestu omenjen Sigismund, na drugem Barbara, na tretjem srbski despot Štefan Lazarević, že na četrtem in petem pa celjska grofa Herman in Friderik.¹⁸¹ Iz imen, navedenih v ustanovni listini, je razvidno, da so bili na začetku

¹⁷⁵ AUR 1337 junij 8., Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Dunaj (HHStA). Osnovno informacijo o tej združbi, imenovani tudi *societas capelle sancti Georgii Templois*, nudita Kruse, "Tempelaise / St. Georg (1337)," 51–57; Boulton, *The Knights of the Crown*, 559–64; oba s starejšo literaturo. Gl. tudi Buchinger in Schön, "... jene, die ihre hände hilfreich zum bau erheben ...," 29–30, 40–42; Buchinger in Schön, "Die Ritterkapelle," 222, 224–25, 234–38; vsi z nadaljnjo literaturo.

¹⁷⁶ Buchinger in Schön, "... jene, die ihre hände hilfreich zum bau erheben ...," 28–29; Buchinger in Schön, "Die Ritterkapelle," 224.

¹⁷⁷ Presenetljivo ime združbe domnevno ni v povezavi s templjarskim redom, ampak najverjetneje z legendarnim *Orden der Tempelisen*, varuhom svetega grala in krščanskega svetovnega reda, čeprav izstopa francoska oblika imena (*templois*), ki vzpostavlja določeno miselno povezavo s templjarji. O tem Feil, "Ueber die ältesten St. Georgsritter," 218; Boulton, *The Knights of the Crown*, 561; Buchinger in Schön, "... jene, die ihre hände hilfreich zum bau erheben ...," 29; Buchinger in Schön, "Die Ritterkapelle," 224. Da povezava imena tega reda s templjarji ni verjetna oziroma da je verjetnejša povezava z varuhi svetega grala, je opozoril že Feil, "Ueber die ältesten St. Georgsritter," 218.

¹⁷⁸ Codex 3321, fol. 42r – fol. 43v, Österreichische Nationalbibliothek, Wien (ÖNB). V letih 1368 in 1369 sta v red vstopila habsburška vojvoda Albreht III. in Leopold III. skupaj z desetimi nadaljnji plemiči. Avguštinca so nato sestavili nov seznam ustanoviteljev in novih članov ter hkrati dopisali, kako je z njihovimi plačili za kapelo, gl. Codex 3321, fol. 44r – fol. 48v, ÖNB. Prim. Kruse, "Tempelaise/ St. Georg," 55–56; Boulton, *The Knights of the Crown*, 562; Buchinger in Schön, "... jene, die ihre hände hilfreich zum bau erheben ...," 29, 38–39; Buchinger in Schön, "Die Ritterkapelle," 224–225 (op. 526), 235.

¹⁷⁹ Prim. npr. Wisch in Cole Ahl, "Introduction," 2–3.

¹⁸⁰ Boulton, *The Knights of the Crown*, 561. O tem, da laični viteški redovi niso bili le podpora političnim ciljem vladarja, ampak je šlo tudi pri njih za skrb za rešitev duš oziroma za blagor duše, gl. Studničková, "Drehknoten und Drachen," 377.

¹⁸¹ Gl. Kruse in Kamenz, "Drache," 232, 234; Boulton, *The Knights of the Crown*, 348–50.

razvoja reda Celjski med najpomembnejšimi člani.¹⁸² Leta 1409 se je skupaj z avstrijskim vojvodo Ernestom redu pridružila vrsta avstrijskih plemičev, med katerimi je bil tudi Rajnpreht iz rodbinske linije Wallsee-Enns.¹⁸³

Kot primer posameznika, ki je bil član več različnih viteških duhovnih združb, naj izpostavimo prav »konjiškega« Rajnprehta II. iz linije Wallsee-Enns. Max Doblinger je o Rajnprehtu II. von Wallsee-Enns zapisal, da je ob koncu svojega življenja užival ugled, ki ga je povzdignil daleč nad pomembnost njegovih sodobnikov iz avstrijskega visokega plemstva, s čimer se je uvrstil med najodličnejše osebe avstrijske zgodovine z začetka 15. stoletja.¹⁸⁴ Prav Rajnpreht II. von Wallsee-Enns pa je torej tesno povezan tudi s Konjicami, saj so bili tako konjiški grad oziroma gospostvo kakor tudi patronat nad konjiško župnijo v njegovih rokah oziroma v rokah ennške veje te rodbine. Na Rajnprehtovem nagrobniku v župnijski cerkvi v spodnjeavstrijskem Säusensteinu so izklesana znamenja tako imenovane orlovske združbe, zmajeve združbe, kastiljskega reda ribje luske, združbe sv. Jurija, angleškega reda *Lancastrian collar* ali *SS-Collar* in aragonskega reda vrča (*Orden de la Jarra*).¹⁸⁵ Vsaj s štirimi od teh redov se povezujejo tudi Celjski: v dunajskem redu sv. Jurija so bili med prvimi člani, pozneje so postali soustanovitelji in prav tako del skupine prvih članov Zmajevega reda, zadnji celjski grof Ulrik II. pa je bil sprejet tudi v kastiljski red ribje luske in aragonski red vrča.¹⁸⁶ Poleg tega so bili povezani tudi v veliki Marijini bratovščini na Dravskem polju, v kapeli katere sta izklesana grba obeh rodbin.

Eberhard in Henrik Wallseejska sta 15. aprila 1341 kapelo sv. Jurija pri avguštincih na Dunaju, kjer so bili člani združbe torej tudi Celjski, obdarovala z dohodkom *jährlich vier Pfund Pfennig oder einmalig vierzig Pfund*,¹⁸⁷ naslednjega dne so bili Žovneški povzdignjeni v grofe Celjske,¹⁸⁸ 3. maja istega leta je bila posvečena viteška kapela v avguštinskem samostanu,¹⁸⁹ 15. avgusta tega leta pa je prvi celjski grof Friderik I. kupil hišo v neposredni bližini avguštinskega samostana, in sicer na današnji Habsburgergasse poleg župnišča cerkve sv. Mihaela.¹⁹⁰ Leta 1356 se je nato preselil v palačo nasproti Hofburga. Od Johanna Pfannberškega je namreč 24. maja 1356 kupil palačo na parceli današnjega Amalienburga med trgoma Burgplatz in Ballhausplatz ter ulico Schauflergasse. Palača je v virih še po izumrtju grofov Celjskih ohranila svoj naziv *Cillierhof*. Visoka vsota, s katero je Friderik kupil palačo, 400 funtov dunajskih pfenigov, kaže, da je imela stavba verjetno

¹⁸² Prim. Sligk, "Über den Drachen-Orden," 68–69; Hold, "Adelsbünde," 266; Kovács, "A Luxemburgi uralkodók rendjei," 135, 504; Mályusz, *Kaiser Sigismund*, 75–81; gl. tudi Lövei, "Der ungarische Derachenorden," 65.

¹⁸³ Kruse in Kamenz, "Drache," 238–40. Gl. tudi Steeb, "Zur Geschichte," 68–69.

¹⁸⁴ Doblinger, "Die Herren von Wallsee," 433. Za redove in združbe, ki so jim v poznem srednjem veku pripadali habsburški vojvode, gl. Bruckner, "Formen," 32–35 (Albreht III. iz albertinske linije), 56 (Albreht IV. iz albertinske linije), 78–82 (Albreht V. (II.) iz albertinske linije), 111–12 (Ladislav Postumus iz albertinske linije), 139–40 (Leopold III. iz leopoldinske linije), 156–57 (Viljem V. iz leopoldinske linije), 172 (Leopold IV. iz leopoldinske linije), 186–88 (Ernest Železni iz leopoldinske linije), 226–27 (Friderik V. (IV., III.) iz leopoldinske linije), 264–65 (Albreht VI. iz leopoldinske linije), 289–90 (Friderik IV. starejši iz tirolske linije), 316–17 (Sigmund iz tirolske linije).

¹⁸⁵ Kruse, "Adler," 288.

¹⁸⁶ O Ulriku II. in pridobitvi znamenj obeh španskih redov gl. Voje, "Romanje," 225–26.

¹⁸⁷ Buchinger in Schön, "... jene, die ihre hände hilfreich zum bau erheben ...," 29; Buchinger in Schön, "Die Ritterkapelle," 224. Kapela je bila tako skupna ustanova vojvode Otona in članov združbe Tempellaise.

¹⁸⁸ CE I, št. 65, ARS; gl. tudi Kos, *Celjska knjiga*, 235–38 (št. 212).

¹⁸⁹ Buchinger in Schön, "... jene, die ihre hände hilfreich zum bau erheben ...," 29; Buchinger in Schön, "Die Ritterkapelle," 224.

¹⁹⁰ 1341 avgust 15, 4579, ARS.

že tedaj poleg pritličja dvoje nadstropij in je zavzemala površino od dveh do treh običajnih meščanskih parcel.¹⁹¹ Prvi celjski grof Friderik se je pred aprilom 1328 poročil z Diemut Wallseejsko¹⁹² in prav Wallseejci so imeli pozneje na Dunaju svojo palačo locirano med celjskim in cesarskim dvorom, kar pomeni, da so bili s Celjskimi na Dunaju neposredni sosedje.¹⁹³ Wallseejska palača na Dunaju je bila domnevno v rokah wallseejskih linij Gradec in Drosendorf, ennška linija je tu imela hišo, enako kot prvi celjski grof Friderik, prav v neposredni bližini avguštinskega samostana, medtem ko je imela linška linija rodbine večjo hišo na vogalu Michaelerplatz in ulice, ki je vodila do Hofburga (današnji Kohlmarkt).¹⁹⁴ Na Dunaju so se tako pogosto mudili tudi predstavniki ennške linije Wallseejcev, o čemer pričajo tudi njihove dvorne funkcije.¹⁹⁵ »Konjiški« Rajnpreht II. je imel ne samo funkcijo deželnega glavarja v Ennsu, ampak je bil tudi dvorni mojster vojvode Albrehta V.¹⁹⁶ Leta 1408 je Rajnpreht II. von Wallsee-Enns kot edini predstavnik svoje rodbine prevzel dediščino vseh štirih wallseejskih linij in s tem tudi še drugi dve njihovi hiši na Dunaju.¹⁹⁷ Vezi med Celjskimi in Wallseejci so bile torej tesne že od druge četrtine 14. stoletja, glede na tesne povezave na Dunaju pa bi bila tudi njihova povezava z veliko Marijino bratovščino na Dravskem polju ne samo razumljiva, temveč celo pričakovana.

Ob dveh grbih, ki pripadata tako eminentnima rodbinama, preseneča, da je na najuglednejšem mestu v konjiški kapeli, nad oltarjem, na sklepniku izklesan grb, katerega identifikacija ni jasna (sl. 26). Robert Peskar je zapisal, da bi lahko pripadal rodbini von Dürr, zvezda pa bi kazala na ministerialno vez z grofi Celjskimi.¹⁹⁸ Najprej naj poudarim, da predstavniki te rodbine niso bili ministeriali, ampak vazali najprej Ortenburžanov, nato grofov Celjskih in pozneje cesarja Friderika

26. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, sklepnik v vzhodni traveji (© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

¹⁹¹ Buchinger in Schön, "... gelegen bei der purgk zu wien ...," 43, 46–48; Buchinger in Schön, "Die Niederlassung," 147–148; gl. tudi Buchinger in Schön, "Der erste Plan," 372–373; Mitchell, "Raum- und Funktionsanalyse," 444. Listina o nakupu palače v letu 1356 se hrani v dunajskem državnem arhivu: AUR 1356, maj 24., HHStA. Gl. tudi Domenig, "tuon kunt," 111.

¹⁹² Domenig, "tuon kunt," 39.

¹⁹³ Gl. Buchinger in Schön, "... gelegen bei der purgk," 49; Buchinger in Schön, "Die Niederlassung," 147, 148–149.

¹⁹⁴ Gl. Buchinger in Schön, "... gelegen bei der purgk," 49–52, 63–64, 66–69, 71–73; Buchinger in Schön, "Die Niederlassung," 148–149, 154. O neposrednem dostopu iz avguštinskega samostana v Hofburg gl. Buchinger, "Die Burg," 396–97.

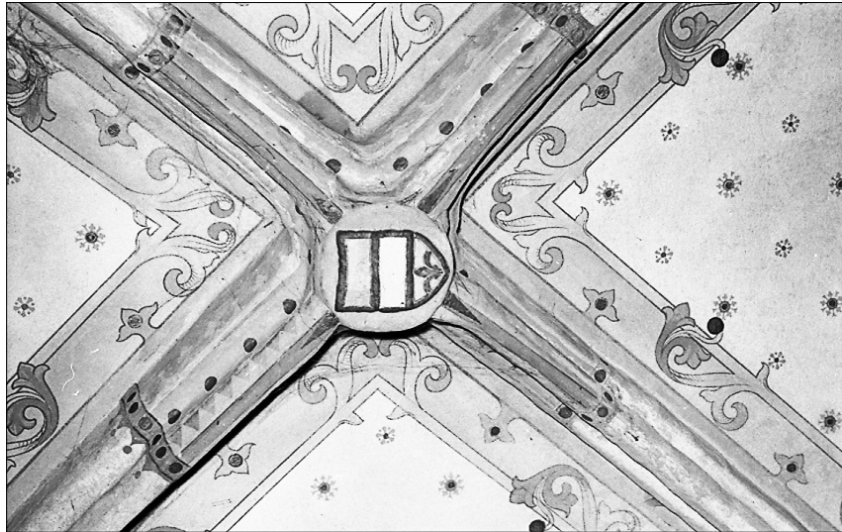
¹⁹⁵ Gl. Doblinger, "Die Herren von Wallsee," 308, 313, 321.

¹⁹⁶ Gl. Doblinger, "Die Herren von Wallsee," 321, 413, 562.

¹⁹⁷ Gl. Buchinger in Schön, "... gelegen bei der purgk," 68, 72; Buchinger in Schön, "Die Niederlassung," 154; Buchinger in Schön, "Der erste Plan," 373; gl. tudi Doblinger, "Die Herren von Wallsee," 388–89.

¹⁹⁸ Peskar, "Arhitektura," 272. Za grb rodbine Dürr gl. pečate v Bizjak in Preinfalk, *Turjaška knjiga listin*, 2: 649.

27. Slovenske Konjice,
župnijska cerkev
sv. Jurija, severna kapela,
sklepnik z grbom rodbine
Wallsee pred obnovo
(© ZVKDS, OE Celje)

Habsburškega.¹⁹⁹ Kljub razmeroma dobri raziskanosti rodbine za zdaj ne poznamo nobenega njenega predstavnika, ki bi ga lahko povezali s Konjicami. Da bi zvezda na modrem polju lahko nakazovala povezavo z grofi Celjskimi, kot je domneval Robert Peskar,²⁰⁰ je zelo malo verjetno, saj kljub številnim znanim vazalom grofov Celjskih na njihovih grbih zvezde oziroma tovrstne heraldične navezave na Celjske praviloma ni. Zvezda, ki ni del grba, najverjetneje nakazuje na Marijino češčenje, ki ga je v kapeli izvajala dravskopoljska bratovščina. Pravzaprav je že leta 1905 Avguštin Stegenšek opozoril, da so zvezda, lilija in roža »znaki Marijini«,²⁰¹ kar je v poznejši literaturi ostalo povsem spregledano; lilija, ki je bila pozneje izrisana na wallseejskem sklepniku, kar je razvidno iz starih fotografij (sl. 27), je bila med restavratorskimi deli odstranjena, saj je prvotno ni bilo. Zvezda je bila v srednjem veku navezava na poimenovanje *stella maris*, ki ga je vpeljal sv. Hieronim.²⁰² Tudi na Koroškem in Štajerskem lahko v srednjem veku zlasti na pečatih večkrat najdemo zvezdo nad grbovnimi ščitki ali ob njih kot Marijin simbol.²⁰³ Takšen primer je, denimo, pečat štajerskega ministeriala Ulrika Mariborskega iz leta 1249, kjer je zvezda simbol Marijine zvezdne krone oziroma venca zvezd.²⁰⁴

Čeprav je rokavica zelo redko grbovno znamenje, vendarle ni unikatno. Rokavico so imeli v grbu gospodje iz Handschuhsheima, ki pa s Konjicami niso bili povezani.²⁰⁵ Misel, da bi šlo lahko

¹⁹⁹ O rodbini Dürr gl. Wißgrill, *Schauplatz*, 273–75; Šilc, "Nekdanji ortenburški vazali," 355–56 (z nadaljnjo literaturo); gl. tudi Kosi, *Spopad*, 137, 177, 184, 186, 188–90, 195, 208.

²⁰⁰ Peskar, "Arhitektura," 272. Sorodno je Peskar, "Arhitektura," 79–80, repr. 171, domneval tudi za eno od zvezd na sklepniku v zahodni obočni poli prezbiterija cerkve Žalostne Matere božje v Rosalnicah.

²⁰¹ Stegenšek, "O grbih," 163–64.

²⁰² Prim. Siegenfeld, "Innerösterreichische Rosensiegel," 463, 467.

²⁰³ O tem izčrpno Siegenfeld, "Innerösterreichische Rosensiegel," 461–84.

²⁰⁴ Siegenfeld, "Innerösterreichische Rosensiegel," 467–68. Sodobni primer je, denimo, grb južnobavarskega kraja Bad Waldsee, na katerem zvezda nad grbovnim ščitkom prav tako simbolizira Marijino češčenje (gl. Kreisgebiet Ravensburg, dostop 20. 8. 2023, <http://www.kreisgebiet.de/kreis-ravensburg/bad-waldsee.htm>).

²⁰⁵ Osnovno informacijo o rodbini ponuja "Die Herren von Handschuhsheim und ihre Angehörigen (in chronologischer Folge)," Heidelberger Geschichtsverein, dostop 20. 8. 2023, <http://www.s197410804.online.de/Adelsfamilien/Handschuhsheim/hhmherren.htm> (z nadaljnjo literaturo). Za nekaj primerov upodobitev njihovih grbov gl., denimo, Gast, *Die mittelalterlichen Glasmalereien*, 137, 144, 146, 154, 156–57, 200, 205, 210, 212, 214–18, 267, 503,

za govoreči grb, je zapisal že Avguštín Stegenšek in domneval, da je na sklepniku »mogoče govoreč grb kakega duhovnika«. ²⁰⁶ Ta razlaga je zelo smiselna, saj očitno ne gre za grb katerega od vplivnih štajerskih posvetnih plemičev. Mesto grba v vzhodni traveji še dodatno opravičuje misel, da bi šlo lahko za duhovnika, morda beneficiata ali ustanovitelja kapele oziroma Jakobovega oltarja plemiškega porekla ali/in člana bratovščine. Morda bi k razrešitvi grba z rokavico pripomogla raziskava rodbin, iz katerih so bili konjiški župniki in/ali kaplani bratovščine v času okoli njene ustanovitve in nekaj desetletij po njej. Že pred sredino stoletja, vsaj od leta 1342 in vsaj do leta 1366, kar pomeni v času ustanovitve dravskopoljske bratovščine, je bil konjiški župnik in arhidiakon Dytmar (Dietmayr, Dyetmarus ipd.), ki se v arhivskih listinah pogosto omenja. ²⁰⁷ Najkasneje od leta 1371 in vsaj do leta 1377 je bil konjiški župnik Ulrik (Ulreich, Wolricus ipd.) Tröphel, ki se prav tako večkrat omenja; ²⁰⁸ 30. novembra 1360 se omenja *Hainreich der Trophel, Bürger zu Goniwicz*. ²⁰⁹ V dostopnem listinskem gradivu v Štajerskem deželnem arhivu je razvidno, da je bil naslednji konjiški župnik in arhidiakon Peter Topolt (Toppolt, Topoltz ipd.), in sicer vsaj od leta 1386 in vsaj do leta 1405 ²¹⁰ ali celo do leta 1411. ²¹¹ Leta 1398 se je za Petra Toppolta zavzel celjski grof Herman, kar je še en dokaz o povezanosti grofov Celjskih s konjiško cerkvijo. ²¹² Tudi v času Rajnprehta II. Wallseejskega ni znanih konjiških župnikov, katerih grb bi ustrezal grbu, izklesanemu na vzhodnem sklepniku konjiške kapele. ²¹³ Kaplanov dravskopoljske bratovščine je do tretje četrtine 15. stoletja poimensko znanih zelo malo. Konjiški župnik je 27. oktobra 1371 za kaplana pri oltarju sv. Jakoba prezentiral Johanna Adlelharta. ²¹⁴ Leta 1406 se kot kaplan tega oltarja omenja Bertold Svibenski, ²¹⁵

543, 558. V novem veku je grb z rokavico od rodbine Dürr prevzela rodbina Schratzenbach, gl. Kraßler, *Steirischer Wappenschlüssel*, 158; Naschenweng, *Der landesfürstliche Adel*, 1325–26; gl., denimo, grb na nagrobniku v kapeli Žalostne Matere božje v celjski cerkvi sv. Danijela, kjer je pokopana /.../ *DIE WOLGEPORN F. F. ANNA : MARGAREDA SAVERIN FREIN WITIBEIN GEBORNE FREIN VON SCHROTENBACH* /.../; celoten prepis pri Orožen, *Celjska kronika*, 143–44; Marolt, *Dekanija Celje*, 48. Grb z roko/rokavico najdemo tudi na nagrobniku dr. Johanna von Halweyla v križnem hodniku frančiškanskega samostana v Gradcu iz okoli leta 1520. Okoli leta 1520 umrl Johann von Halweyl/Halbeyl je bil izobraženi učenjak, po rodu iz Švice; bil je prokurator in duhovni oče minoritov pred njihovim izgonom iz samostana. Na nagrobni plošči je izklesan tudi znak reda slonov (Elenfantenorden), gl. Valentinitsch, "Das Franziskanerkloster," 48–49, 70.

²⁰⁶ Stegenšek, "O grbih," 164.

²⁰⁷ Mdr. AUR 2170a, StLA; AUR 2200e, StLA; AUR 2273g, StLA; AUR 2556a, StLA; AUR 2603a, StLA; AUR 2850h, StLA; AUR 2975c, StLA; Litterae Fundatitiae, pag. 2–3, Abschriften, GSTA 128, 1–4, StLA. Prim. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 43, ki za čas njegovega župnikovanja v Konjicah navaja krajše obdobje, leta 1342–1357.

²⁰⁸ Mdr. AUR 3119e, StLA; AUR 3120a, StLA; AUR 3160b, StLA; AUR 3198a, StLA; AUR 3231e, StLA; AUR 3269b, StLA; Litterae Fundatitiae, pag. 3–6, Abschriften, GSTA 128, 1–4, StLA; Otorepec, *Gradivo*, 252 (št. 1300), 258 (št. 1333), 259–60 (št. 1342). Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 43, Ulrika kot konjiškega župnika pozna za čas od leta 1373 do leta 1377.

²⁰⁹ AUR 2765c, StLA. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 44, navaja, da se leta 1379 omenja kot konjiški župnik Sieghard, vendar je iz Orožen, *Das Bisthum*, 16–17, razvidno, da je bil tega leta savinjski arhidiakon in župnik na Ponikvi.

²¹⁰ Mdr. AUR 3572, StLA; AUR 3657, StLA; AUR 3822, StLA; AUR 3902c, StLA; Otorepec, *Gradivo*, 273 (št. 1375), 274 (št. 1384), 283 (št. 1425), 286 (št. 1441, 1443), 287 (št. 1444).

²¹¹ Gl. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 44, ki Petra Topolta kot konjiškega župnika in arhidiakona pozna za leta 1389–1411.

²¹² Otorepec, *Gradivo*, 273 (št. 1375).

²¹³ O vrsti konjiških župnikov v 15. stoletju gl. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 44–47.

²¹⁴ AUR 3119e, StLA.

²¹⁵ Litterae Fundatitiae, pag. 6–7, Abschriften, GSTA 128, 1–4, StLA.

leta 1451 pa Gregor,²¹⁶ ki je domnevno že Gregor Freyhatt, ki se kot kaplan bratovščine omenja še v svoji oporoki leta 1464.²¹⁷ Žal grbi vseh konjiških župnikov in kaplanov dravskopoljske bratovščine, ki bi nam bili v pomoč pri raziskavi, niso znani.

Rodbina, ki je imela v grbu petprstno rokavico in je v drugi polovici 14. stoletja delovala na Štajerskem, je bila sicer rodbina Zuchtol. Josef Kraßler njihov grb z rokavico s tremi šivi pozna iz let 1364 in 1406.²¹⁸ Na konjiškem grbu detajla s šivi ni opaziti. Grb z roko oziroma rokavico je najti tudi v grbovni knjigah z Arlberga. V različici, ki se hrani v Tirolskem deželnem arhivu v Innsbrucku (t. i. Codex Figdor), na fol. 49v najdemo grb s srebrno rokavico na rdečem polju, ob katerem se omenja *Martin Hantschuwir*.²¹⁹ Med letoma 1937 in 1939 je Otto Hupp izdal neke vrste faksimile innsbruške, münchenske²²⁰ in dunajske²²¹ različice arlberških grbovni knjig, v katerem omenjeni grb prepozna kot grb rodbine Handschucher (Handschuwir), ki izvira iz zgornje Bavarske. Ob tem dodaja, da se leta 1330 v listinah samostana Dießen am Ammersee omenja Eberhard der Handschucher.²²² Ob enakem grbu je v münchenskem rokopisu navedena Anna Hantschusterin;²²³ Otto Hupp se ob tem sprašuje, ali gre morda za hčer Urbana, poleg tega pa omenja tudi še Štefana Handschusterja, leta 1330 izpričanega v Passauu, Ulrika, ki se leta 1338 omenja v Regensburgu, in Goefßela, omenjenega v Münchnu.²²⁴ V arlberški grbovni knjigi, hranjeni v Bavarskem državnem arhivu v Münchnu, na fol. 63r najdemo grbovni ščitek z belo (srebrno?) rokavico na modri podlagi, ob katerem je naveden *Diter von Hentschufßheim*.²²⁵ Otto Hupp v zvezi s tem pojasnjuje, da ta istoimenska rodbina (Handschuchsheim) izvira iz Wasserburga v Handschuchsheimu – pojavi se na začetku 13. stoletja in izumre konec leta 1600. Navedeni Dieter je bil sin očeta z istim imenom, leta

²¹⁶ Litterae Fundatitiae, pag. 14–15, Abschriften, Geistliche Stiftungsakten, GSTA 128, 1–4, StLA; Orožen, *Das Bisthum*, 227–228.

²¹⁷ Litterae Fundatitiae, pag. 70–73, Abschriften, Geistliche Stiftungsakten, GSTA 128, 1–4, StLA; Orožen, *Das Bisthum*, 228–231. Orožen, *Das Bisthum*, 273, Gregorja, omenjenega leta 1451, enači z Gregorjem Freyhattom, omenjenim leta 1464. Kot kaplane oltarja sv. Jakoba iz časa pred letom 1500 sicer pozna tri osebe, ob katerih navaja letnice: Berthold von Scharfenberg 1406; Gregor Freyhatt 1451, 1464; Oswald 1484, 1497. Kot pokaže pregled ohranjenih listin v Štajerskem deželnem arhivu, se Oswald omenja tudi leta 1485 (AUR 8017, StLA); Gregor Freyhatt se omenja še leta 1458 (AUR 6668b, StLA).

²¹⁸ Kraßler, *Steirischer Wappenschlüssel*, 157; na str. 158 avtor za čas druge polovice 15. stoletja grb z rokavico pozna za rodbino Winterhofer. V Štajerskem deželnem arhivu so listine s pečatom rodbine Zuchtol (Zuckerthal pri Judenburgu/Zeiringu) ohranjene iz let 1361 (AUR 2796a, StLA), 1363 (AUR 2869a, StLA), 1364 (AUR 2900b, StLA), 1404 (AUR 4169, StLA), 1406 (AUR 4257a, StLA), 1407 (AUR 4295, StLA). Grb z rokavico najdemo tudi na pečatu Antona Peningerja, gl. "Charter: Urkunden (1058–1899) 1435 IV 24," Monasterium.net, dostop 20. 8. 2023, https://www.monasterium.net/mom/AT-StiAG/GoettweigOSB/1435_IV_24/charter. Aue, *Wappenschlüssel für Niederösterreich*, 680, grb z roko ali rokavico s podaljšanim ukrivljenim delom pripisuje rodbini Dürr (Dörr), vendar to ne ustreza povsem dejanskim upodobitvam grba te rodbine. Najdemo pa ga pri nekaterih drugih rodbinah, ki so imele v grbu rokavico, gl. npr. "BSB-Hss Cod.icon. 308 n," Bayerische Staatsbibliothek, dostop 20. 8. 2023, <https://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0004/bsb00043104/images/index.html?seite=298&fip=193.174.98.30>. Prav tako srednjeveškim upodobitvam grba ne ustreza opis v Wißgrill, *Schauplatz*, 274–75.

²¹⁹ Hs 5927, fol. 49v, Zbirka rokopisov, Tiroler Landesarchiv Innsbruck; dostopno tudi na https://bilderserver.at/wappenbuecher/TirolerHandschriftOSPv2_52z2/. Prim. Widmoser in Köfler, *Botenbuch*, 115.

²²⁰ Hs 3, Hausritterorden vom Hl. Georg, Geheimes Hausarchiv, Bayerisches Hauptstaatsarchiv München.

²²¹ Hs W 242, HHStA; dostopno tudi na https://bilderserver.at/wappenbuecher/WienerHandschriftEXAv2_52z3/.

²²² Hupp, *Die Wappenbücher vom Arlberg*, 185.

²²³ Hs 3, fol. 93v, Hausritterorden vom Hl. Georg, Geheimes Hausarchiv, Bayerisches Hauptstaatsarchiv München; dostopno tudi na https://bilderserver.at/wappenbuecher/MuenchnerHandschriftEXA2_52z3/.

²²⁴ Hupp, *Die Wappenbücher vom Arlberg*, 212.

²²⁵ Hs 3, fol. 63r, Hausritterorden vom Hl. Georg, Geheimes Hausarchiv, Bayerisches Hauptstaatsarchiv München.

1382 se omenja kot Dieter mlajši; leta 1393 je pri palatinskem grofu Ruprehtu II. postal dvorni mojster, leta 1395 pa maršal; umrl je pred letom 1414.²²⁶ Vsaj omeniti moramo tudi rodbino Dürr, ki je imela v grbu zmajevo glavo. V dunajski različici arlberške grbovne knjige je na srebrnem grbovnem ščitku rdečerjava zmajevo glava z ušesi, poudarjenimi z rumeno oziroma zlato barvo, ob tem grbu pa je naveden Vichart (Wichard/Weikhard) Dürr.²²⁷ Otto Hupp pojasnjuje, da so bili Dürrerji, ki so imeli v grbu zmajevo glavo, spodnjeavstrijska viteška rodbina iz okolice St. Pöltna.²²⁸ Grb z zmajevo glavo najdemo tudi na več pečatih rodbine Dürr.²²⁹

Ali bi konjiški grb lahko pripadal kranjski rodbini Dürr? Največji pomislek pri povezavi grba s to rodbino je območje njihovega delovanja. A ker si je ta rodbina v poznem srednjem veku v habsburški službi pridobila posesti tudi v Spodnji Avstriji, nikakor ne smemo izključiti karijerne poti njenih članov prek dežele Štajerske (kot pri Rauberjih, Prüschenkijh in drugih), pri čemer pa Dürrerji zagotovo niso bili štajerski deželani. Habsburški deželni in zastavni registri za Štajersko in druge notranjeavstrijske dežele še niso zbrani v celoti in so ovrednoteni le sporadično, zato tudi vse povezave še niso raziskane.²³⁰ Rodbina Dürrerjev sicer izvira iz vasi Sušje pri Ribnici in je delovala v funkciji ortenburških vazalov; po izumrtju Ortenburžanov so bili vazali grofov Celjskih, ki so prevzeli ortenburške posesti in gradove. Dürrerji so tako postali relativno pomembni predstavniki celjske klientele z uglednimi funkcijami, kot je ta, da so bili gradiščani v Ložu.²³¹ Ana, vdova Andreja Dürrerja, se je 3. novembra 1445 pogodila z njegovima bratoma glede posesti. Iz listine je razvidno, da je bila hči Hansa Hohenwarterja,²³² pomembnega predstavnika celjske klientele s posestmi v Savinjski dolini in drugje po Štajerskem. To je vsekakor podatek, ki kaže na pridobivanje vpliva članov rodbine von Dürr v štajerskem prostoru. Andrej Dürr(er) je umrl leta 1445, v letu 1446 pa sta dala njegova brata Boltežar I. in Nikolaj II. določeno posest ljubljanski cerkvi manjših bratov sv. Frančiška, kjer je bil Andrej pokopan, in sicer za opravljanje aniverzarijev za pokojnega brata in svojce.²³³ Janez III. Dürr(er) je bil prvi iz te rodbine, ki je bil dejaven v Spodnji Avstriji; med letoma 1451 in 1479 je bil gradiščan na Pernsteinu in Thernbergu.²³⁴ V 15. stoletju so imeli nato Dürrerji fevde tudi na Štajerskem. Herman Celjski jim je 18. junija 1418 podelil v fevd neko posest pri Gornjem Gradu,²³⁵ v letih 1432 in 1468 pa se omenjajo njihovi fevdi pri Ptujju in v Savinjski dolini.²³⁶ Roka kot motiv grba je sicer prvič dokumentirana na listini z 12. aprila 1355, ki jo je pečatil Bertold von der Dürr, kar je obenem prva omemba predstavnika te družine;²³⁷ to pomeni, da bi bil grb na oboku konjiške kapele zlahka še iz 14. stoletja.

²²⁶ Hupp, *Die Wappenbücher vom Arlberg*, 199.

²²⁷ Hs W 242, fol. 26r, HHStA.

²²⁸ Hupp, *Die Wappenbücher vom Arlberg*, 116.

²²⁹ Ledel, "Die Wiener Handschrift," nepaginirani del (fol. 026r – 01).

²³⁰ Za pogovor o Dürrerjih na Štajerskem se zahvaljujem dr. Danielu Lugerju.

²³¹ Gl. Šilc, "Nekdanji ortenburški vazali," 355–56. O celjski klienteli gl. Kosi, "Celjska klientela," 11–64; Banfi, "Uprava," 21–58.

²³² AUR 5992, StLA.

²³³ "Gradivo," št. 75.

²³⁴ Wißgrill, *Schauplatz*, 273; Šilc, "Nekdanji ortenburški vazali," 356.

²³⁵ Wißgrill, *Schauplatz*, 273.

²³⁶ Gl. Starzer, *Die landesfürstlichen Lehen*, 34; Lang, *Die Salzburger Lehen*, 140.

²³⁷ AUR 1355 april 12., HHStA. Prim. Preinfalk in Bizjak, *Turjaška knjiga listin*, 2: št. 247, repr. 188. Za 15. stoletje, ko se kot podpisniki pojavljajo Janez, Jurij in Nikolaj Dürr, gl. npr. Monasterium.net, dostop 20. 8. 2023, http://images.monasterium.net/img/AT-KLA/871/KLA_871_B_339_14470704_r.JPG.

Doslej v literaturi o konjiški kapeli še ni bilo opaženo, da je bil eden od članov družine Dürrejev duhovnik, ki mu je bilo ime celo Jakob, kar bi se presenetljivo ujemalo s patrocinijem konjiške kapele. Hitro povezovanje teh dveh podatkov bi bilo vsekakor nepremišljeno, a ga vendarle ne gre zanemariti. Jurij Šilc, ki je objavil genealoško preglednico rodbine Dürrejev, navaja, da je bil Jakob morda brat Bertolda I. Dürreerja, sicer pa župnik v Ložu, natančneje v Starem trgu pri Ložu, ter arhidiakon Kranjske in Marke. Po njegovih raziskavah se župnik Jakob prvič omenja 15. septembra 1398, umrl pa naj bi pred letom 1415.²³⁸ Iskanje morebitnih nadaljnjih virov o župniku in arhidiakonu Jakobu iz rodbine Dürr za potrebe tega članka me je pripeljalo do dveh nadaljnjih podatkov. V vatikanskih virih sega v leto 1379 omemba *Jacobus Bertoldi de Duerr presb. Aquileg. dioc. de benef. ad coll. patriarche Aquileg.*²³⁹ Očitno gre za isto osebo, kar pomeni, da je duhovnik Jakob sin Bertolda Dürreerja. Leta 1379 je od oglejskega patriarha prejel beneficij, žal pa ne vemo, konkretno katerega. Jakob Dürrer bi bil lahko ali beneficiat pri Jakobovem oltarju in/ali član velike Marijine bratovščine.²⁴⁰ Dokaz, da je Jakob Dürrer dejansko uporabljal grb z rokavico, najdemo v listini, izdani 15. septembra 1398. Tega dne je Jakob Dürr, župnik v Ložu in arhidiakon Kranjske in Marke, na predlog Viljema Lambergerja, gradiščana v Waldenbergu, podelil duhovniku Petru, imenovanemu Nayger, župnijsko cerkev sv. Janeza Krstnika v Zasipu. Na Jakobovem pečatu je podoba sv. Jurija na konju v boju z zmajem, pod zmajem pa je izstaviteljev grb: razprta roka.²⁴¹

Mimogrede lahko objavljeno genealoško preglednico dopolnimo tudi z omembo Nikolaja Dürreerja 9. julija 1470, ko je bilo izdano potrdilo za Jurija Rainerja, kranjskega vicedoma, za 200 ogrskih goldinarjev, ki jih je ta dal Nikolaju Dürreerju za odkup zadolžnice.²⁴² Poleg tega se 8. junija 1475 omenja Jurij Dürrer, arhidiakon Slovenske Marke; tega dne je postal prošt bratovščine presv. Trojice v Novem mestu.²⁴³ Na njegovo ime naletimo tudi 2. maja 1478: *Georgio Durrer archidiacono in provincia Marchie.*²⁴⁴ *Georgio Durrer archidiacono in Carniola* se omenja tudi 18. marca 1478,²⁴⁵ prav tako pa tudi 22. aprila 1479²⁴⁶ in 14. januarja 1480 kot *Georgio Durrer Marchie Slauonice archidiacono.*²⁴⁷ To pomeni, da sta se kar dva predstavnika te rodbine v razdobju sto let ponašala z nazivom arhidiakona.

Prosopografska analiza pokaže več tesnih povezav med Wallseejci, Celjskimi in Ortenburžani, katerih vazali so bili Dürreerji, prav v drugi polovici 14. stoletja. Prva zgovorna povezava je

²³⁸ Šilc, "Nekdanji ortenburški vazali," 355, 356.

²³⁹ Göller, *Repertorium Germanicum*, 7, 63.

²⁴⁰ Kot konkreten primer iz 15. ali 16. stoletja, da je bil kateri od arhidiakonov imetnik beneficija v drugem arhidiakonatu, lahko navedemo savinjskega arhidiakona Valentina Fabrija, ki je bil župnik v Konjicah in savinjski arhidiakon, župnik v Vuzenici, od leta 1497 pa tudi prošt v Dobrli vasi in arhidiakon v Podjuni (o njem nazadnje Žnidaršič Golec, "Socialne vezi," 77–103 (z nadaljnjo literaturo)), in Polidorja Montagnana (o njem gl. Baraga, "Polidor Montagnana," 89–103). Za posvet o takšnih primerih se zahvaljujem dr. Lilijani Žnidaršič Golec.

²⁴¹ SI AS 1063/330, ARS. Za pomoč pri iskanju pečatov se zahvaljujem dr. Mihui Kosiju.

²⁴² Gl. "Chmel, Regesta Friderici," Regesta Imperii, dostop 20. 8. 2023, http://www.regesta-imperii.de/regesten/13-0-0-0-chmel/nr/1470-07-09-5-0-13-0-0-6078-6079.html?tx_hisodat_sources%5Baction%5D=show&tx_hisodat_sources%5Bcontroller%5D=Sources&cHash=239679ea35fa1564d34b2fe0f9180d5a#rinav. Konec 15. stoletja se omenja tudi Vinzenz Dürr (gl. Naschenweng, *Der landesfürstliche Adel*, 1545).

²⁴³ Koblar, "Drobtinice iz furlanskih arhivov," 74.

²⁴⁴ Acta Curiae, busta 329, fol. 293v, Archivio della Curia Arcivescovile Udinese, Archivio Storico Diocesano, Udine. Prim. Santonino, *Itinerario*, 56.

²⁴⁵ Acta Curiae, busta 329, fol. 275r, Archivio della Curia Arcivescovile Udinese, Archivio Storico Diocesano, Udine.

²⁴⁶ Zahn, "Archivalische Untersuchungen," 77.

²⁴⁷ SI AS 1063/825, ARS.

že omenjena zakonska zveza med prvim grofom Celjskim Friderikom (u. 1360) in Diemut Wallseejsko iz graške linije rodbine, ki se 30. novembra 1357 omenja kot pokojna; bila je hči Ulrika I. Wallseejskega, štajerskega deželnega glavarja, in sestra Ulrika II., prav tako štajerskega deželenega glavarja (u. 12. julija 1359).²⁴⁸ Kar dva od njunih štirih otrok, Ana in Ulrik I., sta se s poroko povežala s predstavniki rodbine Ortenburžanov. Grofica Adelajda Ortenburška se 23. aprila 1360 omenja kot žena celjskega grofa Ulrika I. (u. 1368),²⁴⁹ Ana Celjska pa je bila žena Adelajdinega brata Otona VI. Ortenburškega in se kot njegova žena neposredno prvič navaja 22. avgusta 1348.²⁵⁰ Grofica Agnes Ortenburška je bila po drugi strani poročena z Eberhardom VI. von Wallsee-Drosendorf (u. 1356).²⁵¹ V našem kontekstu je zelo pomembno tudi to, da je več članov Celjskih opravljalo vlogo deželnega glavarja za Kranjsko. Kranjski deželni glavar je bil tako od leta 1334 že Friderik Žovneški, pozneje prvi grof Celjski, ta položaj je prav tako zasedal njegov sin Ulrik I., kranjska deželna glavarja pa sta bila še Herman II. in domnevno Viljem.²⁵² Še več, v drugi polovici 14. stoletja sta bila kranjska deželna glavarja tudi Oton VI. Ortenburški in Hugo VIII. Devinski. Friderik Žovneški oziroma prvi grof Celjski se v tej funkciji omenja v letih 1334–1340; v letih 1357–1359/60, torej po ustanovitvi dravskopoljske bratovščine, pa je bil kranjski deželni glavar Oton VI. Ortenburški, ki je bil mož Ane Celjske, hčere Friderika Žovneškega. Celjski grof Ulrik I. je bil deželni glavar na Kranjskem v letih 1362–1367, Hugo VIII. Devinski pa je ta položaj zasedal v letih 1385–1389/90, torej prav v času, ko je imel v svojih rokah Konjice. Nasledil ga je Herman II. Celjski, ki je bil kranjski deželni glavar od leta 1390 do leta 1401.²⁵³ Po drugi strani je bilo več predstavnikov rodbine Wallsee deželnih glavarjev za Štajersko. Wallseejci so bili štajerski deželni glavarji vrsto let, in sicer v letih 1299–1360 graška linija, eniška linija pa v letih 1369 in 1373–1384.²⁵⁴ Štajerski deželni glavar je bil tako že od leta 1299 Ulrik I. (u. 1329), ki ga je po smrti nasledil njegov najstarejši sin Ulrik II. (u. 1359), tega pa za eno leto Eberhard VII. (u. 1379). Med prvim razcvetom dravskopoljske bratovščine sta bila štajerska deželna glavarja tudi Friderik VI. (u. 1372) leta 1369 in Rudolf I. (u. 1405) vsaj med letoma 1373 in 1379. Najpozneje leta 1384 je Rudolfa I. zamenjal Ulrik IV. (u. 1400) iz drosendorfške linije, ki je 13. novembra imenovan kot štajerski deželni glavar in dvorni mojster vojvode Viljema.²⁵⁵ Poleg tega se Ana von Wallsee-Enns 6. junija 1373 omenja kot umrla žena Huga VIII. Devinskega, med 6. julijem 1406 in 25. januarjem 1418 pa je bil, kot omenjeno, Rajnpreht II. von Wallsee, brat omenjene Ane, poročen s Katarino, hčerko Huga VIII. Devinskega.²⁵⁶ Ravno v letih torej, ko so bili predstavniki rodbine Celjskih in Wallseejskih, katerih grbe najdemo v konjiški kapeli, ter Devinskih, ki so imeli v rokah Konjice, deželni glavarji Kranjske oziroma Štajerske in bili med seboj povezani tudi s porokami, je bil župnik v Starem trgu pri Ložu in nato kranjski arhidiakon Jakob Dürrer. Vez v najvplivnejši marijanski bratovščini na Štajerskem je z vidika razumevanja vseh

²⁴⁸ Gl. Zbirka listin 4159, ARS; Doblinger, "Die Herren von Wallsee," 568–570, 571; Domenig, "tuon kunt," 39, 41–42, 119.

²⁴⁹ Gl. Zbirka listin 4597, ARS; Domenig, "tuon kunt," 43, 45.

²⁵⁰ Gl. Zbirka listin 4580, ARS; Meyer, "Die Ortenburger," 54–55, 61; Domenig, "tuon kunt," 42–43, 65.

²⁵¹ Gl. Doblinger, "Die Herren," 572.

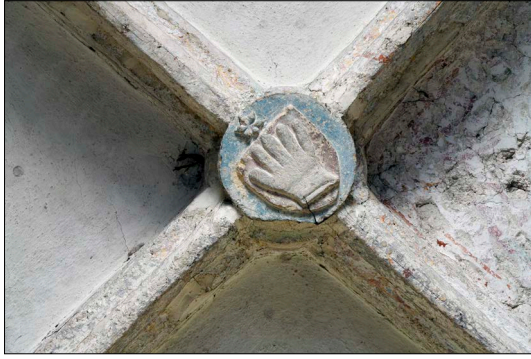
²⁵² Domenig, "tuon kunt," 57, 74–75, 80, 104, 110–11; Fugger Germadnik, *Groffe in knezi Celjski*, 41, 47, 55.

²⁵³ Kotar, "Deželni glavarji," 111, 114–15, 118–19, 121–23, 140–41. O Viljemu Celjskem, ki naj bi bil tudi kranjski deželni glavar, čeprav tega ni mogoče nesporno potrditi, gl. citirani članek na strani 122.

²⁵⁴ Doblinger, "Die Herren von Wallsee," 511–12.

²⁵⁵ Doblinger, "Die Herren von Wallsee," 313, 323, 345, 347, 349, 382, 513, 561–62, 564, 568, 570–71, 575.

²⁵⁶ Doblinger, "Die Herren von Wallsee," 563; Kos, "Iz zgodovine devinskih gospodov," 114, 131, 133.

28. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, stik sklepnika z rebri v vzhodni traveji (© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

29. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, stik sklepnika z rebri v drugi traveji (© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

30. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, stik sklepnika z rebri v tretji traveji (© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

31. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, stik sklepnika z rebri v zahodni traveji (© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

teh povezav zlahka predstavljiva.²⁵⁷ Zagotovo je bil najvplivnejši predstavnik rodbine Dürrerjev kot ortenburških vazalov prav Jakob, arhidiakon Kranjske in Marke.

Ker je sklepnik z grbom rodbine Wallsee nekoliko drugače oblikovan, to nakazuje tudi na možnost, da je bil pozneje preklesan. Na tem sklepniku bi bil prvotno lahko grb gospodov Konjiških ali morda Viltuških, ki so bili v letu 1369 odvetniki kapele. To je razvidno iz listine iz leta 1369, katere prepis je ohranjen v bratovščinski kopiaalni knjigi. Listino je sicer izdal Ortel der Khetherman z ženo Gerburgo in z njo pet hub z vsemi pravicami in dohodki prodal proštu in članom dravskopoljske bratovščine ter njenemu kaplanu. K temu sta dali privoljenje tudi Katarina, vdova Henrika Viltuškega, odvetnica bratovščinske kapele, in Alhajda, vdova Viljema Viltuškega, katerih vazal je bil Ortel. Obe sta listino tudi sopečatili: *!...! Auch Vergiche Ich Cäthraj meiness Seeligen herrn herrn Hainrichss von Wildthausen Wittib, und alle Meine Erben, dass wir die Vorgenandte güetter (die von vnss zu lehen gewessen seyndt) ledig und frey gelassen haben, und lassen zu der Vorgenandten Cäppel, dero wir Vogt seyn [!]. Auch Vergiche ich Alheid dess Seeligen herrn herrn Wilhelmss von Wildthausen Wittib und Ich Heinrichs Ihr Sohn vnd alle vnser*

²⁵⁷ O medsebojnem zgledovanju na področju kartuzijanske politike med grofi Celjskimi in Habsburžani (tudi) v tem času gl. Oter Gorenčič, "Die Kartäuserpolitik," 49–65.

32. Murska Sobota, stolna cerkev sv. Nikolaja, profil reber v gotskem prezbitteriju cerkve (© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

*Erben, dass wir die Vvorgeschribene Güetter die von vnss zu lehen gewesen syndt ledig vnd frey gelassen haben vnd lassen zu der vorgeandten Cäpell. /.../. Listino so pečatili Ortel der Khetherman, Cathrei herrn Heinrichss von Wildthausen seeligen wittib in Alheide herrn Willhelmes von Wildthausen seeligen wittib.*²⁵⁸ Če kapela ni bila takoj obokana, pa bi bil na sklepniku lahko izklesan tudi grb Huga Devinskega. Čeprav mu je odvetništvo konjiški župnik Peter Topolt podelil 6. januarja 1389, bi bil kot posestnik gospostva Konjice lahko član bratovščine že pred tem in s tem tudi upravičen do grba.²⁵⁹ Morebitna sprememba grba Huga Devinskega v grb Wallseejskih bi bila vsekakor zelo preprosta.²⁶⁰

Pregled stikov sklepnikov z rebri pokaže, da sklepnik lepo nalega na rebra edino v prvi travеji (sl. 28), čeprav je tudi pri tem sklepniku, tako kot je to še bolj opazno pri preostalih treh (sl. 29–31), stik z ometom prilagojen rebrom, ki izhajajo iz sklepnika. Izmaknjenost, ki so jo poskušali zabrisati z debelim ometavanjem, je najbolj vidna pri sklepniku z grbom Wallseejcev, poleg tega je ta med vsemi tudi najbolj poškodovan, in sicer ob strani in na mestu, kjer je bila pozneje dodana lilija. Ploščice vseh štirih sklepnikov imajo enako žlebasto profilacijo, kar kaže na njihovo sočasnost. Vsi štirje sklepniki imajo tudi enak profil nastavkov reber oziroma, če povemo z drugimi besedami, nobeden nima nastavkov reber s klinastim profilom. Kako bi bili sklepniki vstavljeni »sekundarno /.../, vendar /.../ najverjetneje sočasno«, kot navaja Robert Peskar,²⁶¹ avtor ne pojasnjuje. Sekundarno vstavljanje sklepnikov, ki držijo skupaj ves obok, je težko predstavljivo. Teoretično bi sicer lahko podpri

²⁵⁸ Litterae Fundatitiae, pag. 2–3, Abschriften, GSTA 128, 1–4, StLA. Tudi Orožen, *Das Bisthum*, 223–24, v povzemanju tega dokumenta navedbo o Katarininem odvetništvu povzema kot *Kapelle, deren Vogt sie ist*. Vdova Katarina Viltuška je bila tudi sopečatnica omenjenih bratovščinskih pravil iz leta 1373, ki jih je spisal konjiški župnik Ulrik, dokument pa so poleg Katarine Viltuške pečatili še Henrik Konjiški in slovenjebistriški župnik. Bratovščinska kapela je imela povsem samosvoji status, kar je zelo dobro razvidno predvsem iz prepisa listine iz leta 1373 v kopalni knjigi.

²⁵⁹ Prepis listine hrani AUR 3657, StLA.

²⁶⁰ Prim. sopostavitev obeh grbov v grbovni knjigi Wernigeroder Wappenbuch s konca 15. stoletja: "Wernigeroder (Schaffhausensches) Wappenbuch," Wikimedia commons, dostop 20. 8. 2023, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/76/Wernigeroder_Wappenbuch_099.jpg.

²⁶¹ Peskar, "Arhitektura," 271.

33. Säusenstein, nekdanji cistercijski samostan, loretska kapela, obočna rebra s sklepnikom
(© Martin Aigner)

obok in zamenjali ali sekundarno vstavljali tri sklepnike, vendar za kaj takega ni (bilo) jasnega razloga.

Klinast profil reber z obojestranskim žlebom, ki izhaja iz vseh štirih sklepnikov, ustreza času gradnje kapele. V slovenskem prostoru je bil klinast profil reber z obojestranskim žlebom v uporabi vsaj od druge polovice 14. stoletja in je po ugotovitvah Ivana Komelja »tudi najbolj običajna oblika naših reber.«²⁶² V slovenskem prostoru ga okoli let 1370–1380 najdemo v pritličju zahodne empore proštjske cerkve na Ptuju, v isti cerkvi pa tudi v drugi, tretji in četrti traveji južne kapele. Kot omenjeno, se ta obok umešča v tretjo četrtino 14. stoletja. Profilacijo reber klinastega profila z obojestranskim žlebom že okoli leta 1370 najdemo v prezbiteru današnje stolne cerkve sv.

Nikolaja v Murski Soboti (sl. 32), v prezbiteru in zakristiji gotske cerkve ob župnijski cerkvi Marijinega vnebovzeta v Turnišču iz okoli let 1380–1383, v prezbiteru župnijske cerkve sv. Martina v Martjancih pa v letih 1390–1392.²⁶³ V avstrijskem prostoru dvojnožlebljeni profil v kombinaciji z grbovnim sklepnikom rodbine Wallsee najdemo že v letih 1336–1341 v loretski kapeli nekdanjega cistercijskega samostana oziroma nekdanji prečni ladji cistercijske cerkve v Säusensteinu (sl. 33).²⁶⁴ Tudi analiza sklepnikov in profilov reber tako ne pritrjuje hipotezi o treh fazah gradnje kapele oziroma kaže, da je bila kapela najverjetneje že od začetka zgrajena kot štiritravejna ter obokana sočasno in ne v dveh fazah.

Zaključek

Na podlagi analize arhivskih virov, novih spoznanj o srednjeveških poslikavah in grbovnih sklepnikih ter arhitekturne in stavbnoplastične pričevalnosti kapele podpisana torej menim, da gre pri konjiški kapeli sv. Jakoba za enovito gradnjo. In kaj lahko na podlagi vseh opravljenih analiz povemo o času obokanja kapele? Avguštin Stegenšek je domneval, da je obok kapele »sodoben s prezbiterijem« konjiške cerkve.²⁶⁵ Gradnja prezbiterija župnijske cerkve v Konjicah se postavlja v

²⁶² Komelj, *Gotska arhitektura*, 113.

²⁶³ O profilaciji na naštetih lokacijah gl. Peskar, "Arhitektura," 29, 32, 34–38, 227–231, 252–255, 296–297, passim; Vidmar, *Die Herren*, 193–96. Gl. tudi Štefanac, "Martjanci, ž. c. sv. Martina," 55–56. Za natančno analizo profilov na omenjenih in drugih lokacijah s sorodnim profilom bo v prihodnosti potrebna samostojna študija, ki se bo lotila tehničnih izmer in izrisov čim večjega števila rebrnih profilov, kar bi omogočalo natančno analizo razmerij in globin gotske profilacije reber.

²⁶⁴ Aigner, *Katalog Gewölbeschlusssteine*, 461.

²⁶⁵ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 26.

34. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, konzola z arhitekturnim okrasjem (© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

35. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, prezbitერიj, konzola z arhitekturnim okrasjem (© ZRC SAZU, foto: Gorazd Bence)

konec 14. stoletja,²⁶⁶ primerjava med konzolama, ki ju je omenil Stegenšek, pa ne kaže vzporednic. Konzola v severovzhodnem kotu poligonalnega sklepa prezbitერიja ima v nasprotju s konzolo v kapeli izklesano tudi glavico (sl. 34–35),²⁶⁷ poleg tega je okrasni baldahinski trikotnik na konzoli v kapeli oblikovan veliko preprosteje, enako velja tudi za križno rožo, ki je v prezbitერიju izklesana bistveno bolj nadrobno, poleg tega ima konzola v prezbitერიju pod baldahinom izklesan tudi trilist; konzoli sta slogovno neprimerljivi oziroma časovno ali slogovno nista povezani. Konzole v konjiški kapeli so stožčaste z osmerokotno zasnovo in členjene z več paličnimi ali kitastimi profili;

²⁶⁶ Cevc, *Srednjeveška plastika*, 100–01; Vengust, “Prispevek,” 44 (s pregledom starejših hipotez na straneh 42–44); Klemenčič, “Slovenske Konjice,” 79; Curk, “O umetnostni podobi,” 200; Peskar, “Arhitektura,” 270, 272; prim. Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 26, 27 (sredina 15. stoletja); Curk, *Slovenske Konjice*, 19 (»V začetku 15. stol. (ca 1370) /.../«); Curk, “Oris gradbene zgodovine Pohorja,” 91 (okoli 1400); Klemenčič, “Župnijska cerkev,” 111 (okoli 1400).

²⁶⁷ Iz zapisa Avgušтина Stegenška (Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 25: »Rebresa počivajo na nosiljkah brez posebno zanimivih oblik; samo ena poleg stranskih vrat – glava pod baldahinčkom – se ponavlja v prezbitერიju.«) se zdi, kot da je glavica izklesana ne samo na konzoli v prezbitერიju, marveč tudi na konzoli v kapeli, vendar pa to ne drži. Konzole v prezbitერიju konjiške cerkve, zlasti figuralne, je izklesala ista delavnica kot konzole iz prezbitერიja grajske kapele sv. Andreja na gradu Kunšperk, ki je domnevno kakšno leto starejša od konjiškega kora. Konzole s Kunšperka, ki se hranijo v Pokrajinskem muzeju Celje oziroma so v privatni lasti, se umeščajo v leta okoli 1390–1395, gl. Peskar, “Arhitektura,” 69–70, 214–15; prim. Cevc, *Srednjeveška plastika*, 100–01; Cevc, *Gotska plastika*, 90; Stopar, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture*, 37–38; Stopar, *Grajske stavbe*, 5: 47, 49; Lorenčak, “Konzola,” 9–11.

36. Murska Sobota, stolna cerkev sv. Nikolaja, prezbitერიj, obočna konzola (© ZRC SAZU, foto: Gorazd Bence)

37. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, obočna konzola (© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

rebra se naslanjajo neposredno na zgornjo konzolno ploščo. Primerjalna analiza razkrije, da največ primerov sorodnih konzol v avstrijskem prostoru najdemo od konca 13. do konca 14. stoletja. V slovenskem prostoru so geometrične konzole znane iz časa od 13. do 16. stoletja;²⁶⁸ primerjava s konzolo v prezbitერიju konjiške župnijske cerkve, ki jo je omenil Avguštin Stegenšek, pa razkrije, da so obočne konzole v severni kapeli slogovno starejše, kar je še dodaten argument za to, da je bila kapela obokana že v 14. stoletju. Tudi profilacija reber je v prezbitერიju konjiške cerkve naprednejša v primerjavi s profilom reber v vzhodnih dveh travejah severne kapele, kar prav tako kaže, da je obok v kapeli starejši. Tipološko so s konjiškimi primerljive posamezne konzole v prezbitერიju mur-skosoboške cerkve sv. Nikolaja iz okoli leta 1370 (sl. 36–37).

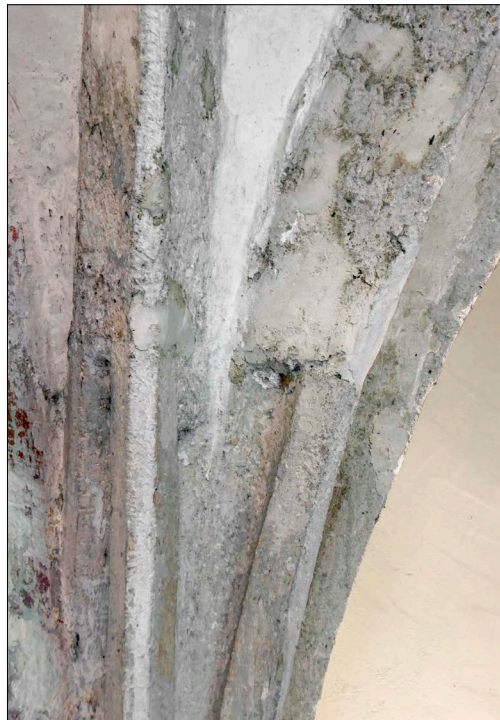
Domnevno tretjo gradbeno fazo je Albin Vengust postavil v leto 1464, ko je bil spisan testament, v katerem je kaplan velike bratovščine na Dravskem polju Gregor Freyhatt namenil *zwey Vasß wein zu dem Pau, und gerüst meiner Cäpellen*.²⁶⁹ Robert Peskar meni, da bi bilo iz te navedbe mogoče sklepati, da je bila kapela takrat že zgrajena in da so bili darovi namenjeni za njeno vzdrževanje in

²⁶⁸ Komelj, *Gotska arhitektura*, 63–64.

²⁶⁹ *Litterae Fundatitiae*, pag. 71, Abschriften, GSTA 128, 1–4, StLA. Prim. Orožen, *Das Bisthum*, 229. Kot kaplan bratovščine Ljube Gospe na Dravskem polju se Gregor *Freyhayt* omenja tudi v listini, izdani 14. marca 1468, gl. AUR 7235c, StLA.

38. Pöls, župnijska cerkev Marijinega vnebovzjetja, prezbitერი, sprememba v profilaciji reber (© Martin Aigner)

39. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, severna kapela, sprememba v profilaciji reber (© ZRC SAZU, foto: Gorazd Bence)

opremo.²⁷⁰ Takšnega mnenja je bil že Avguštin Stegenšek, čeprav ga Robert Peskar na tem mestu ne citira. Avguštin Stegenšek je namreč že leta 1909 opozoril na ta arhivski zapis in ob tem opomnil, da »iz tega volila ne sledi, da so tedaj pri stranski ladji napravili novo podstrešje ali pa obok. Volilo je za vzdrževanje zidu (Bau) in podstrešnega stola (Gerüst), ne pa za stavbeni oder (Baugerüst).«²⁷¹ Po drugi strani pa je Albin Vengust zagovarjal ravno nasprotno, in sicer da pri tej navedbi nikakor ne gre za vzdrževanje zidov, ampak za gradbena dela. Ta formulacija naj bi tako pomenila leseno ali železno ogrodje, s pomočjo katerega so zidarji zidali, oziroma »podporje, ki je nosilo zidani obok vse dotlej, dokler obok ni postal samonosen«. Dva soda vina sta bila ob tem namenjena delavcem, ki so tedaj dozidavali in obokavali severno kapelo.²⁷²

Kot najprepričljivejšo interpretacijo formulacije iz testamenta Gregorja Freyhatta, kaplana velike bratovščine na Dravskem polju, ocenjujem Vengustovo, s tem da se izraz *Gerüst* lahko nanaša tudi na opremo. Dejstvo, da iz vseh štirih sklepnikov izhajajo rebra enakega profila in da so enakega profila tudi spodnji deli reber v zahodnih dveh polah, kaže na to, da je bila kapela sprva enotno obokana v vseh štirih polah, le da so v zahodnem delu očitno nastale večje poškodbe oboka, morda se je celo porušil in so ga na hitro popravili z rebri, kot jih vidimo danes.²⁷³ Prav to bi bil lahko povod za postavitev gradbenega odra v letu 1464. Času po letu 1464 ustreza tudi slog poslikave na

²⁷⁰ Peskar, "Arhitektura," 272.

²⁷¹ Stegenšek, *Konjiška dekanija*, 26 (op. 4).

²⁷² Vengust, "Prispevek," 39 (op. 10).

²⁷³ Za posvet o možnosti posedanja terena v Konjicah se zahvaljujem dr. Igorju Sapaču.

40. Pöls, župnijska cerkev
Marijinega vnebovzvetja, prezbitერიj,
obočna konzola (© Martin Aigner)

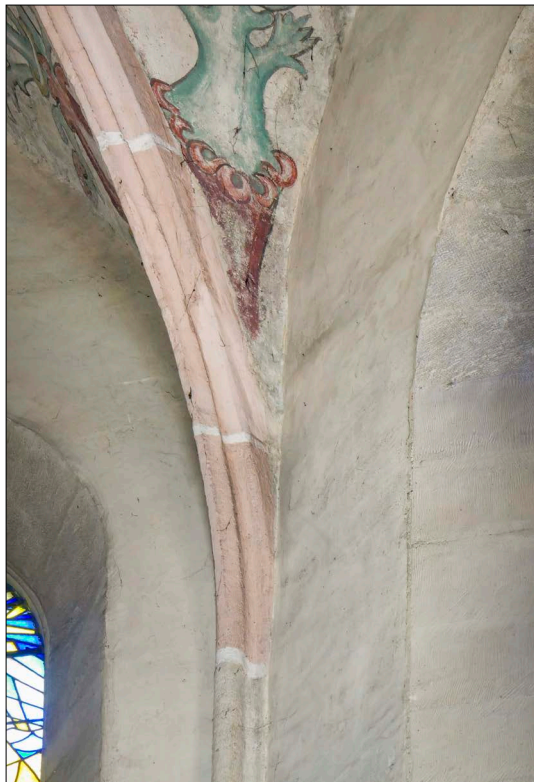
južni steni tretje traveje. Poslikava se ob desnem robu prilagaja poteku reber, na podlagi česar bi poslikavo lahko vzeli kot *terminus ante quem* za popravke oboka. Sodeč po obraznem tipu Marije in Jezusa ter obliki grbovnega ščitka, bi freska lahko nastala tudi še v zadnji četrtini 15. stoletja oziroma po turškem vpadu v Konjice leta 1473.²⁷⁴ Vsak obok se sicer, gledano statično, ne začne pri konzoli, temveč višje, do tega mesta pa so rebra del stene in ne oboka. Običajno se obok, če se zaradi potresa, požara ipd. poškoduje, prelomi prav na tej točki, saj so rebra v spodnjem delu pritrjena na steno (francoski izraz za ta del obočnih reber je *tas-de-charge*).²⁷⁵ To lahko tudi pomeni, da lahko spodnjo in zgornjo polovico oboka oziroma obočnih reber gradita različni delavnici, kar lahko privede tudi do uporabe različnih profilov. Takšen primer najdemo v župnijski cerkvi Marijinega vnebovzvetja v Pölsu (sl. 38), kjer obočna rebra prezbitერიja iz 14. stoletja²⁷⁶ iz bolj profiliranega spodnjega dela prehajajo v klinast profil v zgornjem delu. Kljub temu lahko ugotovimo, da je očitno hotena sprememba rebrnega profila v cerkvi v Pölsu izdelana elegantno in predvsem po celotni dolžini oziroma v isti višini, zaradi česar je v Konjicah (sl. 39) najverjetnejša razlaga, da je bil obok v zahodnih dveh travejah narejen po poškodbah, ki so najbrž nastale kot posledica posedanja tal. Obok prezbitერიja župnijske cerkve v Pölsu je pomemben tudi zato, ker nam je lahko še v dodatno pomoč pri časovni umestitvi konjiškega oboka, saj so konzole sorodno profilirane (sl. 40).²⁷⁷ Ne na-

²⁷⁴ Turška vpada sta v Konjicah dokumentirana v letih 1473 in 1529, gl. Schmutz, *Historisch-Topographisches Lexicon*, 515; Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon*, 358. Orožen, *Celska kronika*, 125, navaja, da so leta 1529 Turki do tal požgali Lipnico/Leibnitz, Slovensko Bistrico in Konjice, 14. oktobra istega leta pa so plenili okoli Celja in Dobrne. Ilwof, "Die Einfälle der Osmanen in die Steiermark II," 229, omenja le obedovanje Turkov v konjiškem župnišču leta 1473. Ilwof, "Die Einfälle der Osmanen in die Steiermark III," 219–30, turškega vpada v letu 1529 v Konjice ne opisuje, nima ga tudi v njegovi preglednici vpadov, gl. Ilwof, "Die Einfälle der Osmanen in die Steiermark IV," 173. Slekovec, "Turki," 12, prim. 53, kjer piše, da so leta 1473 v Konjicah »Turčini obedovali v župnišču«, na str. 26 pa navaja, da so leta 1529 Turki med drugim požgali Slovensko Bistrico in da je enaka usoda zadela tudi Konjice in več drugih vasi okoli Celja in Dobrne. Simoniti, *Turki so v deželi že*, 62, 205, 207, za turški vpad v Konjice navaja le leto 1473. Enako Voje, *Slovenci*, 24.

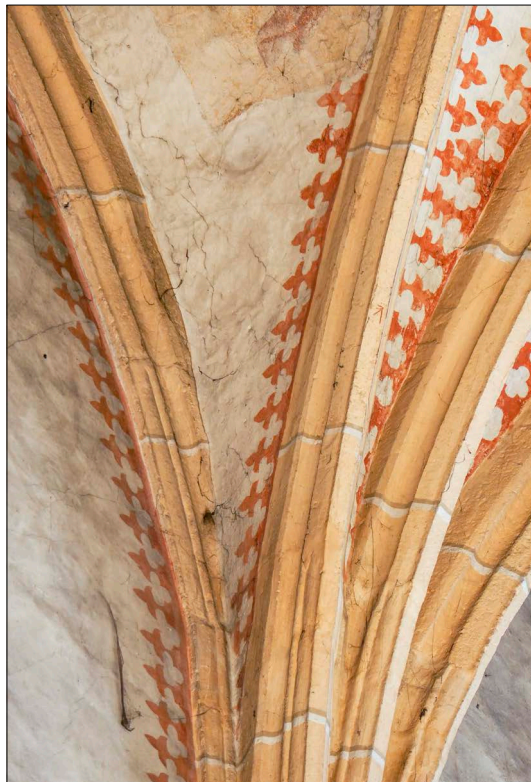
²⁷⁵ Da se obok lahko poruši prav na tem mestu, smo bili v zadnjih (deset)let(j)ih priča tako v primerih požara (Notre Dame, Pariz) kot tudi potresov v Italiji.

²⁷⁶ Woisetschläger in Krenn, *Steiermark (ohne Graz)*, 372.

²⁷⁷ Za opozorilo na cerkev v Pölsu in posvet o profilaciji reber in konzol se zahvaljujem Martinu Aignerju.

41. Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija, prezbitერიj, sprememba v profilaciji reber (© ZRC SAZU, foto: Gorazd Bence)

42. Celje, župnijska cerkev sv. Danijela, kapela Žalostne Matere božje, sprememba v profilaciji reber (© ZRC SAZU, foto: Gorazd Bence)

zadnje lep in tekoč prehod iz obstenskega dvojnožlebastega profila proti hruškastemu, ki kaže enotno in sočasno izvedbo, najdemo tudi v prezbitერიju konjiške župnijske cerkve (sl. 41). Spremembo v profilaciji reber, ki domnevno ustreza dvema fazama gradenj, pa v slovenskem prostoru najdemo, denimo, v kapeli Žalostne Matere božje v celjski cerkvi sv. Danijela. Spodnji hruškast profil v zgornjem delu prehaja v klinastega z obojestranskim žlebom; sorodnega vidimo tudi v stranskih ladjah cerkve (sl. 42).²⁷⁸ Kljub drugačnemu profilu in domnevnemu časovnemu zamiku v gradnji je tudi tu prehod izpeljan enotno in elegantno v okvirni višini *tas-de-charge*.

Na podlagi vseh raziskav tako menim, da je bila konjiška kapela že od začetka zgrajena kot enotna gradnja oziroma kot klasična štiripolna bratovščinska kapela, ki je bila, kot lahko sodimo na podlagi oblike konzol in profilacije reber ter sklepnikov, že v zadnji tretjini 14. stoletja tudi obokana. Kar zadeva wallseejski sklepnik, bi bil lahko popolnoma legitimno izklesan že tedaj, lahko pa bi bil preklesan tudi ob poznejšem popravilu poškodovanega oboka.

²⁷⁸ Interpretacijo o dveh fazah gradnje je predlagal Peskar, "Arhitektura," 187, z datacijo spodnjega dela v čas okoli let 1385–1390, obok pa okoli leta 1400 oziroma v začetek 15. stoletja. Za vse pogovore in pomoč pri nastanku tega članka se zahvaljujem dr. Gorazdu Bencetu, dr. Blažu Resmanu in dr. Mihi Kosiju.

Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Umetnost na Slovenskem v stičišču kultur* (P6-0061) ter raziskovalnih projektov *Transformacije – iz materialnega v virtualno. Digitalni korpus stenskega slikarstva – nove razsežnosti raziskav srednjeveške umetnosti v Sloveniji* (J6-2587) in *Umetnostna dediščina grofov Celjskih* (J6-4622), ki jih iz državnega proračuna financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Literatura

- Aigner, Martin. *Katalog Gewölbabschlusssteine: 1000 Beispiele mittelalterlicher Steinmetzkunst aus Österreich, Deutschland, Italien, Frankreich, Böhmen, Slowenien, Griechenland und Israel*. Liezen: samozaložba, 2019.
- Aue, Herbert. *Wappenschlüssel für Niederösterreich und Wien*. Wien: Heraldisch-Genealogische Gesellschaft "Adler," 1995.
- Balažič, Janez. "Fragmentarno ohranjene gotske stenske poslikave na zahodnem panonskem robu," *Acta historiae artis Slovenica* 26, št. 1 (2021): 7–29, <https://doi.org/10.3986/ahas.26.1.01>.
- Balažič, Janez. "Prvi izsledki o poslikavi prezbiterija župnijske cerkve v Šmartnem na Pohorju." V »Hodil po zemlji sem naši ...«: *Marijanu Zadnikarju ob osemdesetletnici*, uredila Alenka Klemenc, 139–157. Ljubljana: Založba ZRC, 2001.
- Banfi, Jaka. "Uprava grofov Celjskih 1341–1456." *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 70, št. 1 (2022): 21–58.
- Baraga, France. "Polidor Montagnana." V *Preddvor v času in prostoru: Zbornik občine Preddvor*, uredil Tone Roblek, 89–103. Preddvor: Občina, 1999.
- Bence, Gorazd. "Donatorska podoba 14. in 15. stoletja na Štajerskem: Vizualizacija naročnikov v srednjeveških sakralnih prostorih." Doktorska disertacija, Alma Mater Europaea, Ljubljana, 2017.
- Besold, Andreas. "Bemerkungen zu neuentdeckten Wandmalereien in Kärnten." *Carinthia I: Zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten* 187 (1997): 327–41.
- Besold, Andreas. "Prestol milosti, simboli evangelistov, cerkveni očetje, angeli z orodji mučenja (Poslikava oboka): Angel s kladivom." V *Gotika v Sloveniji*, uredil Janez Höfler, 246–48. Ljubljana: Narodna galerija, 1995.
- Bizjak, Matjaž, in Miha Preinfalk. *Turjaška knjiga listin. Knj. 2, Dokumenti 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2009.
- Blaznik, Pavle. *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500. Zv. 1*. Maribor: Obzorja, 1986.
- Boulton, D'Arcy Jonathan Dacre. *The Knights of the Crown: The Monarchical Orders of Knighthood in Later Medieval Europe; 1325–1520*. Woodbridge: The Boydell Press, 2000.
- Brucher, Günter. "Enns (OÖ.), Wallseerkapelle (Kapelle Hl. Johannes der Täufer), Pfarrkirche Maria Schnee, ehemalige Minoritenkirche." V *Geschichte der bildenden Kunst in Österreich. Zv. 2, Gotik*, uredil Günter Brucher, 260–61. München: Prestel, 2000.
- Brucher, Günter. "Imbach (NÖ.), ehemalige Katharinenkapelle, heute Josefskapelle, an der ehemaligen Dominikanerinnenkirche." V *Geschichte der bildenden Kunst in Österreich. Zv. 2, Gotik*, uredil Günter Brucher, 259. München: Prestel, 2000.
- Brucher, Günter. "Wien, Augustiner-Eremiten- und Pfarrkirche St. Augustin, ehemals auch Hofpfarrkirche." V *Geschichte der bildenden Kunst in Österreich. Zv. 2, Gotik*, uredil Günter Brucher, 261–63. München: Prestel, 2000.
- Bruckner, Eva. "Formen der Herrschaftsrepräsentation und Selbstdarstellung habsburgischer Fürsten im Spätmittelalter." Doktorska disertacija, Univerza na Dunaju, 2009.
- Buchinger, Günther. "Die Burg im 15. Jahrhundert: Archivalien zu historischen Ereignissen und Raumfunktionen." V *Die Wiener Hofburg im Mittelalter: Von der Kastellburg bis zu den Anfängen der Kaiserresidenz*, uredil Mario Schwarz, 391–407. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2015.
- Buchinger, Günther, in Doris Schön. "... gelegen bei der purgk zu wien ...": Zur städtebaulichen Entwicklung des Wiener Burgviertels im Spätmittelalter." *Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien* 64–65 (2008/2009): 41–81.
- Buchinger, Günther, in Doris Schön. "... jene, die ihre hände hilfreich zum bau erheben ...": Zur zeitlichen Konkordanz von Weihe und Bauvollendung am Beispiel der Wiener Augustinerkirche

- und Georgskapelle." *RIHA Journal* 20 (2011): 1–70, <https://journals.ub.uni-heidelberg.de/index.php/rihajournal/article/view/69099/62429>.
- Buchinger, Günther, in Doris Schön. "Die Ritterkapelle im Augustinerkloster," V *Die Wiener Hofburg im Mittelalter: Von der Kastellburg bis zu den Anfängen der Kaiserresidenz*, uredil Mario Schwarz, 222–38. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2015.
- Buchinger, Günther, in Doris Schön. "Städtebauliche Entwicklung des Burgviertels: Der erste Plan einer Bürgerweiterung." V *Die Wiener Hofburg im Mittelalter: Von der Kastellburg bis zu den Anfängen der Kaiserresidenz*, uredil Mario Schwarz, 372–81. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2015.
- Buchinger, Günther, in Doris Schön. "Städtebauliche Entwicklung des Burgviertels: Die Niederlassung der Parteigänger der Habsburger." V *Die Wiener Hofburg im Mittelalter: Von der Kastellburg bis zu den Anfängen der Kaiserresidenz*, uredil Mario Schwarz, 146–58. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2015.
- Cevc, Emilijan. *Gotska plastika na Slovenskem*. Ljubljana: Narodna galerija, 1973.
- Cevc, Emilijan. *Srednjeveška plastika na Slovenskem: Od začetkov do zadnje četrtine 15. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1963.
- Curk, Jože. "O umetnostni podobi nekdanje konjiške pražupnije." V *Konjiško: 850 let pražupnije 1146–1996*, uredila Anton Ožinger in Ivan Pajk, 197–216. Slovenske Konjice: Nadžupnijski urad, 1996.
- Curk, Jože. "Oris gradbene zgodovine Pohorja." *Časopis za zgodovino in narodopisje*, n. v., 23, št. 1 (1987): 83–106.
- Curk, Jože. *Topografsko gradivo*. Knj. 4, *Sakralni spomeniki na območju občine Slovenske Konjice*. Celje: Zavod za spomeniško varstvo, 1967.
- Curk, Jože. *Topografsko gradivo*. Knj. 9, *Sakralni spomeniki na območju občine Laško*. Celje: Zavod za spomeniško varstvo, 1967.
- Doblinger, Max. "Die Herren von Walsee: Ein Beitrag zur österreichischen Adelsgeschichte." *Archiv für österreichische Geschichte* 95 (1906): 235–578.
- Domenig, Christian. "'tuon kunt.'" Die Grafen von Cilli in ihren Urkunden 1341–1456." Doktorska disertacija, Univerza v Celovcu, 2004.
- Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku*. Zv. 9, *Listine 1220–1497*. Ljubljana: Mestni arhiv ljubljanski, 1964.
- Feil, Josef. "Ueber die ältesten St. Georgsritter in Oesterreich oder die Gesellschaft der Tempelaise." *Oesterreichische Blätter für Literatur, Kunst, Geschichte, Geografie, Statistik und Naturkunde* 5, št. 56 (1848): 217–48.
- Fugger Germadnik, Rolanda. *Groffe in knezi Celjski*. Celje: Pokrajinski muzej, 2017.
- Gast, Uwe. *Die mittelalterlichen Glasmalereien in Oppenheim, Rhein- und Südhessen*. Berlin: Deutscher Verlag für Kunstwissenschaft, 2011.
- Göller, Emil, ur. *Repertorium Germanicum I: Verzeichnis der in den Registern und Kameralakten Clemens' VII. von Avignon vorkommenden Personen, Kirchen und Orte des Deutschen Reiches, seiner Diözesen und Territorien 1378–1394*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1916.
- Heutger, Nicolaus. *Die Tempelherren einst und heute: Zum 50. Jubiläum der Reaktivierung des Tempelherren-Ordens in Deutschland*. Berlin: Lukas Verlag, 2007.
- Höfler, Janez. *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem: K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*. Ljubljana: Viharnik 2016.
- Höfler, Janez. *Srednjeveške freske v Sloveniji*. Knj. 1, *Gorenjska*. Ljubljana: Družina, 1996.
- Höfler, Janez. *Srednjeveške freske v Sloveniji*. Knj. 2, *Primorska*. Ljubljana: Družina, 1997.
- Höfler, Janez. *Srednjeveške freske v Sloveniji*. Knj. 3, *Okolica Ljubljane z Notranjsko, Dolenjsko in Belo Krajino*. Ljubljana: Družina, 2002.

- Höfler, Janez. *Srednjeveške freske v Sloveniji*. Knj. 4, *Vzhodna Slovenija*. Ljubljana: Družina, 2004.
- Höfler, Janez. *Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 1982.
- Hold, Herman. "Adelsbünde und Rittergesellschaften im Spätmittelalter: Beiträge zur Entstehung, Form und Funktion der genossenschaftlichen und hierarchischen Gruppe." Doktorska disertacija, Univerza na Dunaju, 1975.
- Hupp, Otto, ur. *Die Wappenbücher vom Arlberg*. Zv. 1, *Die drei Original-Handschriften von St. Christoph auf dem Arlberg aus den Jahren 1394 bis rund 1430*. Berlin: Volksbund der deutschen sippenkundlichen Vereine, 1937–1939.
- Ilwof, Franz. "Die Einfälle der Osmanen in die Steiermark II." *Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark* 10 (1861): 207–64.
- Ilwof, Franz. "Die Einfälle der Osmanen in die Steiermark III." *Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark* 11 (1862): 203–48.
- Ilwof, Franz. "Die Einfälle der Osmanen in die Steiermark IV." *Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark* 15 (1867): 85–181.
- Janisch, Josef Andreas. *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen*. Knj. 1. Graz, 1878.
- Klemenčič, Matej. "Slovenske Konjice, ž. c. sv. Jurija: ladja." V *Gotika v Sloveniji*, uredil Janez Höfler, 79–80. Ljubljana: Narodna galerija, 1995.
- Klemenčič, Matej. "Župnijska cerkev v Konjicah in gradbena dejavnost Valentina Fabrija." V *Gotika v Sloveniji: Nastajanje kulturnega prostora med Alpami, Panonijo in Jadranom / Gotik in Slowenien: Vom Werden des Kulturraums zwischen Alpen, Pannonien und Adria / Il gotico in Slovenia: La formazione dello spazio culturale tra le Alpi, la Pannonia e l'Adriatico*, uredil Janez Höfler, 111–29. Ljubljana: Narodna galerija, 1995.
- Koblar, Anton. "Drobtinice iz furlanskih arhivov." *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 2 (1892): 30–92.
- Komelj, Ivan. *Gotska arhitektura na Slovenskem: Razvoj stavbnih členov in cerkvenega prostora*. Ljubljana: Slovenske matica, 1973.
- Kotar, Jernej. "Deželni glavarji na Kranjskem v srednjem veku." *Zgodovinski časopis* 75, št. 1–2 (2021): 94–150.
- Koropec, Jože. "Svetna zemljiška gospodstva na Konjiškem do 1600." V *Konjiško: 850 let pražupnije 1146–1996*, uredila Anton Ožinger in Ivan Pajk, 98–164. Slovenske Konjice: Nadžupnijski urad, 1996.
- Kos, Dušan. *Celjska knjiga listin*. Zv. 1, *Listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341*. Ljubljana: ZRC SAZU; Celje: Muzej novejše zgodovine, 1996.
- Kos, Dušan. "Plemiška darovanja cerkvenim ustanovam s posebnim ozirom na 14. stoletje." *Zgodovinski časopis* 47, št. 1 (1993): 25–52.
- Kos, Dušan. *Vitez in grad: Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.
- Kos, Fran. "Doneski za krajevne kronike." *Časopis za zgodovino in narodopisje* 16 (1921): 61–78.
- Kos, Franc. "Iz zgodovine devinskih gospodov." *Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede* 1 (1923): 91–134.
- Kosi, Miha. "Celjska klientela: Socialna in prostorska mobilnost plemstva v službi grofov Celjskih." V *Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem*, uredil Boris Golec, 11–64. Ljubljana: Založba ZRC, 2019.
- Kosi, Miha. "Representative Buildings of the Counts of Cilli – an Expression of Dynastic Propaganda." *Acta historiae artis Slovenica* 25, št. 2 (2020): 25–47, <https://doi.org/10.3986/ahas.25.2.02>.

- Kosi, Miha. *Spopad za prehode proti Jadranu in nastanek »dežele Kras«: Vojaška in politična zgodovina Krasa od 12. do 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2018.
- Kovács, Éva. "A Luxemburgi uralkodók rendjei / Die Orden der Luxemburgerherrscher." V *Művészet Zsigmond Király Korában 1387–1437*. Zv. 1–2, uredili László Beke, Ernő Marosi in Tünde Wehli, 135–47, 504–05. Budapest: Történeti Múzeum, 1987.
- Kraßler, Josef. *Steirischer Wappenschlüssel*. Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 1968.
- Kruse, Holger. "Adler." V *Ritterorden und Adelsgesellschaften im spätmittelalterlichen Deutschland: Ein systematisches Verzeichnis*, uredili Holger Kruse, Werner Paravicini in Andreas Ranft, 285–93. Frankfurt am Main: Lang, 1991.
- Kruse, Holger. "Tempelaise / St. Georg (1337)." V *Ritterorden und Adelsgesellschaften im spätmittelalterlichen Deutschland: Ein systematisches Verzeichnis*, uredili Holger Kruse, Werner Paravicini in Andreas Ranft, 51–57. Frankfurt am Main: Lang, 1991.
- Kruse, Holger, in Kristin Kamenz. "Drache." V *Ritterorden und Adelsgesellschaften im spätmittelalterlichen Deutschland: Ein systematisches Verzeichnis*, uredili Holger Kruse, Werner Paravicini in Andreas Ranft, 230–47. Frankfurt am Main: Lang, 1991.
- Lanc, Elga. *Die mittelalterlichen Wandmalereien in der Steiermark: Tafelband*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2002.
- Lanc, Elga. *Die mittelalterlichen Wandmalereien in der Steiermark: Textband*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2002.
- Lanc, Elga. *Die mittelalterlichen Wandmalereien in Wien und Niederösterreich*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1983.
- Lang, Alois. *Die Salzburger Lehen in Steiermark bis 1520*, Zv. 1. Graz: Verlag der Historischen Landes-Kommission für Steiermark, 1937.
- Le Couteulx, Carolo. *Annales Ordinis Cartusiensis ab anno 1084 ad annum 1429*. Zv. 2. Monstrolii, 1888.
- Ledel, Eva Katharin. "Die Wiener Handschrift des Wappenbuchs von Sankt Christoph auf dem Arlberg: Kodikologie – Blasonierung – Text – Kommentar; (Handschrift W 242 des Haus-, Hof- und Staatsarchivs, Wien)." Doktorska disertacija, Univerza na Dunaju, 2017.
- Lorenčak, Marja. "Konzola (?) s človeškim likom." V *Gotika na Kozjanskem z izbranimi kosi plastike in slikarstva*, uredila Marja Lorenčak, 9–11. Podsreda: Zavod Spominski park Trebče, 1995.
- Lővei, Pál. "Der ungarische Derachenorden." V *Die Ritter: Burgenländische Landesausstellung, Burg Güssing 4. Mai – 28. Oktober 1990*, uredil Harald Prickler, 64–67. Eisenstadt: Amt der Burgenländischen Landesregierung in Landesarchiv – Landesbibliothek, 1990.
- Mályusz, Elemér. *Kaiser Sigismund in Ungarn 1387–1437*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.
- Marolt, Marijan. *Dekanija Celje: Cerkveni spomeniki v Celju*. Maribor: Zgodovinsko društvo, 1931.
- Meyer, Therese. "Die Ortenburger (ca. 1093–1418/19)." V *Spuren europäischer Geschichte: Spittal 800; 1191–1991*, uredili Barbara Grünwald, Therese Meyer, Bernd Oberhuber in Hartmut Prasch, 46–75. Spittal an der Drau: Stadtgemeinde Spittal an der Drau, 1991.
- Mitchell, Paul. "Raum- und Funktionsanalyse der Burg." V *Die Wiener Hofburg im Mittelalter: Von der Kastellburg bis zu den Anfängen der Kaiserresidenz*, uredil Mario Schwarz, 436–46. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2015.
- Mlinarič, Jože. *Kartuziji Žiče in Jurkloster*. Maribor: Obzorja, 1991.
- Mlinarič, Jože. "Žički kartuzijani in njihovi odnosi s Konjiškimi gospodi, s konjiško župnijo in konjiškimi tržani." V *Konjiško: 850 let prazupnije 1146–1996*, uredila Anton Ožinger in Ivan Pajk, 165–87. Slovenske Konjice: Nadžupnijski urad, 1996.
- Mušič, Branko. "Geofizikalna raziskava na lokaciji Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija (EŠD 3379)." Tipkopis, Maribor, Gearh, 2022.

- Mušič, Branko. "Poročilo o geofizikalni raziskavi na lokaciji Slovenske Konjice, župnijska cerkev sv. Jurija (EŠD 3379)." Tipkopis, Maribor, Gearh, 2021.
- Naschenweng, Hannes P. *Der landesfürstliche Adel im Herzogtum Steiermark: Ein genealogisches Compendium*. Graz: Steiermärkisches Landesarchiv, 2020. https://www.landearchiv.steiermark.at/cms/dokumente/12799919_77967720/a7a9fa8a/NASCHEWENG%20Webseite%20Version%20Oktober%202020.pdf
- Orožen, Ignaz. *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Zv. 3, Das Archidiaconat Saunien oder Sannthal und Draufeld*. Cilli, 1880.
- Orožen, Ignac. *Celska kronika*. V Celi, 1854.
- Oter Gorenčič, Mija. "Grofje Celjski in Velika Marijina bratovščina na Dravskem polju." *Acta historiae artis Slovenica* 27, št. 1 (2022): 11–75, <https://doi.org/10.3986/ahas.27.1.01>.
- Oter Gorenčič, Mija. "Die Kartäuserpolitik der Grafen von Cilli – ein Vorbild für die Habsburger?" *Acta historiae artis Slovenica* 25, št. 2 (2020): 49–65, <https://doi.org/10.3986/ahas.25.2.03>.
- Oter Gorenčič, Mija. "Die monastischen und kunsthistorischen Beziehungen zwischen Gaming und den Kartausen im heutigen Slowenien unter besonderer Berücksichtigung der Memoria und der Herrschaftsrepräsentation der Habsburger und der Grafen von Cilli." *Acta historiae artis Slovenica* 26, št. 1 (2021): 31–50, <https://doi.org/10.3986/ahas.26.1.02>.
- Otorepec, Božo. *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine): 1270–1405*. Ljubljana: SAZU, 1995.
- Pahič, Stanko. "Preliminarna poročila o konservatorskih raziskavah in delih: Arheološki spomeniki 1974–1976; Rimska doba; Slovenske Konjice." *Varstvo spomenikov* 21 (1977): 265.
- Pahič, Stanko. "Preliminarna poročila o konservatorskih raziskavah in delih: Arheološki spomeniki; Rimska doba; Slovenske Konjice." *Varstvo spomenikov* 26 (1984): 253–54.
- Pajk, Ivan. "Konjiška nadžupnija po letu 1918." V *Konjiško: 850 let prazupnije 1146–1996*, uredila Anton Ožinger in Ivan Pajk, 63–97. Slovenske Konjice: Nadžupnijski urad, 1996.
- Parucki, Maria. "Überraschende Erkenntnisse an der Wiener Minoritenkirche: Eigentliche Ludwigskapelle wiederentdeckt." *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* 47 (1993): 10–14.
- Peskar, Robert. "Arhitektura in arhitekturna plastika okoli leta 1400 v Sloveniji." Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, 2005.
- Pirchegger, Hans. "Geschichtliche Wanderungen in der untersteirischen Heimat." *Marburger Zeitung*, 29./30. 5. 1943, 3.
- Pirchegger, Hans. *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München: R. Oldenbourg, 1962.
- Preglej, V. "Arhivalni izpiski za zgodovino lavantinske škofije." *Voditelj v bogoslovnih vedah* 8 (1905): 168–75.
- Santonino, Paolo. *Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485–1487*, uredil Giuseppe Vale. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1943.
- Sapač, Igor, ur. *Freudenberg, Lušperk, Jamnik: Zreški gradovi med včeraj, danes in jutri*. Maribor: Fakulteta za gradbeništvo, prometno inženirstvo in arhitekturo, Oddelek za arhitekturo; Zreče: Občina Zreče, 2016.
- Schmutz, Carl. *Historisch-Topographisches Lexicon von Steyermark*. Zv. 1. Gratz, 1822.
- Schwarz, Mario. "Wien, Minoritenkirche, dritter Bauzustand: dreischiffige Erweiterung des Langhauses." V *Geschichte der bildenden Kunst in Österreich*. Zv. 2, *Gotik*, uredil Günter Brucher, 216–17. München: Prestel, 2000.
- Schwarz, Mario. "Wien, Minoritenkirche, zweiter Bauzustand: Anbau der Ludwigskapelle." V *Geschichte der bildenden Kunst in Österreich*. Zv. 2, *Gotik*, uredil Günter Brucher, 215. München: Prestel, 2000.

- Siegenfeld, Alfred Ritter Anthony von. "Innerösterreichische Rosensiegel." *Jahrbuch der k. k. heraldischen Gesellschaft "Adler,"* n. v., 5–6 (1895): 461–84.
- Simoniti, Vasko. *Turki so v deželi že: Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju.* Celje: Mohorjeva družba, 1990.
- Slekovec, Matej. "Turki na slovenskem Štajerskem: Spominki iz domače zgodovine." *Slovenske Večernice za pouk in kratek čas* 48 (1894): 3–54.
- Sligk, Caspar. "Über den Drachen-Orden." *Jahrbuch der k. k. heraldischen Gesellschaft "Adler,"* n. v., 5–6 (1895): 65–82.
- "Slovenske Konjice – Cerkev sv. Jurija (EŠD 3379): Stenske poslikave; Poročilo naravoslovnih preiskav." Tipkopis, ZVKDS, Center za konservatorstvo, Restavratorski center, Ljubljana, 2022.
- Starzer, Albert. *Die landesfürstlichen Lehen in Steiermark von 1421–1546.* Graz: samozaložba, 1902.
- Steeb, Christian. "Zur Geschichte der spätmittelalterlichen Rittergesellschaften und deren Darstellungen auf Grabsteinen in Graz." *Historisches Jahrbuch der Stadt Graz* 23/24 (1993): 57–87.
- Stegenšek, Avguštin. "O grbih na cerkvenih predmetih v konjiški dekaniji." *Voditelj v bogoslovnih vedah* 8, št. 1 (1905): 161–67.
- Stegenšek, Avguštin. "O razvoju župnijskih mej in o deželskosodni razdelitvi v konjiški dekaniji." *Časopis za zgodovino in narodopisje* 4 (1907): 193–213.
- Stegenšek, Avguštin. *Konjiška dekanija.* Maribor: samozaložba, 1909.
- Stopar, Ivan. *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji.* Knj. 2, *Med Prekmurjem in porečjem Dravinje.* Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1991.
- Stopar, Ivan. *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji.* Knj. 5, *Med Kozjanskim in porečjem Save.* Ljubljana: Viharnik, 1993.
- Stopar, Ivan. *Opatijska cerkev v Celju: Načela restavracije in umetnostnozgodovinski rezultati obnovitvenih del v letih 1963 do 1969.* Celje: Svet za kulturo in znanost Skupščine občine Celje, 1971.
- Stopar, Ivan. *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na Slovenskem Štajerskem.* Ljubljana: Slovenska matica, 1977.
- Studničková, Milada. "Drehknoten und Drachen: Die Orden Wenzels IV. und Sigismunds von Luxemburg und die Polysemantik ihrer Zeichen." *Kunst als Herrschaftsinstrument: Böhmen und das Heilige Römische Reich unter den Luxemburgern im europäischen Kontext,* uredila Jiří Fajt in Andrea Langer, 377–87. Berlin: Deutscher Kunstverlag, 2009.
- Šilc, Jurij. "Nekdanji ortenburški vazali in fevdi na Ribniškem v času grofov Celjskih." *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 66 (2018): 349–76.
- Štefanac, Samo. "Martjanci, ž. c. sv. Martina." V *Gotika v Sloveniji,* uredil Janez Höfler, 55–56. Ljubljana: Narodna galerija, 1995.
- Valentinitš, Helfried. "Das Franziskanerkloster in Graz als Begräbnisstätte vom 15. bis zum 19. Jahrhundert: Zur Sozialstruktur des Wirkungsbereiches des Franziskanerordens." *Historisches Jahrbuch der Stadt Graz* 3 (1970): 43–74.
- Vengust, Albin. "Prispevek k preučevanju gotske arhitekture v župnijski cerkvi sv. Jurija v Konjicah." *Zbornik za umetnostno zgodovino,* n. v., 27 (1991): 37–49.
- Vengust, Albin. "Valentin Fabri in njegova vloga v umetnosti poznega srednjega veka na Slovenskem." *Diplomska naloga,* Univerza v Ljubljani, 1992.
- Vidmar, Polona. *Die Herren von Pettau als Bauherren und Mäzene.* Graz: Grazer Universitätsverlag, Leykam, Karl-Franzens-Universität Graz, 2006.
- Voje, Ignacij. "Romanje Ulrika II. Celjskega v Kompostelo k sv. Jakobu." *Zgodovinski časopis* 38, št. 3 (1984): 225–30.
- Voje, Ignacij. *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja.* Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996.
- Wagner-Rieger, Renate. "Gotische Kapellen in Niederösterreich." V *Festschrift Karl M. Swoboda zum 28. Januar 1959,* uredili Otto Heinrich, Karl Benesch in Otto Demus, 273–307. Wien: Röhler, 1959.

- Widmoser, Eduard, in Werner Köfler, ur. *Botenbuch der Bruderschaft St. Christoph auf dem Arlberg: Tiroler Handschrift; Codex Figdor*. Innsbruck in München: Südtiroler Verlag, 1976.
- Wißgrill, Franz Karl. *Schauplatz des landsässigen Nieder-Oesterreichischen Adels vom Herrn- und Ritterstande von dem XI. Jahrhundert an, bis auf jetzige Zeiten*. Wien, 1795.
- Wißgrill, Franz Karl. "Schauplatz des niederösterreichischen landsässigen Adels vom Herren- und Ritterstande vom IX. bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts." *Jahrbuch der k. k. heraldischen Gesellschaft "Adler"* 14 (1887): 120–160.
- Wisch, Barbara, in Diane Cole Ahl. "Introduction." V *Confraternities and the Visual Arts in Renaissance Italy: Ritual, Spectacle, Image*, uredili Barbara Wisch in Diane Cole Ahl, 1–19. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Woissetschläger, Kurt, in Peter Krenn, ur. *Steiermark (ohne Graz)*. Wien: A. Schroll & Co, 1982.
- Zadnikar, Marijan. *Spomeniki cerkvene arhitekture in umetnosti*. Zv. 2. Celje: Mohorjeva družba, 1975.
- Zahn, Josef. "Archivalische Untersuchungen in Friaul und Venedig." *Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen* 7 (1870): 56–143.
- Žnidaršič Golec, Lilijana. "Socialne vezi župnika, prošta in arhidiakona Valentina Fabrija, ambicioznega naročnika gradbenih del." *Acta historiae artis Slovenica* 22, št. 1 (2022): 77–103, <https://doi.org/10.3986/ahas.27.1.02>.

The Medieval Architectural History of the Chapel of St James in Konjice

Analysis of Archival Sources, Architecture, Mural Paintings, and Architectural Sculpture

Summary

In the Middle Ages, the Chapel of St James on the northern side of the Parish Church of St George in Slovenske Konjice was the seat of the highly influential Great Confraternity of Our Beloved Lady of the Dravsko polje Plain. The Chapel features a rectangular floor plan with four rib-vaulted bays and opens into the main nave through four arcades that have been rebuilt several times in the past. The present contribution expands the existing hypotheses on the medieval architectural history of this building with new findings that adjust the previous explanations and present a new proposition regarding the Chapel's architectural development. The latest reflection on the building's architectural history is based on an analysis of archival sources, mural paintings, and the Chapel's architectural and sculptural elements. The present article also corrects several claims made by various authors in the existing literature.

From the initial detailed overview of the state of the research, it is clear that the existing interpretations of the Chapel's architectural development are rather discordant. According to Avguštin Stegenšek's interpretation, the Chapel was erected before 1369 and vaulted around the middle of the 15th century. Jože Curk was the first to suggest that the Chapel had been constructed in two phases: according to his explanation, it had initially been shorter on the western side. Curk abandoned this interpretation after the publication of Albin Vengust's article and the hypothesis elaborated therein, proposing that over a period of a hundred years, the Chapel had twice been extended eastwards. Robert Peskar justifiably associated the coats of arms on three keystones with the dating of the Chapel. However, with the new dating (between 1390 and 1456), he merely altered and limited the period during which the two extensions of the Chapel might have been constructed as he did not in fact contradict Vengust's interpretation. Meanwhile, several facts, presented systematically in the present paper, raise doubt that the Chapel initially featured a single bay, later two vaulted bays, and only then four vaulted bays, while the lower parts of the ribs and the corbels in the two supposedly older bays were allegedly replaced for aesthetic reasons. Why is this interpretation, which has been accepted in the literature so far, not plausible?

The author first reveals that in the relevant literature, the 1342 archival reference *ainer capeln bey Ganabitz zu pawen*, which is considered to be the first archival record of the Chapel's construction, has been misinterpreted. A verification of this archival reference has revealed that the document from which this quotation was adopted in the relevant literature does not in fact refer to the parish church in Konjice at all but rather to the Patriarch's permission to Heinrich Tanner to build the Chapel of St Pancras at Jamnik Castle. The first written reference to the Konjice Chapel can therefore be found in the transcription of a document dated 1 February 1369, which also contains the first reference to the Confraternity of the Dravsko polje Plain, its provost and chaplain, and the Chapel's dedication to St James. This document shows that the building was a confraternity chapel or that the Confraternity in question had its headquarters there. Based on a few additional archival sources presented in the article, the Chapel must have been erected after 1357 and before 1369. In the continuation, the author also corrects some archival data misinterpreted in the earlier literature. In addition, based on new documentary materials, she provides the information that as early as 1386, the Chapel also featured an altar of St Sigismund. Various descriptions of the location of the altar of St James – for example, *a latere destro* or *in der chapellen in der abseiten sanct Jacobs die zu der pruderschaft gehört* – also suggest that the Chapel was probably larger than the length of a single bay. The relevant archival sources thus indicate that the Chapel was built in its entirety before or around 1369.

In the continuation, the article provides a systematic analysis of the relevant mural paintings, taking into account several new discoveries. For the first time, it has been established that the poorly preserved remains of murals in the Chapel are visible in the western triangle of the bay above the altar, on the arcade wall of the third bay, and on the northern and eastern walls of the altar area. The present article is the first to identify the medallion on the arch as a depiction of the symbol of Evangelist Matthew holding an inscription ribbon stating *matheus* – which has now also been discerned for the first time. Medallions with the symbols of the evangelists are a motif occurring in the various provinces of the nearby geographical area for centuries, as the examples presented in this paper show. In Konjice, however, another detail that has gone unnoticed in the relevant literature until now is visible to the left and right of the medallion: floral ornamentation. Based on the elongated face of Matthew's angel, which resembles the facial types of the Ducal workshop, and judging from the comparison of the vegetation, the painting on the vault could be dated to the first quarter of the 15th century – the closest comparison seems to be the vault mural in the Chapel of Our Lady of Sorrows in Celje from approximately 1420 to 1430. For the first time, the analysis of the murals on the northern and eastern walls of the eastern bay reveals that most of the mural on the northern wall is from the Early Modern Period, while an older layer is visible below it at the level of the corbels. A natural scientific analysis has revealed that the plaster on the vault and the plaster of the older layer on the northern wall do not belong to the same stage of the painting works. A paleographic analysis has confirmed the same. On the northern wall, an older mural layer features an inscription that has also not yet been detected in the literature. A comparison between these letters and those used in the inscription on the vault has revealed that the two inscriptions and thus the two murals are neither concurrent nor related in any way. Moreover, the inscription on the wall is older and probably originates from the 14th century, while the inscription on the vault is from the 15th century. The inscription on the wall is surrounded by a bordure that adapts to the corbel and the rib, suggesting that the Chapel had been vaulted before the mural was painted, or probably still in the 14th century, perhaps even immediately after the building had been erected. Thus, the mural paintings in the eastern bay show that the walls were painted already in the 14th century and the vault probably in the first quarter of the 15th century. The mural on the southern wall can be dated to the second half of the 15th century. There is no trace of a potential original flat wooden ceiling or an open roof in the Chapel's attic.

In the continuation, the article provides a detailed analysis of the Chapel's architectural and sculptural elements. The author first points out that the shorter western bay could indicate that the entrance to the Chapel may once have been located on the western side, as would also be suggested by the niche in the western wall. The main reason for Albin Vengust's hypothesis that the four-bay Chapel had been constructed in three stages was the oral information provided by the head of the renovation of the parish church in the 1970s – that foundations of walls had been discovered between the second and third and the third and fourth bays. However, no photographs or written reports whatsoever exist to support this claim. Therefore, two georadar measurements have recently been carried out in the Chapel and are presented in this contribution. The results of both measurements show several layers of architectural remains of unknown age, varying in depth. However, these definitely do not reveal any clear earlier floor plans, nor do they support the hypothesis that the Chapel was built in three stages. Compared to similar (confraternity) chapels constructed in the 14th century in both Slovenia and Austria, the Konjice Chapel conveys the classic impression of a unite building in its appearance and even its equal division into bays without any discernible caesurae. The walls in the attic also do not indicate multiple phases or any potential extensions of the Chapel. Furthermore, none of the minutes of the conservation and restoration commissions that monitored the construction works in the Chapel in the 1970s mention any potential partial or multi-stage construction of the side chapel.

In the relevant literature, it is accepted that when the eastern two bays were supposedly added and vaulted, the lower parts of the ribs and the corbels in the western two bays were replaced by new ones to unify the building's appearance, as indicated by the difference in the rib profiles. However, such an

interpretation is quite questionable and not entirely comprehensible, even in terms of the building's statics. The explanation that such an intervention would be carried out for purely aesthetic reasons is even more unbelievable, as the entire endeavour has been approached far from ensuring an aesthetic result. The author of the present contribution believes that the non-uniform ribs result from a hasty vault reconstruction or consolidation without any effort to profile the ribs in order to achieve a static rehabilitation of the vault. Based on all the arguments presented in this contribution, the author believes that the damage to the vault was caused by terrain subsidence and the creation of arcade openings.

In the final part of the article, the author discusses the three escutcheons on the Chapel's keystones. She believes that the appearance of the coats of arms of the Counts of Cilli and the Lords of Wallsee should be seen in the light of their close association with the Confraternity. The article underlines that the claim, which can be found in the literature, that the Lords of Wallsee were present in Konjice as of 1390 or 1399 and that they acquired the administration of the Konjice seigniory in 1390, is not accurate. In fact, the Wallsee family took possession of the Konjice estate in 1406 and assumed the patronage of the parish in 1409. The Counts of Cilli also did not receive the estate in pledge from the owner of the Konjice seigniory Heinrich of Wildhaus in 1364 or 1365, as stated in the literature. The relevant documents do not indicate that the Counts of Cilli ever received the Konjice seigniory in pledge or that they ever owned it.

The Wallsee and Cilli noble families were both among the first members of the *Societas Templois* society, based in the Chapel of St George next to the Augustinian Church in Vienna. From the second quarter of the 14th century onwards, the connections between the Counts of Cilli and the Lords of Wallsee, presented in the article, were close. Given their familiar interconnectedness and their associations with the Viennese *Societas*, a link with the Great Confraternity of Our Beloved Lady of the Dravsko polje Plain would also be completely expected. Given that two of the coats of arms belong to such eminent families, it is surprising that the coat of arms carved in the keystone in the most prominent place above the altar in the Konjice Chapel has still not been conclusively identified. It is unlikely that the star above the escutcheon would indicate any connections with the Counts of Cilli, as we can read in the literature, as no such examples exist on their coats of arms despite their many known vassals. The star, which is not a part of the coat of arms, probably refers to the veneration of the Virgin Mary that the Confraternity performed in the Chapel. On the other hand, the glove is a very rare yet not unique heraldic symbol: as Peskar also pointed out, the coat of arms of the von Dürr family also featured it. The Dürrs, originating from the village of Sušje near Ribnica, were among the vassals of the Ortenburgs. However, after the extinction of the Ortenburgs, they became vassals of the Counts of Cilli, who assumed the ownership of the estates and castles previously owned by the Ortenburgs. The author reveals that in the 15th century, the Dürr family also owned fiefs in the Savinja river valley and Styria. To date, the literature focusing on the Konjice Chapel has not yet noted that one of the members of this family was a priest and Archdeacon of Carniola, who was even named Jakob, which quite surprisingly corresponds to the Chapel's dedication. In the family's published genealogy, the first reference to the parish priest Jakob, who died before 1415, was made on 15 September 1398. The search for any additional sources about the parish priest and archdeacon Jakob Dürr for the purposes of this article has yielded one further piece of information. In the Vatican sources, we can find a reference to *Jacobus Bertoldi de Duerr presb. Aquileg. dioc. de benef. ad coll. patriarche Aquileg* from the year 1379. Thus, Jakob von Dürr received a benefice from the Patriarch of Aquileia precisely in the last quarter of the 14th century, but unfortunately, the exact location is not known. The article also brings some further discoveries about the Dürrs, including the fact that another member of the family, Georgio, was the Archdeacon of Carniola in the last quarter of the 15th century.

In the continuation, the author provides a prosopographical analysis revealing several marriage connections between the noble families of Wallsee, Cilli, and Ortenburg (whose vassals included the Dürrs) precisely in the second half of the 14th century. In addition, in the second half of the 14th century, two members of the Cilli family were provincial governors of Carniola. In the same period, Otto VI of Ortenburg and Hugo VIII of Duino were provincial governors of Carniola as well. On the other hand,

several representatives of the Wallsee family were provincial governors of Styria at the time. Precisely during the years when the representatives of the Cilli, Wallsee, and Duino families, which controlled Konjice, were provincial governors, Jakob Dürr was a parish priest and then the Archdeacon of Carniola and the March. From the viewpoint of understanding all the marriage and political connections, the mutual connections with the most influential Marian confraternity in Styria are very probable. Jakob von Dürr could have been either the holder of the benefice (*beneficiatus*) of the Altar of St James or “merely” a member of the Confraternity. The Archdeacon of Carniola and the March was a prominent position, which certainly was highly respected by the members of the Cilli, Ortenburg, Wallsee, and Duino families, who were related by marriage and held the offices of the provincial governors of Carniola and Styria. Of all four keystones in the Chapel, only the eastern one fits the ribs perfectly, although even in this case, the contact with the plaster has been adapted to the ribs attached to the keystone. Although attempts have been made to obscure the dislocation by applying a thick plaster, this is nevertheless most visible in the case of the keystone bearing the Wallsee coat of arms. Moreover, this keystone has been damaged in two places. Because the Wallsee coat of arms is shaped slightly differently from the other two, it may have been carved or recarved later. It is possible that the keystone initially featured the coat of arms of the Lords of Konjice or Wildhaus, who were the Chapel advocates (*Vögte*) in 1369. If the Chapel had not been vaulted immediately, the keystone could have borne the coat of arms of Hugo of Duino.

The author further analyses how the profiles of the ribs and corbels also correspond to the time of the Chapel's construction and establishes that the building was erected as a four-bay chapel. The fact that the ribs attached to all four keystones feature an identical profile and that the lower parts of the ribs in the two western bays also share the same profile suggests that all four bays of the Chapel were vaulted simultaneously, though the western part appears to have suffered more extensive damage. This could have been the reason for the erection of the scaffolding in 1464. In that year, in his will, Gregor Freyhatt, the chaplain of the Great Confraternity of the Dravsko polje Plain, left *zwey Vaß wein zu dem Pau, und gerüst meiner Cäpellen*. The style of the mural painting on the southern wall of the third bay also corresponds to the period after 1464. Along its right edge, the mural follows the layout of the ribs, which suggests that the mural represents a *terminus ante quem* for any corrections to the vault. Judging from the facial types of Virgin Mary and Jesus and the shape of the escutcheon, the fresco could have also been painted in the last quarter of the 15th century, after the Turkish incursion into Konjice in 1473.

Judging from all the research conducted, the author therefore believes that the Chapel was a classic four-bay confraternity chapel from the very outset and that it was already vaulted in the last third of the 14th century. It is entirely reasonable to assume that the Wallsee keystone was carved already at that time, though it could have been recarved when the damaged vault was repaired.

Ponovno o stavbni zgodovini cerkve sv. Miklavža na Godešiču in ikonografiji poslikave njene zahodne fasade

Gašper Cerkovnik

Doc. dr. Gašper Cerkovnik, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za umetnostno zgodovino,
Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana, gasper.cerkovnik@ff.uni-lj.si, ORCID ID: 0009-0007-7367-1074

Luka Vidmar

Doc. dr. Luka Vidmar, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, luka.vidmar@zrc-sazu.si, ORCID ID: 0009-0003-3642-0138

Izvleček:

Ponovno o stavbni zgodovini cerkve sv. Miklavža na Godešiču in ikonografiji poslikave njene zahodne fasade

1.01 Izvirni znanstveni članek

Študija vsebuje nove podatke o stavbni zgodovini cerkve sv. Miklavža na Godešiču in novo ikonografsko analizo poslikave na njeni zahodni fasadi. Cerkev je bila najbrž zgrajena v 12. ali 13. stoletju, prezbitarij pa na začetku 16. stoletja. Fasado je neznani furlanski slikar poslikal konec 14. stoletja, prezbitarij pa Jernej iz Loke pred letom 1531. V dosedanjih raziskavah o poslikavi fasade so bili ohranjeni prizori interpretirani kot razširjena Poslednja sodba. France Stele je nad vhodom v cerkev prepoznal osrednjo skupino Poslednje sodbe, nad njo upodobitev nebes s figuro Boga Očeta ali Abrahama, desno pa še prizor Kolo sreče. Alenka Vodnik je glavni vir za poslikavo iskala v apokrifni Pavlovi apokalipsi, pri čemer naj bi prizor s kolesom predstavljal Peklensko kolo. Ponovni pregled je pokazal drugačno zasnovo: nad Poslednjo sodbo je bilo Marijino kronanje, na desni je bil prizor s sv. Katarino Aleksandrijsko, na levi pa prizor s sv. Nikolajem.

Ključne besede: Godešič, srednjeveško stensko slikarstvo, furlanski slikarji, Poslednja sodba, Kolo sreče, Abrahamovo naročje, Marijino kronanje, sv. Katarina Aleksandrijska, sv. Nikolaj, angeli muzikanti

Abstract:

Re-examining the Building History of the Church of St Nicholas in Godešič and the Iconography of the Painting on its Western Façade

1.01 Original scientific article

The study sheds new light on the building history of the church of St Nicholas in Godešič and offers a new iconographic analysis of the painting on its western façade. The church was probably built in the 12th or 13th century and its choir in the early 16th century. An unknown Friulian painter painted the façade in the late 14th century and Jernej of Loka painted the presbytery before 1531. Previous research of the painting on the façade interpreted the preserved scenes as an extended Last Judgment. Above the entrance to the church, France Stele recognized the central group of the Last Judgment. Above it, he saw a depiction of Heaven with a figure of God the Father or Abraham, and to the right of it, a scene of the Wheel of Fortune. Alenka Vodnik sought the main source for the painting in apocryphal Apocalypse of Paul, and the scene with a wheel is thus supposed to represent the Wheel of Hell. A re-examination reveals different iconographic design: above the Last Judgment was the Coronation of the Virgin, on the right was a scene with St Catherine of Alexandria, and on the left a scene with St Nicholas.

Keywords: Godešič, medieval wall paintings, Friulian painters, Last Judgment, Wheel of Fortune, Bosom of Abraham, Coronation of the Virgin, St Catherine of Alexandria, St Nicholas, angel musicians

Fragmenti poslikave na nekdanji zahodni fasadi cerkve sv. Miklavža (Nikolaja)¹ na Godešiču so že kmalu po odkritju na začetku 20. stoletja v strokovni literaturi pridobili status kakovostnejšega in tudi vsebinsko zanimivejšega spomenika srednjeveškega stenskega slikarstva na Slovenskem. Ta status temelji predvsem na dobro ohranjenih angelskih figurah nad obokom pozneje prizidane vhodne lope, ki jih odlikujejo elegantne drže in prefinjena modelacija. Ikonografsko je poslikavo izpostavil France Stele, saj je v njej prepoznal enega zgodnejših in kompleksnejših primerov Poslednje sodbe v našem prostoru. Poleg običajne osrednje skupine Deesis (Kristus Sodnik med Devico Marijo in sv. Janezom Krstnikom) je pod obokom prepoznal zveličane na poti v nebeški Jeruzalem in pogubljene na poti v peklenko žrelo, nad obokom nebesa z Abrahamovim naročjem, v stranskem prizoru pa še Kolo sreče. Kasnejši avtorji in raziskovalci so – do Alenke Vodnik – v glavnem ohranjali te predstave. Podobno kot Stele je Alenka Vodnik svojo ikonografsko interpretacijo utemeljila na nenavadnem prizoru s kolesom: po njeni tezi koncept celotne poslikave temelji na apokrifnem tekstu Pavlove apokalipse, po katerem bi lahko prizor s kolesom razložili kot Pekleno kolo.

Kot bova predstavila v nadaljevanju, obe interpretaciji puščata odprtih več vprašanj, kot jih razrešujeta. Pomanjkljivost omenjenih ikonografskih in ikonoloških razlag je pomanjkanje primerjav v našem in širšem prostoru. Poleg tega bi bila ikonografija, kakor jo predstavljata obe razlagi, s svojo nenavadno kompleksnostjo izjema v celotni skupini poslikanih cerkvenih fasad, značilnih predvsem za srednjeveško stensko slikarstvo furlanskih delavnic na gorenjskem območju v drugi polovici 14. in na začetku 15. stoletja. Namen te študije je tako ponovno pretresti vsebinsko zasnovano poslikavo zahodne fasade na Godešiču, kar bo obogatilo razumevanje sakralne ikonografsko-ikonološke tradicije na Slovenskem. Pred tem pa je treba ponovno osvetliti stavbno zgodovino in zgodovino srednjeveških poslikav cerkve sv. Miklavža.

Zgodovina cerkve

Nastanek cerkve sv. Miklavža na Godešiču je tesno povezan z oblikovanjem loškega gospostva in starološke župnije (sl. 1). Ozemlje poznejše vasi s cerkvijo je bilo vključeno v kronsko posest vzhodne Poljanske doline in dela Sorškega polja, ki jo je cesar Oton II. leta 973 podelil v fevd freisinškemu škofu Abrahamu. Godešič, ki se prvič omenja v zgodnjih dvajsetih letih 11. stoletja, je nastal konec 10. ali na začetku 11. stoletja – med kolonizacijo, ki so jo izvajali freisinški škofje kot novi zemljiški gospodje.² Vas je kmalu postala lokalno upravno središče. Za ureditev tukajšnje posesti je bil utemeljen dvor, ki je stal med vasjo in Soro, najbrž pod današnjo cerkvijo, vendar je bil opuščen do leta 1291, ko je bila kolonizacija Sorškega polja končana. Po upravni reorganizaciji loškega gospostva je postala vas središče zemljiškega urada, ki je obsegal Godešič, Reteče, Gorenjo vas, del Senice, Gosteče in Pungert ter pozneje še Jamo in Praše.³

¹ V lokalnem okolju je za cerkev uveljavljeno ime »sv. Miklavža«, v literaturi pa se uporablja tudi ime »sv. Nikolaja«.

² Kos, *Gradivo za zgodovino*, 16, št. 21; Blaznik, *Srednjeveški urbarji*, 40; Blaznik, *Škofja Loka*, 20; Bizjak, "Commutatio Diotmari," 49–50; Šega, "Godešič v preteklosti," 21; Höfler, *Gradivo za historično topografijo*, 102, 105; Kosi et al., *Historična topografija*, 322–24.

³ Blaznik, *Srednjeveški urbarji*, 75; Blaznik, *Škofja Loka*, 19; Šega, "Godešič v preteklosti," 21; Štukl, "Pod freisinškimi gospodi," 63.

1. Pogled z jugozahodne strani, cerkev sv. Miklavža, Godešič
(Foto: Luka Vidmar)

Cerkev sv. Miklavža se prvič omenja v popisu proščenj, ki je bil v urbar loškega gospostva iz leta 1501 vpisan približno v dvajsetih letih 16. stoletja.⁴ Stavba je bila sicer postavljena precej prej, kar dokazuje njeno romansko jedro. Mojca Bertoncel in Štefan Pavli jo umeščata med 11. in 13. stoletje,⁵ toda najverjetneje ni bila zgrajena pred 12. stoletjem, saj se je češčenje sv. Nikolaja (Miklavža) v srednjeevropskih deželah razširilo predvsem po prenosu njegovih relikvij iz Mire v Bari leta 1087, svetnikov patrocinij pa se je na Slovenskem uveljavil v drugi polovici 12. stoletja in v 13. stoletju.⁶ Tudi razmeroma dolga romanska ladja na Godešiču ne kaže, da bi bila sezidana pred 12. stoletjem.⁷ Bližnja cerkev sv. Miklavža v Spodnjih Bitnjah, na primer, je bila – slogovno že na prehodu iz romanike v gotiko – sezidana okoli leta 1300.⁸ Cerkev na Godešiču je bila torej najverjetneje postavljena v 12. ali 13. stoletju, v času intenzivne kolonizacije in vzpostavljanja cerkvene organizacije v loškem gospostvu.⁹ Podobne cerkve so bile v istem obdobju zgrajene na severnem obrobju gospostva, na primer na Jami in Okroglem.¹⁰

Cerkev na Godešiču je bila od vsega začetka podružnica pražupnije v Stari Loki, ki se je v okviru oglejskega patriarhata oblikovala po letu 973 na ozemlju loškega gospostva.¹¹ Cerkev sv. Miklavža je bila v oskrbi vikarja starološkega župnika: vikariat, ustanovljen leta 1355, verjetno pri cerkvi sv. Janeza Krstnika na Suhi, je bil približno v 15. stoletju prenesen k cerkvi sv. Jakoba v Škofji

⁴ Blaznik, *Srednjeveški urbarji*, 359; Blaznik, *Škofja Loka*, 103; Štukl, “Pod freisinskimi gospodi,” 70; Höfler, “Gradivo za historično topografijo,” 320; Höfler, *Gradivo za historično topografijo*, 105.

⁵ Bertoncel in Pavli, “Romanska apsida,” 155–56; Bertoncel in Pavli, “Nove najdbe,” 211.

⁶ Höfler, *O prvih cerkvah*, 404–06.

⁷ Prim. Leben, “Romanska cerkvena arhitektura,” 54.

⁸ Leben, “Romanska cerkvena arhitektura,” 44–45.

⁹ Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 4.

¹⁰ Leben, “Romanska cerkvena arhitektura,” 53–54. Prim. Štukl, “Cerkev svetega Miklavža,” 326.

¹¹ Höfler, “Gradivo za historično topografijo,” 312–16; Höfler, *Gradivo za historično topografijo*, 102, 105.

Loki.¹² Leta 1804 je godeška cerkev kot podružnica pripadla samostojni mestni župniji v Škofji Loki, leta 1848 pa samostojni lokaliji (od leta 1876 župniji) v Retečah.¹³

Stavbna zgodovina

Romanska cerkev je bila zgrajena na naravnem pomolu sredi vasi, severno nad staro cesto, ki je povezovala Staro Loko in kranjsko cesto. Stavba je bila pravilno orientirana. Sestavljali sta jo pravokotna ladja in plitva apsida. Vhod je bil v zahodnem delu južne ladijske stene. Cerkev je bila zgrajena iz prodnikov in lomljencev. Ni bila ometana, ampak so bili stiki med kamni, zaliti s cementno malto, vidni. Ladja je bila pokrita z ravnim lesenim stropom, apsida pa s polkupolo. Danes je prvotna višina ladje razvidna samo iz ostankov obravnavane poslikave zahodne fasade, saj se je tik nad današnjim obokom vhodne lope ohranil naslikan rob, ki je sledil prvotni dvokapni strehi. Ostenje ladje, vključno z lokom vhoda, prezentiranim na zunanjščini južne stene, se je v prvotni širini in dolžini kljub poznejšim predelavam večinoma ohranilo do danes. Od apsida so ostali temelji pod današnjim tlakom prezbiterija in nekaj kosov lehnjaka, ki so bili sekundarno vzdani v oltarno menzo, tlak in ostenje gotskega prezbiterija, danes pa so shranjeni na cerkvenem podstrešju.¹⁴

V dobi gotike so apsido podrli in jo nadomestili z večjim prezbiterijem s triosminskim zaključkom. Istočasno so za en meter povišali ladjo¹⁵ in jo s prezbiterijem povezali s kamnitim slavolokom.¹⁶ Emilijan Cevc je gradnjo prezbiterija postavil v prvo četrtino 15. stoletja,¹⁷ Adela Železnik pa na začetek 16. stoletja.¹⁸ Ohranjeni deli prezbiterija - fragmenti služnikov (polkrožnega prereza), spodnji del slavoloka (z robovi, posnetimi na ajdovo zrno), fragmenti reber (klinastega profila z obojestranskim žlebom), dva sklepnika (v obliki ščita in osmerokrake zvezde) in okensko krogovičje (v obliki trilista, štirilista in križa) - dopuščajo nastanek med sredino 15. in začetkom 16. stoletja.¹⁹ Točnejša se zdi datacija Adele Železnik.²⁰

Okoli leta 1688 so ob severni steni prezbiterija prizidali zvonik z zakristijo v pritličju.²¹ Leta 1726 so lokalni zidarji in kamnoseki ladji na zahodu prizidali vhodno lopo brez oboka,²² pod njo, v zahodno fasado, pa so vzdali nov baročni portal kot glavni vhod v cerkev. Pred letom 1749 so prebili

¹² Blaznik, *Škofja Loka*, 73, 103; Höfler, *Gradivo za historično topografijo*, 103–05.

¹³ Šega, "Postavil sem," 62–63, 66.

¹⁴ Bertoncele in Pavli, "Romanska apsida," 155–58; Bertoncele in Pavli, "Nove najdbe," 212–14; Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 9–10.

¹⁵ Bertoncele in Pavli, "Romanska apsida," 158.

¹⁶ Bertoncele in Pavli, "Nove najdbe," 213.

¹⁷ Cevc, "Godešič," 256.

¹⁸ Železnik, "Goriške delavnice," 242.

¹⁹ Za mnenje se zahvaljujeva Samu Štefancu in Robertu Peskarju. Glede na položaj služnikov naj bi bil obok dvopolni (Bertoncele in Pavli, "Nove najdbe," 212–13), rebra naj bi bila delo kamniške kamnoseške delavnice (Bertoncele in Pavli, "Romanska apsida," 158).

²⁰ Podobno geometrično rešitev krogovičja v obliki križa, kot jo vidimo v severovzhodnem oknu prezbiterija cerkve na Godešiču, lahko (v sicer bogatejši obliki) najdemo v oknu na severni steni ladje ž. c. sv. Ruperta v Šentrupertu na Dolenjskem, nastalem okoli leta 1497 (Peskar, "Umetnostni značaj," 153–56, sl. 5).

²¹ Höfler, *Gradivo za historično topografijo*, 105.

²² Bertoncele in Pavli, "Romanska apsida," 158; Štukl, "Cerkev svetega Miklavža," 329.

severno ladijsko steno in cerkvi dodali še kapelo sv. Frančiška Ksaverja.²³ Zadnja velika predelava je sledila ustanovitvi reteške lokalije, ki je prinesla povečano število maš in drugih pobožnosti. Leta 1852 so podrli gotski obok prezbiterija, odstranili leseni strop ladje in leseni pevski kor, nato pa so ladjo in prezbiterij povišali, enotno razčlenili, obokali s češkimi kapami in tlakovali. Sezidali so pevski kor in preoblikovali gotski slavlolok. Tudi vhodno lopo so povišali in obokali s češko kapo. Za dostop na cerkveno podstrežje so v nadstropju zahodne ladijske stene prebili prehod s pevskega kora na podstrežje vhodne lope. Celotno zunanjščino in notranjščino so ometali in prebelili.²⁴

Srednjeveške poslikave

Cerkev je bila v srednjem veku večkrat poslikana. Apsida je bila poslikana že v romaniki.²⁵ Okoli leta 1400 (oziroma verjetneje že prej)²⁶ naj bi jo na novo poslikali furlanski slikarji,²⁷ ki so na zahodno fasado cerkve naslikali Poslednjo sodbo (in druge prizore).²⁸ Cerkevna notranjščina je bila preprosto, s posvetilnimi križi ter bordurami okrog okenskih špalet in na slavloloku okrašena po dozidavi in posvetitvi novega prezbiterija med sredino 15. in začetkom 16. stoletja,²⁹ verjetneje na začetku 16. stoletja. Nekoliko pozneje je cerkev poslikal Jernej iz Loke. Od močno okrnjenih poslikav so se v notranjosti prezbiterija delno ohranili: v pritličnem pasu vzhodnih stranic upodobitve stoječih apostolov, na okenskih špaletah upodobitve svetnikov in na južni steni predvsem enigmatični prizor ženske na grmadi.³⁰ Poslikan je bil tudi slavlolok.³¹ Jernejevo delo postavljajo v čas okoli leta 1530,³² v dvajseta ali trideseta leta 16. stoletja³³ in v čas po letu 1530,³⁴ vendar je zanesljivo nastalo pred letom 1531,³⁵ ko je bil datiran glagolski grafit na podobi sv. Mateja.³⁶ Konservatorske raziskave naj bi pokazale, da so v poznem srednjem veku poslikali velik del zunanjščine južne stene ladje.³⁷ Jernej iz Loke je na zunanjščino južne stene prezbiterija naslikal Poslednjo sodbo.³⁸

²³ Štukl, "Cerkev svetega Miklavža," 329.

²⁴ Bertancel in Pavli, "Romanska apsida," 158; Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 16. Letnica 1852 je zapisana na zunanjščini dozidanega dela vzhodne stene prezbiterija.

²⁵ Bertancel in Pavli, "Romanska apsida," 159.

²⁶ Glej nadaljevanje članka, poglavje Datacija in avtorstvo poslikave na zahodni fasadi.

²⁷ Bertancel in Pavli, "Romanska apsida," 159; Bertancel in Pavli, "Nove najdbe," 212.

²⁸ Glej nadaljevanje članka.

²⁹ Klančar Kavčič, "Konservatorsko-restavratorski posegi," 302; Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 34-35.

³⁰ Uršič, "Jernej iz Loke," 29-30, 88, 123-24, 171-72; Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 101; Koman, *Slikar Jernej*, 38-39; Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 37-40.

³¹ Uršič, "Jernej iz Loke," 29-30; Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 40.

³² Uršič, "Jernej iz Loke," 147.

³³ Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 101.

³⁴ Koman, *Slikar Jernej*, 38.

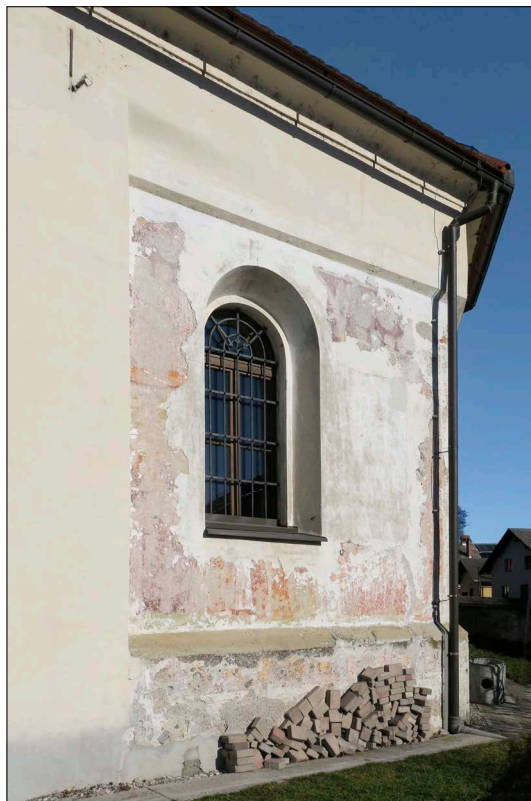
³⁵ Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 35.

³⁶ Fučić, *Glagolski natpisi*, 158.

³⁷ Dokumentiran je le fragment obraza (Bertancel in Pavli, "Romanska apsida," 158, sl.), ki verjetno ni delo Jerneja iz Loke.

³⁸ Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 101.

Monumentalna Poslednja sodba Jerneja iz Loke je danes močno poškodovana zaradi okna, ki so ga prebili okoli leta 1700 ter povečali in preoblikovali leta 1852 (sl. 2).³⁹ Verjetno je bila zasnovana podobno kot Poslednja sodba v p. c. sv. Lenarta na Krtini pri Dobu, ki je delo Mojstra Leonarda s konca 15. stoletja.⁴⁰ Na Godešiču v zgornjem delu desno še lahko razberemo desni del Kristusove mandorle in glave sedečih apostolov, pod današnjim oknom pa je nekoliko bolje viden odhod pogubljenih v peklensko žrelo. Posebnost godeškega prezbiterja je, da na južni steni – kar dokazujejo Jernejeve notranje in predvsem zunanje poslikave – prvotno ni imel okna. To nakazuje, da je naročnik že ob gradnji predvidel poseben ikonografski program poslikav notranje in zunanje strani stene. Izbiro tega dela stavbe za poslikavo bi lahko dodatno razložili s položajem cerkve, saj je bila ravno ta stena z nekdanje glavne ceste skozi vas najopaznejša. V pasu pod furlansko fresko Poslednje sodbe na zahodni fasadi cerkve sta ohranjena še dva fragmenta poslikave, ki je prvotno morda prekrivala starejše freske in bi jo prav tako lahko pripisali Jerneju iz Loke. Če to drži, bi *terminus post quem* za poslikave Jerneja iz Loke predstavljala letnica 1516 na grafitu starejše freskantske plasti na zahodni fasadi.⁴¹

2. Pogled na južno steno prezbiterja z ostanki Poslednje sodbe Jerneja iz Loke, cerkev sv. Miklavža, Godešič (Foto: Luka Vidmar)

Poškodbe, odkrivanje in restavriranje poslikave na zahodni fasadi

Furlanska poslikava na zahodni fasadi je bila izvedena v tehniki freske, le manjši zaključki so bili naslikani na že suh omet.⁴² V naslednjih stoletjih so jo poškodovali gradbeni posegi in naravni pojavi: leta 1726 sta dozidava vhodne lope in vzdava novega portala poškodovali predvsem spodnji del; leta 1852 so povišanje ladje, obokanje vhodne lope in preboj prehoda s pevskega kora na cerkveno podstrešje poškodovali predvsem zgornji del;⁴³ neznano kdaj je močnejši potres povzročil večjo

³⁹ Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 10, 12.

⁴⁰ Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 117–20, sl. 71.

⁴¹ Glej nadaljevanje članka, poglavji Datacija in avtorstvo poslikave na zahodni fasadi in Zasnova poslikave na zahodni fasadi.

⁴² Križnar, *Slog in tehnika*, 154–57; Klančar Kavčič in Klančar, “Godešič,” 63.

⁴³ Bertonsel in Pavli, “Romanska apsida,” 158; Štukl, “Cerkev svetega Miklavža,” 329; Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 16, 26–27.

razpoko v zidu in poškodbo ometa s poslikavo v zgornjem delu desno.⁴⁴ Poslikava je bila tudi (najbrž večkrat) prebeljena. Obok vhodne lope je leta 1852 poslikavo, kolikor se je ohranila, dokončno razdelil na dva dela. Zgornji del je še danes na podstrešju vhodne lope, spodnji del pa pod obokom vhodne lope. Posledica je različna ohranjenost: zgornji del je v precej boljšem stanju od spodnjega, ki je bil izpostavljen vlagi ter večjim temperaturnim in vremenskim spremembam.⁴⁵

Na začetku 20. stoletja je bila poslikava v slabem stanju.⁴⁶ Centralna komisija za raziskovanje in ohranjanje umetnostnih in zgodovinskih spomenikov na Dunaju se je novembra 1907 zavzela za zavarovanje »stenskih poslikav iz 15. stoletja, ki se nahajajo nad vhodom na nekdanji fasadi« cerkve na Godešiču.⁴⁷ Maja 1911 je generalni konservator poročal, da so bili jeseni 1910 (poleg podob apostolov v prezbiteriju) »odkriti fragmenti Poslednje sodbe« na fasadi, komisija pa je odredila nadaljevanje odkrivanja (obeh) poslikav.⁴⁸ Septembra 1911 je komisija odobrila subvencijo 370 kron za dodatna dela, ki so bila potrebna ob restavriranju fresk (tako v prezbiteriju kot na fasadi) zaradi škode na zidu.⁴⁹ Novembra 1911 je komisija odredila plačilo subvencije 420 kron za odkrivanje in restavriranje fresk (tako v prezbiteriju kot na fasadi), »potem ko je konservator Franke poročal, da so bila dela izpeljana na zadovoljiv način.«⁵⁰

Poslikavo na zahodni fasadi (kakor tudi v prezbiteriju) je avgusta 1911 pod nadzorom konservatorja Ivana Franketa restavriral Matej Sternen,⁵¹ ki je svoje delo signiral in datiral nad portalom desno (danes neohranjeno).⁵² Morda se je pri tem posvetoval tudi s Francetom Steletom, ki ga je spoznal leta 1910.⁵³ Stele je namreč poslikavo na zahodni fasadi prvič opisal 30. septembra 1910,⁵⁴ torej približno v času, ko je bila po poročilu generalnega konservatorja Centralni komisiji odkrita. Vsekakor je Sternen poškodovane in uničene dele ometa zamenjal z novimi, manjkajoče dele poslikave je ponekod doslikal.⁵⁵ Tedanji reteški župnik Janez Meršolj je po končanih delih v župnijsko kroniko zapisal, da je komisija za odkrivanje fresk na zahodni fasadi in v prezbiteriju prispevala 400 kron (vsota je za 20 kron nižja od vsote, ki jo je navedla komisija), cerkev (na Godešiču) pa 100 kron.⁵⁶

⁴⁴ Klančar Kavčič in Klančar, "Godešič," 63.

⁴⁵ Klančar Kavčič, "Restavriranje stenske poslikave," 261.

⁴⁶ Klančar Kavčič, "Restavriranje stenske poslikave," 263.

⁴⁷ *Mitteilungen*, 6/11, 1907, stp. 272: »Die Z. K. bringt eine Sicherung der oberhalb des Einganges an der ehemaligen Fassade befindlichen Wandmalereien des XV. Jhs. in Anregung.«

⁴⁸ *Mitteilungen*, 10/5, 1911, stp. 241: »An der Fassade wurden die Fragmente eines Jüngsten Gerichtes aufgedeckt, das von bedeutend besserer Hand ist und etwa aus dem Jahre 1460 stammen dürfte. Die Z. K. ordnet die Fortsetzung der Bloßlegung an.«

⁴⁹ *Mitteilungen*, 10/9, 1911, stp. 463: »Die Z. K. bewilligt für die bei der Restaurierung der Fresken wegen Mauerschäden notwendig gewordenen Mehrarbeiten eine Subvention von 370 K.«

⁵⁰ *Mitteilungen*, 10/11, 1911, stp. 556: »Die Z. K. ordnet die Flüssigmachung der für die Bloßlegung und Restaurierung der Fresken bewilligten Subvention von 420 K an, nachdem Konservator FRANKE berichtete, daß die Arbeiten in zufriedenstellender Weise durchgeführt wurden.«

⁵¹ Štukl, "Sprehod po vaseh," 336.

⁵² Klančar Kavčič, "Restavriranje stenske poslikave," 262-63.

⁵³ Stele, "Iz konservatorskih spominov," 22.

⁵⁴ Terenski zapiski Franceta Steleta, Godešič, ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta (ZRC SAZU, UIFS); Godešič, Zapiski Franceta Steleta, Informacijsko dokumentacijski center, Direktorat za kulturno dediščino pri Ministrstvu za kulturo (INDOK center MK). Za dostop do gradiva se zahvaljujeva Vesni Krmelj in Metki Košir.

⁵⁵ Klančar Kavčič in Klančar, "Godešič," 63; Klančar Kavčič, "Restavriranje stenske poslikave," 262-63.

⁵⁶ Kronika, 1-2, 1908-1994, 46, Župnijski arhiv Reteče: »Avgusta mesca je odkrival akad. slikar Matevž Sternen na

Poslikava je v naslednjih desetletjih – posebej v spodnjem delu – še naprej propadala: barvna plast je odpadala, povrhnjica ometa se je krušila, celoto je prekrivala plast nečistoč.⁵⁷ Leta 2011 je Anita Klančar Kavčič s sodelavci obnovila zgornji,⁵⁸ leta 2018 pa spodnji del.⁵⁹

Datacija in avtorstvo poslikave na zahodni fasadi

Poslikava na zahodni fasadi je bila prvič datirana v glasilu Centralne komisije: leta 1907 so jo postavili v 15. stoletje,⁶⁰ leta 1911 pa v čas okoli leta 1460.⁶¹ France Stele je v terenskih zapiskih iz let 1910–1935 ugotavljal, da je poslikava pod italijanskim vplivom starejša od prezbiterja.⁶² Umestil jo je med dela furlanskih delavnic pod vplivom Vitaleja da Bologna in datiral v prvo četrtino 15. stoletja,⁶³ leta 1972 pa skupaj z Damjanom Prelovškom označil kot delo »potujočih severnoitalijanskih, posebno furlanskih slikarjev« oziroma furlanske delavnice iz časa »okrog 1400 in iz prvih desetletij« oziroma »z začetka XV. stoletja«.⁶⁴ Emilijan Cevc je leta 1954 in 1966 poslikavo pripisal mojstrom »furlanske smeri«, slogovno zasidranim v severni Italiji ter tradicijah Giotta in Vitaleja da Bologna,⁶⁵ leta 1989 pa jo je kot delo italijansko šolanega mojstra furlanske smeri datiral v čas okoli leta 1400.⁶⁶ Poznejši avtorji – z izjemo Alenke Vodnik – Steletove in Cevčeve zadnje datacije niso spreminjali. Janez Höfler je leta 1996 poslikavo umestil v isti čas (okoli 1400) in ustvarjalni krog (furlansko slikarstvo pod vplivom Vitaleja da Bologna).⁶⁷ Adela Železnik je leta 1995 vpeljala alternativno oznako za avtorje poslikave: na delu naj bi bila goriška delavnica, ki je pod vplivom slikarstva Vitaleja da Bologna nadaljevala delo Mojstra crngrobske fasade.⁶⁸

Poznejši avtorji so večinoma povzemali omenjene teze, pri čemer so izbirali bodisi termin »furlanski slikarji« bodisi termin »goriški slikarji«.⁶⁹ Glede na to, da v nadaljevanju obravnava slogovno izhodišče slikarja oziroma slikarske delavnice v furlanskem nasledstvu Vitaleja da Bologna, ohranja pridevnik »furlanski«. O identiteti freskantov na Godešiču (in v Gostec̄ah) in dataciji njihovih fresk je v zadnjem času nekoliko več napisala Alenka Vodnik: po eni strani

Godešiču freske v presbiteriju in pri portalu; c. kr. centralna komisija je dala 400 K, cerkev pa 100 K.« Za dostop do gradiva se zahvaljujeva župniku Branku Potočniku. Za dostop do cerkve se zahvaljujeva ključarju Aleksandru Igličarju.

⁵⁷ Klančar Kavčič in Klančar, "Godešič," 63; Klančar Kavčič, "Restavriranje stenske poslikave," 262–63.

⁵⁸ Klančar Kavčič in Klančar, "Godešič," 66.

⁵⁹ Klančar Kavčič, "Restavriranje stenske poslikave," 261.

⁶⁰ *Mitteilungen*, 6/11, 1907, stp. 272.

⁶¹ *Mitteilungen*, 10/5, 1911, stp. 241.

⁶² Terenski zapiski Franceta Steleta, Godešič, ZRC SAZU, UIFS; Godešič, Zapiski Franceta Steleta, INDOK center MK.

⁶³ Stele, *Monumenta artis*, 1: 6, 21–22; Stele, "Die friulanische Gruppe," 268–69; Stele, *Slikarstvo v Sloveniji*, 64, 102, 120.

⁶⁴ Stele, *Gotsko stensko slikarstvo*, XI, LXVI; Prelovšek, "Katalog z literaturo," LXVI.

⁶⁵ Cevc, "Umetnostni pomen," 67; Cevc, *Slovenska umetnost*, 53–54.

⁶⁶ Cevc, "Godešič," 257.

⁶⁷ Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 100–01.

⁶⁸ Železnik, "Goriške delavnice," 237, 242; Železnik, "Stensko slikarstvo," 30–31.

⁶⁹ Npr. Vodnik, *Tekstilni vzorci*, 65, kat. št. 5; Križnar, *Slog in tehnika*, 155; Koman, *Slikar Jernej*, 38; Klančar Kavčič, "Restavriranje stenske poslikave," 261; Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 25, 27–28.

bi lahko obstoj zemljiškega urada na Godešiču, v katerem je bila tlaka povezana predvsem z vožnjami, med drugim vina iz Italije, prispeval k najemu »furlanskih« freskantov, po drugi strani pa bi bil lahko vsaj na Gostecah na delu že v Škofji Loki »udomačen« slikar – v virih se v tem času omenja meščan Nikel (Niklein) Maler.⁷⁰ Alenka Vodnik je poleg tega menila, da so poslikave na Godešiču starejše, in sicer najverjetneje iz obdobja kuge leta 1381, kar naj bi potrjevale tudi povezave s poslikavami Vitaleja da Bologna in čemur naj ne bi nasprotovale povezave s poslikavami Tomasa da Modena.⁷¹

Poleg predloga Alenke Vodnik pa k ponovnemu razmisleku o zgodnejši dataciji poslikave navaja danes že popolnoma nečitljiv latinski grafit z domnevno letnico 1400, ki je vrezan v poslikavo desno od portala, na podobi pogubljenih, pod latinskim grafitom z letnico 1516 in nad grafitom v glagolici Petra iz Buža iz leta 1501.⁷² Stele si je v terenskih zapiskih leta 1924 letnico prepisal kot »Anno M^aCCCC^a le«,⁷³ leta 1935 pa kot »Anno dñi M^oCCCC^o Le (le)«. ⁷⁴ Oba prepisa, še posebej drugi, kažeta, da je Stele zadnji dve črki imel za (nerazumljiv) dodatek, ne za del letnice, ki jo je zato bral kot 1400. Če bi namreč črka *L* označevala vrstilni števniki 50., bi morala biti kot predhodne črke v ablativni obliki (*L^o*).⁷⁵ Cevc se je najbrž opiral na Steletove zapiske, ko je (sicer nenatančno oziroma delno netočno) opozoril, da sta ob podobi pekla »zapisa v latinici in glagolici z letnico 1400«. ⁷⁶ Če sta Steletova prepisa točna, česar danes ni več mogoče preveriti, potem je poslikava nastala pred letom 1400, ko je bil vanjo vrezan grafit. Zanesljivo pa je, kakor je domneval Stele, nastala še v času obstoja romanske apside oziroma pred dozidavo gotskega prezbiterija. Najdeni fragmenti ometov romanske apside namreč kažejo sledove poslikave furlanskih slikarjev.⁷⁷ Na poslikavi nekdanje zahodne fasade je še en grafit, vrezan v podobo strehe, danes tik nad obokom vhodne lope levo – torej postavljen tako visoko, da je mogoče nastal še v času postavljenih slikarskih odrov –, žal pa ni datiran. V njem so danes razpoznavne le posamezne črke, vendar gotska minuskulna kurziva nakazuje nastanek v 14. ali 15. stoletju.⁷⁸

Zasnova poslikave na zahodni fasadi

Ohranjeni fragmenti in dosedanje raziskave kažejo na to, da je bila poslikana celotna nekdanja zahodna fasada cerkve (sl. 3). Fasada naj bi po Steletu in Aniti Klančar Kavčič že prvotno imela vhod na sredini, njen vrh pa naj ne bi bil dvokapen oziroma koničast, temveč prirezan (na čop).⁷⁹

⁷⁰ Vodnik, "O legendah," 45, op. 60.

⁷¹ Vodnik, "Janezovo razodetje," 125, op. 44. Predlog datacije temelji na avtoričini hipotezi, da so ikonografski motivi, ki opozarjajo na posledice grešnega življenja, vezani predvsem na večje katastrofe, posebej kuge, česar pa kontinuirana priljubljenost in pogostost teh motivov, zlasti Poslednje sodbe, ne potrjujeta. Glej tudi Vodnik, "Between Worldly Lords," 46.

⁷² Fučić, *Glagoljski natpisi*, 158.

⁷³ Terenski zapiski Franceta Steleta, 1924, LXI, 4, ZRC SAZU, UIFS.

⁷⁴ Terenski zapiski Franceta Steleta, 1935, LIV, 18, ZRC SAZU, UIFS.

⁷⁵ Za mnenje se zahvaljujeva Gregorju Pobežinu.

⁷⁶ Cevc, "Godešič," 257. Prim. Štukl, "Cerkev svetega Miklavža," 330–31.

⁷⁷ Prim. Bertoncel in Pavli, "Romanska apsida," 159; Bertoncel in Pavli, "Nove najdbe," 212.

⁷⁸ Za mnenje se zahvaljujeva Matjažu Bizjaku.

⁷⁹ Terenski zapiski Franceta Steleta, 1924, LXI, 5; 1935, LIV, 17, ZRC SAZU, UIFS; Klančar Kavčič, "Restavriranje stenske poslikave," 265.

3. Fotomontaža poslikave nekdanje zahodne fasade, cerkev sv. Miklavža, Godešič (© Vid Klančar)

Že Vilma Praprotnik je leta 1973 opozorila, da so v stenskem slikarstvu pod italijanskim vplivom iz druge polovice 14. stoletja bordure (praviloma kosmatske) postale v večji meri kot prej poudarjene meje med posameznimi prizori, ki so med seboj jasno ločeni.⁸⁰ To nakazuje, da vsebinsko niso nujno povezani. Potek bordur na Godešiču, ki jih lahko kljub poškodbam zanesljivo rekonstruiramo, kaže na razdelitev v pet polj oziroma prizorov. Eno polje je zasedalo skoraj celotni zgornji (trikotni oz. trapezoidni) del fasade. Pod njim sta ob straneh dve skoraj kvadratni polji (zaradi naklona strehe imata nekoliko porezan zunanji zgornji vogal). Na sredini, nad današnjim portalom in ob njem, je večje polje v obliki zelo razpotegnjene narobe obrnjene črke T ali Y. Pod tem poljem, levo in desno od portala, je ohranjena poznejša, verjetno še srednjeveška poslikava

⁸⁰ Praprotnik, "Ornamentika slikanih okvirov," 34–35.

- prizora, ohranjena le v fragmentih in nerazločna,⁸¹ sta mogoče samo spodnja dela večjih kompozicij, ki so prekrivale starejšo plast furlanske poslikave. Ta mlajša poslikava je glede na omenjeni latinski grafit nastala po letu 1516 in je najbrž delo Jerneja iz Loke. Prvotno je furlanski slikar na tem mestu skoraj zanesljivo naslikal draperijo, kakršna je delno še ohranjena na poslikavi nekdanje zahodne fasade cerkve v Sopotnici: pod kosmatsko borduro je širši vijoličen pas, pod katerim je »obešana« draperija.⁸²

Pred podrobnejšo analizo vsebine poslikave si moramo najprej ogledati druge primere v celoti poslikanih zahodnih fasad furlanske skupine. Praviloma je takšen tip poslikave zahodne cerkvene fasade značilen prav za delovanje furlanskih mojstrov v drugi polovici 14. in na začetku 15. stoletja na Gorenjskem. Najobsežnejša in najzgodnejša je poslikava p. c. Marijinega oznanjenja v Crngrobu, ki se ji pridružujejo še poslikave p. c. sv. Petra v Bodovljah, p. c. sv. Florijana v Sopotnici pri Škofji Loki in p. c. sv. Križa v Kališah nad Selci.⁸³ V Crngrobu in Sopotnici je bila prvotno poslikana celotna fasada vse do koničastega vrha, v Kališah pa je bila fasada s poslikavo prirezana. Glede na dosedanje raziskave je enotnemu ikonografskemu programu zanesljivo sledila samo fasada v Crngrobu, ki jo je v celoti prekrival cikel s prizori Pasijona. V Sopotnici je osrednje polje podobno kot na Godešiču pripadalo (danes močno fragmentirani) Poslednji sodbi, ki so ji bili dodani tudi drugi, vsebinsko očitno nepovezani prizori (prepoznan samo Sv. Jurij v boju z zmajem).⁸⁴ V Kališah niso ikonografsko različni prizori niti kompozicijsko usklajeni (različno visoka in široka polja), v Bodovljah pa prizori niso ikonografsko razpoznavni. Že Stele je ugotovil, da ne moremo govoriti o jasnem ikonografskem programu poslikanih zahodnih fasad, še manj o prevladi motiva Poslednje sodbe. V svojem ikonografskem sistemu podružnic je zato koncept Poslednje sodbe razrahljal tako glede možnih lokacij v stavbi kakor vsebinsko: sporočilo o minljivosti, smrti in poslednji sodbi so po njegovem lahko vsebovali tudi drugi prizori, kot so Mrtvaški ples, Sveta nedelja, Sv. nadangel Mihael s tehtnico, Kolo sreče, Pametne in nespametne device itn.⁸⁵

Steletove ugotovitve v glavnem še vedno držijo, ekskurz, namenjen poslikanim zahodnim fasadam furlanske skupine, pa je potreben, saj nas opozarja, da moramo biti pri ikonografskih rekonstrukcijah zelo previdni. To velja tudi za poslikavo zahodne fasade cerkve na Godešiču, ki je v vsej dosednji strokovni literaturi obravnavana kot ikonografska celota – Poslednja sodba, čeprav so muzikologi upravičeno poudarjali, da upodobljena glasbila, na katera igrajo angeli, za ta motiv niso značilna.⁸⁶

⁸¹ Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 43.

⁸² Mohorčič, *Akvareli*, 39.

⁸³ Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 75–77 (Bodovlje), 86–92 (Crngrob), 141–42 (Sopotnica), 165–66 (Sv. Križ nad Selci).

⁸⁴ Höfler že piše, da drugi prizori na fasadi niso vidni, tudi Stele jih omenja samo leta 1937 (Stele, "Varstvo spomenikov," 65), medtem ko jih v njegovih zapiskih ni (Sopotnica, Zapiski Franceta Steleta, INDOK center MK). Za akvarele Frana Goloba iz leta 1934 gl: Mohorčič, *Akvareli*, 38–39; Sopotnica – Cerkev sv. Florijana, akvarel, https://situla.gov.si/SI_INDOK_PL_p00001-008.html.

⁸⁵ Stele, *Monumenta artis*, 1: 21–22; Stele, "Die friulanische Gruppe," 268–69; Stele, *Slikarstvo v Sloveniji*, 62–67. Tudi Peskar je prišel do sklepa, da pri poslikavah cerkvenih zunanjščin ni bilo določenega programa: Peskar, "Srednjeveške poslikave," 316.

⁸⁶ Kuret, *Glasbeni instrumenti*, 36, 58, 132; Koter, "Likovne upodobitve," 275.

Nepravilno polje okoli portala

Poslednji sodbi nedvomno pripada večje polje na sredini, ki je nad današnjim portalom in ob njem ter razen zgornjega roba v celoti pod obokom vhodne lope. Na sredini je naslikana mandorla s sedečim Kristusom Sodnikom, ki dviga roke in kaže rane (sl. 4). Iz njegovih ust izhajata lilija (na njegovi desnici) kot simbol usmiljenja in povečanja pravičnih ter meč (na njegovi levici) kot simbol pravičnosti in obsodbe pogubljenih. Levo in desno sta Devica Marija in sv. Janez Krstnik, ki prosita Kristusa za milo sodbo (Deesis).⁸⁷ Ob tej osrednji skupini nosita veliki postavi, katerih zgornji del je prekrit z obokom vhodne lope, v culi duše, za katere prosita Marija in sv. Janez Krstnik.⁸⁸ Stele je leta 1969 ti dve figuri razložil kot: »[...] spodaj pa se je vršilo vstajenje, kjer so angeli zbirali duše vstalih v predpasnike in jih odnašali v nebesa.«⁸⁹ Nebesa je, sodeč po objavi iz leta 1972, videl v zgornjem polju z angeli muzikanti.⁹⁰ Tudi Alenka Vodnik je veliki figuri interpretirala kot angela s culama duš.⁹¹

Poslednja sodba se nadaljuje v spodnjih delih omenjenega večjega polja, levo in desno od današnjega vhoda v cerkev. Portal je ob vgradnji gotovo poškodoval dobršen del kompozicije, samo ugibamo pa lahko, ali je res nadomestil starejši vhod in kakšen naj bi ta bil.⁹² Glede na to, da je cerkev imela vhod z južne strani, ga mogoče na zahodni strani sploh ni bilo in je pod Kristusom bil prostor za obsežnejše vstajenje mrtvih, mogoče tudi za angele s trombami in sv. nadangela Mihaela.

Na levi (na Kristusovi desnici) sprejema angel zveličane v raj oziroma nebeški Jeruzalem, ki ga nakazuje manjša arhitektura (sl. 5), na desni (na Kristusovi levici) pa hudiči naganjajo pogubljene, zvezane z vrvo ali verigo okoli vratu, v peklensko žrelo (sl. 6). Desno od zveličanih, tik ob portalu, je vsaj z dvema figurama (najbrž pa jih je bilo več), ki se dvigata proti Kristusu, prikazano vstajenje mrtvih.⁹³ Höfler je leta 1996 verjetno angela pred nebeškim Jeruzalemom interpretiral kot sv. nadangela Mihaela, ki naj bi imel tehtnico, in pomotoma zapisal, da na poslikavi ni vstajenja mrtvih in blaženih na poti v raj, te navedbe pa je nato povzelo nekaj avtorjev.⁹⁴ Tudi Alenka Vodnik je za angela domnevala, da je sv. nadangel Mihael.⁹⁵ Podobno kakor na Godešiču so blaženi upodobljeni na Poslednji sodbi na notranji strani južne ladijske stene v p. c. sv. Klemena v Tupaličah, ki je delo nasledstva furlanskih delavnic iz časa okoli leta 1420. Tam angel na pragu manjše arhitekture

⁸⁷ Stele v zapiskih leta 1910 omenja, da Marija z milim obrazom vodi bradatega moža za desnico – verjetno gre za pomoto in je mišljena skupina z angelom in bradatim zveličanim pred rajem: Terenski zapiski Franceta Steleta, Godešič, ZRC SAZU, UIFS; Godešič, Zapiski Franceta Steleta, INDOK center MK. V literaturi se ta interpretacija ne pojavlja.

⁸⁸ Terenski zapiski Franceta Steleta, 1924, LXI; 1935, LIV, ZRC SAZU, UIFS; Godešič, Zapiski Franceta Steleta, INDOK center MK; Prelovšek, "Katalog z literaturo," LXVI; Cevc, "Godešič," 256; Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 100; Štukl, "Cerkev svetega Miklavža," 330; Križnar, *Slog in tehnika*, 155; Klančar Kavčič in Klančar, "Godešič," 63; Klančar Kavčič, "Restavriranje stenske poslikave," 265–67; Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 31.

⁸⁹ Stele, *Slikarstvo v Sloveniji*, 64.

⁹⁰ Stele, *Gotsko stensko slikarstvo*, XXV.

⁹¹ Vodnik, "Janezovo razodetje," 128–29.

⁹² Stele in Anita Klančar Kavčič sta domnevala, da je bil polkrožno zaključen: Terenski zapiski Franceta Steleta, 1935, LIV, 17, ZRC SAZU, UIFS; Klančar Kavčič, "Restavriranje stenske poslikave," 265.

⁹³ Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 33, sl.

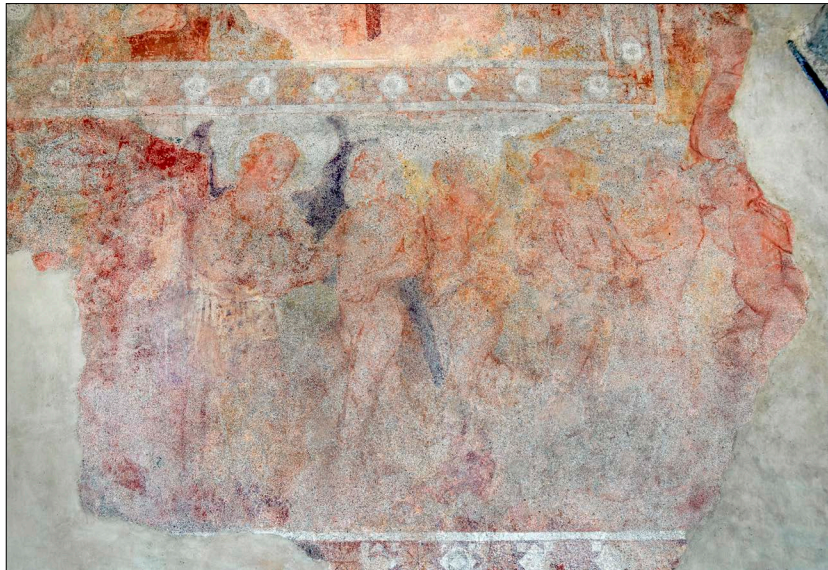
⁹⁴ Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 100; Štukl, "Cerkev svetega Miklavža," 330–31; Koter, "Likovne upodobitve," 274; Klančar Kavčič in Klančar, "Godešič," 63.

⁹⁵ Vodnik, "Janezovo razodetje," 127.

4. Furlanski slikar:
Kristus Sodnik med
Devico Marijo in
sv. Janezom Krstnikom ter
svetniški osebi s culama
duš, konec 14. stoletja,
cerkev sv. Miklavža,
Godešič
(© France Stele)

5. Furlanski slikar:
Angel sprejema zveličane
v raj, konec 14. stoletja,
cerkev sv. Miklavža,
Godešič
(© France Stele)

6. Furlanski slikar:
Hudiči ženejo pogubljene
v peklensko žrelo,
konec 14. stoletja,
cerkev sv. Miklavža,
Godešič
(© France Stele)

sprejema zveličane s starejšim bradatim moškim in mlajšo žensko na čelu, ki sta verjetno Adam in Eva.⁹⁶ Morda bi lahko kot Adama in Evo interpretirali tudi enak par na čelu zveličanih pred nebeškimi Jeruzalemom na Godešiču.

Poslednja sodba v omenjenem večjem polju na Godešiču torej v glavnem ustreza osnovnim srednjeveškim konvencijam, kakršno srečamo pri Janezu Aquili v stari ž. c. Marijinega vnebovzvetja v Turnišču iz leta 1389, čeprav je za tako pomembne motive značilno, da so bili lahko – glede na specifične okoliščine – vsebinsko precej razširjeni ali reducirani.⁹⁷ Ne glede na to je na upodobitvi nekaj težje razločljivih elementov, posebej figuri s culama z dušami levo in desno ob skupini Deesis, ki jima je obok vhodne lope prekril ramena in obraza. Tako je nad obokom na levi strani razviden samo zgornji del nimba, na obeh straneh pa več manjših angelskih kril (ki torej niso pripadala figurama s culama). Figuri se zdita v primerjavi z drugimi nadnaravno veliki, posebej ker ni povsem jasno, ali Marija in sv. Janez Krstnik stojita ali klečita (zadnje bi bilo bolj običajno). Angeli nad skupino Deesis in omenjenima figurama so morali biti – glede na krila, ohranjena nad obokom – precej majhni, manjše so tudi figure v spodnjem delu Poslednje sodbe. S tem se odstopanja od običajnih Poslednjih sodb ne končajo: pred Marijo, ki ima roke verjetno prekrizane na prsih, je velik križ (tik pod obokom je viden še del prečnega bruna). Ta motiv na Poslednji sodbi sicer ni presenetljiv, saj spada križ med orodja Kristusovega mučeništva (*arma Christi*). Vendar orodja praviloma držijo angeli, na Godešiču pa zaradi oboka vhodne lope ne vemo, ali so angelci nosili tudi druga orodja ali so pihali v trombe.⁹⁸

Zasilen odgovor na vprašanje o identiteti dveh svetih oseb s culama z dušami, ki ju je Stele imel za angela, lahko najdemo v opusu slikarja Vitaleja da Bologna oziroma njegovega kroga iz sredine 14. stoletja, in sicer na Poslednji sodbi na notranji strani zahodne stene opatijske cerkve v Pomposi.⁹⁹ Tam so na dnu, levo od vhoda v cerkev, upodobljene tri stoječe svete osebe (z nimbi), ki nosijo v culah duše – starozavezni očaki Abraham, Izak in Jakob, ki so postali del Poslednjih sodb od 12. stoletja naprej.¹⁰⁰ Te očake moramo interpretirati v kontekstu posebne ikonografije Abrahamovega naročja. Abrahamovo naročje kot personifikacija raja temelji na priliki o bogatašu in ubogem Lazarju, v kateri angeli Lazarja odnesejo v Abrahamovo naročje, bogataš pa konča v peklu (Lk 16,19–23). Ta motiv se je začel kot del Poslednjih sodb v evropski umetnosti pojavljati v 11. stoletju (praviloma na levi strani oziroma Kristusovi desnici, kjer je umeščen raj).¹⁰¹ Toda na Godešiču sporočilo ni povsem enako kakor v Pomposi, saj sta namesto treh očakov upodobljeni dve figuri, ki nista umeščeni na levo in zato ni nujno, da predstavljata oziroma nadomeščata raj, ampak stojita levo in desno od skupine Deesis. Razlago za to precej edinstveno redukcijo in spremembo motiva Abrahamovega naročja moramo mogoče iskati drugje. V srednjem veku je obstajala še druga interpretacija Abrahamovega naročja in posledično mogoče tudi naročij drugih očakov: šlo naj bi za

⁹⁶ Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 179–81, sl. 157; fotografija celote: Stele, *Slikarstvo v Sloveniji*, 94, sl. 60.

⁹⁷ Tako jih predstavi tudi Stele, *Monumenta artis*, 1: 21. To je sicer samo osnovna ikonografska struktura, ki je bila velikokrat obogatena še z drugimi elementi: Brenk, "Weltgericht." Za Turnišče gl.: Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 229–36; Höfler in Balažic, *Johannes Aquila*, 30–38, 70–71, 75; Zadnikar in Balažic, *Turnišče*, 64, 81, sl. XXVII.

⁹⁸ Glede na ta odstopanja je povsem mogoče, da je na Poslednji sodbi na Godešiču res vplival neki dodaten vir, kakor je Alenka Vodnik (Vodnik, "Janezovo razodetje") skušala dokazati za apokrifno Pavlovo vizijo, kateri pa je to res bil, bo očitno še treba ugotoviti.

⁹⁹ Za Pomposo glej: Volpe, "Pittura a Pomposa."

¹⁰⁰ Lucchesi Palli, "Abraham," stp. 30.

¹⁰¹ Lucchesi Palli, "Abraham," stp. 31.

7. Pogled na zgornji del poslikave nekdanje zahodne fasade, cerkev sv. Miklavža, Godešič
(Foto: Luka Vidmar)

začasno bivališče (prijetnejše od vic) duš v čakanju na poslednjo sodbo.¹⁰² Ali se je Poslednja sodba s svetima osebam na Godešiču nagibala k tej interpretaciji, ostaja do odkritja podobnega primera, podprtega z ustreznimi pisnimi viri, odprto vprašanje.

Rešitev s svetima osebam na Godešiču je v našem in širšem prostoru precej izjemna. Po Steletu naj bi bili starozavezni očaki sicer vključeni v Poslednjo sodbo v Sopotnici.¹⁰³ Verjetno je Stele s tem mislil na kronani figuri levo od Marije, od katerih prva drži velik ključ ali zastavo, druga pa palico s križem, kar bi sicer težko povezali z očaki. Spremljevalne figure lahko vidimo tudi na fragmentu Poslednje sodbe s sv. Janezom Krstnikom v Tupaličah, kjer pa gre že za bolj običajno skupino apostolov in svetnikov.¹⁰⁴

Trapezoidno polje na vrhu fasade

Delno ohranjeno zgornje polje poslikave se v celoti nahaja nad obokom vhodne lope (sl. 7). Od spodnjih polj ga ločuje skoraj v celoti ohranjena horizontalna kosmatska bordura. Ta prizor je bil do sedaj vedno obravnavan kot nadaljevanje Poslednje sodbe.¹⁰⁵ Ohranjen je v treh večjih fragmentih.

Na levem fragmentu sta (od leve proti desni) v celoti ohranjena luna z obrazom, ki ga ob desni strani zaključuje jasno zarisan krajec, in angel s fidelom,¹⁰⁶ nato pa pred preходом med pevskim korom in podstrešjem fragmentarno samo še leva stran večjega angela z glasbilom, ki je morda

¹⁰² Wilhelm-Schaffer, *Gottes Beamter*, 70.

¹⁰³ Stele, *Slikarstvo v Sloveniji*, 65; Stele, *Gotsko stensko slikarstvo*, XXV.

¹⁰⁴ Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 179–81, sl. 156.

¹⁰⁵ Medtem ko se ikonografske interpretacije zgornjega dela poslikave od Steleta naprej niso veliko spreminjale, to ne velja za muzikološke interpretacije. Za ponoven pretres identifikacij vseh upodobljenih instrumentov se zahvaljujeva Katarini Šter in Janezu Jocifu.

¹⁰⁶ Glasbilo je bilo identificirano kot violina (Terenski zapiski Franceta Steleta, 1935, LIV, 17, ZRC SAZU, UIFS), fidel (Kuret, *Glasbeni instrumenti*, 58, 96; Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 30) in viela (Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 100; Koter, "Likovne upodobitve," 274).

tromba marina ali strunski tamburin,¹⁰⁷ in čisto spodaj košček vijolične draperije (sl. 8). Desno od prehoda je naslednji fragment z ohranjenim desnim delom figure, sedeče na lesenem prestolu ali klopi, in tremi angeli (sl. 9). Nad prestolom je zelen zastor, okrašen z rdečimi tekstilnimi vzorci v obliki palmet,¹⁰⁸ ki so ga pridrževali angeli (ohranjena je le angelova roka na naši desni).¹⁰⁹ Manjši angel ob prestolu v zelenem oblačilu nosi na prsih culo, drugi angel – verjetno najslavnejši, saj je bil izbran za naslovnico kataloga razstave *Gotika v Sloveniji*¹¹⁰ – v vijoličnem oblačilu igra na harfo,¹¹¹ zadnji angel v rdečem oblačilu pa igra na fidel.¹¹² Zadnjega angela je večja razpoka razpolovila, tako da je njegov manjši del še na skrajno desnem fragmentu, kjer je v kotu del sonca – z obrazom, obdanim z žarki. Poleg razporeditve angelov povezuje prizor v celoto belkasto ozadje z zelenim robom, ki je spodaj širši. Največjo bližino slikarstvu Vitaleja da Bologna kaže angel s harfo, saj gre za citat s poslikave cerkve S. Apollonia di Mezzaratta v Bologni iz sredine 14. stoletja.¹¹³ Do sedaj je ostal spregledan del še enega angela, in sicer nad angelom s culo. Ta angel v belem oblačilu s svetlo sivim vzorcem je v rokah na naši desni držal neki strunski instrument, morda strunski tamburin.¹¹⁴ Postava je ohranjena približno do pasu, tako da se je prizor najbrž nadaljeval precej višje, kot je danes ohranjeni zgornji rob poslikave. To pomeni, da je imela fasada prvotno najverjetneje koničast vrh.

8. Furlanski slikar: *Marijino kronanje (levi fragment)*, konec 14. stoletja, cerkev sv. Miklavža, Godešič
(© France Stele)

¹⁰⁷ Glasbilo je bilo identificirano kot (morda) tromba marina (Kuret, *Glasbeni instrumenti*, 58, 96; Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 30) in (verjetno) strunsko glasbilo (Koter, "Likovne upodobitve," 275).

¹⁰⁸ Alenka Vodnik kot lokacijo vzorca pomotoma navaja »predpasnik z dušami«: Vodnik, *Tekstilni vzorci*, 24, 90, kat. št. 54.

¹⁰⁹ Klančar Kavčič, "Restavriranje stenske poslikave," 265–66; Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 30.

¹¹⁰ Höfler, *Gotika v Sloveniji*.

¹¹¹ Glasbilo je bilo identificirano kot kitara (Terenski zapiski Franceta Steleta, 1935, LIV, 17, ZRC SAZU, UIFS), harfa (Kuret, *Glasbeni instrumenti*, 58, 96; Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 100; Koter, "Likovne upodobitve," 275) in rota ali dvostranska harfa z zvočno ploščo med vrsticami (Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 30).

¹¹² Glasbilo je bilo identificirano kot mandolina (Terenski zapiski Franceta Steleta, 1935, LIV, 17, ZRC SAZU, UIFS), godalo ali brenkalo (Kuret, *Glasbeni instrumenti*, 58, 96), (verjetno) strunsko glasbilo (Koter, "Likovne upodobitve," 274) in nenavadno velik fidel (Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 30).

¹¹³ Železnik, "Goriške delavnice," 242; Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 100–01; Železnik, "Stensko slikarstvo," 31; Gnuđi, *Vitale da Bologna*, 64–66, tab. XXV.

¹¹⁴ Za mnenje se zahvaljujeva Janezu Jocifu.

9. Furlanski slikar: Marijino kronanje (srednji in desni fragment), konec 14. stoletja, cerkev sv. Miklavža, Godešič (© France Stele)

Ker je bila leva polovica (vključno s celotnim obrazom) osrednje figure, sedeče na prestolu, zaradi prebitja prehoda na podstrešje uničena, so raziskovalci to podobo razlagali zelo različno. Stele je njeno identiteto leta 1924 pustil odprto (»Sedeča figura, samo desna polovica ohranjena. Kaj je, se ne razbere.«),¹¹⁵ leta 1935 pa označil za Boga (»Sedeč Bog«) ali Abrahama (»Abraham?«).¹¹⁶ Pozneje je figuro imel za Sodnika,¹¹⁷ pri čemer jo je najbrž zamenjal s Kristusom spodaj. Po Steletu je nekaj avtorjev figuro označilo za Boga Očeta,¹¹⁸ Abrahama¹¹⁹ ali Marijo,¹²⁰ še več avtorjev pa je ni omenilo ali identificiralo.¹²¹ Desno od sedeče figure stoji manjši angel, ki iz svoje cule sipa cvetlice na podnožje prestola. Podoben angel je bil skoraj zanesljivo upodobljen tudi levo od prestola¹²² (očitno mu je pripadal košček vijolične draperije), vendar ga je uničil prehod. Pri desnem angelu je prišlo v literaturi do dolgotrajne ikonografske pomote. Stele si je že leta 1924 zabeležil, da gre za angela

¹¹⁵ Terenski zapiski Franceta Steleta, 1924, LXI, 4, ZRC SAZU, UIFS.

¹¹⁶ Terenski zapiski Franceta Steleta, 1935, LIV, 17, ZRC SAZU, UIFS.

¹¹⁷ Stele, *Slikarstvo v Sloveniji*, 64; Stele, *Gotsko stensko slikarstvo*, XXV.

¹¹⁸ Klančar Kavčič, "Restavriranje stenske poslikave," 265, 266; Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 30.

¹¹⁹ Klančar Kavčič, "Restavriranje stenske poslikave," 265, 266.

¹²⁰ Klančar Kavčič in Klančar, "Godešič," 63.

¹²¹ Cevc, "Godešič," 256-57; Železnik, "Goriške delavnice," 242; Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 100; Štukl, "Cerkev svetega Miklavža," 331; Koman, *Slikar Jernej*, 38; Vodnik, "Janezovo razodetje," 125. Nekaj avtorjev je Höflerjevo povzemanje Steletove interpretacije angela z rožami kot »Abrahamovega naročja« očitno preneslo tudi na veliko sedečo figuro.

¹²² Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 30.

»s culo duš okrog vratu«,¹²³ leta 1935 pa je na skici poslikave označil dva angela »z naročjem«, levo in desno od prestola.¹²⁴ Očitno je do pomote prišlo zaradi podobnosti cule (z rožami) pri manjšem angelu ob prestolu in cul (z dušami) pri dveh neprepoznanih svetih osebah ob skupini Deesis. Stele je trditev o angelu ali angelih s culo ali predpasnikom duš ob prestolu ponovil še pozneje,¹²⁵ od njega pa jo je prevzel Primož Kuret.¹²⁶ Na podlagi Steletove interpretacije je Höfler v zgornjem pasu omenjal »Abrahamovo naročje (angel z dušo umrlega v culi)«,¹²⁷ kar so številni avtorji, vključno z Alenko Vodnik,¹²⁸ povzemali do Anite Klančar Kavčič, ki je kot prva pravilno zapisala, da ima angel desno od prestola v culi cvetje.¹²⁹

Steletova priključitev zgornjega dela poslikave Poslednji sodbi pod obokom verjetno izhaja iz njegovega poznavanja severnoitalijanskih monumentalnih Poslednjih sodb, med katerimi bi na tem mestu izpostavila že omenjeno upodobitev v Pomposi in mozaik v cerkvi S. Maria Assunta na Torcellu. V obeh primerih je namreč nad Poslednjo sodbo dodan širok pas s še eno upodobitvijo Kristusa. Ne glede na italijansko slogovno izhodišče godeškega slikarja bi bila rešitev, ki jo predlaga Stele, v našem prostoru precej nenavadna. K ponovnemu razmisleku o vsebini prizora spodbuja že omenjena anomalija angelov z instrumenti, ki niso trombe in zato niso značilni za upodobitve poslednje sodbe. Alenka Vodnik je skušala posebnosti tega prizora in celotne poslikave na Godešiču pojasniti z domnevo o navezovanju fresk na apokrifno besedilo Pavlove apokalipse ali vizije. V pasutih Janezove in Pavlove apokalipse, ki jih navaja avtorica, se med drugim sicer omenjajo harfe, sonce, luna in angeli,¹³⁰ ki jih najdemo tudi na Godešiču. Toda na Godešiču so ti motivi, ki jih avtorica tako ali tako izrecno ne poveže z omenjenimi pasusi, postavljeni v povsem drugačen kontekst (harfe ima v Razodetju, na primer, skupaj z zlatimi čašami štiriindvajset starešin, ki častijo Jagnje). Ne nazadnje se je ob natančnem ogledu poslikave izkazalo za posebej pomembno dejstvo, ki so ga raziskovalci doslej spregledali: osrednja figura, sedeča na prestolu, v nasprotju s Kristusom Sodnikom pod njo ni centrirana, ampak je pomaknjena na desno.¹³¹ Na prestolu levo od nje, točno na mestu današnjega prehoda, bi bila torej lahko naslikana še ena figura.

Če povežemo skupaj vse omenjene elemente, torej osrednjo figuro, sedečo na prestolu ali daljši klopi z zastorom, še eno (manjkajočo) osrednjo figuro, angele muzikante, angela, ki sipa cvetlice, ter luno in sonce, je veliko bolj verjetno, da ne gre za nadaljevanje Poslednje sodbe, ampak za Marijino kronanje.¹³² V našem prostoru srečamo podobno rešitev že na delno poškodovani poslikavi

¹²³ Terenski zapiski Franceta Steleta, 1924, LXI, 4, ZRC SAZU, UIFS.

¹²⁴ Terenski zapiski Franceta Steleta, 1935, LIV, 17, ZRC SAZU, UIFS.

¹²⁵ Stele, *Slikarstvo v Sloveniji*, 64; Prelovšek, "Katalog z literaturo," LXVI.

¹²⁶ Kuret, *Glasbeni instrumenti*, 58.

¹²⁷ Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 100.

¹²⁸ Npr. Štukl, "Cerkev svetega Miklavža," 331; Koman, *Slikar Jernej*, 38; Vodnik, "Janezovo razodetje," 125.

¹²⁹ Klančar Kavčič, "Restavriranje stenske poslikave," 266. Pravilno je opisan tudi pri Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 30.

¹³⁰ Vodnik, "Janezovo razodetje," 119 (op. 1), 128.

¹³¹ Stele si je figuro na prestolu in Kristusa Sodnika predstavljal v isti vertikalni osi, torej centrirano, kar dokazuje njegova skica iz leta 1935: Terenski zapiski Franceta Steleta, 1935, LIV, 17, ZRC SAZU, UIFS. Zanimivo je, da je Nataša Šumi na shemi poslikave v Steletovem zadnjem pregledu srednjeveškega slikarstva v Sloveniji prehod s pevskega kora na podstrešje postavila centralno oziroma celo rahlo na desno, čeprav je dejansko pomaknjen na levo, figuro na prestolu pa posledično tako zelo na desno, da bi poleg nje na prestolu lahko sedeli vsaj še dve figuri: Prelovšek, "Katalog z literaturo," LXVI.

¹³² Schiller, *Ikongraphie der christlichen Kunst*, 147–54; Os, "Krönung Mariens;" Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, 278–81.

10. Paolo Veneziano: *Marijino kronanje*, okoli 1350, Benetke, Gallerie dell'Accademia (Wikimedia Commons)

z začetka 14. stoletja v nekdanji dominikanski cerkvi na Ptuju: Kristus je sicer na levi strani, za prestolom angeli držijo zastor, na levi pa je še ohranjen angel s harfo. Časovno bližja je upodobitev Janeza Aquile iz leta 1398 v stari ž. c. Marijinega vnebovzeta v Turnišču, kjer Marijo krona Bog Oče, na prestolu ob njem pa stoji angel z lutnjo.¹³³ Kasnejši primer, iz leta 1490, kjer Marijo krona Sv. Trojica z obširnim spremstvom angelov muzikantov, je v cerkvi v Hrastovljah.¹³⁴ V primeru Godešiča je treba zaradi delavničnih povezav in geografske bližine izpostaviti sicer poenostavljeno Marijino kronanje Mojstra bohinjskega prezbiterija v ž. c. sv. Janeza Krstnika na Suhi pri Škofji Loki iz sredine 15. stoletja.¹³⁵ Motiv je bil torej pri nas znan, vendar se zdi, da se je slikar na Godešiču oprl neposredno na italijanske predloge. Položaj Kristusa ali Boga Očeta na desni, z levo roko nad kolenom in z desnico, ki krona Marijo, položaj Kristusa ali Boga Očeta in Marije na dvojnem prestolu, obdanem z angeli muzikanti, ter prisotnost lune in sonca ob nogah osrednjih

dveh oseb najdemo na več tabelnih slikah Paola Veneziana iz sredine 14. stoletja (sl. 10). Razširitev Marijinega kronanja z angeli ali celo svetniki izhaja iz predstav o angelskih korih oziroma nebeški hierarhiji, luna in sonce pa naj bi po analogijah iz različnih delov Svetega pisma predstavljala Marijo in Kristusa.¹³⁶ V severni Italiji najdemo na upodobitvah Marijinega kronanja tudi angele s culami cvetja.¹³⁷ Na Godešiču bi lahko imela marijansko simboliko še verjetna upodobitev trombe marine, ki so jo po nekaterih razlagah povezovali z Marijo in ki je bila posebej priljubljena v nemških ženskih samostanih.¹³⁸ Na podlagi vseh omenjenih primerjav lahko domnevamo, da je delno ohranjena figura na prestolu na Godešiču, h kateri spada sonce, prav Kristus, neohranjena figura, h kateri spada luna, pa Marija. Samo ugibamo lahko, ali je bil nad prestolom z zastorom naslikan še Bog Oče s Sv. Duhom, vendar navedeni italijanski primeri takšne domneve ne podpirajo. Verjetneje je bilo zgoraj še več figur angelov.

¹³³ Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 164–65, 229–36; Vnuk in Ciglencečki, *Ptujski dominikanski samostan*, 58, sl. 67; Zadnikar in Balažic, *Turnišče*, 81, sl. 18.

¹³⁴ Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, 279, sl. 277; Höfler, *Srednjeveške freske*, 2: 91–98.

¹³⁵ Höfler, *Srednjeveške freske*, 2: 152–55, sl. 119.

¹³⁶ Schiller, *Ikonographie der christlichen Kunst*, 148, sl. 277; Llewellyn in Witty, *Paolo Veneziano*, 100–01.

¹³⁷ Snetna freska Marijinega kronanja, delo iz kroga ali šole Altichiera, v Mestnih muzejih v Padovi (Marle, *The Development of the Italian Schools*, 154, sl. 77).

¹³⁸ Adkins, "Trumpet Marine;" Berdux in Tremmel, "Trumscheit/Tromba marina."

Stranski polji

Vsebinsko sta problematična tudi prizora v stranskih poljih v sredinskem pasu poslikave, ki ju kosmatska bordura ločuje od preostalih delov poslikave. Prizora je približno po diagonali presekal obok vhodne lope, zato sta, posebej levi, zelo slabo ohranjena. Stele ju je leta 1924 označil za martirija, torej mučeništvi: levega je opisal kot nerazločnega, na desnem pa je opazil »veliko vreteno«. ¹³⁹ Od leta 1935 naprej je levi prizor označeval samo za nerazločnega, desnega pa identificiral kot Kolo sreče, ¹⁴⁰ »ki ga srednjeveška spekulacija povezuje z idejnim krogom zadnje sodbe«. Kot argument je leta 1969 navedel samo »podobno« umestitev Kolesa sreče pod Mrtvaški ples v p. c. sv. Marije na Škriljinah pri Bermu, kar je veliko kasneje, leta 1474, naslikal Vincenc iz Kastva. ¹⁴¹ Poznejši avtorji so – z izjemo Alenke Vodnik – prevzeli Steletovo interpretacijo desnega prizora kot Kolesa sreče. ¹⁴²

Toda povezava med Poslednjo sodbo in Kolesom sreče, motivoma, posebej priljubljenima v srednjem veku, je precej ohlapna in v likovni umetnosti redka. ¹⁴³ Z ikonološkega vidika sicer ni nesmiselna. V Bermu se zasnova poslikave notranje strani zahodne stene z Izvirnim grehom levo spodaj, Mrtvaškim plesom čez celotno steno in Kolesom sreče desno spodaj zdi logična: Izvirni greh človeka opozarja na grešnost, Mrtvaški ples na neizbežnost smrti, Kolo sreče pa na negotovost usode in posledično trenutka smrti ter zato nujnost zvestobe evangeliju (zgodba o odrešenju in svetniki na severni in južni steni), da bo deležen milostne sodbe (poslikava oltarnega dela sicer ni ohranjena, verjetno pa je prikazovala eno od oblik Kristusa v slavi). ¹⁴⁴ Tudi celotna poslikava na Godešiču bi bila lahko – če bi vsebovala Kolo sreče – vezana na poslednje reči. Marijino kronanje namreč glede na srednjeveške vire lahko interpretiramo kot napoved raja, ¹⁴⁵ torej bi lahko koncept celotne poslikave fasade na Godešiču deducirali kot nekakšno zgostitev celotne poslikave notranjščine v Bermu. Po tej interpretaciji bi lahko bil v levem stranskem, doslej vsebinsko nerazrešenem polju prizor, ki bi ponazarjal človekovo grešnost, na sredini je bilo vsekakor opozorilo na sodbo, kazen in milost (Poslednja sodba), v desnem stranskem polju bi bil prizor, ki bi govoril o nepredvidljivosti usode (Kolo sreče), na vrhu pa je bil prikazan končni cilj (Marijino kronanje kot vizija nebes). Šele Alenka Vodnik je opozorila, da bi bilo kolo sreče v kontekstu poslednje sodbe teološko neustrezno. ¹⁴⁶ V desnem prizoru je tako videla peklensko kolo, medtem ko se ji je zdela v primeru levega prizora mikavna misel, da bi bil tam nekoč naslikan sv. Pavel, morda v družbi nadangela Mihaela. ¹⁴⁷ V primeru (in samo v tem primeru!), da bi bil na levi (ali kje drugje na nekdanji zahodni fasadi na Godešiču) res upodobljen sv. Pavel, bi bila avtoričina domneva o vplivu apokrifne Pavlove vizije na poslikavo zahodne fasade na Godešiču utemeljena. Toda interpretaciji Steleta in

¹³⁹ Terenski zapiski Franceta Steleta, 1924, LXI, 5, ZRC SAZU, UIFS.

¹⁴⁰ Terenski zapiski Franceta Steleta, 1935, LIV, 17, ZRC SAZU, UIFS; Stele, *Slikarstvo v Sloveniji*, 64, 196; Stele, *Gotško stensko slikarstvo*, XXV; Prelovšek, "Katalog z literaturo," LXVI.

¹⁴¹ Stele, *Slikarstvo v Sloveniji*, 64–65. Za Beram glej: Fučić, *Istarske freske*, 26–28.

¹⁴² Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 100; Štukl, "Cerkev svetega Miklavža," 331; Klančar Kavčič in Klančar, "Godešič," 63; Vidmar, *Cerkev sv. Miklavža*, 34.

¹⁴³ Poeschke, "Rad." Za pregled stanja v Franciji se zahvaljujeva Mihuzoru.

¹⁴⁴ Fučić, *Istarske freske*, 28.

¹⁴⁵ Menaše, *Marija v slovenski umetnosti*, 278.

¹⁴⁶ Kolo sreče bi namreč »v takšnem kontekstu /.../ vernikom pravzaprav krivoversko sporočalo, da je odločitev "pekel ali nebesa" zgolj stvar sreče« (Vodnik, "Janezovo razodetje," 126).

¹⁴⁷ Vodnik, "Janezovo razodetje," 125–29.

11. Furlanski slikar:
Mučeništvo sv. Katarine
Aleksandrijske
(del pod obokom vhodne
lope), konec 14. stoletja,
cerkev sv. Miklavža,
Godešič
(Foto: Luka Vidmar)

Alenke Vodnik najverjetneje ne držita, saj lahko oba stranska prizora pojasnimo precej drugače in bolj prepričljivo.

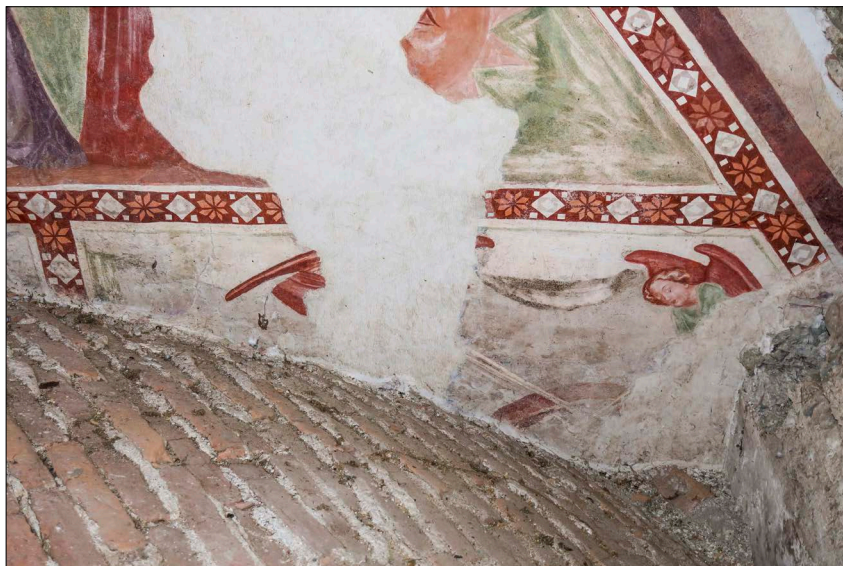
Desno stransko polje

Prizor v desnem stranskem polju je z vidika ikonografske in ikonološke interpretacije celotne poslikave zahodne fasade na Godešiču vsekakor zelo pomemben (sl. 11). Nobeden od avtorjev, ki so sledili Steletovi interpretaciji, ni posebej definiral, zakaj naj bi bil ta prizor Kolo sreče. Praviloma je Kolo sreče upodobitev enojnega kolesa, ki ga na takšen ali drugačen način obrača boginja sreče - Fortuna (lahko stoji za kolesom ali ob strani in vrti vitel). Na levi strani je lahko ena ali več figur, ki se dvigajo po kolesu navzgor, na vrhu sedi kronana figura - zmagovalec, na desni pa figure postopoma padajo proti tlom, kar se običajno dokončno zgodi zadnji figuri.¹⁴⁸ Na desnem stranskem prizoru na Godešiču so res prepoznavni kolo (približno na sredini) ter fragmenti figure pod kolesom na desni in figure na levi. Ob natančnejšem ogledu lahko na delu prizora pod obokom vhodne lope precej jasno vidimo, da je kolo dvojno in na njem ni ostankov nobene figure, figura v vijoličnem oblačilu na levi, kjer bi pričakovali Fortuno, kleči in ne obrača vitla, ob fragmentu figure na desni pod kolesom (opazno je stopalo in del vijolične draperije do približno kolena) pa je še zelo dobro viden odlomljen del kolesa. Nad obokom so delno ohranjeni še dva angela in zgornji del kolesa (sl. 12, 13). Angela proti kolesu upirata meča. Zdi se, da je za njima naslikana draperija, vendar je to mogoče posledica restavratorskih posegov. Ohranjenega prizora tako ne moremo razložiti kot Kolo sreče.

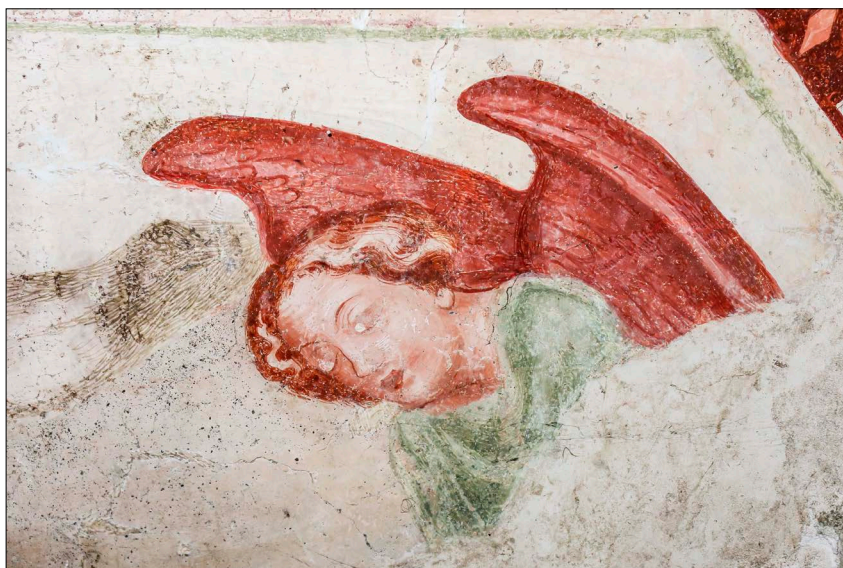
Domneva Alenke Vodnik, da gre za Peklensko kolo (po besedilu Pavlove vizije nadangel Mihael sv. Pavlu pokaže kaznovanje v peklu, med drugim goreče kolo),¹⁴⁹ glede na ohranjene dele prizora

¹⁴⁸ Poeschke, "Rad."

¹⁴⁹ Vodnik, "Janezovo razodetje," 126-27.

12. Furlanski slikar:
Mučeništvo sv. Katarine
Aleksandrijske
(del nad obokom vhodne
lope), konec 14. stoletja,
cerkev sv. Miklavža,
Godešič
(Foto: Luka Vidmar)

13. Furlanski slikar:
Mučeništvo sv. Katarine
Aleksandrijske
(detajl angela nad
obokom vhodne lope),
konec 14. stoletja, cerkev
sv. Miklavža, Godešič
(Foto: Luka Vidmar)

prav tako ne drži. Kot v francoskem rokopisu iz 13. stoletja, ki ga navaja avtorica,¹⁵⁰ bi moral v središču enojnega (ne dvojnega) kolesa, ki ga obračajo manjši hudiči, biti večji hudič, na obodu pa naj bi bile mučene duše. Čeprav je kolo na Godešiču še razmeroma dobro vidno, na njem ni videti nobene od omenjenih figur. Avtorica sicer v kontekstu Poslednjih sodb (ki niso vezane na Pavlovo vizijo) opozarja tudi na rešitve z dvojnimi mučilnimi kolesom (»dvokolnica«), ki naj bi bilo pri nas nekdaj naslikano na Poslednji sodbi delavnice Janeza Ljubljanskega v ž. c. sv. Mihaela v Mengšu,¹⁵¹ vendar v nobenem od takšnih primerov kolo ni zlomljeno, kakor je na Godešiču. Alenka Vodnik celo sama nekako opazi, da upodobitev na Godešiču odstopa od njene interpretacije, saj opozori, da je ime-

¹⁵⁰ Vodnik, "Janezovo razodetje," 129, sl. 5.

¹⁵¹ Vodnik, "Janezovo razodetje," 127, op. 50.

14. Vitale da Bologna: Mučeništvo sv. Katarine Aleksandrijske, sredina 14. stoletja, Bologna, S. Salvatore (Gnudi, Vitale da Bologna)

lo kolo kovinske zobe, da je bilo podobno »tako imenovanemu Katarininemu kolesu« in da gre za »nekoliko izpopolnjeno inačico mučilnega kolesa«. ¹⁵²

Na podlagi opisanih elementov in interpretacij je tako mogoče prizor veliko bolj smiselno interpretirati kot Mučeništvo sv. Katarine Aleksandrijske, čemur se je najbrž približevala tudi prva Steletova misel (martirij). Mučeništvo sv. Katarine Aleksandrijske je potekalo v več fazah, najpogosteje pa sta upodobljena mučenje s kolesom in dokončno obglavljenje z mečem – kolo in meč sta tako najpogostejša atributa svetnice. ¹⁵³ Po Zlati legendi, najbolj priljubljenem, ne pa edinem kompendiju svetniških zgodb srednjega veka, je mučilno orodje naročil cesar Maksencij: šlo naj bi za štiri kolesa, opremljena z žagami in bodicami, ki bi se morala vrteti v nasprotni strani in tako svetnico počasi raztrgati na kose, kar

bi odvrnilo od krščanstva tudi druge. Zaradi svetničine molitve do tega ni prišlo, saj je Bog poslal angela, da je mučilno napravo uničil, in sicer s takšno silo, da je ob tem ubil še štiri tisoč poganov. ¹⁵⁴ Na Gorenjskem imamo ta prizor ohranjen iz veliko kasnejšega obdobja: Mučeništvo sv. Katarine Aleksandrijske v p. c. sv. Marije Magdalene na Brodu v Bohinju, delo Mojstra Jakobove legende iz časa okoli 1525–1530, ki že sledi okoli leta 1500 v srednjeevropskem prostoru zelo priljubljeni združitvi dveh prizorov – čudežnega uničenja mučilnega kolesa z nevihto in posledičnega obglavljenja svetnice. ¹⁵⁵ Podobno kot v drugih primerih imamo zgodnejši primer, iz časa okoli leta 1360, ohranjen na Štajerskem, v ž. c. sv. Lovrenca v Podčetrtku, kjer se je ohranil samo prizor uničenja kolesa s smrtjo poganov. ¹⁵⁶ Na Godešiču ohranjeni deli prizora dopuščajo primerjavo s prizorom mučeništva sv. Katarine Aleksandrijske na poliptihu Vitaleja da Bologna v Odršenikovi cerkvi (S. Salvatore) v Bologni iz sredine 14. stoletja: svetnica kleči v molitvi na levi, angel z mečem uničuje mučilno kolo, pod njim pa so že mrtvi vojaki (sl. 14). ¹⁵⁷ Upodobitev na zahodni fasadi nakazuje možnost, da je imela cerkev na Godešiču v tem času stranski oltar sv. Katarine Aleksandrijske.

¹⁵² Vodnik, "Janezovo razodetje," 126, op. 47.

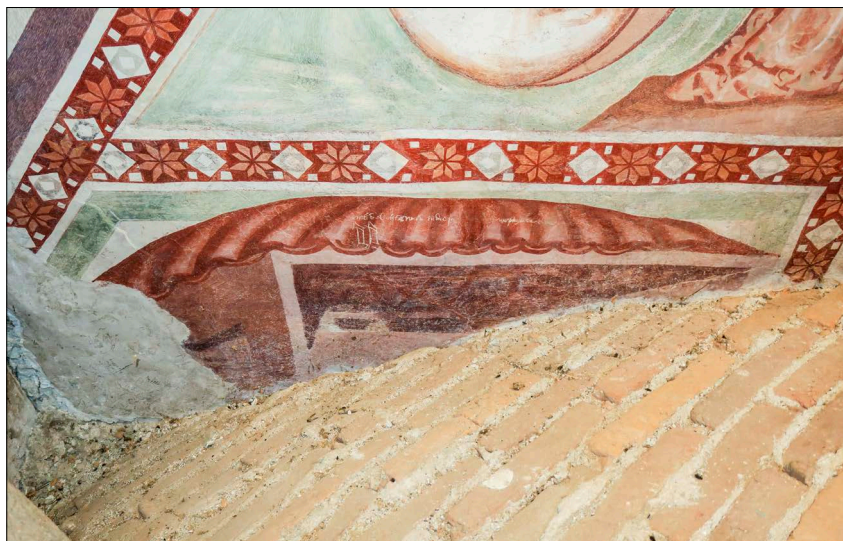
¹⁵³ Assion, "Katharina (Aikaterinê)."

¹⁵⁴ Benz, *Die Legenda aurea*, 708.

¹⁵⁵ Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 82–85, sl. 24.

¹⁵⁶ Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 151, sl. 88.

¹⁵⁷ Gnudi, *Vitale da Bologna*, 69, tab. CV.

15. Furlanski slikar:
Sv. Nikolaj obdaruje
tri revne device
(del nad obokom
vhodne lope), konec
14. stoletja, cerkev sv.
Miklavža, Godešič
(Foto: Luka Vidmar)

16. Furlanski slikar:
Sv. Nikolaj obdaruje
tri revne device
(del pod obokom
vhodne lope), konec
14. stoletja, cerkev sv.
Miklavža, Godešič
(Foto: Luka Vidmar)

Levo stransko polje

Dekonstrukcija dosedanje ikonografske interpretacije poslikave zahodne fasade na Godešiču odpira tudi dodaten prostor za razlago še neidentificiranega prizora na levi. Poleg Steletove začetne domneve o martiriju sta do sedaj edina poskusa razlage prispevali Alenka Vodnik in Anita Klančar Kavčič. Alenka Vodnik je samo navrgla predlog, da je bil tam upodobljen sv. Pavel, morda v družbi nadangela Mihaela, česar pa niti ni poskušala povezati z ohranjenimi ostanki prizora.¹⁵⁸ Anita Klančar Kavčič je prizor v ikonološkem kontekstu, ki ga je opredelil Stele, splošno označila za »prostor očiščenja in prehoda« človeka »na poti v večnost«.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Vodnik, "Janezovo razodetje," 129.

¹⁵⁹ Klančar Kavčič, "Restavriranje stenske poslikave," 265, 267.

17. Ambrogio Lorenzetti: Sv. Nikolaj obdaruje tri revne device, okoli 1332, Firenze, Galleria degli Uffizi (Wikioo.org)

Prizor je pod obokom vhodne lope zelo slabo ohranjen, nad obokom pa je odlično vidna okroglasta streha iz korcev, ki pokriva spredaj odprto škatlasto arhitekturo s preprostim kvadratnim oknom v levi steni (sl. 15, 16). Če na ta enigmatični prizor pogledamo zunaj Steletove ikonološke paradigme in poiščemo primerljive upodobitve, se kot zelo verjetna pokaže možnost, da gre za najbolj priljubljen prizor iz življenja cerkvenega zavetnika – sv. Nikolaja, in sicer za njegovo obdarovanje treh revnih devic.¹⁶⁰ Podobno kot že v primeru Marijinega kronanja in Mučeništva sv. Katarine Aleksandrijske lahko ustrezne upodobitve najdemo v lokalni likovni tradiciji. Najzgodnejša upodobitev, iz zgodnjega 14. stoletja, je zopet fragmentarno ohranjena v nekdanji dominikanski cerkvi na Ptujju, kjer je še vidna skupina nevest v

manjši arhitekturi, na levi pa sta ohranjena samo svetnikova roka z darilom in del škofovske palače.¹⁶¹ Na podlagi drugih ohranjenih primerov lahko sklepamo, da se je ta prizor v 14. stoletju pri nas uveljavil kot običajen način samostojnega upodabljanja sv. Nikolaja, le da so deklice pogosto postavljene v zgornje nadstropje stolpa, njihov oče pa je pod njimi – takšna je na primer upodobitev v prezbiteriju ž. c. sv. Martina v Martjancih iz leta 1392.¹⁶² Po Zlati legendi je sv. Nikolaj, še preden je postal škof, z darovanjem kep zlata ponoči na skrivaj poskrbel, da obubožani plemič svojih treh hčera ni poslal v prostitucijo in so se tako lahko poročile.¹⁶³ Medtem ko v Italiji še najdemo temu viru zveste upodobitve tudi v 14. stoletju – na primer na sliki Ambrogia Lorenzettija (Firenze, Galleria degli Uffizi, ok. 1332; sl. 17),¹⁶⁴ kjer mladi sv. Nikolaj v posvetnem oblačilu skozi okno meče dar v sobo s spečimi deklicami in očetom –, vsaj v severnoitalijanski umetnosti že najdemo rešitve, kakor jih poznamo tudi pri nas: nadnaravno velik sv. Nikolaj kot škof obdaruje deklice, nastanjene v stolpu (Kokova/Coccau, S. Nicolò, beneški mojster z začetka 14. stoletja), ali pa svetnik meče zlato skozi visoko postavljeno okno večje škatlaste arhitekture, v kateri so stoječe deklice z očetom (Bolzano, S. Domenico, bolonjsko-riminijska šola, 14. stoletje).¹⁶⁵

Fragment nad obokom vhodne lope na Godešiču se torej dovolj jasno ujema z omenjenim motivom, saj je pod okroglasto streho na desni dobro viden odprt škatlast prostor, na levi pa zgornji del kvadratne okenske odprtine. Tudi v tem primeru je verjetno šlo za italijansko predlogo, saj pri starejših upodobitvah omenjenega motiva v našem umetnostnem patrimoniju ne najdemo

¹⁶⁰ Petzold, "Nikolaus von Myra."

¹⁶¹ Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 164, sl. 105; Vnuk in Ciglencečki, *Ptujski dominikanski samostan*, 58, sl. 66. Prizor je bil interpretiran tudi kot Ženin in nevesta (*Sponsus et sponsa*), kar je bilo prepričljivo zavrnjeno.

¹⁶² Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 138.

¹⁶³ Benz, *Die Legenda aurea*, 21.

¹⁶⁴ Frugoni, *Pietro e Ambrogio Lorenzetti*, 163–65.

¹⁶⁵ Kaftal, *Saints in Italian Art*, 765–66, sl. 988, 991.

tako realistično zasnovanega prostora.¹⁶⁶ Nenavadno oblikovana okroglasta streha iz korcev na pravokotni stavbi se pojavlja v ciklu sv. Nikolaja Vitaleja da Bologna in njegove delavnice v kapeli sv. Nikolaja v stolnici v Vidmu iz sredine 14. stoletja – tam so glede na sivo barvo slikarji očitno posnemali grebenaste strehe iz svinčenih plošč, kakršne poznamo predvsem s sočasnih beneških sakralnih stavb, na Godešiču pa gre za opečnato streho.¹⁶⁷ V Vidmu se sicer žal ni ohranil prizor obdarovanja. Domnevo o italijanski predlogi prizora na Godešiču potrjuje v komaj razvidnem delu pod obokom še pokonci stoječ pravokoten kos lesa – očitno ena od nog postelje, na kateri so morda spale deklice. Vidni sta celo liniji dveh stranic postelje, ki je postavljena diagonalno v prostor. Poznejši primeri na Slovenskem nakazujejo, da je na Godešiču šlo za prav takšno upodobitev. Pri nas je namreč sv. Nikolaj s spečimi deklicami upodobljen samo še v nasledstvu furlanskih delavnic, v p. c. sv. Lenarta na Bregu ob Kokri iz časa okoli leta 1410,¹⁶⁸ na najlepših prizorih pri nas, v romarski Marijini cerkvi na Ptujski Gori iz dvajsetih let 15. stoletja in v p. c. sv. Nikolaja na Goropečah nad Ihanom iz časa okoli leta 1470, pa so mladenke upodobljene stoje.¹⁶⁹

Na podlagi primerjav in komaj zaznavnih obrisov pod obokom bi prizor na Godešiču lahko rekonstruirali nekako takole. Na levi strani je zunaj stavbe stal sv. Nikolaj, od katerega je ohranjen samo spodnji del albe oziroma belega in rdečega oblačila. Čez to je svetnik nosil še vijoličen mašni plašč – na takšen način je upodobljen sv. škof v p. c. sv. Križa v Kališah nad Selci, kjer je bil okoli leta 1410 na delu prav tako furlanski slikar.¹⁷⁰ Na prizoru na Godešiču je bila upodobljena tudi postelja. Beli madež na levi strani, ob krajši stranici postelje, bi lahko pripadal očetu, na desni strani pa so bile v postelji ali okoli nje deklice.

Sklep

Po pregledu dosedanjih raziskav in novih dognanj o stavbni zgodovini in zgodovini srednjeveških poslikav cerkve na Godešiču se zdi najbolj verjetno, da je bila romanska ladja (s pozneje podrti apsidno) zgrajena v 12. ali 13. stoletju, gotski prezbiterij pa – kakor je domnevala Adela Železnik – na začetku 16. stoletja. Poslikavo zahodne fasade je mogoče – glede na Steletov prepis grafito iz leta 1400 – umestiti v pozno 14. stoletje, poslikavo Jerneja iz Loke pa – glede na grafito v prezbiteriju in na fasadi – zanesljivo v čas pred letom 1531 in najbrž po letu 1516.

Poslikave na nekdanji zahodni fasadi po tu predstavljenih ugotovitvah ne moremo več razlagati kot enega od bolj kompleksnih primerov »razširjene«¹⁷¹ Poslednje sodbe v našem prostoru. Zdaj po obsegu in vsebini precej okleščena Poslednja sodba na Godešiču ostaja kljub temu ena najzgodnejših znanih in nenavadnih pri nas. Nenavadne rešitve, kot sta oblika polja in edinstvena vključitev dveh svetniških figur s culama duš, nakazujejo, da tedaj v našem okolju ta motiv še ni imel tako konvencionalne oblike, kakor jo poznamo iz 15. stoletja. Ne glede na to primerjave s

¹⁶⁶ Ksenija Rozman v uvodnem poglavju svoje disertacije furlanske skupine razumljivo ni obravnavala posebej podrobno, posebej na Godešič pa verjetno ni bila pozorna zaradi slabe ohranjenosti prizora: Rozman, "Stensko slikarstvo," 4–6.

¹⁶⁷ Gnudi, *Vitale da Bologna*, 67–68, tab. LXVI.

¹⁶⁸ Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 77–80, sl. 16.

¹⁶⁹ Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 102–03, sl. 47; Höfler, *Srednjeveške freske*, 4: 169–75, sl. XXIII.

¹⁷⁰ Höfler, *Srednjeveške freske*, 1: 165–66, sl. 139.

koroškimi primeri dokazujejo,¹⁷¹ da je bil vsebinski koncept Poslednje sodbe dobro znan tudi pri nas, kar lahko s toliko večjo gotovostjo trdimo še za preostale tri prizore: Marijino kronanje, Mučeništvo sv. Katarine Aleksandrijske in Sv. Nikolaj obdaruje tri revne device. Tudi pri teh so bile, kot kaže, uporabljene italijanske predloge, ki pa – podobno kot pri Poslednji sodbi – niso bile v celoti sprejete v nadaljnjem razvoju stenskega slikarstva na Kranjskem. Utemeljena je torej domneva, da je na Godešiču osnovno ikonografsko zasnovo določil naročnik, neznani slikar oziroma delavnica pa sta jo izvedla na podlagi njima veliko bližjih italijanskih slogovnih in ikonografskih zgledov. Ta svojevrstna kombinacija je srednjeveško stensko slikarstvo na Slovenskem vsaj s suško-bodeško-prileško skupino zaznamovala še vse do prehoda v novi vek.¹⁷²

¹⁷¹ Vilhar, *Dies irae*.

¹⁷² Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Slovenska umetnost in umetnost Srednje Evrope in Jadrana* (P6-0199) ter raziskovalnega projekta *Transformacije – iz materialnega v virtualno. Digitalni korpus stenskega slikarstva – nove razsežnosti raziskav srednjeveške umetnosti v Sloveniji* (J6-2587), ki ju iz državnega proračuna financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Literatura

- Adkins, Cecil. "Trumpet Marine." V *Grove Music Online*. Oxford: Oxford University Press, 2001. <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.28494>.
- Assion, Peter. "Katharina (Aikaterinè) von Alexandrien." V *Lexikon der christlichen Ikonographie*. Zv. 7, *Ikonographie der Heiligen*, uredil Engelbert Kirschbaum, stp. 289–97. Rom: Herder, 1994.
- Benz, Richard, ur. *Die Legenda aurea des Jacobus de Voragine*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1999.
- Berdux, Silke, in Erich Tremmel. "Trumscheit/Tromba marina." V *Die Musik in Geschichte und Gegenwart Online*, uredil Laurenz Lütteken. RILM, Bärenreiter, Metzler, 2016–. Leto prve objave 1998. Leto objave na spletu 2016. Dostop 9. 8. 2023. <https://www.mgg-online.com/mgg/stable/52031>.
- Bertoncel, Mojca, in Štefan Pavli. "Romanska apsida v podružnični cerkvi sv. Nikolaja na Godešiču." *Loški razgledi* 48 (2001): 155–60.
- Bertoncel, Mojca, in Štefan Pavli. "Nove najdbe v podružnični cerkvi sv. Nikolaja na Godešiču." *Loški razgledi* 49 (2002): 211–15.
- Bizjak, Matjaž. "Commutatio Diotmari in prvo pričevanje o obstoju Godešiča v pisnem viru." V *Godešič skozi tisočletje 1006–2006*, uredila Judita Šega, 49–60. Godešič: Odbor za pripravo tisočletnice Godešiča, 2006.
- Blaznik, Pavle. *Srednjeveški urbarji za Slovenijo*. Zv. 4., *Urbarji freisinske škofije*. Ljubljana: SAZU, 1963.
- Blaznik, Pavle. *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)*. Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.
- Brenk, Beat. "Weltgericht." V *Lexikon der christlichen Ikonographie*. Zv. 4., *Allgemeine Ikonographie*, uredil Engelbert Kirschbaum, stp. 513–23. Rom: Herder, 1994.
- Cevc, Emilijan. *Slovenska umetnost*. Ljubljana: Prešernova družba, 1966.
- Cevc, Emilijan. "Umetnostni pomen škofjeloškega okoliša." *Loški razgledi* 1 (1954): 65–76.
- Frugoni, Chiara, ur. *Pietro e Ambrogio Lorenzetti*. Firenze: Le Lettere, 2002.
- Fučić, Branko. *Glagoljski natpisi*. Zagreb: JAZU, 1982.
- Fučić, Branko. *Istarske freske*. Zagreb: Zora, 1963.
- Gnudi, Cesare. *Vitale da Bologna*. Milano: Silvana, 1962.
- Höfler, Janez, ur. *Gotika v Sloveniji*. Ljubljana: Narodna galerija, 1995.
- Höfler, Janez. *Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Kranjska*. Ljubljana: Viharnik, 2017.
- Höfler, Janez. "Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Pražupniji Stara Loka in Šentpeter pri Ljubljani." *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 20 (1998): 305–68.
- Höfler, Janez. *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem: K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*. Ljubljana: Viharnik, 2016.
- Höfler, Janez. *Srednjeveške freske v Sloveniji*. Knj. 1, *Gorenjska*. Ljubljana: Družina, 1996.
- Höfler, Janez. *Srednjeveške freske v Sloveniji*. Knj. 2, *Primorska*. Ljubljana: Družina, 1997.
- Höfler, Janez. *Srednjeveške freske v Sloveniji*. Knj. 4, *Vzhodna Slovenija*. Ljubljana: Družina, 2004.
- Höfler, Janez, in Janez Balažic. *Johannes Aquila*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1992.
- Kaftal, George. *Saints in Italian Art: Iconography of the Saints in the Painting of North East Italy*. Florence: Sansoni, 1978.
- Klančar Kavčič, Anita. "Konservatorsko-restavratorski posegi na stenskih poslikavah v cerkvi sv. Miklavža na Godešiču." *Loški razgledi* 55 (2008): 299–307.
- Klančar Kavčič, Anita. "Restavriranje stenske poslikave na zahodni fasadi godeške cerkve sv. Miklavža." *Loški razgledi* 65 (2018): 261–67.

- Klančar Kavčič, Anita, in Vid Klančar. "Godešič - cerkev sv. Nikolaja." *Varstvo spomenikov: Poročila* 48 (2013): 63-66.
- Koman, Dušan. *Slikar Jernej iz Loke in njegova dela na Loškem*. Škofja Loka: Muzejsko društvo, 2011.
- Kos, Franc. *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*. Knj. 3. Ljubljana: Leonova družba, 1911.
- Kosi, Miha, Matjaž Bizjak, Miha Seručnik in Jurij Šilc. *Historična topografija Kranjske (do leta 1500)*. Ljubljana: Založba ZRC, 2021. <https://doi.org/10.3986/9789612549749>.
- Koter, Darja. "Likovne upodobitve glasbil in glasbenih prizorov." V *Zgodovina glasbe na Slovenskem*. Zv. 1, *Glasba na Slovenskem do konca 16. stoletja*, uredil Jurij Snoj, 269-95. Ljubljana: Založba ZRC, 2012.
- Križnar, Anabelle. *Slog in tehnika srednjeveškega stenskega slikarstva na Slovenskem*. Ljubljana: Založba ZRC, 2006.
- Kuret, Primož. *Glasbeni instrumenti na srednjeveških freskah na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1973.
- Leben, Nika. "Romanska cerkvena arhitektura na severnem obrobju loškega gospostva." V *Kranjski zbornik 1995*, 41-56. Kranj: Mestna občina, 1995.
- Llewellyn, Laura, in John Witty, ur. *Paolo Veneziano: Art & Devotion in 14th-Century Venice*. New York: The Frick Collection, 2021.
- Lucchesi Palli, Elisabeth. "Abraham." V *Lexikon der christlichen Ikonographie*. Zv. 1, *Allgemeine Ikonographie*, uredil Engelbert Kirschbaum, stp. 20-35. Rom: Herder, 1994.
- Marle, Raimond van. *The Development of the Italian Schools of Painting*. Zv. 4. The Hague: M. Nijhoff, 1924.
- Menaše, Lev. *Marija v slovenski umetnosti: Ikonologija slovenske marijanske umetnosti od začetkov do prve svetovne vojne*. Celje: Mohorjeva družba, 1994.
- Mitteilungen der K. K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale*, 3. v., 6 (1907).
- Mitteilungen der K. K. Zentralkommission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale*, 3. v., 10 (1911).
- Mohorčič, Tea, ur. *Akvareli: Dokumenti dediščine / Watercolours: Records of Heritage*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, 2018.
- Os, H. W. van. "Krönung Mariens." V *Lexikon der christlichen Ikonographie*. Zv. 2, *Allgemeine Ikonographie*, uredil Engelbert Kirschbaum, stp. 671-76. Rom: Herder, 1994.
- Peskar, Robert. "Srednjeveške poslikave cerkvenih zunanjščin v Sloveniji." V *Gotika v Sloveniji: Nastajanje kulturnega prostora med Alpami, Panonijo in Jadranom / Gotik in Slowenien: Vom Werden des Kulturraums zwischen Alpen, Pannonien und Adria / Il gotico in Slovenia: La formazione dello spazio culturale tra le Alpi, la Pannonia e l'Adriatico*, uredil Janez Höfler, 309-29. Ljubljana: Narodna galerija, 1995.
- Peskar, Robert. "Umetnostni značaj župnijske cerkve." V *Župnijska cerkev v Šentrupertu na Dolenjskem: 500-letnica izgradnje, oprave in posvetitve*, uredil Robert Peskar, 107-258. Ljubljana: Slovensko konservatorsko društvo, 2020.
- Petzold, Leander. "Nikolaus von Myra (von Bari)." V *Lexikon der christlichen Ikonographie*. Zv. 8, *Ikonographie der Heiligen*, uredil Engelbert Kirschbaum, stp. 45-58. Rom: Herder, 1994.
- Poeschke, Joachim. "Rad." V *Lexikon der christlichen Ikonographie*. Zv. 3, *Allgemeine Ikonographie*, uredil Engelbert Kirschbaum, stp. 492-94. Rom: Herder, 1994.
- Praprotnik, Vilma. "Ornamentika slikanih okvirov v srednjeveškem stenskem slikarstvu v Sloveniji." *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v., 10 (1973): 31-78.
- Prelovšek, Damjan. "Katalog z literaturo." V *Gotsko stensko slikarstvo*, France Stele, XLI-CXXXV. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972.
- Rozman, Ksenija. "Stensko slikarstvo od 15. do srede 17. stoletja na Slovenskem: Problem prostora." Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, 1964.

- Schiller, Gertrud. *Ikonographie der christlichen Kunst. Zv. 4. 2, Maria*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn, 1980.
- Stele, France. "Die friulanische Gruppe in der gotischen Wandmalerei Sloweniens." V *Festschrift Karl M. Swoboda zum 28. 1. 1959*, uredil Otto Benesch, 265-72. Wien: Rohrer, 1959.
- Stele, France. *Gotsko stensko slikarstvo*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972.
- Stele, France. "Iz konservatorskih spominov." *Varstvo spomenikov* 10 (1965): 13-38.
- Stele, France. *Monumenta artis Slovenicae. Zv. 1, Srednjeveško stensko slikarstvo*. Ljubljana: Akademski založba, 1935.
- Stele, France. *Slikarstvo v Sloveniji od 12. do srede 16. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1969.
- Stele, France. "Varstvo spomenikov (od 1. I. 1932 do 31. XII. 1934)." *Zbornik za umetnostno zgodovino* 14 (1937): 53-66.
- Šega, Judita. "Godešič v preteklosti in sedanjosti." *Loški razgledi* 53 (2006): 13-40.
- Šega, Judita. "Postavil sem si temelj." V *Kronika župnije Reteče: Zbornik ob 150-letnici obstoja župnije Reteče pri Škofji Loki*, uredil Štefan Pavli, 55-253. Reteče: Župnijski urad, 2001.
- Štukl, France. "Cerkev svetega Miklavža." V *Godešič skozi tisočletje 1006-2006*, uredila Judita Šega, 326-38. Godešič: Odbor za pripravo tisočletnice Godešiča, 2006.
- Štukl, France. "Pod freisinškimi gospodi." V *Godešič skozi tisočletje 1006-2006*, uredila Judita Šega, 61-73. Godešič: Odbor za pripravo tisočletnice Godešiča, 2006.
- Štukl, France. "Sprehod po vaseh reteške župnije." V *Kronika župnije Reteče: Zbornik ob 150-letnici obstoja župnije Reteče pri Škofji Loki*, uredil Štefan Pavli, 307-409. Reteče: Župnijski urad, 2001.
- Uršič, Mojca. "Jernej iz Loke." Magistrska naloga, Univerza v Ljubljani, 1987.
- Vidmar, Luka. *Cerkev sv. Miklavža na Godešiču*. Škofja Loka: Muzejsko društvo, 2020.
- Vilhar, Breda. *Dies irae: Upodobitve Poslednje sodbe na Koroškem / Ausgewählte Darstellungen des Jüngsten Gerichts in Kärnten*. Celovec: Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Krščanska kulturna zveza, 2002.
- Vnuk, Branko, in Marjeta Ciglencečki. *Ptujski dominikanski samostan*. Ljubljana: Založba ZRC, 2018.
- Vodnik, Alenka. "Between Worldly Lords and Eternal Salvation." V *Umetnost okrog 1400: Globalni in regionalni pogledi / Art and Architecture around 1400: Global and Regional Perspectives*, uredili Marjeta Ciglencečki in Polona Vidmar, 41-49. Maribor: Filozofska fakulteta, 2012.
- Vodnik, Alenka. "Janezovo razodetje in poslednja sodba: Ali Pavlova vizija?" V *Historia artis magistra: Amicorum discipulorumque munuscula Johanni Höfler septuagenario dicata*, uredila Renata Novak Klemenčič in Samo Štefanac, 119-30. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Slovensko umetnostnozgodovinsko društvo, 2012.
- Vodnik, Alenka. "O legendah in legendi sv. Andreja na Gostečah." *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v., 46 (2010): 36-56.
- Vodnik, Alenka. *Tekstilni vzorci v srednjeveškem stenskem slikarstvu na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1998.
- Volpe, Alessandro. "Pittura a Pomposa." V *Pomposa: Storia, arte, architettura*, uredila Antonio Samaritani in Carla Di Francesco, 95-149. Ferrara: Corbo, 1999.
- Wilhelm-Schaffer, Irmgard. *Gottes Beamter und Spielmann des Teufels: Der Tod in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Köln: Böhlau, 1999.
- Zadnikar, Marijan, in Janez Balažič. *Turnišče: Zgodovinska in umetnostna podoba farne cerkve*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1994.
- Železnik, Adela. "Goriške delavnice 14. in zgodnjega 15. stoletja." V *Gotika v Sloveniji*, uredil Janez Höfler, 237-45. Ljubljana: Narodna galerija, 1995.
- Železnik, Adela. "Stensko slikarstvo takoimenovanih furlanskih delavnic v srednjem veku." Magistrska naloga, Univerza v Ljubljani, 2000.

Re-examining the Building History of the Church of St Nicholas in Godešič and the Iconography of the Painting on its Western Façade

Summary

The Romanesque church of St Nicholas in Godešič near Škofja Loka (Slovenia) was probably built in the 12th or 13th century and its Gothic choir in the early 16th century. An unknown Friulian painter painted the western façade in the late 14th century and Jernej of Loka painted the presbytery before 1531. France Stele interpreted the preserved scenes on the façade as an extended Last Judgment - one of the first in this territory. Above the later main entrance to the church, he recognized the central group of the Last Judgment (Christ the Judge between Virgin Mary and St John the Baptist) and two angels with bundles of souls, and to the left and right of the entrance, a depiction of Paradise and Hellmouth. Above the central group, he saw a depiction of Heaven with a fragmented figure of God the Father or Abraham, angel musicians and an angel with a bundle of souls. To the right of the central group, he recognized a scene of the Wheel of Fortune. Later researchers did not significantly change this interpretation, though they paid a little more attention to the identification of the musical instruments played by the angels. An additional interpretation has been provided by Alenka Vodnik, who tried to explain the iconographic whole in light of the apocryphal text of the *Apocalypse of Paul*. A re-examination of the preserved parts of the painting, facilitated by the latest restoration works, as well as a re-examination of possible analogues both in the local and in the Italian regions, has enabled a quite different identification of individual scenes. Above the entrance there is definitely the central group of the Last Judgment (Christ the Judge between Virgin Mary and St John the Baptist), which is surrounded by mighty figures of saints with bundles of souls (perhaps Old Testament fathers). Under the central group was (originally probably a more extensive) depiction of the resurrection of the dead, on the left was - as has been argued so far - the reception of the redeemed in the heavenly Jerusalem, and on the right the casting of the condemned into the mouth of hell. Above the Last Judgment is the Coronation of the Virgin Mary. The fragmentary figure on the throne or bench is not centered, but is shifted to the right and another (no longer extant) figure was sitting to its left. Preserved angels with musical instruments, an angel with a bundle of flowers, the moon and the sun prove that this figure was Virgin Mary who was crowned by Christ. On the right side of the façade was the martyrdom of St Catherine of Alexandria (complete with a torture wheel), and on the left (a hitherto unidentified) scene of St Nicholas giving a dowry to three poor virgins. The new discoveries show that the painting on the façade combines both local tradition and more advanced stylistic and iconographic examples from Italy. This combination was partially preserved in 15th-century painting in Slovenia.

Vprašanje umetnostnega naročništva pri treh dolnjeprekmurskih župnikih, ki so v poznem 17. stoletju študirali v Bologni

Lilijana Žnidaršič Golec

Doc. dr. Lilijana Žnidaršič Golec, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska ulica 1, SI-1000, Ljubljana,
lilijana.znidarsic@gov.si, ORCID ID: 0000-0002-0850-1884

Izveček:

**Vprašanje umetnostnega naročništva pri treh dolnjeprekmurskih župnikih,
ki so v poznem 17. stoletju študirali v Bologni**

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prispevek odpira vprašanje o umetnostnem naročništvu pri treh duhovnikih, ki so v osemdesetih letih 17. stoletja študirali teologijo v Bologni, pozneje pa službovali v župnijah Dolnjega Prekmurja. Gre za duhovnike zagrebške škofije Nikolaja Kiša, Emerika Nyilasa in Petra Paulušiča, daljši ali krajši čas izpričane na čelu župnij Dobrovnik, Turnišče in Dolnja Lendava (danes Lendava). V biografskih orisih, ki so v članku navedeni za vsakega posebej, so večje pozornosti deležni njihovo bivanje v Ilirsko-ogrskem kolegiju v Bologni oziroma študij na tamkajšnji univerzi, njihove študijske, socialne in druge povezave ter sledi, ki so jih pustili ali bi jih utegnili pustiti na področju umetnosti. Eden pomembnejših ciljev prispevka je spodbuditi nadaljnje raziskave o vplivih in prenosih umetnostnih in kulturnih zgledov iz Bologne (in Italije) v dolnjeprekmurski prostor ter druga območja zagrebške in sosednjih škofij.

Ključne besede: umetnostno naročništvo, duhovniki, Dolnje Prekmurje, škofija Zagreb, arhidiakonot Beksin, Dobrovnik, Turnišče, Lendava, Ilirsko-ogrski kolegij v Bologni, 17. stoletje, 18. stoletje

Abstract:

**The Question of the Art Patronage of Three Priests from the Lower Prekmurje Region
who Studied in Bologna in the late 17th Century**

1. 01. Original scientific article

The contribution presents the question of the art patronage of three priests who studied theology in Bologna in the 1680s and later served in various parishes in the lower Prekmurje region. Nikolaj Kiš, Emerik Nyilas and Peter Paulušič were all priests of the Zagreb diocese and recorded as leading the parishes of Dobrovnik, Turnišče, and Dolnja Lendava (today Lendava) for longer or shorter periods. In the biographical sketches that the article provides for each of them, significant attention is paid to their stay at the Illyrian-Hungarian College in Bologna or their studies at the university there, their academic, social, and other connections, and the traces they left or could have left in the field of art. One of the most important goals of the contribution is to stimulate further research on the influences and transmission of artistic and cultural examples from Bologna (and Italy) to the lower Prekmurje region and other parts of the Zagreb and neighbouring dioceses.

Keywords: art patronage, priests, lower Prekmurje region, Zagreb diocese, archdeaconry of Beksin, Dobrovnik, Turnišče, Lendava, Illyrian-Hungarian College in Bologna, 17th Century, 18th Century

Duhovnike Petra Paulušiča (Paulušič), Emerika Nyilasa (Nylas) in Nikolaja Kiša (Kiss), na katere se osredotoča ta prispevek, je v zvezi s študijem v Bologni prvi leta 1926 omenil Franc Kovačič.¹ Podatke o njih je črpal iz vizitacijskih zapisnikov zagrebške škofije, ki jih je hranil oziroma jih še hrani Nadškofijski arhiv v Zagrebu (Nadbiskupijski arhiv Zagreb).² V »Bononiji« naj bi Paulušič, Nyilas in Kiš končali teologijo,³ pri čemer Kovačič poudarja, da ga je na pomen »teološke šole« zagrebške škofije v Bologni opozoril Janko Barle. Barletu, ki je bil takrat nadškofijski kancler v Zagrebu, se Kovačič hkrati zahvaljuje, ker mu je omogočil vpogled v gradivo vizitacij za čas od leta 1668 naprej.⁴ Dobrega pol stoletja za Kovačičem je v članku o župniji Dobrovnik podatka o tem, da sta v Bologni študirala Nyilas in Kiš, objavil Ivan Zelko (1983).⁵ Bolonjski študij vseh treh – Nyilasa in Kiša, ki sta kot duhovnika delovala v Dobrovniku, ter Paulušiča, pozneje župnika v Turnišču – je leta 2013 v svoji doktorski disertaciji izpostavila Klaudija Sedar.⁶ Pri tem se je prav tako oprla na vizitacijsko gradivo zagrebške škofije, natančneje na zapisnika iz let 1688 in 1690.⁷ Oba zapisnika, pa tudi druge za jugovzhodni del Prekmurja ohranjene vizitacijske protokole iz 17. in 18. stoletja,⁸ je Sedarjeva sicer preučila z več vidikov, med drugim z vidika umetnostne podobe cerkva in posegov vanje. Pričujoča študija po eni strani prinaša dopolnitve in popravke do zdaj objavljenih navedb o Nyilasu, Kišu in Paulušiču, predvsem navedb o njihovem študiju v Bologni in duhovniškem delovanju v Dolnjem Prekmurju, po drugi strani pa se loteva vprašanja o njihovem umetnostnem naročništvu. To vprašanje skuša osvetliti z obravnavo študijskih, socialnih in drugih povezav omenjenih duhovnikov. Glede na to, da je umetnostno naročništvo neposredno izpričano pri Nikolaju Kišu kot dobrovniškem župniku, je smiselno začeti z njim.

¹ Kovačič, "Gradivo," 15, 18–19.

² Kanonske vizitacije (KV), Nadbiskupijski arhiv Zagreb (NAZg). Prim. Kovačič, "Gradivo," 9; Sedar, "Vizitacije zagrebške škofije," 109–13.

³ Kovačič, "Gradivo," 15, 18–19.

⁴ Prim. Kovačič, "Gradivo," 9, 15, op. 1.

⁵ Zelko, "Župnija Dobrovnik," 250–51. Razprava je bila prvič objavljena v *Stopinje*, 122–31. Gl. tudi Škafar, "Izobraževanje," 32. P. Vinku Škafarju se na tem mestu zahvaljujem za spodbudo in koristne informacije.

⁶ Sedar, "Kulturna podoba," 245 (Paulušič), 276 (Nyilas in Kiš). Za Nyilasa avtorica disertacije uporablja osebno ime Mirko, ki je na Hrvaškem uveljavljena različica imena sv. Emerika Ogrskega, in priimek Nilaš, ki ga danes, denimo, nosijo Hrvati na območju Vinkovcev. Prim. "Prezime Nilaš," *Acta Croatica*, dostop 31. 10. 2022, <https://actacroatica.com/hr/surname/Nila%C5%A1/>. Priimekovna različica Nylat v Žnidaršič Golec, *Kariere duhovnikov*, 66, je posledica napake pri branju vira.

⁷ Oba zapisnika najdemo v NAZg, KV, Protokol 70/Ib.

⁸ Klaudija Sedar preučevani prostor označuje z geografskim pojmom »jugovzhodno Prekmurje«. V našem prispevku navajana oznaka »Dolnje Prekmurje« izhaja iz dejstva, da je ta prostor od sosednjega območja na severu oziroma severozahodu, tj. »Gornjega Prekmurja«, ločevala hkratna politično-upravna in cerkveno-upravna meja. Severozahodni del Prekmurja je spadal v Železno županijo in škofijo Győr, jugovzhodni del pa je bil vključen v Zalsko županijo in škofijo Zagreb. Gl. zemljevid v Golec, *Nedokončana kroatizacija*, 96. Kronološko zaporedje vseh ohranjenih vizitacij dolnjeprekmurskih župnij v 17. in 18. stoletju podaja Sedar, "Kulturna podoba," 119, tabeli 1 in 2.

Nikolaj Kiš, župnik v Dobrovniku in naročnik oltarja sv. Nikolaja v dobrovniški župnijski cerkvi

Kiš je bil po rodu Madžar iz kraja Szemenye, danes Muraszemenye v Zalski županiji.⁹ Kraj, ki je imel pred osmanskimi pustošenji v 16. oziroma 17. stoletju status župnijskega središča,¹⁰ leži pri izlivu Velike Krke v Muro ob meji s Hrvaško. V obravnavanem obdobju je spadal – tako kot vse takratne dolnjepremurske župnije, tj. Bogojina, Dobrovnik, Kobilje, Turnišče in Dolnja Lendava¹¹ – v škofijo Zagreb, znotraj te pa v arhidiakonot Beksin (lat. Bexin, hrv. Bekšin).¹² Župnijo v Dobrovniku, ki jo je od njegovega rojstnega Szemenya ločevalo okrog 30 kilometrov, je Kiš uradno prevzel s t. i. župniško prisego 4. junija 1690.¹³ Vendar pa je, kot kažeta navedbi v vizitacijskih zapisnikih z dne 19. februarja 1690 in 23. januarja 1698, za dušno pastirstvo v Dobrovniku skrbel že prej, najverjetneje od srede leta 1688.¹⁴ Ob vizitaciji februarja 1690 naj bi bili za njim dve leti pastirovanja v dobrovniški župniji, ob vizitaciji januarja 1698 pa deset let.¹⁵ Podatka gre jemati kot približna, kar dokazuje tudi vizitacijski zapis z dne 28. aprila 1716, po katerem je Kiš v Dobrovniku tedaj župnikoval 27 let,¹⁶ torej od (pomladi) 1689. Kot bomo videli v nadaljevanju, lahko njegov prihod v dobrovniško župnijo vseeno datiramo v sredo ali drugo polovico leta 1688, pri čemer pa vsaj na podlagi vizitacijskih protokolov ne moremo reči, da je do omenjene prisega v začetku junija 1690 »najverjetneje deloval kot administrator«. ¹⁷ Latinski samostalnik *administratio* se v protokolih namreč ne nanaša na upravljanje župnije, temveč na podeljevanje zakramentov. Pri vizitacijah leta 1690 in 1698 je bil Kiš, denimo, pohvaljen kot marljiv »*in sacramentorum administratione*«. ¹⁸ Poleg vprašanja o začetkih Kiševega delovanja v Dobrovniku ostaja brez natančnega odgovora tudi

⁹ Protokol 70/Ib (1690), 410 [341], KV, NAZg: »Parochus Ecclesiae S. Jacobi Ap(osto)li in oppido Dobronok est uener(abilis) Presbyter Nicolaus Kyss Hungarus Semenien(sis)«. Sedar, "Kulturna podoba," 276, piše, da je bil Kiš »iz Semenja (Semeniensis)«, a pri tem Kiševega krajevnege izvora ne opredeli konkretnje. Prim. Zelko, "Župnija Dobrovnik," 251.

¹⁰ Ob vizitaciji leta 1698 je bila cerkev v Szemenyu (hrv. Semenince) označena kot »olim parochialis«, leta 1720 kot »desolata«, od srede 18. stoletja naprej pa takšnih oznak ni več. Hrg in Kolanović, *Kanonske vizitacije*, 126, 128–32. Cerkev v Muraszemenyu je posvečena sv. Jerneju; gl. Muraszemenye község hivatalos honlapja, dostop 2. 7. 2022, <https://www.muraszemenye.hu>. Glede trga – tudi kot verskega središča s frančiškanskim samostanom – v okviru posesti dolnjelendavskih Banfijev (Bánffy, Banič, Banić) v srednjem veku prim. Škafar, "Dolnjelendavska rodbina," 56, op. 220; Vándor, "A ferencesek középkori építészei," 50. O osmanskih osvajanjih na Ogrskem oziroma Madžarskem: Kontler, *Madžarska zgodovina*, 113–14, 115 (zemljevid), 116–20, 131–35; o turških vpadih v Prekmurje v širšem kontekstu: Simoniti, "Turški vpadi," 95–110.

¹¹ Zaradi turškega pustošenja je v prvi polovici 17. stoletja prenehal delovati župnijski sedež pri cerkvi sv. Martina na Kobilju. Höfler, *O prvih cerkvah*, 107–08.

¹² Gl. zemljevid beksinskega arhidiakonata v 17. stoletju v Škafar, "Gradivo," 118. Gl. tudi Zelko, "Statistika prebivalstva," 71; Sedar, "Poselitvena struktura," 90–91. O starejši zgodovini prekmurskega dela beksinskega arhidiakonata: Škafar, *Prekmurski del*.

¹³ Razum, *Vjeroispovijedi*, 80, št. 317: »Nicolaus Kys, pro parochia ecclesiae S. Iacobi in oppido Dobronok, iuramentum deposuit«. Prim. Sedar, "Kulturna podoba," 276.

¹⁴ Prim. Sedar, "Kulturna podoba," 276, op. 994.

¹⁵ Protokol 70/Ib (1690), 410 [341], KV, NAZg: »manet in prefata Parochia annis duobus«. Prim. Sedar, »Kulturna podoba," 276; Protokol 71/II (1698), 104, KV, NAZg: »manet in hac Parochia annis 10«.

¹⁶ Protokol 73/IV (1716), 26, KV, NAZg: »Parochum agit hic V(enerabilis) Pres(byter) Nicolass Kiss /.../ Parochiae 27«.

¹⁷ Sedar, "Kulturna podoba," 276, op. 994.

¹⁸ Protokol 70/Ib (1690), 410 [341], KV, NAZg: »in sacramen(torum) administratione commodam diligentiam habere dignoscitur«; Protokol 71/II (1698), 104, KV, NAZg: »in administratione sacramentorum diligens«.

vprašanje o koncu njegovega vodenja te župnije.¹⁹ Na položaju dobrovniškega župnika je nedvoumno izpričan še 15. aprila 1720: »*Parochum agit V(enerabilis) Praesbyter Nicolaus Kyss.*«²⁰ Sodeč po navedbah o njegovi starosti v vizitacijskih protokolih iz let 1690 in 1698, je bil rojen leta 1660 ali 1661.²¹ Slabih šest desetletij pozneje, leta 1718, vizitator izpostavlja njegovo starost (*senectus*) na eni in njegovega mladostnega (mladeniškega) duha na drugi strani.²² Kar zadeva čas Kiševe posvetitve v mašnika, se zdi najverjetnejša letnica 1687.²³ Vsekakor je po pridobitvi mašniškega posvečenja najprej služboval v župniji Legrad v Medžimurju, kjer je prevzel dušno pastirstvo za Mihaljem Šimuničem, ki je bil imenovan na mesto kanonika v Zagrebu (sl. 1).²⁴

Preden se posvetimo Kiševi študijski poti, se ustavimo še pri vprašanju o sledih, ki jih je pustil v dobrovniški župniji med svojim dobra tri desetletja trajajočim župnikovanjem. Od za zdaj znanih virov Kiša kot umetnostnega naročnika prvič izrecno omenja šele vizitacija iz srede maja 1778. Gre za omembo ob kanonični vizitaciji Jánoša Szilya (1735–1799), prvega škofa škofije Sombotel (Szombathely), v katero so ob ustanovitvi te škofije (1777) prešle tudi vse prekmurske župnije, tako tiste v Dolnjem kot tiste v Gornjem Prekmurju.²⁵ Vizitacija škofa Szilya, ki se je v zgodovino zapisal kot zaščitnik in spodbujevalec umetnosti,²⁶ glede oltarjev v dobrovniški župnijski cerkvi sv. Jakoba pravi, da je bil na stroške nekdanjega župnika Nikolaja Kiša postavljen »tretji oltar«, tj. oltar sv. Nikolaja.²⁷ Kiševo naročništvo tega na južni strani cerkvene ladje stoječega oltarja posredno potrjuje ta vizitacijska zapisa iz let 1688 in 1698. V prvem vizitator poudarja, da je bil oltar »brez nastavka, z nekaj izrezljanimi (reliefnimi) podobami.«²⁸ Oltarna menza je bila prekrita samo z enim prtom – praviloma bi morali biti trije²⁹ –, antependij na prednji strani menze pa je bil zelo star in raztrgan.³⁰

¹⁹ Prim. Sedar, »Kulturna podoba,« 277.

²⁰ Protokol 73/IV (1720), 85v, KV, NAZg. Naslednji ohranjeni vizitacijski zapisnik za župnijo Dobrovnik je šele iz leta 1747. Prim. Hrg in Kolanović, *Kanonske vizitacije*, 128 (Protokol 75/VI).

²¹ Protokol 70/Ib (1690), 410 [341], KV, NAZg: »Annorum aetatis 30«; Protokol 71/II (1698), 104, KV, NAZg: »Annorum Aetatis 38«. Horvat, *Poviest Međimurja*, 149, po vizitacijskem zapisniku za župnijo Legrad z dne 1. maja 1688 navaja, da je bil Kiš star 27 let. Ob vizitaciji Dobrovnika leta 1716 naj bi mu bilo 53 let. Protokol 73/IV (1716), 26, KV, NAZg.

²² Protokol 73/IV (1718), 62, KV, NAZg: »in senectute tamen uidetur nimirum iuvenilem habere spiritum«. Prim. Kovačič, »Gradivo,« 19.

²³ Protokol 70/Ib (1690), 410 [341], KV, NAZg: »Annorum /.../ Sacerdotii tertio«; NAZg, KV, Protokol 71/II (1698), 104: »Annorum /.../ Presbyterii 11«.

²⁴ To izvemo iz vizitacijskega zapisnika z dne 1. maja 1688. Horvat, *Poviest Međimurja*, 148–49.

²⁵ Prim. Vugrinec, »Prvi sombotelski pušpek,« 89–92; Žnidaršič Golec, *Cerkvene ustanove*, 11.

²⁶ Prim. »About us,« Diocesan Collection and Visitor Centre János Szily, dostop 6. 11. 2022, <http://www.latogatokozpont.martinus.hu/angol.html>.

²⁷ »Tertium a latere sinistra in honorem S(ancti) Nicolai sumptibus Domini Nicolai Kis Parochi olim loci erectum et authentico portatili provisum«. Visitatio canonica Szilyana = Szily 6 (1778), 275 [15. in 16. 5.] 1778, Szombathely Egyházmegyei Levéltár. Za poslano posnetke vizitacijskega zapisnika se kar najlepše zahvaljujem tamkajšnjemu arhivistu, gospodu Richardu Inzsölu. Prim. Zelko, »Župnija Dobrovnik,« 248; Sedar, »Kulturna podoba,« 267, op. 951 (z napačnim navedkom strani); Sobočan, *Moja župnija*, 54–55.

²⁸ Protokol 70/Ib (1688), 252, KV, NAZg: »absque omni tabula(.) cum aliquot conchavis imaginibus«.

²⁹ Prim. Lavrič, *Ljubljanska škofija*, 59; Potočnik, »Sakralna umjetnička baština,« 173.

³⁰ Oltar je tu naveden kot »drugi«, za glavnim oltarjem sv. Jakoba. »Secundum altare in corpore ecclesiae ad meridiem, absque omni tabula cum aliquot conchavis imaginibus, coopertum unica mappa & uno antiquissimo lacerato antependio, pulueribus dictas haeret.« Protokol 70/Ib (1688), 252, KV, NAZg. Sedar, »Kulturna podoba,« 264, vsebino izvirnega zapisa povzema takole: »Drugi oltar je bil na južni strani v ladji, brez oltarne mize in le z nekaj starimi slikami. Tudi sicer je bil ta oltar zapuščen in zaprašen.«

Če je zapis nastal v okviru vizitacije 21. maja 1688,³¹ tj. malo prej, preden je Kiš prišel v Dobrovnik, sega naslednji zapis s podrobnejšim opisom oltarja v januar 1698, ko je imel Kiš za seboj že nekaj manj kot desetletje službovanja v tej župniji.³² Oltar Kiševega zavetnika sv. Nikolaja vizitator opisuje takole: »Na vrhu ima kip nadangela Mihaela, ki z desnico vihti izdrti meč in drži tehtnico, na straneh pa sta angela, ki držita Zakrament; vsi ti kipi so pozlačeni. V spodnjem delu³³ je kip sv. Nikolaja, lepo pozlačen in deloma posrebren, na straneh katerega so štirje stebri, na vsakem krilu po dva, črno marmorirana, s pozlačenimi kapiteli. Vsi ti podstavki daritvenega oltarja so spodaj pozlačeni. Naposled – deli, ki obkrožajo ta oltar, so izrezljani in lepo pozlačeni.«³⁴ Poleg novega oltarja

³¹ Protokol 70/Ib (1688), 251, KV, NAZg.

³² Celotna vizitacija dobrovniške župnije je datirana s 23. januarjem 1698. Prim. Prot. 71/II (1698), 100, KV, NAZg; Hrg in Kolanović, *Kanonske vizitacije*, 126 (Dobronok).

³³ Mišljen je osrednji del oltarnega nastavka.

³⁴ »Tertium demum altare è regione ejusdem suprascripti ad partem meridionalem est S(ancti) Nicolai Ep(isco)pi et Conf(essoris). In cuius sum(m)itate est statua S(ancti) Michaelis Archangeli, dextra gladium strictum vibrantis, sinistra vero balancam tenentis, ad cuius latera sunt duo Angeli sculpti sacramentum gestantes, omnes hae statue

2. Župnijska cerkev
sv. Jakoba v Dobrovniku
(© ZRC SAZU, foto: Jure Donša)

oziroma, natančneje, nastavka oltarja sv. Nikolaja sodi v Kišev čas tudi novo dobrovniško župnišče. V vizitaciji iz leta 1698 beremo, da je župnišče narejeno iz čvrstega lesa, delno iz hrastovine in delno iz smrekovine, in da so ga na novo postavili »pred sedmimi leti«, ³⁵ torej leta 1691. Ohranjeni vizitacijski zapisniki iz poznejših let pričajo, da je bilo v Dobrovniku pod Kišem postorjeno še marsikaj, čeprav pri nekaterih vizitatorjih naletimo tudi na očitke o njegovi malomarnosti in posebej njegovem zanemarjanju župnijske cerkve. ³⁶ Natančnejšo raziskavo o Kiševih gradbenih aktivnostih, na primer ureditvi pokopališča ali prenovi stropa v župnijski cerkvi, ter novih pridobitvah za cerkev, ³⁷ denimo prižnici in zvonu, prepuščamo umetnostnim zgodovinarjem (sl. 2).

Študijske poti Nikolaja Kiša, Emerika Nyilasa in Petra Paulušiča, s poudarkom na študiju v Bologni

Glede vprašanja o Kiševi študijski poti kot tudi o njegovih študijskih povezavah je treba najprej poudariti, da so od šestdesetih let 17. stoletja bogoslovci zagrebške škofije praviloma obiskovali kakovosten triletni filozofski kurz pri jezuitih na zagrebškem Griču (Gradec). ³⁸ Prvo leto so seme-

deaurate. In infima contignatione est statua S(ancti) Nicolai honeste deaurata et in partibus deargentata, ad cuius utrumque latus sunt quatuor columnae, ad singulam alla(m) duae, nigro colore per modum marmoris mistae, cum suis capitellis deauratis. Omnes hae padeisse arae ab infra sunt inauratae. Demum circumferentiae portiones hujus altaris sunt sculptae et honeste deauratae.« Protokoli 71/II (1698), 102, KV, NAZg. Za dopolnitve in popravke pri transkripciji izvornika in prevodu izrekam iskreno zahvalo Ani Lavrič. Gl. tudi povzetek vira v Sedar, "Kulturna podoba," 265.

³⁵ Protokoli 71/II (1698), 105, KV, NAZg: »Curia Parochialis ante septem annos ex solidis roboribus partim quercinis partim pineis tota est erecta.«

³⁶ Prim. Kovačič, "Gradivo," 19; Sedar, "Kulturna podoba," 264 (vizitacija leta 1693), 265–66 (vizitacija leta 1720).

³⁷ Sedar, "Kulturna podoba," 265–66, 271–72 (pokopališče). Prim. Kovačič, "Gradivo," 19 (zvonik).

³⁸ Patafta, "Razvoj teoloških i filozofskih studija," 56.

niščniki, med njimi Kiš,³⁹ poslušali logiko in matematiko, drugo leto fiziko, tretje leto pa metafiziko.⁴⁰ Na Bologno, kjer je Kiš dokumentirano študiral,⁴¹ se po drugi strani nanaša dejstvo, da je tu od srede 16. stoletja deloval kolegij, imenovan *Collegium Hungaricum-Illyricum*. Stavba zavoda, ki ga je ustanovil zagrebški kanonik in veliki prošt Pavel Szondy (Szondi Pál),⁴² še danes stoji na Via Centotrecento 4 v središču Bologne.⁴³ Čeprav je bilo uradno ime ustanove Ogrsko-ilirski kolegij, uporabljamo v prispevku ime Ilirsko-ogrski kolegij. Takšno poimenovanje, ki ga poleg uradnega imena in oznake Ilirski kolegij srečujemo tudi v virih,⁴⁴ sloni na dejstvu, da je zavod, v katerem naj bi bili po statutu enako zastopani gojenci z Madžarske in iz »Slavonije«,⁴⁵ v poznem 17. stoletju postal vse bolj »ilirski« oziroma hrvaški.⁴⁶ Ohranjeni zavodski anali Kiša v kolegij prvič postavljajo konec julija 1687,⁴⁷ vendar register vpisanih na bolonjsko univerzo med letoma 1666 in 1703 razkriva, da je v kolegiju bival že vsaj jeseni 1686, zagotovo pred 5. novembrom 1686, ko se je imatrikuliral kot študent teologije pri profesorju Hieronimu (Girolamu) Bassanu (Bassaniju).⁴⁸ V seznamu, ki ga je leta 1931 objavil Vjekoslav Noršič in naj bi se – očitno napačno – nanašal na alumne zavoda *Collegium Croaticum* na Dunaju, se pri Kiševem imenu pojavlja datum 3. oktober 1685.⁴⁹ Zapis v analih bolonjskega kolegija nam po drugi strani pove, da je bil Kiš eden od sedmih gojencev, ki jih je novi zavodski rektor Nikolaj (Nikola) Jurinić srečal v družbi dotedanega rektorja Simona Jude Zidića, ko je 29. julija 1687 prispel v kolegij.⁵⁰ Poleg Kiša, ki je naveden na drugem mestu, so med

³⁹ Protokol 70/Ib (1690), 410, KV, NAZg: »uener(abilis) Presbyter Nicolaus Kÿss, Scientia Phil(oso)phus Zag(rabiensis) absolutus«.

⁴⁰ Patafta, "Razvoj teoloških i filozofskih studija," 56.

⁴¹ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 179 (c. 253). Okrajšava »c.« se tu in v nadaljevanju nanaša na stran, »cc.« pa na strani v izvirniku kolegijjskih analov. Prim. še Protokol 70/Ib (1690), 410, KV, NAZg; Zelko, "Župnija Dobrovnik," 250–51; Sedar, "Kulturna podoba," 276.

⁴² Prim. Barbarić, "Il Collegio," XXVIII–XXXI; Sárkózy, "Il ruolo," LI–LV; Premerl, *Bolonjske slike*, 7–8; Patafta, "Razvoj teoloških i filozofskih studija," 50.

⁴³ Danes je v tej stavbi Collegio Venturoli. Prim. "Via Centotrecento 4 (N.2870, N.2871)," Origine di Bologna: Vie, strade, vicoli, piazze, luoghi di Bologna," dostop 29. 9. 2022, <https://www.originebologna.com/strade/cento-trecento/n-2870-2871/>.

⁴⁴ Sárkózy, "Il ruolo," LV. Prim. Brizzi in Accorsi, *Annali*, 173 (c. 245).

⁴⁵ »Slavonija« je bila v kolegijjskem statutu iz srede 16. stoletja opredeljena kot ozemlje »inter Muram, Dravum, Zavam, Colapim et Voldvnum, quantum Diocesis Zagrabiensis extenditur, adiuncta Posega, usque ad Dravi ostia, ubi in Danubium se immergit. Exclusis provinciis vicinis Carinthia et Carniola et Dalmatia, quae etiam in Italia Sclavonia vocantur.« Sárkózy, "Il ruolo," LV.

⁴⁶ Prim. Sárkózy, "Il ruolo," LIX; Brizzi, "Il Collegio," XXIII.

⁴⁷ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 179 (c. 253).

⁴⁸ Črka N, reg. 376, Registri matricolari (Matricole), Università degli Artisti, Studio, Archivio di Stato di Bologna (ASB): »D(ominus) Nicolaus Chis ex Collegio Vngarico studet Sacre Theologie sub Exmo et Ad(modum) Rev(erendo) Pre(sbytero) Magistro Hieronymo de Bassanis.« Prim. Dallari, *I Rotuli*, 24, 52, 62, 68, 114; 119, 123, 128, 133, 138, 151, 156, 160.

⁴⁹ Noršič, "Hrvatski kolegij," 155. Primerjava navedb v seznamu za osemdeseta leta 17. stoletja s podatki iz istega časa v Brizzi in Accorsi, *Annali*, priča, da se zadevne Noršičeve navedbe nanašajo na bolonjski Ilirsko-ogrski kolegij in ne na dunajski »Hrvatski kolegij«. O hrvaških kolegijih na evropskih tleh pregledno: Perić, "Hrvatski zavodi," 215–25.

⁵⁰ Jurinić je v Bologno prišel skupaj z bodočima bolonjskima alumnomoma Francem Vojvodićem in Gregorjem Verbanićem. Brizzi in Accorsi, *Annali*, 179 (c. 253): »Anno prefato 1687 /.../ veni Bononiam 29 eiusdem mensis Iulii cum iisdem [revv. Francisco Voivodich et Gregorio Verbanich alumnis], ubi adm(odum) rev(erendum) d(ominum) Simonem Iudam Sidich, archidiaconum eo tum chasmensem, preadecessorem meum, salvum et incolumem reperi, una cum rev(erendissimis) Ioanne Musanich, Nicolao Kis /.../«

sedmimi bolonjskimi gojenci navedeni še Ivan Musanić (Musanich), Ivan Dojčić (Doichich), Nikolaj Despot (Deszpot), Ivan Očić (Ochich), Jakob Mavračić (Mavrachich) in Ivan Kos (Kosz).⁵¹ Med naštetimi sta se istega dne kot Kiš, 5. novembra 1686, študentom teologije v Bologni pridružila Despot in Dojčić.⁵² Malo pozneje, decembra, je študent teologije uradno postal Musanić,⁵³ 13. novembra 1687 pa je v bolonjskem univerzitetnem registru evidentiran tudi Očić.⁵⁴ Da je med prihodom v kolegij in vpisom na univerzo lahko minilo nekaj več časa, ponazarja primer Ivana Musanića. Po podatkih v letopisu je ta v zavod prišel že v drugi polovici junija 1685 kot spremljevalec novoizvoljenega rektorja Simona Jude Zidića.⁵⁵ Ohranjena potrdila bolonjskih profesorjev o študiju njihovih študentov kažejo, da so neredki študirali, ne da bi se prej uradno imatrikulirali. Mladičiči so lahko poslušali predavanja zasebno, v profesorjevi hiši ali pa pri njem doma, kot tudi na univerzi. Tovrstna spričevala (*fides matricolandarum*) so študentom gladila pot do vpisa oziroma pridobitve študentskega statusa s pripadajočimi pravicami.⁵⁶ Ker v registru imatrikuliranih zaman iščemo druga dva duhovnika, ki sta skupaj s Kišem v središču naše razprave, namreč Emerika Nyilasa in Petra Paulušiča, tako upravičeno domnevamo, da sta bili zanj napisani podobni *fides*. Da je Nyilas v Bologni študiral teologijo, sicer izvemo iz notice v letopisu kolegija za leto 1683,⁵⁷ iz vizitacije leta 1688⁵⁸ in iz njegove avtobiografije, ki jo je sestavil ob izvolitvi za rektorja Ilirsko-ogrškega kolegija spomladi 1697.⁵⁹ Najstarejši vir za Paulušiča je že omenjeni Noršičev seznam, po katerem naj bi Paulušič kot novi gojenec prisegel 30. septembra 1684.⁶⁰ Sledi vizitacijski zapisnik župnije Turnišče iz leta 1688, ki v razdelku o župniku tega predstavlja kot »venerabilis Petrus Paulussich /.../ Philosophus Zag(rabiensis) absolutus, et Theologus Bononien(sis).«⁶¹ Dodamo naj, da je kot duhovnik, ki je absolviral filozofijo v Zagrebu in (študiral) teologijo v Bologni, v vizitacijskem protokolu župnije Dobrovnik iz leta 1690 označen tudi Kiš (sl. 3).⁶²

Kakor koli, bolonjski mentor vsem trem, Kišu, Nyilasu in Paulušiču, je bil skoraj gotovo že omenjeni Hieronim Bassano, član reda dominikancev, katerega ustanovitelj sv. Dominik je leta 1221 umrl prav v Bologni.⁶³ Bassano je na bolonjski univerzi predaval teologijo več kot dve desetletji,

⁵¹ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 179 (c. 253).

⁵² Reg. 376, Registri matricolari (Matricole), Università degli Artisti, Studio, ASB: »D. Nicolaus Desput ex Collegio Vngarico« (črka N)»; Jo(ann)es Doickicka ex Coll(egi)o Vngarico« (črka I/J).

⁵³ Reg. 376, Registri matricolari (Matricole), Università degli Artisti, Studio, ASB: »D. Joannes Musanich Vngarus« (črka I/J). Dan imatrikulacije ni naveden.

⁵⁴ Reg. 376, Registri matricolari (Matricole), Università degli Artisti, Studio, ASB: »D. Jo(ann)es Bapt(ist)a Ochisk Vngarus ex Coll(egi)o Vngarico« (črka I/J).

⁵⁵ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 175 (c. 247).

⁵⁶ Prim. m. 407, Fides matricolandarum, Università degli Artisti, Studio, ASB.

⁵⁷ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 165 (c. 234); Noršič, "Hrvatski kolegij," 155 (28. 6. 1683).

⁵⁸ Prim. Sedar, "Kulturna podoba," 276.

⁵⁹ Nyilasov *curriculum vitae* je del njegovega orisa političnega dogajanja v (zahodno)evropskem prostoru in v samem kolegiju v času njegovega rektorata. Celotno besedilo njegovega lastnoročno napisanega »poročila« v Brizzi in Accorsi, *Annali*, 208 (c. 288)–213 (c. 296). Oznake /.../ v objavljenem prepisu pričajo, da je Nyilasov rokopis na več mestih težko berljiv.

⁶⁰ Noršič, "Hrvatski kolegij," 155. Gl. tudi op. 49.

⁶¹ Protokol 70/Ib (1688), 240, KV, NAZg. Prim. Sedar, "Kulturna podoba," 245.

⁶² Protokol 70/Ib (1690), 410, KV, NAZg. Prim. Sedar, "Kulturna podoba," 276.

⁶³ Prim. Staid, *Sveti Dominik*, 120–21, 125–26, 160.

3. Beksinski in belmurski arhidiakonat v Prekmurju in Medžimurju v 17. stoletju (Škafar, Gradivo)

od srede šestdesetih let 17. stoletja do leta 1693,⁶⁴ vsaj od srede sedemdesetih let tudi v prostorih pri Sv. Dominiku, ki mu jih je za ta namen odstopila njegova redovna skupnost.⁶⁵ Če so si prej pridobili dovoljenje vodstva hiše, so smeli imeti tu predavanja za študente, ki niso pripadali redu, tudi drugi

⁶⁴ Prim. Dallari, *I Rotuli*, 24, 160.

⁶⁵ D'Amato, *I Domenicani*, 410, 489, 495.

univerzitetni profesorji.⁶⁶ V okviru redovnega študija (*Studio*) je Bassano poučeval filozofijo.⁶⁷ Bolonjski skupnosti je proti koncu svojega življenja daroval številne knjige; ob prevzemu njegovih knjig so morali knjižnici priključiti dve sobi.⁶⁸ Povsem mogoče je, da so Kiš, Nyilas in Paulušič poslušali Bassanova teološka predavanja na Piazza San Domenico, v prostorih, do katerih je vodilo stopnišče blizu vhoda v danes znova živahni *Convento Patriarcale*.⁶⁹ O stikih Kiša in Paulušiča ter Nyilasa in Paulušiča pregledani viri molčijo, vseeno pa lahko iz podatkov o njunem študiju in službovanju za prva dva sklepamo, da sta se dobro poznala že v kleriških oziroma študentskih letih ter bila kot župnika sosednjih župnij v bolj ali manj pogostih stikih tudi pozneje. Ime Emerika Nyilasa, ki je bil tako kot Kiš madžarskega rodu,⁷⁰ se v analih kolegija pojavi štiri leta pred Kiševim, poleti 1683.⁷¹ Nyilas je iz Zagreba v Bologno na potovanju, prekinjenem zaradi nevarnosti kuge – popotniki so se morali preko Ljubljane vrniti v Zagreb in nato 24. avgusta spet odriniti na pot – spremljal novoimеноvanega rektorja Stanislava Pepelka.⁷² Drugi mladi spremljevalec novega rektorja je bil alumen Vid Božaković (Bozakovich), poznejši župnik župnije sv. Petra v Zagrebu in prebendar zagrebške stolne cerkve.⁷³ Na podlagi časovno nedvoumno opredeljenih zapisov ne moremo trditi, da bi se Nyilas in Kiš v kolegiju sreč(ev)ala. Tak sklep pa nam vendarle dovoljuje interpretacija, po kateri naj bi tudi Kiš opravil celotni triletni teološki kurz v Bologni,⁷⁴ kot ga je glede na njegovo avtobiografsko notico opravil Nyilas.⁷⁵ Oba bi lahko v bolonjskih zavodskih in univerzitetnih krogih skupaj preživela kar nekaj časa, saj je Nyilasovo študijsko obdobje v Bologni mogoče zamejiti z letnicama 1683 in 1686, Kiševo pa, vsaj po omenjeni interpretaciji, z letnicama 1684 in 1687. Oprijemljivejši stični točki med Kišem in Nyilasom sicer predstavljata župniji, na katerih sta službovala po vrnitvi v domačo škofijo, tj. župniji Legrad in Dobrovnik. Medtem ko je namreč v tedaj medžimurskem Legradu Nyilas zamenjal Kiša,⁷⁶ je v dolnjeprekmurskem Dobrovniku Kiš nasledil Nyilasa. Menjava se je zgodila najpozneje v drugi polovici junija 1688.⁷⁷ Kot svojega naslednika na župniji Dobrovnik, veččega madžarščine in hrvaščine,⁷⁸ bi Kiša utegnil priporočiti prav Nyilas.

⁶⁶ Prim. D'Amato, *I Domenicani*, 489.

⁶⁷ To predavateljsko mesto mu je bilo obljubljeno že leta 1655. D'Amato, *I Domenicani*, 464.

⁶⁸ D'Amato, *I Domenicani*, 411, 496.

⁶⁹ Prim. D'Amato, *I Domenicani*, 489; Convento Patriarcale San Domenico, dostop 23. 5. 2022, <https://sandomenicobologna.it>

⁷⁰ Prim. Brizzi in Accorsi, *Annali*, 126 (c. 175).

⁷¹ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 165 (c. 234).

⁷² Brizzi in Accorsi, *Annali*, 165 (c. 234). Sumarni opis potovanja, ki se je s prihodom v kolegij končalo 7. septembra, se pojavlja na dveh mestih. Zapisa se po vsebini nekoliko razlikujeta.

⁷³ Prim. "Kronotaksa župnika," Župa Sv. Petra Apostola, Zagreb, dostop 23. 5. 2022, <http://www.sveti-petar.hr/kronotaksa-zupnika/>.

⁷⁴ Protokol 70/Ib (1690), 410, KV, NAZg: »Nicolaus Kÿss, Scientia Phil(oso)phus Zag(rabiensis) absolutus & Theologus Bononiensis«.

⁷⁵ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 209 (c. 290): »promotus ad studia bononiensia /.../ ubi absoluto trium annorum cursu /.../«.

⁷⁶ Hrvoje Petrić, "Proturreformacija – Legrad," Hrvatski povijesni portal, dostop 29. 9. 2022, <https://povijest.net/proturreformacija-legrad/>.

⁷⁷ Prim. Sedar, "Kulturna podoba," 276; Razum, *Vjeroispovijedi*, 77.

⁷⁸ Glede vizitacijskih omemb rabe oziroma znanja jezikov pri duhovnikih v 17. in 18. stoletju v Dolnjem Prekmurju: Golec, *Nedokončana kroatizacija*, 102–03.

Življenjska pot Emerika Nyilasa in njegovo umetnostno naročništvo

Nyilasa je čakala lepa duhovniška kariera, vsekakor lepša kot Kiša, med drugim vodenje bolonjskega Ilirsko-ogrškega kolegija.⁷⁹ Preden si ogledamo, kje se je šolal pred odhodom v Bologno in kje vse je deloval ter morda pustil sledi na področju umetnosti, omenimo, da naj bi na Hrvaško iz rodnega Sombotela⁸⁰ prišel prek svoje sorodnice, poročene z gospodom Kengjelićem (Kengyel) z območja Koprivnice.⁸¹ O Nyilasovem študijskem obdobju lahko v njegovi avtobiografiji⁸² najprej preberemo, da je bil med študijem retorike oziroma po njem v *Convictus Nobilium* – najbrž je mišljen jezuitski plemiški konvikt v Sopronu⁸³ – sprejet v zavod *Pazmanianum* (Pázmáneum) na Dunaju.⁸⁴ Tja ga je poslal njegov domači škof v Győru Jurij Szécsényi (1658–1685),⁸⁵ vendar se tamkajšnjim gojencem zaradi kuge, ki je razsajala v mnogih delih Ogrske, ni mogel pridružiti. Tudi zato, da bi se (bolje) (na)učil hrvaško, je odšel h gospodu Kengjeliću,⁸⁶ da ne bi v tem vmesnem času zanemaril študija, pa se je kmalu zatem napotil v Zagreb, da bi tu ponavljal retoriko.⁸⁷ V želji absolvirati kurz iz filozofije, je s prekinitvami, ki jim je znova botrovala kuga, poslušal metafiziko pri frančiškanih na Kaptolu.⁸⁸ Odhod v *Pazmanianum* mu je nazadnje preprečila grozeča osmanska nevarnost, ki je pozneje, sredi julija 1683, prerasla v obleganje Dunaja.⁸⁹ V takšnih okoliščinah je Nyilas raje zaprosil za sprejem v semenišče v Zagrebu. Vanj je vstopil marca 1683, že čez nekaj mesecev pa ga je zagrebški kapitelj napotil na študij v Bologno.⁹⁰ Pri tem je bil Nyilas določen za enega od dveh spremljevalcev novega rektorja Stanislava Pepelka,⁹¹ o čemer je že tekla beseda. V Bologni

⁷⁹ Accorsi, *Annali*, 126 (c. 175), 208–10 (c. 288–291). V *Annali*h se na mestih, kjer je govor o Nyilasu, pojavljajo priimkovne oblike Nyllas, Nillas in Nilas.

⁸⁰ Da je bil »ungarus sabariensis«, torej Madžar iz Sombotela (Szombathely), izvemo iz kratke predstavitve rektorjev Ilirsko-ogrškega kolegija. Brizzi in Accorsi, *Annali*, 126 (c. 175).

⁸¹ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 209 (c. 289): »/.../ consortem utpote generosi d(omini) Kengyel natali terra caprocensis«. O priimku Kengyel v Koprivnici v 18. stoletju prim. Petrić, *Koprivnica na razmeđi epoha*, 13; Hrvoje Petrić, "Stara prezimena u Koprivnici," ePodravina.hr, dostop 8. 10. 2022, <https://epodravina.hr/stara-prezimena-koprivnici/>. Glede omembe kapetana Adama Kengyela v trdnjavi Drnje v Slavonski vojni krajini leta 1707: Petrić, *Općina i župa Drnje*, 80.

⁸² Brizzi in Accorsi, *Annali*, 209–10 (cc. 289–290). Pri avtobiografiji zlasti v segmentu o zgodnejših študijskih letih pogrešamo natančnejše krajevne in predvsem časovne navedbe.

⁸³ Sopron (nem. Ödenburg) je spadal v škofijo Győr, ki ji je do leta 1777 pripadal tudi Sombotel, od koder je prihajal Nyilas. O začetkih jezuitskega kolegija in plemiškem konviktu v Sopronu: Kádár, "Jesuitische Kolleggründungen," 163.

⁸⁴ Na kratko o tem zavodu: Czeike, "Pazmanium," 510.

⁸⁵ Jurij (György) Szécsényi je bil nato med letoma 1686 in 1695 nadškof v Esztergomu. Prim. Žnidaršič Golec, *Cerkvene ustanove*, 18.

⁸⁶ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 209 (c. 289): »ad praedictum d(ominum) Kengyel affinem ad adiscendam linguam croaticam«.

⁸⁷ Kje v Zagrebu se je to dogajalo, Nyilas ne pove; retoriko bi sicer lahko ponavljal pri jezuitih.

⁸⁸ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 209 (c. 289): »licet cum interruptione metaphisices ob pestem apud Franciscanos in Capitulo exortam«.

⁸⁹ O političnih napetostih na Ogrskem v desetletju pred osmanskim obleganjem Dunaja prim. Kontler, *Madžarska zgodovina*, 144–45.

⁹⁰ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 209 (c. 290): »ideo denuo suscipi non potui ad Pazmanium. Quare, ne intentione cum damno studiorum frustrarer, supplicui ven. Capitulo 1683, quo Vienna obsessa, pro seminario, mense Martii uti et suspectus, eodem et promotus ad studia bononiensia«. Prim. Noršič, "Hrvatski kolegij," 155.

⁹¹ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 165 (c. 234).

je Nyilas, kot je bilo tudi že povedano, opravil triletni (teološki) kurz, ob vrnitvi v Zagreb, spomladi 1686,⁹² pa je zaprosil za službo pri kakem župniku, pri katerem bi se lahko »vadel v jeziku«, tj. hrvaščini.⁹³ Tako je dva meseca kaplanoval v župniji Sveti Brikcij v Brckovljanih (Božjakovina)⁹⁴ in nato še tri mesece v Začretju (Sveti Križ Začretje) v Hrvaškem Zagorju. Sledilo je nekajletno župnikovanje v župnijah Dobrovnik (od septembra 1686 do junija 1688) in Legrad (od junija 1688 do aprila 1693),⁹⁵ kjer sta mesti, kot omenjeno, zamenjala s Kišem. Zgovornejše podatke iz časa, ko je bil Nyilas župnik v medžimurskem, danes podravskega Legradu, najdemo sicer v vizitacijskem protokolu beksinskega arhidiaconata iz leta 1690. V njem vizitator, zagrebški kanonik Ivan Zubić, Nyilasa označi za vzornega v cerkveni službi in izpostavi njegovo vlogo pri spreobračanju legrajških nekatoličanov, ki naj bi v trgu predstavljali okoli 75-odstotni delež prebivalstva.⁹⁶ O (katoliškem) krščanstvu je Nyilas takrat poučeval celo muslimansko dekle, ki je živelo v župnišču. Nyilasovi uspehi pri spreobračanju protestantov, h katerim je pripomoglo njegovo znanje madžarščine, so pohvaljeni tudi v dve leti mlajšem vizitacijskem zapisniku.⁹⁷ Mimogrede, ob vizitaciji legrajške župnije 1. maja 1688 je isti vizitator podobno hvalil že Nikolaja Kiša. Tako pri katoliških kot nekatoliških vernikih priljubljeni Kiš naj bi dosegel, da so mnogi protestanti stopili »na pot resnice«.⁹⁸ Pred vnovičnim odhodom v Dolnje Prekmurje, natančneje v Doljno Lendavo, sredi aprila 1693 – po smrti Ivana Némethyja (Nemeti) so tu župljani ostali brez župnika⁹⁹ – je Nyilas deloval pri poveljniku obmejnih čet na območju Kaniže, grofu Adamu II. Batthyányu.¹⁰⁰ Novembra 1693 je dobil kanonikat v zagrebškem kapitlju;¹⁰¹ v Zagrebu naj bi začel rezidirati na praznik Marijinega vnebovzvetja leta 1694,¹⁰² pri čemer pa naj bi dolnjelendavsko župnijo obdržal do prihoda novega župnika Petra Kaconiča (Kaczonich) v letu 1695.¹⁰³ Kot dolnjelendavski župnik je Nyilas nekaj časa opravljal tudi službo vicearhidiacona za prekmursko ozemlje beksinskega arhidiaconata.¹⁰⁴ Vrhunec njegove

⁹² Takšno datiranje se opira na Nyilasove navedbe o kaplanovanju in na podatek o njegovi prisegi na župnijo Dobrovnik 19. septembra 1686. Gl. op. 95.

⁹³ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 209 (c. 290): »pro exertitio lingue«.

⁹⁴ Brckovljani ležijo okrog 30 km vzhodno od Zagreba.

⁹⁵ Prim. datuma dveh Nyilasovih priseg: 19. september 1686 za prevzem župniške službe v Dobrovniku in 28. junij 1688 za župnikovanje v Legradu. Razum, *Vjeroispovijedi*, 75, 77; Sedar, "Kulturna podoba," 276, op. 992 in 994. Prim. navedbo v letopisu kolegija: »adivi eiusdem parochiam in Dobronak in Ungaria, quam administrans quasi 2 annis«; Brizzi in Accorsi, *Annali*, 209 (c. 290).

⁹⁶ Tako Horvat, *Poviest Međimurja*, 149. Župnija Legrad naj bi štela 200 katoliških ter okrog 700 luteranskih in kalvinskih hiš. Po navedbi v Horvat, *Poviest Međimurja*, 164, naj bi bilo tri leta pozneje (1693) »nad 500 protestantskih hiš«.

⁹⁷ Horvat, *Poviest Međimurja*, 163–64; Petrić, "Proturreformacija," dostop 29. 9. 2022, <https://povijest.net/proturreformacija-legrad/>.

⁹⁸ Horvat, *Poviest Međimurja*, 148–49.

⁹⁹ Prim. Brizzi in Accorsi, *Annali*, 210 (c. 290); Razum, *Vjeroispovijedi*, 84; Sedar, "Kulturna podoba," 202–03.

¹⁰⁰ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 210 (c. 290). Kanonikat je do tedaj zasedal Ignacij Aleksander Mikulič.

¹⁰¹ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 201 (c. 278), 4. 11. 1693: »/.../ cuius canonicatum contulit d(ominus) episcopus adm(odum) rev(erendo) d(omino) Emerico Nyllas parrocho in Lentiba«. Glede Mikuliča prim. reg. 376, 13. 11. 1668, Studio, ASB: »D(ominus) Alexander Mikulich Vngarus ex Collegio Vngarorum studet sub ex(imi)o d(omino) Fulvio Magnano«.

¹⁰² Brizzi in Accorsi, *Annali*, 210 (c. 290).

¹⁰³ Sedar, "Kulturna podoba," 203, posebej op. 672.

¹⁰⁴ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 203 (c. 282), »adm(odum) rev(erendus) d(ominus) Emericus Nyilas parochus Also Lindvae et vice archidiaconus Bexin«. Prim. Sedar, "Kulturna podoba," 206.

kariere pomenita izvolitev za rektorja bolonjskega Ilirsko-ogrskega kolegija spomladi 1697¹⁰⁵ in imenovanje za arhidiakona arhidiakonata Vaška, najbrž konec leta 1699.¹⁰⁶ Ta arhidiakonatski je bil najvzhodnejši med arhidiakonati zagrebške škofije, imenovan po Vaški ob Dravi, v srednjem veku cvetočem trgu na meji z Madžarsko.¹⁰⁷ Kanonikat v Zagrebu in mesto vaškega arhidiakona je Nyilas zadržal do smrti 12. septembra 1712.¹⁰⁸

Pri vprašanju o Nyilasovem umetnostnem angažmaju je treba najprej upoštevati dejstvo, da je bilo njegovo delovanje v Dolnjem Prekmurju kratko. Medtem ko je v Dobrovniku pastiroval nekaj manj kot dve leti, je v Dolnji Lendavi župnikoval še krajši čas, okrog poldrugo leto, *de facto* pa nekoliko dlje, do Kačoničevega prevzema župnije.¹⁰⁹ Na podlagi znanih virov tudi sicer ne moremo reči, ali so v dobrovniški in dolnjelendavski župniji v Nyilasovem času potekala kakšna gradbena dela ali so bile izdelane umetnine po njegovem naročilu. Pač pa lahko o njegovih umetnostnih pobudah določneje govorimo v povezavi z bolonjskim kolegijem. V poročilu o svojem rektorovanju Nyilas navaja nekaj gradbenih »izboljšav«, med njimi (nov) tlak v vходу v zavod.¹¹⁰ Očitno je šlo za dela v sklopu pozidave nove, večje stavbe kolegija, ki se je začela leta 1690.¹¹¹ Nyilas navaja tudi nabožne slike in dva portreta, ki jih je dal narediti. Nabožne slike so prikazovale blaženo Devico Marijo kot zavetnico Ogrske, sv. Ladislava, sv. Emerika, sv. Martina in sv. Elizabeto (Ogrsko), torej izrazito madžarske svetnike.¹¹² Portretni naročili pa sta zadevali upodobitev dveh nekdanjih rektorjev zavoda: Stjepana Seliščevića (Želiščević), zagrebškega škofa v letu, ko je Nyilas vodil kolegij,¹¹³ in Stjepana Ignaca Dojčića,¹¹⁴ ki ga je Nyilas za portretiranca najbrž izbral tudi zato, ker je bil tako kot on doma iz Sombotela.¹¹⁵ V nadaljevanju poročila je omenjen še portret nadškofa v Esztergomu

¹⁰⁵ Prim. Brizzi in Accorsi, *Annali*, 126, št. 68; 208–13 (cc. 288–296).

¹⁰⁶ Do tega imenovanja je verjetno prišlo kmalu po smrti prošta v Pécsu, zagrebškega kanonika in vaškega arhidiakona Nikolaja Škrleca (Skerlec) oktobra 1699. Brizzi in Accorsi, *Annali*, 216 (c. 300).

¹⁰⁷ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 126, št. 68: »Emericus Nyilas ungarus sabariensis can(onicus) zagrabiensis <postea abbas et archidiaconus Vaska«. Vaška je danes del Virovitičko-podravske županije.

¹⁰⁸ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 250 (c. 338). *Annali* za leto 1706 kot arhidiakona v Vaški sicer označujejo zagrebškega kanonika Gregorja Šubariča (Subbarich), vendar z Vaško povezujejo tudi Nyilasa: »vaskatum autem reverendissimus d(ominus) Emericus Nillas, abbas noster et can(onicus) zagrabiensis«; Brizzi in Accorsi, *Annali*, 239 (c. 324).

¹⁰⁹ Prim. Sedar, "Kulturna podoba," 203.

¹¹⁰ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 212 (c. 294 bis): »Vix volui mea hic aliqua meliorata, pro cupientibus nihilominus sit scire: pavementum intra introitum portae Collegii et totius ambitus ad sinistram intrando et ad fenestras sex feceram ex eadem parte. /.../«

¹¹¹ O obširni prezidavi pod vodstvom bolonjskega arhitekta Giovannija Battiste Torrija med letoma 1690 in 1701: Šourek, "The Architectural History," 10–19. Na to delo me je opozoril Gorazd Bence. Prim. Sárkózy, "Il ruolo," LVIII; Premerl, *Bolonjske slike*, 8–9.

¹¹² Premerl, *Bolonjske slike*, 107. Glede upodobitev teh svetnikov v zagrebški škofiji tistega časa Mirković, "Barokna sakralna ikonografija," 130–31, 136, 141, 146. O Ladislavu pregledno npr. Lažeta, *Sveti Ladislav*.

¹¹³ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 212 (c. 294 bis). Seliščević je bil rektor bolonjskega kolegija v drugi polovici šestdesetih let 17. stoletja, škofovski sedež v Zagrebu pa je zasedal v letih 1694–1703. Prim. Brizzi in Accorsi, *Annali*, 125, št. 52: »adm(odum) rev(erendus) d(ominus) Stephanus Selischevich can(onicus) zagrabiensis postea praepositus eiusdem Capituli 1688. Episcopus zagrabiensis.« Več o njem: Batelja, *Zagrebački biskupi*, 370–75.

¹¹⁴ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 212 (c. 294 bis): »Imagines curavi fieri ut Beatae Virginis Mariae patronae Ungariae, S. Ladislai, S. Emerici, S. Martini, S. Elisabeth, d. praelati Selischevich, d. Doicsich omnes cum listis.«

¹¹⁵ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 125, št. 57: »adm(odum) rev(erendus) d(ominus) Stephanus Doichich episcopus zagrabiensis, ungarus sabariensis.« Na čelu bolonjskega kolegija je bil leta 1674 oziroma 1675; Brizzi in Accorsi, *Annali*, 140–42 (c. 193–198).

4. Refektorij nekdanjega Ilirsko-ogrskega kolegija v Bologni, danes Collegio Venturoli
(*Catalogo generale dei Beni Culturali*, avtor: Gioacchino Pizzoli, foto: A. Villani & Figli)

Györgyja (Jurija) Szelepcsényija (1666–1685).¹¹⁶ Zlasti Nyilasovo naročilo »promadžarskih« nabožnih slik naj bi v kolegiju naletelo na neodobranje in bi lahko bilo celo povod za poslikavo refektorija, katere zgodovinsko-politično ikonografijo je po prepričanju Daniela Premerla razumeti kot poskus konstrukcije državnopravne in nacionalne hrvaške identitete, oblikovane v krogih tedanjih elit zagrebške škofije.¹¹⁷ Poslikavo refektorija iz leta 1700¹¹⁸ je pri bolonjskem slikarju Gioacchinu Pizzoliju naročil Nyilasov naslednik na rektorskem položaju Peter Črnković, sredstva za to monumentalno delo pa je v prvi vrsti prispeval škof Seliščević.¹¹⁹ Vprašanji, kakšna idejna stališča je Nyilas v resnici imel ter ali jih je izražal prek umetnostnih naročil (in navodil duhovnikom) tudi po vrnitvi v Zagreb oziroma prevzemu arhidiakonata Vaška ob koncu 17. stoletja,¹²⁰ puščamo ob strani. Gre za vprašanji, ki presegata okvir tega prispevka. Dodati vendarle kaže, da je Nyilas običajni dveletni mandat rektorja končal že po dobrem letu (sl. 4).¹²¹

¹¹⁶ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 212 (c. 294 bis). O tem predanem protireformacijskem nadškofu gl. "Szelepcsényi György," Magyar életrajzi lexikon, dostop 31. 10. 2022, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/sz-77C95/szelepcsényi-gyorgy-77EB8/>. Glede Fancsyja prim. Brizzi in Accorsi, *Annali*, 155–56 (c. 218, c. 220).

¹¹⁷ Premerl, *Bolonjske slike*, 7, 11.

¹¹⁸ Upodobitve v širšem kontekstu predstavlja Premerl, *Bolonjske slike*, 13–106.

¹¹⁹ Prim. Premerl, *Bolonjske slike*, 7, 107–13.

¹²⁰ Vizitacije za arhidiakonata Vaška so v Nadškofijskem arhivu v Zagrebu ohranjene le za čas od leta 1721 naprej. Prim. Hrg in Kolanović, *Kanonske vizitacije*, 54–56.

¹²¹ Prim. Brizzi in Accorsi, *Annali*, 210 (c. 291), 213 (c. 296).

O Petru Paulušču, župniku v Turnišču, in vprašanju njegovega umetnostnega angažmaja

Petra Paulušču v znanih virih prve roke prvič zasledimo 9. marca 1687.¹²² Takrat je »podal prisego« kot novi župnik v Guščerovcu na Hrvaškem,¹²³ župniji, ki je bila v začetku 18. stoletja ukinjena in priključena župniji Sv. Petar Orehovec v današnji Koprivniško-križevski županiji.¹²⁴ 31. maja 1687, torej manj kot tri mesece pozneje, je Paulušč prisegel drugič, in sicer ob prevzemu župnije Čakovec, središča Medžimurja.¹²⁵ A tudi tu je ostal le zelo kratek čas; zdi se, da je bil na hitro poklican v Turnišče, da nasledi Matijo Pavla Tusiloviča, ki je morda umrl ali je iz kakega drugega razloga nehal opravljati službo turniškega župnika.¹²⁶ Najzgodnejša oprijemljiva sled Pauluščevega župnikovanja v Turnišču je njegov lastnoročni zapis v tamkajšnji krstni knjigi.¹²⁷ V tem zapisu Paulušč naznanja, da je na praznik sv. Antona Padovanskega, 13. junija 1687, na novo vzpostavil red pri vpisovanju krstov.¹²⁸ O Paulušču samem – po rodu naj bi bil Hrvat (*Croata*)¹²⁹ – in zlasti njegovem dušnopastirskem delu izvemo nekaj več iz zapisnikov ob vizitacijah v letih 1688, 1692–1693, 1698–1699 in 1701–1703.¹³⁰ Glede na podatka o njegovi starosti in duhovniški dobi v najstarejšem od teh zapisnikov – star naj bi bil 34 let in dve leti duhovnik – se je Paulušč rodil leta 1654, mašniško posvečenje pa je prejel leta 1686.¹³¹ Zapisniki ga v glavnem hvalijo kot vestnega duhovnika, tudi kot dobrega pridigarja, omembe vredno kritiko na njegov račun pa vsebujeta predvsem zapisnika iz let 1692 in 1703. V prvem je Paulušču očitana premajhna skrb za gmotne zadeve, v drugem pa so izpostavljene govorice, da naj bi njegova štiridesetletna kuharica rada zahajala v njegovo spalnico.¹³² Paulušč je v Turnišču (formalno) župnikoval vse do svoje smrti. Glede na datum prve različice Pauluščeve oporoke, tj. 21. januar 1715, in datum njene zadnje različice, tj. 24. marec 1715,¹³³ lahko njegov odhod v večnost postavimo v zadnje dni marca 1715.¹³⁴ 27. marca tega leta je

¹²² V leta 1688 nastalem vizitacijskem zapisniku za župnijo Turnišče, kjer je dolga leta župnikoval Paulušč, sicer lahko preberemo, da je bil na to župnijo umeščen (že) 7. marca 1687; Protokol 70/Ib (1688), 240, KV, NAZg. Na podlagi tega zapisnika navajata isti podatek tudi Zelko, "Zgodovina Bistric," 7, in Sedar, "Kulturna podoba," 245. Vendar pa navedbi dveh Pauluščevih priseg ob začetku delovanja v župniji Guščerovec in nato župniji Čakovec z dne 9. marca oziroma 31. maja 1687 to izpodbijata. Razum, *Vjeroispovijedi*, 75, št. 237; 76, št. 243.

¹²³ Razum, *Vjeroispovijedi*, 75, št. 237: »1687, 9. III., Petrus Paulussich, pro parochia S. Antonii in Kuscherouecz [B. Kuscherovecz], iuramentum deposuit.«

¹²⁴ Škvorc, "Župa Svetog Petra Apostola," 131. Prim. zemljevida županij na ozemlju Hrvaške za leto 1606 in za 18. stoletje v: Regan, *Hrvatski povijesni atlas*, 208, št. 143; 230, št. 165.

¹²⁵ Razum, *Vjeroispovijedi*, 76, št. 243: »1687, 31. V., Petrus Paulussich, pro parochia in insula Murakewsz in archidiaconatu Bexen.«

¹²⁶ Sedar, "Kulturna podoba," 245.

¹²⁷ Krstna knjiga za obdobje 1677–1725 (vsebuje tudi vpise porok za leta 1685–1726), 206, Župnija Turnišče, Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM). Digitalizat je dostopen na <https://data.matricula-online.eu/sl/slovenia/maribor/turnisce/04337/?pg=2>.

¹²⁸ »Incipit Series Baptizatorum In Nomine Patris & Filii & Spiritus Sancti Amen. Recto ordine posita per Admodum R(evere)ndum D(omi)num Petrum Paulussich Parochum Eccl(esi)ae Gloriosae Virginis Deiparae in Coelos Assumptae In oppido Turnische fundatae a die 13 Junii de Anno 1687 /.../.« Enako velja za vpisovanje porok.

¹²⁹ Prim. Golec, *Nedokončana kroatizacija*, 103, op. 399.

¹³⁰ Prim. Sedar, "Kulturna podoba," 245, op. 850–853.

¹³¹ Protokol br. 70/Ib (1688), 240, KV, NAZg; Sedar, "Kulturna podoba," 245.

¹³² Prim. Sedar, "Kulturna podoba," 245.

¹³³ Hozjan, *Arhivsko gradivo*, 154, št. 5. Oporoka bi si najbrž zaslužila kritično objavo v samostojnem prispevku.

¹³⁴ Turniška mrliška knjiga za ta čas ni ohranjena. Gl. seznam ohranjenih in digitaliziranih matičnih knjig turniške župnije "272 Turnišče," Matricula online, dostop 19. 8. 2023, <https://data.matricula-online.eu/sl/slovenia/maribor/turnisce/>.

kot turniški župnik prisegel Paulušičev naslednik Matija Franc Horvat, ki pa je župnijo upravljal že od leta 1713 (sl. 5).¹³⁵

Kar zadeva vprašanje Paulušičevega angažmaja na področju cerkvene umetnosti, izstopa postavitev danes žal izgubljene spominske plošče, ki jo je dal namestiti v kapeli sv. Antona Padovanskega v trgu.¹³⁶ Kapela, stoječa ob turniškem župnišču,¹³⁷ je bila zgrajena sredi sedemdesetih let 17. stoletja,¹³⁸ Paulušičev napis na plošči pa slavi naročnika oltarja v kapeli Antona Jurija Széchényija. Prepis latinskega napisa s kronogramom, ki daje letnico 1696, se glasi:

*Antoni Georgii Cernas Altare
Széchenii Zelotipus laudi quod locat ille Tuæ
anno bIsseXto
VIVe DIV terrIs CoeLo CoronaberIs InDe
PaVLVssICH PetrVs sIC VoVet ILLe tIbI
VoVet serVVs tVVs obseqVens.*¹³⁹

V prevodu Jožeta Smeja:

*Antona Jurija glej oltar
Széchenyija.
Oltar postavlja on, ves goreč za tvojo slavo
v prestopnem letu.
Dolgo živi na zemlji, nato pa boš prejel krono v nebesih.
Paulušič Peter tako vošči on tebi,
vošči sluga tvoj pokorni.*¹⁴⁰

Naročnik izdelave oltarja, posvečenega zavetniku kapele, je bil torej Jurij II. Széchényi,¹⁴¹ nečak leta 1695 umrlega Jurija I. (György) Széchényija, vplivnega cerkvenega dostojanstvenika Ogrsko-hrvaškega kraljestva. Ta je od leta 1658 zasedal položaj škofa škofije Győr, v katero so spadale župnije v Gornjem Prekmurju.¹⁴² V letih od 1667 do 1685 je bil nadškof in metropolit v Kaloči (Kaloocsa), od leta 1685 pa nadškof in metropolit (primas) v Esztergomu.¹⁴³ Na območju Dolnjega Prek-

¹³⁵ Razum, *Vjeroispovijedi*, 102, št. 669; Sedar, "Kulturna podoba," 246 (op. 854). Horvat je prav tako študiral v Boloni, anali Ilirsko-ogrškega kolegija ga omenjajo v letih 1707 in 1708. Brizzi in Accorsi, *Annali*, 242, 246.

¹³⁶ Za namige in nasvete glede literature o starejši zgodovini in posebej umetnostnih spomenikih v župniji Turnišče ter drugje v Dolnjem Prekmurju dolgujem zahvalo Gorazdu Bencetu.

¹³⁷ O problematiki lokacije turniškega župnišča v drugi polovici 17. stoletja: Škafar, "Župnija Turnišče," 79–80.

¹³⁸ Prim. Sedar, "Kulturna podoba," 227; Cigut, "Po poteh kulturne dediščine," 49–50.

¹³⁹ Smej, *Kronogrami*, 403. Prepis se je ohranil v arhivu turniške župnije.

¹⁴⁰ Smej, *Kronogrami*, 403. Za opozorila v izogib napačnemu razumevanju napisa se na tem mestu iskreno zahvaljujem Gorazdu Bencetu.

¹⁴¹ Hozjan, "Plemiška rodbina," 10–11.

¹⁴² O cerkvenoupravni, natančneje škofijski in metropolijski pripadnosti Prekmurja v zgodnjem novem veku prim. Žnidaršič Golec, *Cerkvene ustanove*, 12.

¹⁴³ Prim. Hozjan, "Plemiška rodbina," 8–9; "Széchényi György," Magyar életrajzi lexikon, dostop 29. 10. 2022, <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/sz-77C95/szechenyi-gyorgy-77E0E/>.

5. Kapela sv. Antona Padovanskega v Turnišču
(© ZRC SAZU, foto: Gorazd Bence)

murja je leta 1679 pridobil v dosmrtni zakup gospostvo Beltinci in s tem patronat nad turniško župnijo. Njegove posesti je podedoval Jurij II.¹⁴⁴ V zvezi s češčenjem sv. Antona Padovanskega na delu slovenskega ozemlja, ki so mu kot ogrski kralji in pozneje dedni deželni knezi vladali Habsburžani, je treba poudariti, da se je češčenje tu začelo močneje širiti prav v drugi polovici 17. stoletja. Priljubljenega svetnika povezuje z župnijo Turnišče dragocen podatek s konca šestdesetih let 17. stoletja. Gre za navedbo dela *Sermones dominicales divi Antonii de Padua* v popisu knjig, ki jih je imel ob vizitaciji leta 1669 v turniškem župnišču župnik Vincenc Juretič.¹⁴⁵ Domnevati smemo, da so bili *Nedeljski govori* Antona Padovanskega del župnijske knjižnice tudi v Paulušičevem času.¹⁴⁶ Pri tem ostaja odprto vprašanje, za katero izdajo *Sermones dominicales*, ki jih je Padovanski napisal za redovne pridigarje in učitelje, je šlo. Morda za beneško izdajo iz leta 1574,¹⁴⁷ katere izvod je danes evidentiran, denimo, med knjigami Hrvaške frančiškanske province sv. Cirila in Metoda?¹⁴⁸ Paulušič bi se nad Padovanskim sicer lahko navdušil že v študijskih letih na svetnikovem grobu v Padovi, kjer so se na poti iz Bologne proti severu radi ustavljali popotniki tako iz kleriških kot laičkih vrst.¹⁴⁹ V tej zvezi naj spomnimo na že omenjeno Paulušičevo notico v turniški krstni knjigi, s katero sporoča, da je novi red pri vpisovanju krstov vzpostavil na praznik sv. Antona Padovanskega 13. junija 1687 (sl. 6).

Sodeč po vizitacijskih zapisnikih, je prišlo v obdobju Paulušičevega župnikovanja do bolj ali manj obsežnih gradbenih del pri podružničnih cerkvah turniške župnije. V devetdesetih letih 17. stoletja je bila pozidana cerkev Povišanja sv. Križa v Črenšovcih, ki je nadomestila slabo vzdrže-

vo notico v turniški krstni knjigi, s katero sporoča, da je novi red pri vpisovanju krstov vzpostavil na praznik sv. Antona Padovanskega 13. junija 1687 (sl. 6).

¹⁴⁴ Hozjan, "Plemiška rodbina," 10, 16.

¹⁴⁵ Škafar, "Župnija Turnišče," 76, 96 (transkripcija zadevnega dela vizitacijskega zapisnika). Prim. Sedar, "Kulturna podoba," 239.

¹⁴⁶ Glede župnijskih knjižnic na Slovenskem pregledno: Vidmar, "Knjižnice na Slovenskem," 261–62.

¹⁴⁷ »Antonii de Padua minoritae Sermones dominicales moralissimi super Euangelia totius anni /.../. Venetiis : apud Ioan. Antonium Bertanum, 1574.«

¹⁴⁸ Gl. "Katalog 007: Pastoralna teologija," Crolib, dostop 28. 9. 2022, <http://opak.crolib.hr/liste/077n/lst006.html>.

¹⁴⁹ Prim. Lavrič in Resman, "Slike," 7. Verniki so radi prihajali molit na svetnikov grob in občudovat grobno kapelo z oltarjem s konca 16. stoletja ter druge umetnine. Prim. "Cappella di sant'Antonio o Cappella dell'Arca," Sant'Antonio di Padova, dostop 27. 9. 2022, <https://www.santantonio.org/it/content/cappella-di-santantonio-o-cappella-dellarca>; Cavagna Sangiuliani, *La Basilica*.

6. Spominska plošča alumna in priorja študentov prava Petra Erdődyja (1670), Palazzo dell'Archiginnasio, Bologna (Brizzi in Accorsi, *Annali*)

oltarjev v zdajšnji turniški cerkvi, ki bi jo po slogu lahko »postavili še v konec 17. stoletja«. ¹⁵⁷ V Paulušičevo dobo ali v nekoliko zgodnejši čas bi glede na vrezano letnico 1712 lahko uvrstili križ s kipcem Kristusa, ki ga Janez Balažic označuje za »izjemno kakovosten kos baročne plastike malega formata«. Križani iz »domnevno štajerske delavnice (?)« je danes del baročne opreme severnega stranskega oltarja sv. Donata v turniški župnijski cerkvi. ¹⁵⁸ Okoliščine nastanka umetnine sicer niso znane; kipec bi bil na starejši križ lahko nameščen šele v 19. stoletju (sl. 7). ¹⁵⁹

Sklep

vano leseno kapelo. ¹⁵⁰ Novo, delno zidano podobo je leta 1716 dobila cerkev sv. Janeza Krstnika v Dokležovju, ¹⁵¹ manjše prenovе pa je bila pod Paulušičem deležna tudi podružnica sv. Ladislava v Beltincih. ¹⁵² Nova beltinška cerkev, ki je pozneje postala župnijska (1760), je na mestu stare zrasla tri desetletja po Paulušičevi smrti. ¹⁵³ Ali je Paulušič bodisi naročil ali dal pobudo bodisi financiral katero od umetnostnih del, lahko samo ugibamo. Kot patroni župnij oziroma posameznih cerkva naj bi zlasti za večje projekte poskrbeli svetni plemiči, ¹⁵⁴ pri čemer pa bi poleg vernikov vsaj del sredstev utegnil prispevati Paulušič sam. ¹⁵⁵ To lahko domnevamo tudi v primeru novih oltarjev in druge cerkvene opreme, nastale v Paulušičevem času. Omenimo nov tabernakelj in novo ali na novo poslikano prižnico v turniški župnijski cerkvi, ki ju na podlagi vizitacij izpostavlja Klaudija Sedar, ¹⁵⁶ ter del kiparske opreme stranskih

¹⁵⁰ Sedar, "Kulturna podoba," 230; Ftičar, et al, "Črenšovske slike," 57.

¹⁵¹ Sedar, "Kulturna podoba," 235–36.

¹⁵² Sedar, "Kulturna podoba," 233.

¹⁵³ Prim. Zelko, "Turniška pražupnija," 227; Zelko, "Zgodovina Bistric," 9; Šraj, *Beltinci*, 230.

¹⁵⁴ Patron župnijske cerkve sv. Jakoba v Dobrovniku je bil leta 1688 na primer ogrski palatin Pavel (Pál) Esterházy (1635–1713). Prim. Protokol 70/Ib (1688), 251, KV, NAZg. Esterházyji so bili od zgodnjih osemdesetih let 17. stoletja zemljiški gospodje dolnjelendavskega gospodstva, na beltinškem gospodstvu so med letoma 1682 in 1713 gospodarili Széchenyiji, do leta 1724 pa baron Ladislav Ebergényi. Prim. Zelko, "Zgodovina Lendave," 310–15; Hozjan, *Arhivsko gradivo*, 13–14.

¹⁵⁵ O gmotni skrbi vernikov za podružnične cerkve oziroma kapele prim. Sedar, "Kulturnozgodovinska preteklost," 78.

¹⁵⁶ Sedar, "Kulturna podoba," 224. Prim. Zadnikar, "Cerkev," 13–14.

¹⁵⁷ Bence, "Pod čarnim logom," 84 (slika), 86.

¹⁵⁸ Balažic, "Križani, 1712 (?)," 113, št. 44.

¹⁵⁹ Balažic, "Križani, 1712 (?)," 113, št. 44.

7. Oltar sv. Donata
v župnijski cerkvi Marijinega
vnebovzjetja v Turnišču
(© ZRC SAZU, foto: Jure Donša)

Nikolaj Kiš, Emerik Nyilas in Peter Paulušič so v Bologni študirali v letih, ki so sledila zmagi krščanskih sil nad Osmani v bitki za Dunaj 12. septembra 1683. Prelomno zmago so na trgih in ulicah Bologne proslavili tudi študenti, profesorji in drugi prebivalci mesta. Kot beremo v *Analih* Ilirsko-ogrskega kolegija, so pogum v bojih udeleženi hrvaških vojakov nagradili z bučnim vzklikanjem: »Naj žive Hrvati, naj žive Hrvati!«¹⁶⁰ Optimizem, ki je tedaj zavel v krščanskem svetu, se je z osvoboditvijo Budima (1686) in mirom v Sremskih Karlovcih (1699) pokazal za upravičenega.¹⁶¹ V Prekmurju, kamor so v drugi polovici osemdesetih let 17. stoletja prišli službovat Kiš, Nyilas in Paulušič, so se razmere izboljševale le počasi. Posledice več desetletij trajajočih turških pustošenj so bile hude: občutno zmanjšanje prebivalstva, opustela in izginula naselja, uničene cerkve. »Ni bilo

¹⁶⁰ Brizzi in Accorsi, *Annali*, 185 (c. 260)–186 (c. 263). Prim. Brizzi, "Il Collegio," XXIII.

¹⁶¹ Prim. Adriányi, *Geschichte*, 141; Budak, *Hrvatska i Slavonija*, 33.

trga v pokrajini, ki ne bi v tem času vsaj enkrat docela pogorel; kot zadnja je še leta 1684 zgorela Dolnja Lendava.¹⁶² Medtem ko so v drugih delih slovenskega ozemlja pod vplivom italijanskih umetnostnih središč – zlasti Benetk in Rima, a tudi Bologne – nastajale arhitekturne, kiparske in slikarske umetnine z (zgodnje)baročnimi prvini,¹⁶³ so sledi baroka na območju (Dolnjega) Prekmurja v poznem 17. stoletju skromne. V sakralnih prostorih je bilo novega baročnega duha opaziti v, denimo, obokanjih cerkvenih ladij in postavljanju bolj razgibanih oltarjev. Celosten, izrazito baročen (dolnje)prekmurski spomenik predstavlja župnijska cerkev sv. Katarine v Dolnji Lendavi, ki pa datira v sredo 18. stoletja.¹⁶⁴ Žal ne vemo, v kolikšni meri in kako so Kiša, Nyilasa in Paulušiča nagovarjala umetniška dela, ki so jih videli v Bologni. Prav 17. stoletje je bilo za to mesto z najstarejšo univerzo v Evropi zlata doba umetnosti v novem veku.¹⁶⁵ Znani podatki o Kiševem naročilu oltarja sv. Nikolaja za župnijsko cerkev v Dobrovniku, Nyilasovem naročilu slik za bolonjski Ilirsko-ogrski kolegij in Paulušičevem latinskem napisu s kronogramom za kapelo sv. Antona Padoanskega v Turnišču ne kažejo, da bi šlo pri naštetem za prenos umetnostnih vtisov iz Bologne ali širšega (severno)italijanskega prostora. Morda bi trdnejše raziskovalne sadove obrodila obravnava drugih klerikov, ki so se od 16. do 18. stoletja izobraževali v Bologni in so pozneje delovali v Dolnjem Prekmurju ali po drugih delih zagrebške in sosednjih škofij.¹⁶⁶ Iz Ogrsko-hrvaškega kraljestva so v zavode na tujem, posebej na Dunaj ter v Rim in Bologno,¹⁶⁷ odhajali predvsem obetavnejši, več jezikov govoreči mladeniči. Pri tem bi kazalo pozorneje preučiti dogajanje v Ilirsko-ogrskem kolegiju, kjer so se srečevali ne le gojenci zagrebške škofije, temveč tudi gojenci in obiskovalci iz celotne Kraljevine ter drugih, bližjih ali bolj oddaljenih dežel in krajev. Kar zadeva ožje socialno in kulturno zaledje duhovnikov, posebno tistih, ki so v Dolnjem Prekmurju delovali dlje časa, bi nas do novih spoznanj lahko pripeljali tudi gosposočinski arhivi¹⁶⁸ oziroma sistematične raziskave njihovega še neobjavljenega gradiva.¹⁶⁹

¹⁶² Hozjan, "Prekmurje," 73.

¹⁶³ Prim. Murovec, "Likovni viri," 98–99; Kemperl in Vidmar, *Barok*, 15–16.

¹⁶⁴ Balažic, "Umetnostna podoba," 129–30; Balažic, "Bistvene poteze," 322–24.

¹⁶⁵ V Bologni se je v 17. stoletju, denimo, umetnosti posvečalo veliko več žensk kot drugje, kar štiriinštirideset. Prim. Babette Bohn, "Celebrating Bologna's Women Artists," *Art Herstory*, dostop 30. 10. 2022, <https://artherstory.net/celebrating-bolognas-women-artists/>.

¹⁶⁶ Za jugovzhodni del Prekmurja prim. podatke v Sedar, "Kulturna podoba," 147, 205–06, op. 685, 246. Gl. tudi kazalo oseb in krajev v Brizzi in Accorsi, *Annali*, 317–61.

¹⁶⁷ Prim. Premerl, *Bolonjske slike*, 8; 118, op. 4; Sárközy, "Links to Europe," 52–54.

¹⁶⁸ Za gradivo gospostva Beltinci gl. npr. Hozjan, *Arhivsko gradivo*. Za gradivo gospostva Dolnja Lendava: Hozjan, *Inventar*.

¹⁶⁹ Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta *Umetnina kot odsev znanja in povezovanja. Pomen izobrazbe in družbene vpetosti umetnikov in naročnikov v poznem srednjem in zgodnjem novem veku (16–19. stoletje)*, ki ga je iz državnega proračuna financirala Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Literatura

- Adriányi, Gabriel. *Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn*. Köln: Böhlau, 2004.
- Balažic, Janez. "Bistvene poteze umetnostnozgodovinske podobe Prekmurja med romaniko in koncem 20. stoletja." V *Pregled zgodovine Prekmurja: Preteklost Prekmurja od prazgodovine do konca 20. stoletja*, uredil Andrej Hozjan, 316–31. Murska Sobota: Pomurska akademska znanstvena unija, 2021.
- Balažic, Janez. "Križani, 1712 (?)." V *Umetnine iz Prekmurja: Od romanike do modernizma*, uredil Janez Balažic, 113. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 2009.
- Balažic, Janez. "Umetnostna podoba Prekmurja med 16. in 19. stoletjem: Med pozno gotiko in dobo historizmov." V *Katalog stalne razstave Pokrajinskega muzeja Murska Sobota*, uredila Janez Balažic in Branko Kerman, 127–41. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997.
- Barbarić, Damir. "Il Collegio Ungarico-Illirico di Bologna nella storia culturale della Croazia." V *Annali del Collegio Ungaro-Illirico di Bologna 1553–1764*, uredila Gian Paolo Brizzi in Maria Luisa Accorsi, XXV–XLI. Bologna: CLUEB, 1988.
- Bateljja, Juraj, et al. *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*. Zagreb: Školska knjiga, 1995.
- Belaj, Vitomir. "Razvoj franjevaštva na području Hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda." V *Franjevci Hrvatske provincije sv. Ćirila i Metoda*, uredili Emanuel Hoško, Marija Mirković in Vitomir Belaj, 17–41. Zagreb: Hrvatska franjevačka provincija sv. Ćirila i Metoda, 1992.
- Bence, Gorazd. "Pod čarnim logom törjanskim blišči se novi boži kram." V *Turnišče*, uredili Jasmina Denša in Janja Adanič Vratarič, 80–87. Turnišče: Občina, 2018.
- Brizzi, Gian Paolo. "Il Collegio e la città: Ungheresi e croati nella città degli studi." V *Annali del Collegio Ungaro-Illirico di Bologna 1553-1764*, uredila Gian Paolo Brizzi in Maria Luisa Accorsi, XV–XXIV. Bologna: CLUEB, 1988.
- Brizzi, Gian Paolo, in Maria Luisa Accorsi, ur. *Annali del Collegio Ungaro-Illirico di Bologna 1553–1764*. Bologna: CLUEB, 1988.
- Budak, Neven. *Hrvatska i Slavonija u ranome novom vijeku*. Zagreb: Leykam International, 2007.
- Cavagna Sangiuliani, Antonio. *La Basilica di Sant'Antonio di Padova ed i principali monumenti ch'essa racchiude*. Padova: A. Bianchi, 1852; ponatis London: Forgotten Books, 2018.
- Cigut, Natalija. "Po poteh kulturne dediščine v občini Turnišče." V *Turnišče*, uredili Jasmina Denša in Janja Adanič Vratarič, 44–67. Turnišče: Občina, 2018.
- Cvekan, Paškal. *Čakovec i franjevci: Povijesno-kulturni prikaz tri stoljetne povezanosti Čakovca s Franjevcima – na pragu 320 godišnjice njihova dolaska u grad Zrinskih*. Čakovec: Franjevački samostan, 1978.
- Cvekan, Paškal. *Kaptolski franjevci: Kulturno-povijesni prikaz djelovanja Franjevaca kroz 770 godina na Kaptolu u Zagrebu*. Zagreb: P. Cvekan, 1990.
- Czeike, Felix. "Pazmanum." V *Historisches Lexikon Wien*. Zv. 4, Le–Ro, 510. Wien: Kremayr & Scheriau, 1995. <https://www.digital.wienbibliothek.at/wbrobv/content/pageview/1115352>.
- Dallari, Umberto, ur. *I Rotuli dei lettori legisti e artisti dello Studio bolognese dal 1384 al 1799*. Zv. 3/1. Bologna: Regia tipografia dei Fratelli Merlani, 1888.
- D'Amato, Alfonso. *I Domenicani e l'Università di Bologna*. Bologna: Edizioni studio domenicano, 1988.
- Denša, Jasmina, in Janja Adanič Vratarič, ur. *Turnišče*. Turnišče: Občina, 2018.
- Ftičar, Štefan, Jelka Pšajd, Anton Törnar in Saša Štraus. "Črenšovske slike." V *Občina Črenšovci*, uredil Franci Just, 57–73. Murska Sobota: Podjetje za promocijo kulture Franc-Franc, 2008.
- Géfin, Gyula, ur. *A Szombathelyi egyházmegye története (1777–1928)*. Zv. 1. Szombathely: A Szerkesztő Kiadása, 1929.

- Golec, Boris. *Nedokončana kroatizacija delov vzhodne Slovenije med 16. in 19. stoletjem: Po sledih hrvaškega lingvonima in etnonima v Beli krajini, Kostelu, Prekmurju in Prlekiji*. Ljubljana: Založba ZRC, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 2012.
- Höfler, Janez. *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem: K razvoju cerkvene teritorialne organizacije slovenskih dežel v srednjem veku*. Ljubljana: Viharnik, 2016.
- Horvat, Rudolf. *Poviest Međimurja*. Zagreb: Prosvjetno-poviestno društvo "Hrvatski Rodoljub," 1944.
- Hozjan, Andrej. *Arhivsko gradivo gospostva Beltinci v rodbinskem arhivu grofov Csáky v Avstrijskem državnem arhivu / Das Archivgut der Herrschaft Bellatincz (Beltinci) in dem Familienarchiv der Grafen Csáky in dem Österreichischen Staatsarchiv / A Bellatinczi uradalom levéltári anyaganak jegyzéke a Csáky grófok család levéltárában, az Osztrák Állami Levéltár*. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2016.
- Hozjan, Andrej. *Inventar arhivskega gradiva zemljiškega gospostva Dolnja Lendava/Alsólendva v arhivu knezov Esterházy grad Forchtenstein*. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2006.
- Hozjan, Andrej. "Plemiška rodbina Széchenyi ter njihova posest in osebna prisotnost na Slovenskem." V *István Széchenyi – iz vizije v dejanja*, uredil Gregor Antoličič, 6–18. Ljubljana: ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 2020. <https://doi.org/10.3986/9789610504511>.
- Hozjan, Andrej, ur. *Pregled zgodovine Prekmurja: Preteklost Prekmurja od pradavnine do konca 20. stoletja*. Murska Sobota: Pomurska akademska znanstvena unija, 2021.
- Hozjan, Andrej. "Prekmurje v novem veku: Od bitke pri Mohaču do konca 18. stoletja." V *Pregled zgodovine Prekmurja: Preteklost Prekmurja od prazgodovine do konca 20. stoletja*, uredil Andrej Hozjan, 65–102. Murska Sobota: Pomurska akademska znanstvena unija, 2021.
- Hranjec, Stjepan, ur. *350 godina franjevacu u Čakovcu: Zbornik radova sa znanstvenog skupa*. Čakovec: Franjevački samostan, Ogranak, Matica Hrvatska, 2010.
- Hrg, Metod, in Josip Kolanović, ur. *Kanonske vizitacije Zagrebačke (nad)biskupije*. Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1989.
- Kádár, Zsófia. "Jesuitische Kolleggründungen im westungarischen Raum in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts: Die Beispiele von Raab / Győr und Ödenburg / Sopron." V *Frühneuzeitforschung in der Habsburgermonarchie: Adel und Wiener Hof – Konfessionalisierung – Siebenbürgen*, uredili István Fazekas, Martin Scheutz, Csaba Szabó in Thomas Winkelbauer, 155–70. Wien: Institut für Ungarische Geschichtsforschung, 2013.
- Kemperl, Metoda, in Luka Vidmar. *Barok na Slovenskem: Sakralni prostori*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2014.
- Kontler, László. *Madžarska zgodovina: Tisočletje v Srednji Evropi*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005.
- Kovačič, Franc. "Gradivo za prekmursko zgodovino." *Časopis za zgodovino in narodopisje* 21, št. 1/2 (1926): 1–20.
- Lavrič, Ana. "Ikonografija sv. Antona Padovanskega: Upodobitve na Slovenskem." V *S patri smo si bili dobri: Tri stoletja brežiških frančiškanov*, uredil Jože Škofljanec, 169–203. Brežice: Društvo za oživitev mesta Brežice, 2013.
- Lavrič, Ana. *Ljubljanska škofija v vizitacijah 17. stoletja: Vizitacije kot vir za umetnostno zgodovino*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007. <http://umzg.zrc-sazu.si/index.php?q=lavric.vizitacije>
- Lavrič, Ana, in Blaž Resman. "Slike pri Sv. Antonu na Pohorju – najboljšežnejši cikel zgodb o sv. Antonu Padovanskem na Slovenskem." *Kronika* 45, št. 3 (1997): 6–21.
- Lažeta, Andrej. *Sveti Ladislav*. Ljubljana: Družina, 2022.
- Martelanc, Tanja. *Kapucini in njihova arhitektura na Slovenskem*. Ljubljana: Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani, 2018.
- Mirković, Marija. "Barokna sakralna ikonografija na področju Zagrebačke biskupije." *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 18 (1994): 129–51.
- Murovec, Barbara. "Likovni viri za baročno stropno slikarstvo v Sloveniji." *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v., 39 (2003): 92–145.

- Noršič, Vjekoslav. "Hrvatski kolegij u Beču." *Croatia sacra: Arkiv za crkvenu povijest Hrvata* 1, št. 1–2 (1931): 143–57, 255–58.
- Patafta, Daniel. "Razvoj teoloških i filozofskih studija u Zagrebu od XIII. stoljeća do osnivanja sveučilišta u Zagrebu: Povijesni korijeni katoličkoga bogoslovnog fakulteta." *Bogoslovska smotra* 90, št. 1 (2020): 43–66.
- Perić, Ratko. "Hrvatski zavodi u Europi." V *Hrvatska i Europa, kultura, znanost i umjetnost. Zv. 3, Barok i prosvjetiteljstvo (XVII - XVIII. stoljeće)*, uredil Ivan Golub, 215–25. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga, 2003.
- Petrić, Hrvoje. *Koprivnica na razmeđi epoha (1765–1870)*. Koprivnica: "Dr. Feletar," 2000.
- Petrić, Hrvoje. *Općina i župa Drnje: Povijesno-geografska monografija*. Drnje: "Dr. Feletar," 2000.
- Potočnik, Iva. "Sakralna umjetnička baština Varaždinskog arhiđakonata u kanonskim vizitacijama u 17. stoljeću." Doktorska disertacija, Univerza v Zadru, 2016.
- Premerl, Daniel. *Bolonjske slike Hrvatske povijesti: Politička ikonografija zidnih slika u Ilirsko-ugarskom kolegiju u Bolonji*. Zagreb: Leykam International, 2014.
- Razum, Stjepan. *Veroispovijedi i župničke prisege Zagrebačke nadbiskupije: Professiones fidei et iuramenta parochorum ecclesiae Zagrabiensis; 1648.–1997*. Zagreb: Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije "Tkalčić," 2010.
- Regan, Krešimir, ur. *Hrvatski povijesni atlas*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2003.
- Roškar, Branka. *Sv. Anton na Pohorju: Zapisano ob 250-letnici obstoja župnije*. Sv. Anton na Pohorju: Župnija, 2009.
- Sárközy, Péter. "Links to Europe: Hungarian Students at Italian Universities in the 13–18th Centuries." *Hungarian Studies Review* 17, št. 2 (jesen 1990): 47–55.
- Sárközy, Péter. "Il ruolo dell'Università di Bologna e del Collegio Ungaro-Illirico nella storia culturale ungherese." V *Annali del Collegio Ungaro-Illirico di Bologna 1553–1764*, uredila Gian Paolo Brizzi in Maria Luisa Accorsi, XLIII–LXIII. Bologna: CLUEB, 1988.
- Sedar, Klaudija. "Kulturna podoba JV Prekmurja v 17. in 18. stoletju." Doktorska disertacija, Univerza v Novi Gorici, 2013.
- Sedar, Klaudija. "Kulturnozgodovinska preteklost dolnjega Prekmurja v zgodnjem novem veku." *Anali PAZU HD* 2, št. 2 (december 2016): 73–83.
- Sedar, Klaudija. "Poselitvena struktura dolnjega Prekmurja v 17. in 18. stoletju." *Anali PAZU HD* 1, št. 2 (december 2015): 87–95.
- Sedar, Klaudija. "Vizitacije zagrebske škofije kot vir za zgodovino dolnjega Prekmurja v 17. in 18. stoletju." *Zbornik soboškega muzeja* 22/23 (2015): 105–117.
- Simoniti, Vasko. "Turški vpadi v Prekmurje v 16. in 17. stoletju ter njihove posledice." V *Katalog stalne razstave Pokrajinskega muzeja Murska Sobota*, uredila Janez Balažic in Branko Kerman, 95–100. Murska Sobota: Pokrajinski muzej, 1997.
- Smej, Jožef. *Kronogrami skozi čas*, 3. knj. Maribor, 2012.
- Sobočan, Štefan. *Moja župnija: Drobcji iz preteklosti in sedanjosti cerkva in verskih skupnosti*. Murska Sobota: Podjetje za informiranje, 1994.
- Staid, Ennio. *Sveti Dominik: Prerok za današnji čas*. Petrovče: Društvo Znamenje, 2016.
- Škafar, Gregor. "Župnija Turnišče v šestdesetih letih 17. stoletja." Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani, 2010.
- Škafar, Ivan. "Dolnjelendavska rodbina Haholt in rast njene posesti do leta 1381." *Časopis za zgodovino in narodopisje*, n. v., 7, št. 1 (1971): 40–68.
- Škafar, Ivan. "Gradivo za zgodovino kalvinizma in luteranstva na ozemlju belmurskega in beksinskega arhiđakonata." *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 3 (1981): 81–165.
- Škafar, Ivan. *Prekmurski del beksinskega arhiđakonata do leta 1400*. Zagreb: Institut za crkvenu povijest Katoličkoga bogoslovnog fakulteta, 1979.

- Škafar, Vinko. "Izobraževanje katoliških duhovnikov, ki so bili doma iz Prekmurja ali so tam delovali do priključitve Prekmurja Sloveniji." V *Prekmurje v letu 1919 in katoliška cerkev*, uredil Bogdan Kolar, 29–51. Ljubljana: Teološka fakulteta, 2020.
- Škafar, Vinko. "Prispevek radgonskih kapucinov k ohranjanju slovenščine v 17. in 18. stoletju." *Zbornik soboškega muzeja* 7 (2003): 17–51.
- Škofljanec, Jože. "Kako so prišli in ostali: Brežiški frančiškani od naselitve do začetka 19. stoletja." V *S patri smo si bili dobri: Tri stoletja brežiških frančiškanov*, uredil Jože Škofljanec, 63–88. Brežice: Društvo za oživitve mesta Brežice, 2013.
- Škofljanec, Jože. "Observanti province sv. Križa in slovenske pokrajine od konca 15. do srede 18. stoletja." Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, 2008.
- Škofljanec, Jože. "Provinca v redovnih skupnostih manjših bratov notranjeavstrijskih dežel v zgodnjem novem veku." *Acta historiae artis Slovenica* 20, št. 2 (2015): 57–70.
- Škvorc, Đuro. "Župa Svetog Petra Apostola u Svetom Petru Orehovcu." *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci* 7, št. 1 (2005): 123–33.
- Šourek, Danko. "The Architectural History of the Illyrian-Hungarian College in Bologna." *RIHA Journal* (februar 2019). <https://doi.org/10.11588/riha.2019.0.69935>.
- Šraj, Peter. *Beltinci z okolico*. Beltinci: samozaložba, 1997.
- Vándor, László. "A ferencesek középkori építészeti emlékei Zala megyében." *Zalai gyűjtemény* 25 (1986): 49–76.
- Vidmar, Luka. "Knjižnice na Slovenskem v zgodnjem novem veku." *Jezik in slovstvo* 67, št. 1–2 (2022): 253–81.
- Vugrinec, Jože. "Prvi sombotelski püšpek János Szily: Ob 285. obletnici njegovega rojstva." *Porabski koledar: Letopis Slovencev na Madžarskem* (2021): 89–92.
- Zadnikar, Marijan. "Cerkev 'Marije pod logom' skozi stoletja." V *Turnišče: Zgodovinska in umetnostna podoba farne cerkve*, uredil Jože Ternar, 7–37. Murska Sobota: Pomurska založba, 1994.
- Zelko, Ivan. "Statistika prebivalstva v Prekmurju l. 1698." V *Zgodovina Prekmurja: Izbrane razprave in članki*, uredil Vilko Novak, 70–84. Murska Sobota: Pomurska založba, 1996.
- Zelko, Ivan. "Turniška pražupnija." V *Zgodovina Prekmurja: Izbrane razprave in članki*, uredil Vilko Novak, 224–32. Murska Sobota: Pomurska založba, 1996.
- Zelko, Ivan. "Zgodovina Bistric v Prekmurju l. 1698." V *Sad ljubezni do Boga in domovine*, uredila Gizella Hozian, 5–38. Gornja Bistrica, 1972.
- Zelko, Ivan. "Zgodovina Lendave." V *Zgodovina Prekmurja: Izbrane razprave in članki*, uredil Vilko Novak, 296–320. Murska Sobota: Pomurska založba, 1996.
- Zelko, Ivan. "Župnija Dobrovnik." V *Zgodovina Prekmurja: Izbrane razprave in članki*, uredil Vilko Novak, 247–54. Murska Sobota: Pomurska založba, 1996.
- Žnidaršič Golec, Lilijana. *Cerkvene ustanove in službe v zgodnjem novem veku na Slovenskem: Škofovstvo, arhidiakonastvo, župništvo*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015.
- Žnidaršič Golec, Lilijana. *Kariere duhovnikov na Slovenskem v zgodnjem novem veku: Vzvodi, okoliščine, (samo)reprezentacija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019.
- Žnidaršič Golec, Lilijana. "Redovne province na Slovenskem kot povezovalke prostorov od konca 16. stoletja do Jožefa II." *Arhivi* 40, št. 2 (2017): 177–90.

The Question of the Art Patronage of Three Priests from the Lower Prekmurje Region who Studied in Bologna in the late 17th Century

Summary

The contribution explores the question of the art patronage of three priests of the Zagreb diocese who studied theology in Bologna in the 1680s and later served in the lower Prekmurje region for a longer or shorter period. Regarding ecclesiastical administration, this territory belonged to the Zagreb diocese and the archdeaconry of Beksin (Bexin, Bekšin). In the late 17th and early 18th centuries, it encompassed four parishes: Bogojina, Dobrovnik, Turnišče, and Dolnja Lendava (today Lendava). As for the priests in question – Nikolaj Kiš (Kiss), Emerik Nyilas (Nylas), and Peter Paulušič (Paulušič) – the first two were of Hungarian origin, while the third was Croatian. Kiš, who worked briefly in Legrad in Medjimurje before coming to Dobrovnik, was originally from Szemenye (Muraszemenye), while Nyilas, who served in Dobrovnik and Dolnja Lendava until he took over the parish of Legrad, was from Szombathely. It is not known precisely where in Croatia the long-time parish priest in Turnišče, Peter Paulušič, came from. The study stay of these three priests in Bologna and their activities in the lower Prekmurje region were first pointed out by Franc Kovačič in his article “*Gradivo za prekmursko zgodovino*” (Materials for the History of Prekmurje), based on the visitation records of the archdeaconry of Beksin, stored in the Archdiocesan Archives in Zagreb (*Nadbiskupijski arhiv Zagreb*). The article was published in the *Časopis za zgodovino in narodopisje* journal in 1926. The most comprehensive presentation of the data from the visitations relating to Kiš, Nyilas, and Paulušič has so far been made by Klaudija Sedar in her doctoral thesis titled *Kulturna podoba JV Prekmurja v 17. in 18. stoletju* (The Cultural Image of the South-East Prekmurje Region in the 17th and 18th Centuries, 2013). By also introducing other sources, particularly the *Annals* of the Hungarian-Illyrian or Illyrian-Hungarian College of the Zagreb diocese in Bologna, the present contribution rectifies and, above all, complements the existing knowledge. Furthermore, it raises new factual and interpretative questions concerning both the (narrower) biographical aspect and the (broader) historical or art-historical context. Kiš is the only of these three priests whose art patronage activities were directly recorded. During his priestly ministry in Dobrovnik (documented for the period from the middle of 1688 to the middle of 1720), he erected the altar to his patron saint St Nicholas in the parish church of St James at his own expense. Nyilas's art patronage is also proven. However, in this case, he commissioned the artworks – in particular, five devotional paintings and two or three portraits for the Illyrian-Hungarian College in Bologna – during his rectorship there (1697) or a few years after he had left his post as the parish priest and vice-archdeacon of Dolnja Lendava and moved to Zagreb as the new canon of the Zagreb cathedral chapter. Meanwhile, a now-lost memorial plaque, commissioned by the local parish priest Paulušič, was created in the lower Prekmurje region, specifically in Turnišče. Paulušič led the parish of Turnišče from the late spring of 1687 and was apparently active there until his death in the early spring of 1715. By dedicating a plaque with a Latin inscription to Count György II Széchényi, the patron of the parish of Turnišče (the chronogram of the inscription reveals the year 1696), Paulušič honoured the Count as the commissioner of the altar of St Anthony of Padua in the chapel of the same name in the borough. So far, we do not know whether Paulušič also commissioned or (co-)financed any construction works or furnishings in the parish church or any of the succursal churches in his parish. Nevertheless, this is by no means excluded. Similarly, it is possible to assume that Kiš, the parish priest of Dobrovnik, commissioned and/or materially supported other beautifications and improvements in his parish church and its surroundings, in addition to the altar of St Nicholas. Based on the information collected, we cannot speak of direct influences from Bologna, where Kiš, Nyilas, and Paulušič studied together for at least some time and where they had the opportunity to encounter great works of art. Further research with a broader spatial and temporal scope could bear more fruit based on this contribution's findings about these three priests' academic, social, and other connections.

Umetnostna dediščina vitezov Klarwillov iz dvorca Podsmreka pri Višnji Gori

Tina Košak

Doc. dr. Tina Košak, ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta,
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana, tina.kosak@zrc-sazu.si
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta,
Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor, tina.kosak@um.si, ORCID ID: 0000-0002-2310-7770

Izvleček:

Umetnostna dediščina vitezov Klarwillov iz dvorca Podsmreka pri Višnji Gori

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prispevek analizira dve kabinetni žanrski sliki iz druge polovice 18. stoletja, ki sta do konca druge svetovne vojne viseli v dvorcu Podsmreka pri Višnji Gori, danes pa sta v zasebni lasti v Ljubljani. Na podlagi pečatov in oznak na hrbtnih delih ju zanesljivo povezuje z zbirko, ki jo je na Dunaju zasnoval Isidor vitez Klarwill (1842–1898), del njegove zbirke pa je ob nakupu posesti Podsmreka na Slovensko pripeljal njegov vnuk Peter Klarwill. Na podlagi študija arhivskih virov razkriva doslej neznane okoliščine prenosa dela rodbinske zbirke v Podsmreko leta 1935, prodajo dvorca Antonu Verovšku leta 1939 ter usodo zbirke in grajske opreme, ki sta ob prodaji dvorca državi po Verovškovi smrti prešli v javno last. Z zapuščino Klarwillov prvič povezuje tudi posamezne umetnine in kose opreme, ki so bili ob prodaji dvorca državi leta 1948 dodeljeni javnim muzejskim zbirkam.

Ključne besede: novo plemstvo, zbirke, migracije, oprema gradov, Podsmreka, Klarwill, Dunaj, provenienca

Abstract:

The Artistic Legacy of the von Klarwill Family in Podsmreka Manor near Višnja Gora

1.01 Original scientific article

The article analyses two late 18th century cabinet genre paintings kept in Podsmreka manor near Višnja Gora until the end of WWII and now in a private collection in Ljubljana. Based on the coat-of-arms on the wax seal and other labels on the back of the paintings, it can be confirmed that they originate from the collection of Isidor Ritter von Klarwill (1842–1898) in Vienna, part of which was transferred to Podsmreka in then Kingdom of Yugoslavia by Isidor's grandson Peter Klarwill. Based on archival sources, the article sheds light on the hitherto unknown circumstances of the transfer of a part of the Klarwill collection to Podsmreka in 1935, the sale of the Podsmreka manor to Anton Verovšek in 1939, and the fate of the manor's furnishings and art collection after the end of WWII. Upon the sale of the castle to the state in 1948, several items were transferred from the manor to state museum collections. Their Viennese provenance has been traced and confirmed for the first time in this paper.

Keywords: new nobility, art collections, migration, castle furnishings, Podsmreka, Vienna, Klarwill, provenance

Zgodovina dvorca Podsmreka (sl. 1) in njegovi lastniki v znanstveni in strokovni literaturi niso ostali povsem spregledani, presenetljivo malo pozornosti pa je bilo posvečeno njegovi opremi. Dosedanje študije so se pregledno posvečale arhitekturi, historiatu in nekaterim lastnikom,¹ zlasti članom slovite čebelarske družine Roschütz, ki je zaslovela in obogatela z množičnim izvozom kranjske sivke.² Le sporadično pa so bili v preglednih delih omenjeni posamezni kosi podsmreške opreme.³

Povod za pričujoči članek je bil ogled dveh kabinetnih žanrskih upodobitev, ki sta do konca druge svetovne vojne viseli v Podsmreki, danes pa sta v zasebni lasti v Ljubljani (sl. 2, 3). Sliki po kvaliteti in vsebini že na prvi pogled odstopata od večine žanrskih slik, ki so nastale za slovenske plemiške naročnike. Medtem ko je *Starka si greje roke* naslikana na izrazito fino tkano platno, je nosilec *Učne ura risanja* lesena tabla.⁴

Upodobitev starke, ki se greje z glinenim grelnikom, v katerem je žerjavica, je bila, kot razberemo z napisne ploščice, pritrjena na okvir, pripisana nemškemu poznobaročnemu slikarju Christianu Wilhelmu Ernstu Dietrichu (1712–1774). Na podlagi primerjave s slikarjevimi znanimi deli je njegovo avtorstvo mogoče potrditi, a z rahlim zadržkom, saj so vrhnje plasti barve precej poškodovane, kar otežuje gotovo atribucijo. V znani slikarski družini rojeni Dietrich (znan tudi kot Dietricy) je zaslovel z eklektični deli profane motivike, zlasti žanrskimi podobami, krajinami in doprnsnimi upodobitvami, t. i. *tronies*, po vzoru velikih slikarskih mojstrov 17. stoletja, zlasti slikarjev nizozemske šole.⁵ Znan je tudi po obsežnem grafičnem opusu, katerega prvi katalog je bil objavljen že leta 1846.⁶ Zaradi izjemno dobrega posnemanja slikarskega rokopisa Rembrandta in njegovih naslednikov, katerih kompozicije je praviloma svobodno priredil, je Dietricha že v mladih letih, ko je slikal v delavnici Johanna Alexandra Thieleja, opazil saški volilni knez, veliki knez Litve in poljski kralj Avgust Močni (1670–1733), ki ga je leta 1731 imenoval za dvornega slikarja.⁷ Nepogrešljiv je bil tudi na dvoru njegovega naslednika Avgusta III., leta 1763 pa je bil imenovan za profesorja na novoustanovljeni Akademiji lepih umetnosti.⁸

V krznen plašč s kapuco odeta starka z glinenim grelnikom, upodobljena v polkrožno zaključeni okenski niši, likovno sledi Rembrandtovi šoli. Še najbolj spominja na Rembrandtovemu učencu Govaertu Flincku (1615–1660) pripisani portret Rembrandtove matere kot prerokinje Hane, za katerega se domneva, da je kopija po mojstrovem izgubljenem originalu (Kunsthistorisches Museum, Dunaj),⁹ in na njeni podobi na jedkanicah iz let 1628 in 1631. Kljub temu pa kompozicijsko in v

¹ Gl. Valvasor, *Topographia*, t. 242; Valvasor, *Die Ehre*, 537–38; Mikuž, *Umetnostnozgodovinska topografija*, 271–72; Smole, *Graščine*, 363–64; Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, 246; Stopar, *Grajske stavbe*, 86–90.

² Preinfalk, "Družina Roschütz," Šalehar, *Kranjska čebela*, 17–31.

³ Bras, "Lončarska zbirka," Bučić, *Stol*, 67, kat. št. 46, 47; Horvat, *Slovenci*, 154, št. 205; Lozar Štamcar, "Sedežno pohištvo," 124.

⁴ *Starka si greje roke*, o. platno, 27,5 x 23 cm, zasebna last; *Učna ura risanja*, o. les. 32 x 24,5 cm, zasebna last. Zahvaljujem se dr. Ani Lavrič, ki me je prijazno opozorila na sliki in me povezala z lastnikom, slednjemu pa za možnost njihovega ogleda.

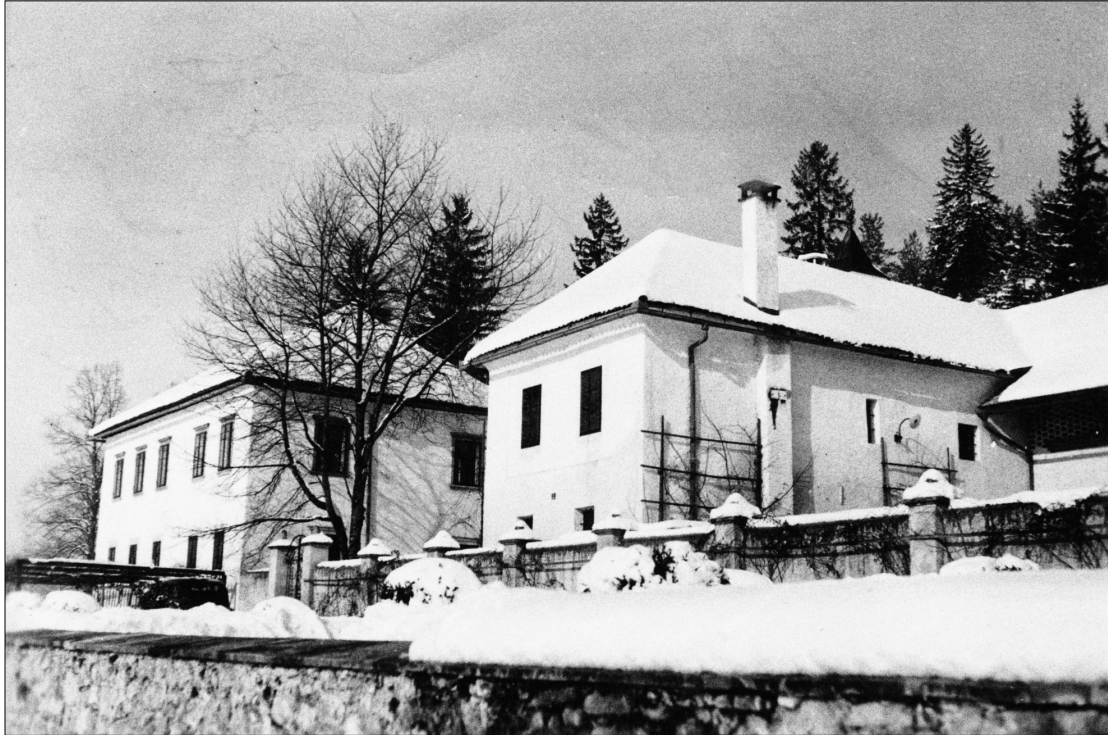
⁵ Gl. "Christian Wilhelm Ernst Dietrich," RKD Netherlands Institute for Art History, dostop 21. 12. 2021, <https://rkd.nl/en/explore/artists/22747>; Schlie, "Der Herzog," Michel, *Christian Wilhelm Ernst Dietrich*; Schniewind Michel, "Dietrich Christian Wilhelm Ernst," Schniewind Michel, *Christian Wilhelm Ernst Dietrich*; Dittrich, "In Rembrandts Geschmack;" Liebsch, "Dieser geschickte Künstler."

⁶ Linck, *Monographie*.

⁷ Schniewind Michel, *Christian Wilhelm Ernst Dietrich*, 21–22.

⁸ Linck, *Monographie*, 15; Schniewind Michel, *Christian Wilhelm Ernst Dietrich*, 23–28, 32–36.

⁹ Za reprodukcijo gl. "Bildatenbank," Kunsthistorisches Museum Wien, dostop 14. 12. 2021, <https://www.khm.at/objektdb/detail/1515>.

1. Dvorec Podsmreka pri Višnji Gori pred drugo svetovno vojno, zasebna last (© zasebni arhiv)

podrobnostih odstopa od Rembrandtovih znanih del.¹⁰ Motiv gretja rok, ki ga pri Rembrandtu srečamo samo na precej drugačni upodobitvi berača na jedkanici iz okrog leta 1630, izvira iz likovne tradicije personificiranih kozmoloških upodobitev Zime in Starosti kot zadnjega obdobja življenja.¹¹ Medtem ko se na grafičnih ciklih kot prisposodba zime večinoma greje star moški, se je na upodobitvah nižjega družbenega sloja uveljavil zlasti motiv ženske, ki si roke greje ob kamini ali glinenem grelniku. Preprost dopasni prizor na platnu iz Podsmreke lahko tako beremo bodisi kot žanrsko študijo starke ali pa kot personifikacijo Zime.

Čeprav je določitev avtorstva druge žanrske slike iz Podsmreke še težja, pa je njen likovni vir precej lažje opredeljiv. Upodobitev ob mizi sedečega dekleta med risanjem je svobodno posneta po prevodni grafiki po invenciji Gabriela Metsuja (1629–1679). Metsujev izvirnik hrani londonska National Gallery, njegov zrcalno obrnjeni grafični posnetek pa je leta 1781 izšel v tiskanem katalogu bakrorezov po slikah iz zbirke Jeana-Baptista Antoina Poullaina, ki je bila prodana na dražbi v Parizu leto prej (sl. 4).¹² Podsmreška slika je torej – sodeč po zrcalno obrnjeni kompoziciji glede na izvirnik – nastala v naslonu na bakrorez, ki ga je za katalog izdelal Robert Brichet; sodeč po

¹⁰ Prim. Schwartz, *The Complete Etchings; Wetering, A Corpus*.

¹¹ Na primer kot kontrast mlademu vojščaku na lesorezni ilustraciji v: Guillaume de la Perrière, *Theatre des bons engines* (Paris, 1539), št. 12, in na ciklih letnih časov Philipsa Galleja po Maartenu van Heemskercku, Jacoba Mathama po Hendricku Goltziusu, Fredericka Bloemaerta po Abrahamu Bloemaertu, Johannesu Sadelelerja I. po Dircku Barendszu. Gl. Janssen, *Grijsaards*, 75–86.

¹² *Collection de cent-vingt Estampes*, za digitalizat gl. <https://archive.org/details/codecent00poul/page/19/mode/1up?view=theater>, dostop 21. 12. 2021.

2. Christian Wilhelm Ernst Dietrich, pripisano: *Starka si greje roke*, zasebna last (© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

3. Po Gabrielu Metsuju, Učna ura risanja, kmalu po 1781, zasebna last (© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

4. Robert Brichet po Gabrielu Metsuju: Učna ura risanja, bakrorez, 1781 (Wikimedia Commons)

Portretu dame v parku slikarja Nicolaesa Maesa (1634–1693) v zagrebški Strossmayerjevi galeriji.¹⁴ Zagrebško platno je leta 1929 skupaj s sliko *Vesela družina* Jana Mienseja Molenaerja (1610–1668) zagrebški galeriji prodal Georg Ludwig vitez Klarwill (1876–1932), najmlajši sin nobilitiranega novinarja, pisca, uspešnega podjetnika in zbiratelja Isidorja viteza Klarwilla (1842–1898), ki je delo ponudil Strossmayerjevi galeriji po tem, ko se je s ponudbo neuspešno obrnil na ljubljansko Narodno galerijo.¹⁵

Iva Pasini Tržec je domnevala, da grb na hrbitiščih slik pripada članu neznane rodbine, ki je imel Maesov portret v lasti, preden je bila slika v drugi polovici 19. stoletja prepeljana v Manchester, pri čemer je na podlagi formalnih značilnosti grba argumentirano izključila angleški izvor.¹⁶ Pot do identifikacije grba je v resnici precej preprostejša. Podoba vzpenjajočega se leva z gorečo baklo v šapah in razvejanim repom ter moto z geslom *Labor nobilitat* na napisnem traku tvorita grb vitezov Klarwillov, ki se je delno poškodovan od ognja ohranil v vlogi za povzdig Isidorja pl. Klarwilla v

stanju ohranjenosti, krakelirah barvnih plasti in lesenem nosilcu je slika nastala kmalu po izidu grafičnega kataloga. Neznani slikar je podsmreško kompozicijo poenostavil in dodal nekaj elementov. Na izvorniku dekline riše s koščkom oglja, medtem ko je na kopiji praznih rok, večji kos papirja, ki je na izvorniku grafična podoba kipa, je prazen, prizorišče, ki ga na originalu lahko opredelimo kot študijsko sobo (v ozadju so knjižna omara, globus in štafelaj), pa manj definirano. Slikar je na podsmreški različici rekvizitom na mizi dodal kipec golega dečka, ki ga na londonskem izvorniku ni; izrazito podobno statueto prepoznamo na Metsujevem portretu njegove soproge Isabelle de Wolff med risanjem (zasebna last).¹³

Provenienco obeh žanrskih del lahko razberemo s pomočjo oznak na njunih hrbitiščih (sl. 5). Na hrbtu platna *Učne ure risanja* prepoznamo pečat dunajskega spomeniškega urada (*DENKMALAMT WIEN*), obe deli sta označeni tudi z enakima voščenicima pečatoma, ki sta identična pečatu na

¹³ Za reprodukcijo gl. Walboer, *Gabriel Metsu*, 112, 114, 250–51, kat. št. A-109; gl. tudi "Gabriel Metsu, Portrait of Isabella de Wolff (....-1718) as artist, ca. 1661–1664," RKD Netherlands Institute for Art History, dostop 21. 12. 2021, <https://rkd.nl/en/explore/images/record?query=gabriel+metsu&start=90>.

¹⁴ Inv. št. SG-295, Strossmayerova galerija starih majstora HAZU; prim. Pasini Tržec, "Zwei Gemälde," Pasini Tržec, "Portret djevojke."

¹⁵ Pasini Tržec, "Zwei Gemälde" (z nadaljnjo literaturo).

¹⁶ Pasini Tržec, "Zwei Gemälde," 165; Pasini Tržec, "Portret djevojke."

5. Hrbtišče slike *Starka si greje roke*, zasebna last
(© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

viteški naziv (sl. 6–7),¹⁷ nanj pa naletimo tudi na nagrobniku leta 1936 preminule soproge Petra viteza Klarwila, Alice Henriete, roj. Salvotti pl. Eichenkraft und Binderburg, z višnjegorskega pokopališča, ki je vdelan v zunanjščino tamkajšnje župnijske cerkve sv. Tilna.¹⁸ Tako kot zagrebški torej tudi podsmreški sliki nesporno izvirata iz dunajske zbirke Klarwill. V Podsmreko ju je pripeljal Georgov sin Peter (1909–1992), ki je posest z dvorcem kupil leta 1935.¹⁹

Da deli izvirata iz zbirke Klarwill, nadalje potrjujeta tudi manjša kvadratna lističa z inventarnima številčkama 64 (*Učna ura risanja*) in 11 (*Starka si greje roke*) na hrbtišču slik. Enaka lističa sta nalepljena na hrbtišči zagrebških platen, na katerih so, kot na ljubljanskih, tudi napisi z modro kredo, ki razkrivajo težo, z isto kredo pa sta zapisani zaporedni številki.²⁰

Zbirka Klarwill je bila ob prelomu iz 19. v 20. stoletje ena kvalitetnejših dunajskih zbirk. Kot je navedel poznavalec dunajskih slikarskih zbirk Theodor von Frimmel, jo je Isidor Klarwill pridobil v izrazito kratkem času, na začetku sedemdesetih let 19. stoletja. Že nekaj let kasneje je 45 del prodal, po tem pa zbirka vse do smrti njegove vdove Henriette ni doživela bistvenih sprememb.²¹

Isidor vitez Klarwill se je rodil leta 1842 kot Isidor Pollak v Pragi. Dela je verjetno pridobil kmalu po poroki s Henrietto pl. Tapezierer (okoli leta 1869 oziroma pred tem) in selitvi na Dunaj,

¹⁷ HAA Adelsakt, Pollak, Ritterstand 1881, fol. 4, Adelsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), Österreichische Staatsarchiv (OeStA).

¹⁸ Županič, *Židovská šlechta*, 756.

¹⁹ Kopija vloge Petra pl. Klarwilla za pridobitev jugoslovanskega državljanstva, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana; Rozman, "Uvod," 87, navaja napačno letnico nakupa (1934).

²⁰ Gl. Pasini Tržec, "Zwei Gemälde," 163, sl. 3.

²¹ Frimmel, "Die Sammlung," 1; Frimmel, *Geschichte*, 2: 386–87.

6. Grb vitezov Klarwillow v vlogi za povzdig Isidorja Pollaka v viteški naziv, Österreichisches Staatsarchiv, Dunaj (© Österreichisches Staatsarchiv)

7. Grb vitezov Klarwillow na hrbtiču slike Starka si greje roke, zasebna last (© ZRC SAZU, foto: Andrej Furlan)

kjer je sprva delal kot novinar, kasneje pa je pridobil delež v veliki tovarni papirja Labský mlýn (Elbemühl) v Pragi in postal pomočnik direktorja.²² Leta 1881 je od cesarja Franca Jožefa za zasluge v proizvodnji in trgovini papirja pridobil red železne krone, še istega leta pa si je »prislužil« še viteški naziv in predikat von Klarwill ter prej opisani grb.²³ Čeprav nakup zbirke ni bil neposredno povezan s pridobitvijo plemiškega naziva, lahko ob Frimmelovem podatku, da je bila hitra pridobitev večjega števila umetnin namerna in da si je Klarwill pri tem pridobil pomoč izkušenega poznavalca umetnosti Moritza Königa, več del pa odkupil iz zbirke trgovca z umetninami in zbiratelja Leopolda Hirscha (1829–1889),²⁴ sklepamo, da je bila zbirka eno od sredstev, s katerimi si je podjetnik in bodoči plemič v prestolnici monarhije skušal povečati družbeno prepoznavnost in ugled.

O stikih Klarwillov z ljubljansko Narodno galerijo poroča korespondenca v galerijskem arhivu. Iz dopisa Isidorjevega sina Georga Ludwiga razberemo, da je ta 20. oktobra 1928 stopil v stik s Franom Pretnarjem, višjim računovodjem Kranjske hranilnice, ki je dopis posredoval Ivanu Zormanu.²⁵ Njegov starejši brat Viktor, sicer uspešen prevajalec in izdajatelj zgodovinskih pisnih virov,²⁶ ki je Pretnarja spoznal v mestu Bad-Hall, se je namreč po smrti matere Henriette pl. Klarwill leta 1927 zaradi pravične delitve zapuščine med dediče odločil zbirko prodati.²⁷ Aprila 1928 so na dražbi pri berlinskem Lepkeju skušali prodati 43 del.²⁸ S svinčnikom zabeležene cene prodanih del v digitaliziranem izvodu notiranega dražbenega kataloga, ki ga hrani knjižnica Staatliche Museen zu Berlin, potrjujejo, da je bil prodan le manjši del slik, med katerimi je najvišjo ceno (4.200 mark) dosegla *Vaška zabava*, pripisana Claesu in Janu Mienseju Molenaerju.²⁹ Na dražbi v Berlinu leta 1928 sta bili neuspešno naprodaj tudi Dietrichu pripisana *Starka si greje roke* in *Učna ura risanja* po Metsuju, prva kot Dietrichovo delo, druga kot delo v slogu Metsuja.³⁰ S ponudbami nekaterih od del, ki jih na dražbi niso prodali, so se Klarwilli obrnili na evropske muzeje, vključno z Ljubljano in Zagrebom.

Georg Ludwig Klarwill je v svojem dopisu Pretnarju ponudil petnajst slik, pri čemer je izpostavil štiri: poleg Molenaerjeve *Vesele družine* in Maesovega portreta, ki sta naposled končala v Zagrebu, še prizor s sejemskimi stojnicami Matthysa Naiveauja (1647–1726) in *Vpoklic sv. Petra* (oz. *Kristus izroča ključe sv. Petru*), pripisan Paulu Brillu s štafažami Guercina da Centa. Tudi med preostalimi dvanajstimi, ki so navedene v posebnem seznamu, so prevladovala kabinetna dela profane tematike nizozemskih in flamskih slikarjev,³¹ vendar seznam ne vključuje dveh ljubljanskih

²² O rodbini Pollak-Klarwill gl. Schön, *Geadelte*, 65; gl. tudi Blumesberger, Doppelhofer in Mauthe, *Handbuch*, 681, št. 5179; Županič, *Židovská šlechta*, 533–35.

²³ HAA Adelsakt, Pollak, Ritterstand 1881, fol. 4, Adelsarchiv, AVA, OeStA; Županič, *Židovská šlechta*, 533.

²⁴ Frimmel, "Die Sammlung," 1; Frimmel, *Geschichte*, 2: 165, 386; Pasini Tržec, "Zwei Gemälde," 148.

²⁵ Dopis Georga Luwiga viteza Klarwilla Franu Pretnarju, 20. 10. 1928, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana; Rozman, "Uvod," 19.

²⁶ *Handbuch*, 681, št. 5179.

²⁷ Dopis Georga Ludwiga viteza Klarwilla Franu Pretnarju, 20. 10. 1928, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana.

²⁸ *Gemälde alter Meister* 1928.

²⁹ *Gemälde alter Meister* 1928, 21, lot. 72.

³⁰ *Gemälde alter Meister* 1928, 20, 24, lot. 62, 97.

³¹ Priloga k dopisu Georga Ludwiga viteza Klarwilla Franu Pretnarju, 20. 10. 1928, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana. V seznamu so poleg zgoraj omenjenih navedene še *Gozdna krajina z ribnikom* Gillisa van Conixlooja (1544–1607); Janu Porcellisu (ok. 1580/4–1632) pripisana *Marina z ribiško barko*; *Nimfe s satirom v večerni gozdni krajini* Cornelisa van Poelenburgha (1594–1667); *Holandska krajina s*

žanrskih slik. Pismu v Ljubljano je Klarwill priložil tudi fotografije vseh 15 ponujenih del, ki so mu bile kasneje vrnjene, in kopijo številke *Blätter für Gemäldekunde* s Frimmlovim člankom o zbirki.³²

Kot je razvidno iz osnutka odgovora, ki ga je Ivan Zorman 29. decembra pripravil za Klarwilla, so dedičem svetovali, naj se s ponudbo obrnejo na Strossmayerjevo galerijo v Zagrebu, s pojasnilom, da ljubljanska Narodna galerija za svojo zbirko pridobiva »izključno dela, ki so bodisi nastala na Slovenskem bodisi so delo na Slovenskem rojenih umetnikov«. ³³ Zorman se je čutil odgovornega, da naslovníku pojasni, da je jugoslovanski trg z umetninami »morganiziran«, s čimer je imel v mislih delno monopolizirano pridobivanje umetnin po nizkih (znižanih) cenah na razprodajah, in da bo v kraljevini zato težko našel kupca za svoje umetnine. Predlog Klarwillu, naj poskusi v Strossmayerjevi galeriji, ki ga je Zorman ob pojasnilu navedel kot edino možnost oziroma kot »Stichprobe«, se je izkazal za dobrega, vendar so sočasno s pogajanjem z Zagrebom Klarwilli nekaj del zopet ponudili na dražbi pri Lepkeju.³⁴ Tudi takrat so ljubljanski žanrski sliko zadržali zase.

Oktober 1936 se je na Narodno galerijo obrnil Georgov sin Peter vitez Klarwill. Njegova ponudba je bila drugačne narave. Kot novi lastnik dvorca in posesti Podsmreka je nekaj tednov prej na pristojne oblasti oddal prošnjo za jugoslovansko državljanstvo. Ker ni imel posebnih zaslug za kraljevino oziroma slovenski narod, je imel zelo malo možnosti za njegovo pridobitev, zato se je preko svojega odvetnika Andreja Druškovića s predsednikom društva Narodna galerija Franom Windischerjem dogovoril za donacijo slike, pripisane Paulu Brillu, katere vrednost je priznani dunajski umetnostni zgodovinar in profesor na tamkajšnji Akademiji likovnih umetnosti Robert Eigenberger ocenil na 12.000 šilingov. V zameno za donacijo je Klarwill prejel priporočilo Narodne galerije za ugodno obravnavo prošnje za državljanstvo.³⁵ Iz korespondence je razvidno, da so si galerijski predstavniki umetnino v dekorativnem starinskem okvirju, na katerem je bila napisna ploščica z avtorjevim imenom, ogledali 11. novembra ob druženju v dvorcu Zaprice in jo prevzeli v hrambo.³⁶ Galerija je za Klarwilla le slaba dva tedna zatem na Kraljevo bansko upravo naslovila priporočilo,³⁷ leta 1937 pa so, spet po posredovanju odvetnika Druškovića in verjetno zato, ker prošnji za državljanstvo še vedno ni bila ugodeno, takrat komaj osemindvajsetletnega Klarwilla

kanalom, pripisana Roelofu de Vriesu (ok. 1631–po 1681); *Italijanizirana hribovita krajina s pastirji* Willema de Heuscha (1612–1692); *Krajina s pastirjem in čredo* Jana Asselijna (1610–1652); *Tihožitje z rakom in kozarcem* Jacoba van Esa (1596–1666); *Veduta holandskega mesta s kanalom* Gerrita Toorenburga (1732–1785); *Portret smejočega moškega*, pripisan Antoineju Pesneju (1683–1757); *Portret bradatega moža v krznem plašču*, pripisan Fransu Florisu (kasneje je bila atribucija ovržena) in *Nevihta v gorati krajini*, pripisana Gasparju Dughetu (1615–1675).

³² Dopis Jurija viteza Klarwilla Franu Pretnarju, 20. 10. 1928, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana.

³³ Osnutek dopisa Narodne galerije Juriju vitezu Klarwillu, 29. 12. 1928, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana: »Nachdem unsere Galerie ausschliesslich auf Bilder spezialisiert ist, die auf dem Territorium Sloweniens entstanden sind oder von Künstlern herrühren, die hier gebürtig waren, kommt Ihr wertees Angebot für uns nicht in Betracht.«

³⁴ Pasini Tržec, "Zwei Gemälde," 150; gl. tudi *Gemälde Alter Meister* 1929.

³⁵ Dopis Andreja Druškovića Franu Windischerju, 12. 11. 1936, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana; prim. Rozman, "Uvod," 19.

³⁶ Dopis Andreja Druškovića Franu Windischerju, 12. 11. 1936, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana

³⁷ Kopija priporočila Kraljevski banski upravi, 25. 11. 1936, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana.

8. Jacob Pynas, pripisano:
Kristus izroča ključe sv. Petru,
Narodna galerija, Ljubljana
(© Narodna galerija, Ljubljana,
foto: Bojan Salaj)

predlagali še za odlikovanje z redom sv. Save.³⁸ Delo *Kristus izroča ključe sv. Petru*, ki je bilo sicer že leta 1928 ponujeno v odkup tako v Ljubljani kot v Zagrebu, je Federico Zeri na razstavi *Tuji slikarji od 14. do 20. stoletja* pripisal haarlemškemu slikarju Jacobu Pynasu (ok. 1590/2–po 1660, sl. 8).³⁹

V galerijskem arhivu se je ohranila kopija Klarwillove vloge za pridobitev državljanstva s 30. septembra 1936, v kateri izvemo več o njegovem prihodu v Podsmreko. Kot je navedel, se je v Podsmreko, kjer je bival od 1. aprila 1935, preselil v celoti, pri tem pa je ostal solastnik in družabnik tovarne podjetja Ferdinand Rappold, ki se je ukvarjalo s proizvodnjo brusov in brusilnih kamnov.⁴⁰ V dvorec je prenesel »vse svoje pohištvo, svojo knjižnico in svoje umetniške zbirke«,⁴¹ pri čemer dejstvo, da je zbirke navedel v množini, potrjuje, da je bilo v Podsmreko poleg slik z Dunaja prepeljanih še veliko drugih predmetov, zlasti predmetov umetne obrti in, kot bo predstavljeno v nadaljevanju, zbirka orožja. Klarwillovi odločitvi, da se preseli v Podsmreko, in dejstvu, da se

³⁸ Dopis Andreja Druškovića ravnatelju Narodne galerije Ivanu Zormanu, 26. 8. 1937, kopija dopisa Narodne galerije banu dr. Marku Natlačenu, 26. 8. 1937, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije; gl. tudi Rozman, "Uvod," 19.

³⁹ Zeri, *Tuji slikarji*, 74, kat. št. 89 (Jacob Pynas); prim. Cevc, *Stari tuji slikarji*, 38, kat. št. 38 (Paul Brill).

⁴⁰ Kopija vloge Petra Klarwilla za pridobitev jugoslavanskega državljanstva, 30. 9. 1936, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana.

⁴¹ Kopija vloge Petra Klarwilla za pridobitev jugoslavanskega državljanstva, 30. 9. 1936, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana.

odreka avstrijskemu državljanstvu, naj bi, kot je navedel v vlogi, botrovalo tudi to, da je Jugoslavijo dodobra spoznal in vzljubil na svojih potovanjih, in pa zdravstveno stanje njegove takrat že pokojne soproge. Da so bile njegove zbirke obsežne, je razvidno iz pojasnila, da je moral na Tulpengasse na Dunaju vzdrževati veliko stanovanje, da je v njem lahko hranil vse svoje zbirke. Po tem, da o stanovanju govori v pretekliku, bi lahko sklepali, da slednjega po selitvi v Podsmreko ni obdržal.⁴² Upravičenost do državljanstva in finančno samostojnost je Klarwill, ki je ob dvorcu dodatno kupil še nekaj posesti, podprl tudi z navedbo za približno 600.000 dinarjev sredstev, ki jih je vložil v prenovno dvorca in dokup posesti, ter s samimi zbirkami in knjižnico, katerih vrednost je v vlogi ocenil na več kot pol milijona dinarjev. V vlogi je poudaril, da namerava svoje premoženje v avstrijskem podjetju likvidirati in ga vložiti v katero od jugoslovanskih podjetij, bil pa naj bi tudi dedič v Nemčiji naloženega premoženja soproge, ki naj bi ga bil skušal prenesti v Jugoslavijo.⁴³

Kljub obsežni obrazložitvi želje, da prekine stike z rodno Avstrijo, Klarwill v vlogi ni navedel enega od glavnih vidikov, ki je – ob domnevni soproginii bolezni in želji po ustalitvi v Jugoslaviji – gotovo močno vplival na njegovo odločitev, da se odpove avstrijskemu državljanstvu. Zaradi judovskega porekla se je v domovini gotovo počutil vse bolj nelagodno in vse manj varno, saj so leta 1934 po kratki državljanski vojni v Avstriji oblast prevzeli avstrofašisti, ki so se, da bi se izognili priključitvi rajhu, zatekli k zavezništvu z Italijo, položaj judov v Avstriji pa se je po sredini tridesetih let dvajsetega stoletja izrazilo hitro slabšal.⁴⁴

Vprašanje, ali je bila Klarwillova prošnja za državljanstvo uspešna, ostaja odprto. Zlasti ob dejstvu, da v Podsmreki ni ostal dolgo in da je v drugi domovini, Novi Zelandiji, veljal in se imel za Avstrijca, bi mogli sklepati, da je bila zavrnjena.⁴⁵ Podsmreko je maja leta 1939 prodal Antonu Verovšku (1917–1947), sinu Jurija Verovška, lastnika uspešne trgovine z železino Schneider & Verovšek.⁴⁶ V kupoprodajni pogodbi je posebej izpostavljeno, da Klarwill prodaja dvorec v celoti opremljen in z vsem inventarjem, pomenljivo pa je tudi, da je kot prodajalec navedel svoj dunajski naslov, čeprav je v vlogi za državljanstvo zapisal, da bivališča v Avstriji ni obdržal. Njegovo odločitev, da emigrira, lahko pripišemo zaostrovanju situacije v Avstriji po priključitvi tretjemu rajhu. Leta 1940 je že bival na Novi Zelandiji, kjer je postal uspešen prevajalec in od leta 1949 vodil prevajalsko sekcijo pri tamkajšnji vladi.⁴⁷

Peter ni bil edini Klarwill, ki je pred nacističnim režimom ubežal v tujino. V fondih arhiva dunajskega spomeniškega urada sta se ohranili dovoljenji za izvoz soprogi njegovega pokojnega strica Viktorja, Elzi Klarwill, ki je ob umiku v Rotterdam marca leta 1939 s seboj odpeljala dva akvarela Ernsta Granerja (1865–1943) v leseni šatulji, in pa njenemu sinu in Petrovemu bratrancu Viktorju Isidorju Klarwillu, ki se je dobra dva meseca prej izselil v Mombaso in s seboj odpeljal različne voščene figure, štiri oljne slike, osem akvarelov, več različnih grafič, 13 miniaturo, starinsko uro,

⁴² Kopija vloge Petra Klarwilla za pridobitev jugoslovanskega državljanstva, 30. 9. 1936, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana: »Imam sicer iz podjetja, čigar član sem lepe prihodke, ki pa vendar niso toliko, da ne bi znatno občutil stroškov stanovanja na Dunaju, ki je moralo biti veliko radi mojih zbirk«.

⁴³ Kopija vloge Petra Klarwilla za pridobitev jugoslovanskega državljanstva, 30. 9. 1936, Darila umetnin, Klarwill 1928–1937, šk. 2, Arhiv Narodne galerije, Ljubljana.

⁴⁴ Gl. npr. Stuhlpfarrer, "Antisemitismus," Fauley, "In the Shadow," 29–30.

⁴⁵ Basset, *The Mother*, 152; gl. tudi Walker, "The Sparkle Factor."

⁴⁶ Začasna kupoprodajna pogodba za grad Podsmreka, 8. 5. 1938; kupoprodajna pogodba, 15. 5. 1939, oboje Zasebni arhiv družine Verovšek. Za Jurija Verovška gl. npr. Valenčič, "Verovšek Jurij."

⁴⁷ Klarwill, "The Operation," 129; Basset, *The Mother*, 152.

šest starinskih preprog, historični sekreter, več kosov starinskega porcelana in stekla ter kmečko skrinjo. Oba sta predmete izvozila preko znanega špedicijskega podjetja Caro & Jellinek.⁴⁸ Ker sta z žigom dunajskega spomeniškega urada označeni tudi sliko, ki ju je Peter leta 1938 pustil v Podsmreki, bi bilo v fondih arhiva dunajskega spomeniškovarstvenega urada pričakovati tudi izvozna dovoljenja Georgu Klarwillu za prevoz slik na dražbo v Berlin leta 1928 in pa dovoljenje Petru za izvoz zbirke v Jugoslavijo leta 1935, a iskanje žal z izjemo dveh precej ožganih strani, ki beležita vrnitev ene od na dražbah ponujenih umetnin v Avstrijo, ni obrodilo sadov. Prav tako nimamo podatkov o morebitnem izvozu posameznih del iz zbirke Petra Klarwilla iz Jugoslavije leta 1939.

Da je Klarwill ob selitvi na Novo Zelandijo v Podsmreki pustil svojo pohištveno opremo in vsaj nekaj umetnin iz svoje zbirke, ob kupni pogodbi dodatno potrjuje tudi 1. junija 1946 izdana odločba Zavoda za zaščito in znanstveno preučevanje kulturnih spomenikov in prirodoslovnih znamenitosti Slovenije, na podlagi katere so bile zbirke v Podsmreki razglašene za »državno zaščitene spomenike kulturnozgodovinskega pomena« (sl. 9).⁴⁹ Oznaka državno zaščitene spomenikov se je nanašala na osem alinej dediščine; poleg grajskega poslopja so bili za spomenik razglašeni zbirka grajskega orožja, ki je bila razstavljena v avli na koncu grajskega hodnika, renesančno pohištvo v jedilnici, vključno s porcelanom, empirsko pohištvo v enem od salonov, baročno pohištvo v t. i. velikem salonu, bidermajersko pohištvo v spalnici, različne garniture pohištva na hodnikih in pa baročna kapela.⁵⁰ Medtem ko so povojne oblasti Antonovima bratoma Juriju (Žoržu) in Jožetu ter sestri Anici Rustja leta 1946 zaplenile tako podjetje Schneider & Verovšek, ki so ga po nacionalizaciji preimenovali v trgovino Metalka, kot tudi vse osebno imetje,⁵¹ je Anton, ki ni bil dedič družinskega podjetja, ostal lastnik Podsmreke do svoje smrti 10. januarja leta 1947, po njem pa so dvorec podedovali njegova mati, brat in sestre.

Ob množičnih zaplembah gradov in njihove opreme, ki so se odvijale neposredno po drugi svetovni vojni, so bile podsmreške zbirke in oprema eden redkih primerov, ko so zbirko zaščitili in zadržali *in situ*, kot varuha pa pri tem opredelili njenega lastnika, Antona Verovška.⁵² Obenem so uvedli spomeniški nadzor nad morebitnimi selitvami in prodajami predmetov iz zbirke ter prepovedali njihov izvoz.⁵³ Glede na status podsmreških zbirk je nenavadno, da je bilo iskanje podrobnejšega popisa zbirke in fotografij bodisi notranjščine dvorca bodisi posameznih predmetov v ar-

⁴⁸ Ausfuhrmaterialien, št. 1939_00589, 1939_02232, Das Archiv des Bundesdenkmalamtes, Dunaj.

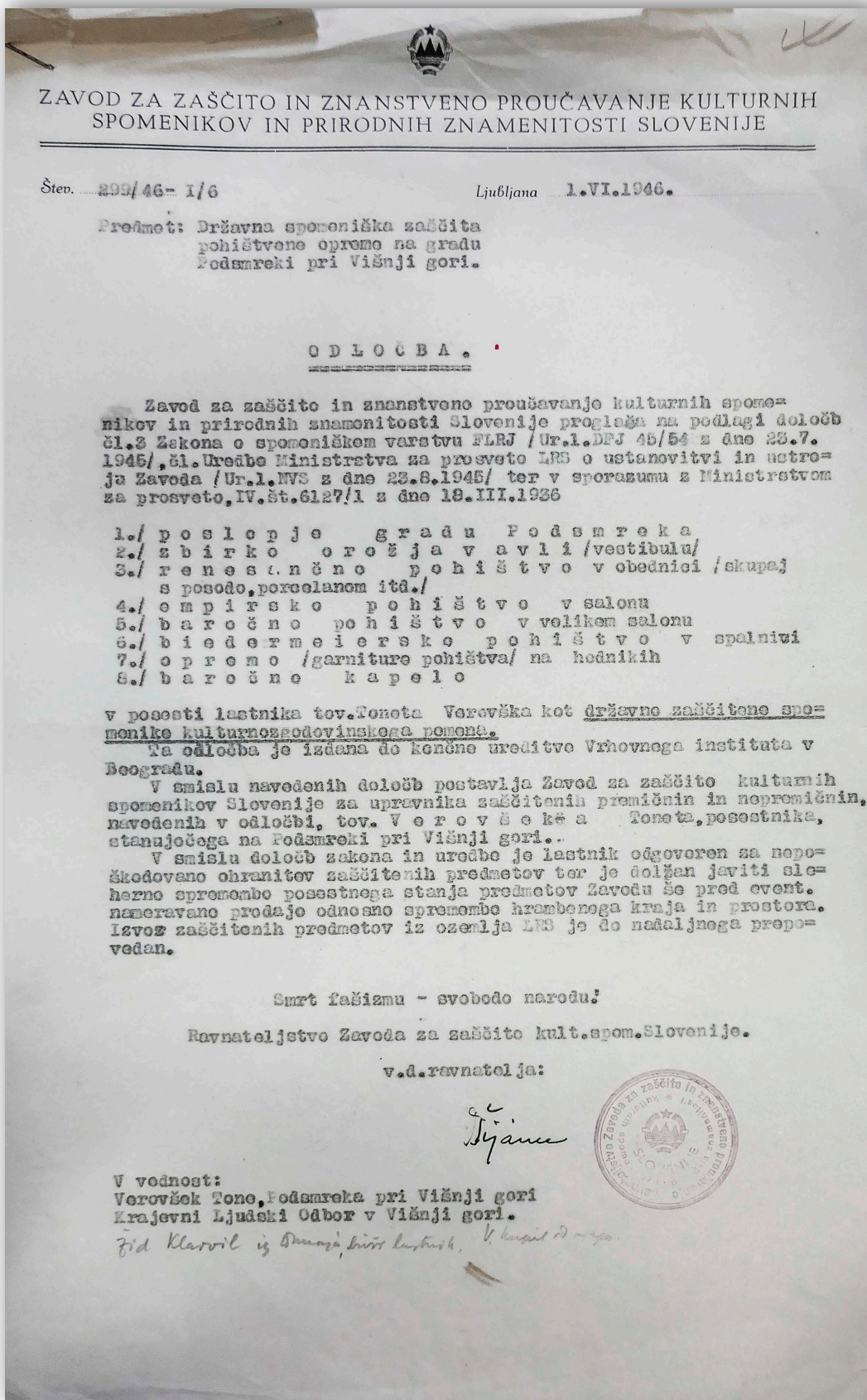
⁴⁹ Državna spomeniška zaščita pohištvene opreme na gradu Podsmreka pri Višnji Gori, 1. 6. 1946, spisi, Podsmreka, št. 299/1946, Informacijsko dokumentacijski center, Direktorat za kulturno dediščino pri Ministrstvu za kulturo (INDOK center MK).

⁵⁰ Državna spomeniška zaščita pohištvene opreme na gradu Podsmreka pri Višnji Gori, 1. 6. 1946, spisi, Podsmreka, št. 299/1946, INDOK center MK.

⁵¹ Schneider & Verovšek, trgovina z železnino Ljubljana, zaplemba, št. 2169, šk. 44; št. 2947, šk. 95, SI AS 230, Ministrstvo za preskrbo Ljudske republike Slovenije (1944–1952), Arhiv Republike Slovenije (ARS); Schneider & Verovšek, Ljubljana, SI ZAL_LJU/0158, Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL). Za nacionalizacije podjetij gl. Prinčič, *Nacionalizacija*, zlasti 52–76.

⁵² Državna spomeniška zaščita pohištvene opreme na gradu Podsmreka pri Višnji Gori, 1. 6. 1946, spisi, Podsmreka, št. 299/1946, INDOK center MK. Poleg kvalitete sta bila med razlogi za zaščito podsmreške opreme tudi strah pred nenadzorovano prodajo in izvozom ter želja po nadzoru. Podsmreška zbirka ni bila edina, za katero je bila leta 1946 izdana formalna odločba o zaščiti. Na podoben način so istega leta med drugimi zaščitili tudi zbirke Pavla Winterja, ki pa je predmete (zlasti rimske kovance) zaradi slabega gmotnega položaja, v katerem se je znašel po vojni, kljub zaščiti prodajal. Narodni muzej je zato predlagal »nujen prisilen odkup« za muzejske zbirke. Gl. "Pavel Winter. Odkup zbirke," 9. 5. 1949, št. 41/4, leto 1949, Arhiv Narodnega muzeja Slovenije.

⁵³ Državna spomeniška zaščita pohištvene opreme na gradu Podsmreka pri Višnji Gori, 1. 6. 1946, spisi, Podsmreka, št. 299/1946, INDOK center MK.

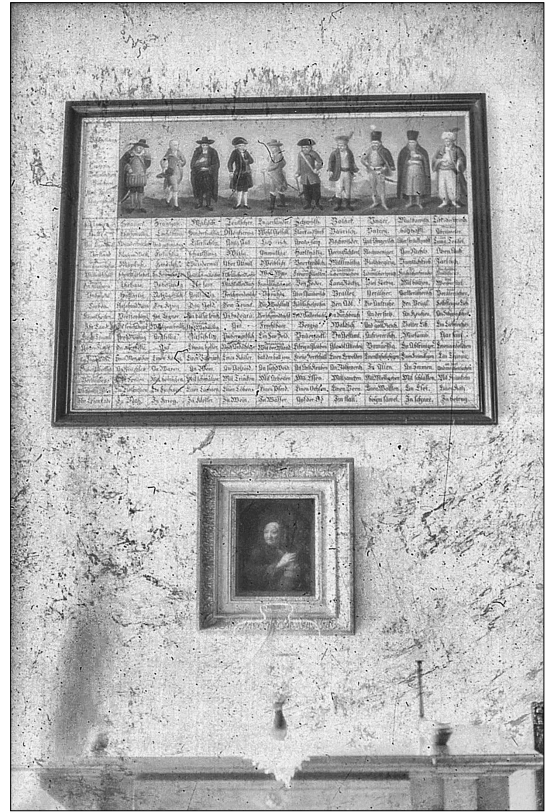
hivu Informacijsko-dokumentacijskega centra za dediščino neuspešno. Vpogled v opremljene podsmreške interierje je tako mogoč le na podlagi fotografij, ki so se ohranile v zasebnih družinskih albumih (sl. 10–13).

Prav tako ni znano, kaj se je dogajalo z zbirko v zadnjih mesecih Verovškovega življenja. Iz dopisov in osnutka prodajne pogodbe, ki so se ohranili v zasebni lasti in Arhivu Republike Slovenije, je razvidno, da so dediči Antona Verovška dvorec Podsmreka in pripadajoče posesti prodali oziroma bili primorani prodati državi. Del predmetov in opreme so si po Antonovi smrti razdelili njegovi dediči, precej kosov pohištva pa je s prodajo gradu po izjemno ugodni ceni prešlo v državno last.⁵⁴

14. januarja 1948 je bila dogovorjena prodaja dela premičnin in kmetijskih strojev,⁵⁵ izplačilo kupnine dvorca in opreme je bilo izvedeno 17. februarja, odkup pa dokončno potrjen 18. februarja 1948.⁵⁶ Le dva dni zatem so v prostorih dvorca odprli začasno dekliniško vzgajališče in tja naselili dekleta iz ženske kaznilnice v Begunjah, ki pa so v dvorcu ostala le do februarja 1949, ko so jih namestili v dvorec Višnja Gora.⁵⁷ Že pred zaključkom kupoprodajnega postopka, 20. januarja 1948, si je Podsmreko in tamkajšnjo opremo ogledal konservator France Stele,

čigar beležke v terenskem zvezku dopolnjujejo podobe interjerjev na ohranjenih fotografijah.⁵⁸

Poleg razmeroma natančnih opisov slik, ki vključujejo navedbe mer in opredelitev likovnih tehnik, ter popisa pohištvenih garnitur in posamičnih kosov ter nekaterih drugih predmetov je Stele navedel tudi njihove cenovne vrednosti, podobno kot pri nekaterih zbirkah, ki jih je obiskal takoj

10. Interier dvorca Podsmreka s sliko *Starka si greje roke*, zasebna last (© zasebni arhiv)

⁵⁴ "Nakup graščine v Podsmreki", dopis ministra za prosveto Jožeta Potrča Oddelku za proračun Ministrstva za finance, 27. 1. 1948, mapa 2000/48, šk. 88, SI AS 231, Ministrstvo za Prosveto, ARS. Po kupni pogodbi naj bi bil grad prodan s parcelami in opremo za 960.000 dinarjev, kar je bila po mnenju Potrča »zelo ugodna priložnost, saj resnična vrednost daleč presega kupno ceno, vrh tega pa je posestvo v najboljšem stanju«.

⁵⁵ Kupnina zanje je znašala 80.000 din. Priloga potrdila o prodaji grajskega inventarja in opreme, 18. 1. 1948, mapa 2000/48, šk. 88, SI AS 231, Ministrstvo za Prosveto, ARS (s pečatom Ministrstva za prosveto LRS, podpisal načelnik Oddelka za vzgojne domove Ciril Dekval).

⁵⁶ Potrdilo o prodaji grajskega inventarja in opreme, 18. 1. 1948, mapa 2000/48, šk. 88, SI AS 231, Ministrstvo za Prosveto, ARS (s pečatom Ministrstva za prosveto LRS, podpisal načelnik Oddelka za vzgojne domove Ciril Dekval).

⁵⁷ Kavčič, "Spomin," 10; Horvat, "60 let," 28–29. Že februarja 1949 so vzgajališče preselili v Auerspergov dvorec v Višnji Gori, ki so ga v ta namen prenovili, upravo Podsmreke pa je prevzela Kmetijska zadruga Stična.

⁵⁸ Terenski zapiski Franceta Steleta, 20. 1. 1948, CXVIII, fol. 1–4v, ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta (ZRC SAZU, UIFS).

11.-12. Interiera dvorca Podsmreka z opremo, med 1939 in 1946, zasebna last (© zasebni arhiv)

13. Interier dvorca Podsmreka s tabernakeljsko omaro in busto svetega škofa, zasebna last (© zasebni arhiv)

po drugi svetovni vojni, tik preden so bile odpeljane v zbirna skladišča,⁵⁹ oziroma pri popisih nekaterih zaplenjenih slik v skladiščih Federalnega zbirnega centra v Cukrarni in Križankah, kjer je predmete popisoval tudi v dneh, ko je obiskal Podsmreko, in v okrožnih zbirnih centrih v Mariboru in Celju.⁶⁰ Seštevek Steletovih vrednosti popisanih predmetov v Podsmreki je nekaj čez 166.000 dinarjev. Podobno kot pri popisih del v skladiščih zbirnih centrov je Stele pri nekaterih predmetih v Podsmreki zabeležil tudi njihovo predvideno novo hranišče.

Med nekaj več kot sedemdesetimi predmeti na Steletovem seznamu jih je bilo mogoče izslediti nekaj manj kot trideset. Med njimi tudi Dietrichu pripisano *Starko* iz zbirke Klarwill, ki so jo dediči Antona Verovška zadržali in jo v zasebni lasti ohranili do danes,⁶¹ ne pa tudi *Učne ura risanja*, ki je Stele ni popisal, kar kaže na to, da so jo Verovškovi sorodniki verjetno že prej zadržali zase. Med slikami v Steletovem popisu je mogoče identificirati tudi platno z upodobitvijo »Sedeče starke, pobirajoče neke jagode v naročju. Iz ozadja se sklanja k njej ze-

leno oblečen deček.«⁶² Sliko, okvirjeno v pozlačen štukiran okvir iz 19. stoletja, na katerem je bil napis Murillo, je Stele ocenil z vrednostjo 6.000 dinarjev. V opisu prepoznamo *Starko z otrokom*, danes pripisano Bernhardu Keilhauu (1624–1687) (Narodni muzej Slovenije, stalna razstava Narodne galerije sl. 14).⁶³ Da slika izvira iz Klarwillove zapuščine, potrjuje Lepkejev dražbeni katalog iz leta 1928. V njem je Keilhauovo platno, ki jim ga na dražbi ni uspelo prodati, kot izjemno kvalitetno delo, pripisano neapeljskemu slikarju Antoniu Amorosiju (1660–1736), posebej izpostavljeno že v uvodni predstavitvi zbirke.⁶⁴ Zapis v katalogu pojasni tudi napis v angleščini na hrbtni strani zdaj

⁵⁹ Gl. npr. popis slik v gradu Fala. Gl. Terenski zapiski Franceta Steleta, 9. 5. 1947, II A, fol. 16–18v, ZRC SAZU, UIFS.

⁶⁰ Gl. Terenski zapiski Franceta Steleta, IA (fol. 62–69), IIA (fol. 20–28, 39v–76v), IIIA (50–73v), IVA (57v–76v), VIIA (fol. 49–53), VA (fol. 33–99v), VIIA (fol. 54v–70), LVII (fol. 48v–75v), ZRC SAZU, UIFS. Za cenitev slik in popisovanje v skladiščih Federalnega zbirnega centra gl. Komić Marn, "Zaplemba." V okrožnih zbirnih centrih je bil za razliko od skladišč Federalnega zbirnega centra cenovno ovrednoten večji delež umetnin.

⁶¹ Terenski zapiski Franceta Steleta, 20. 1. 1948, CXVIII, fol. 3r, ZRC SAZU, UIFS, Ljubljana: »Pl. o. v okviru sr. 19. stol. do pasu žena, ki se greje nad žerjavico. Na okviru Chr. W. Dietrich. Obraz zelo realističen, močno čiščeno.«

⁶² Terenski zapiski Franceta Steleta, 20. 1. 1948, CXVIII, fol. 2r, ZRC SAZU, UIFS, Ljubljana.

⁶³ Inv. št. N86224, Narodni muzej Slovenije. Gl. tudi Horvat in Kos, *Zbirka slik*, 223, kat. št. 893. Atribucijo Grga Gamulina (Cevc, *Stari tuji slikarji*, 23, kat. št. 31) je potrdila Heimbürger, *Bernardo Keilhau*, 222, kat. št. 138; gl. tudi. Zeri in Rozman, *Evropski slikarji*, str. 47, kat. št. 14. Za podsmreško provenienco gl. Meke, "Beneško baročno slikarstvo," 52, op. 14.

⁶⁴ *Gemälde alter Meister* 1928, 17, 21, lot. 71: »Antonio Amorosi, Bettlerin mit einem Kinde.«

že z novim prekritega platna, ki poleg atribucije Murillu vključuje podatek o njegovi domnevni starejši provenienci. Anica Cevc je v katalogu razstave *Stari tuji slikarji* iz napisa razbrala, da je slika izvirala iz zbirke kardinala »Fuhra«. ⁶⁵ Priimek Fuhr med seznamami kardinalov zaman iščemo, zapis v Lepkejevem dražbenem katalogu pa nam podatek pomaga korigirati: *Starka z otrokom* naj bi bila po napisu sodeč nekdanj v sloviti zbirki Napoleonovega strica in enega največjih umetnostnih zbirateljev svojega časa, kardinala Josepha Fescha (1763–1839). ⁶⁶ Od okrog 16.000 Feschevih umetnin se je do danes kot celota ohranil le del; glavnina je v kardinalovi palači v Ajacciu, v kateri je urejen muzej, preostale pa so po njegovi smrti dediči prodali na več dražbah. ⁶⁷ Čeprav Klarwillove slike med več kot 3000 deli v dosegljivih katalogih Fescheve zbirke ni bilo mogoče identificirati, ⁶⁸ ne moremo povsem ovreči možnosti, da je nekdanj dejansko bila del prvotne precej obsežnejše zbirke. Na drugi strani so bili podatki o povezavah umetnin s Feschem zaradi slovesa zbirke med evropskimi, vključno z avstrijskimi, zbiratelji ⁶⁹ s strani trgovcev in lastnikov občasno najbrž prirejani tudi z namenom, da bi umetninam ustvarili pedigre in s tem zvišali njihovo vrednost. Napis v angleščini potrjuje, da je – kot nekaj drugih Klarwillovih del – tudi Keilhauvovo platno na Avstrijsko prišlo iz Velike Britanije. ⁷⁰ Podoben izvor gre pripisati vsaj še *Učni uri risanja*, pri kateri so na hrbtno stran nosilca prilepljeni deli starega angleškega časopisa.

Kvaliteti navkljub Keilhauvova *Starka z otrokom* po Steletovi oceni ni bila najdragocenejša umetnina v Podsmreki. Na 15.000 dinarjev je ocenil sliko *Najdenje Mojzesa*, italijansko delo s konca 17. ali začetka 18. stoletja. ⁷¹ Obe sliki sta bili verjetno že pred odprtjem vzgajališča prepeljani v skladišče v Cukrarni, kjer so še vedno hranili predmete iz Federalnega zbirnega centra, ⁷² vsaj od

14. Bernhard Keilhau, im. Monsu Bernardo: *Starka z otrokom*, Narodni muzej Slovenije (© Narodni muzej Slovenije, foto: Tomaž Lauko)

⁶⁵ Cevc, *Stari tuji slikarji*, 23, kat. št. 31: *Original Collection Cardinal Fuhr*; Zeri in Rozman, *Evropski slikarji* 23, z enakim prepisom.

⁶⁶ Za Josepha Fescha in njegovo zbirko gl. Costamagna, "L'oncle;" Bruyère, "La dispersion."

⁶⁷ *Gemälde alter Meister* 1928, 17.

⁶⁸ *Catalogue; Galerie de feu*. Gl. "Les collections du cardinal Fesch, histoire, inventaire, historiques," AGORHA, Institut national d'histoire de l'art, dostop 4. 2. 2022, <https://agorha.inha.fr/ark:/54721/61>.

⁶⁹ Poleg Klarwillov naj bi imeli slike iz Fescheve galerije tudi nekateri drugi dunajski zbiratelji; gl. Frimmel, *Geschichte*, 1: 3, 198, 315; Frimmel, *Geschichte*, 2: 297.

⁷⁰ Gl. Frimmel, "Die Sammlung," 1; Pasini Tržec, "Zwei Gemälde," 162–64.

⁷¹ Terenski zapiski Franceta Steleta, CXVIII, 20. 1. 1948, fol. 1r, ZRC SAZU, UIFS: »9. Mojzes po najdbi med ženami pl. o., nov okvir, 17. stol., ital. Dobro restavrirano do pribl. 1/10, površina 150/100 – 15.000.-«.

⁷² O formalnem prenehanju delovanja Federalnega zbirnega centra konec leta 1947 oz. začetek leta 1948 gl. Lazarini, "Slovenske," 745; Lazarini, Pasini Tržec in Vodopivec, "Policies," 332; prim. Rozman, "Uvod," 22.

15. Najdenje Mojzesa
na gradu Bled, pred 1977,
zasebna last (© zasebni arhiv)

leta 1947 pa je bil tam tudi depo Narodnega muzeja, v katerega zbirko sta bili leta 1951 tudi vključeni.⁷³ Napačni podatek, da je *Starka z otrokom* prišla v muzej iz Federalnega zbirnega centra,⁷⁴ je torej verjetno posledica dejstva, da so bili predmeti, potem ko so bili odpeljani iz Podsmreke, začasno shranjeni na isti lokaciji, torej v skladišču v Cukrarni, od koder jih je bila – kot kaže, istočasno kot predmeti iz zbirnega centra – večina prepeljana v Narodni muzej oziroma zaradi prostorske stiske še verjetneje neposredno v njegova razstavišča na Bledu.⁷⁵ *Starka z otrokom* je bila kasneje posojena za stalno zbirko v Narodni galeriji, *Najdenje Mojzesa* pa je po letu 1966 viselo v razstavišču na Blejskem gradu (sl. 15), kasneje pa so se sledi za njim zabrisale.⁷⁶ Čeprav *Najdenja Mojzesa* v zgoraj omenjenih opisih Klarwillove zbirke, dražbenih katalogih in Klarwillovih ponudbah Narodni galeriji ni, lahko ob dejstvu, da slike ne najdemo v starejših inventarjih Podsmreke,⁷⁷ in podatku, da je Klarwill kupil dvorec domala prazen, Anton Verovšek pa od njega povsem opremljenega, pa tudi

⁷³ Stara inventarna knjiga, št. 17855, Narodni muzej Slovenije: »Najdenje Mojzesa, ol. pl., 174 x 125«. Z vprašajem pospremljeni pripis inventarne št. 14116, pod katero je zabeležena slika enakega motiva, ki pa je v muzej prišla iz Smlednika, kaže na to, da tudi muzejsko osebje ob naknadnem sestavljanju inventarne knjige ni bilo povsem prepričano o izvoru obeh del.

⁷⁴ Gl. npr. Zeri in Rozman, *Evropski slikarji*, 45, kat. št. 14; Horvat in Kos, *Zbirka slik*, 223, kat. št. 893.

⁷⁵ O zabrisovanju izvora ob prevzemu gradiva iz Federalnega zbirnega centra in mešanju gradiva z drugimi fondi Narodnega muzeja gl. npr. Kos, "Zbirka," 11.

⁷⁶ O razmerah, v katerih sta delovali razstavišči na Blejskem otoku in gradu, gl. Žvanut, "Narodni muzej." Gl. tudi Reisp, "Letno poročilo" 1968, 19–20.

⁷⁷ Gl. Zapuščinski inventar Saifrída grofa Liechtenberga, 20. 11. 1799, lit. L št. 124, šk 66, SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, ARS.

po značilnostih platna, kot jih je mogoče razbrati s stare fotografije, sklepamo, da je tudi to izviralo iz znamenite dunajske zbirke.

V Podsmreki je Stele popisal tudi nekaj starejših lesenih kipov, med njimi leseno skupino Marijinega kronanja, ki jo je datiral v drugo polovico 15. stoletja in ocenil na 15.000 dinarjev vrednosti.⁷⁸ Slednja se po merah in opisu okvirno ujema z gotško skupino Marijinega kronanja, ki so jo leta 1952 iz Narodnega muzeja prepeljali v Muzej cerkvene umetnosti na Blejskem otoku,⁷⁹ po razpustu muzeja pa se je izgubila sled tudi za njo.⁸⁰ Na 5.000 dinarjev je Stele ocenil poslikan marmorni relief *Vstajenja Jezusa* s tremi stražarji, datiran z letnico 1590 na sarkofagu, na 2.500 doprnski kip svetnika (škofa), datiran v sredino 18. stoletja, ki ga lahko identificiramo na eni od fotografij interierjev (sl. 13), na 3.000 pa kip sv. Mihaela, po Steletu delo iz druge polovice 15. stoletja.⁸¹ Čeprav ga je Stele v popisu namenil Umetnoobrtni šoli, so ga leta 1951 iz Cukrarne dodelili Narodnemu muzeju in ga shranili v Mestnem muzeju Ljubljana, kjer je še danes (sl. 16).⁸²

Manj precizen je bil Stele pri popisu pohištva. Po vrednosti je izstopal intarzirani tabernakeljski pisalnik s klasicističnimi okovi, ocenjen na 10.000 dinarjev (sl. 13),⁸³ ki so ga v petdesetih letih začasno hranili v Mestnem muzeju. Tja je, kot je razvidno iz muzejskega arhiva, zaradi pomanjkanja depojskega prostora sprva romalo tudi podsmreško salonsko pohištvo, in sicer sedežna garnitura iz mahagonija (sl. 11), naslonjači s prevleko iz damasta (sl. 12) ter več konzolnih in salonskih mizic, španska stena, kvalitetna vitrina z dekorativnimi

16. Sv. Mihael, pozno 15. stoletje (?), Mestni muzej Ljubljana (© MGML)

⁷⁸ Terenski zapiski Franceta Steleta, 20. 1. 1948, CXVIII, fol. 1v, ZRC SAZU, UIFS: »Kronanje Marije na novem podstavku. Marija kleči v sredi – frontalno. Jezus in Bog oče sedita ob straneh. Vsi imajo krone na glavi. Jezus z desno blagoslavlja. Oče drži levo na zem. obli, z obema drugima pa držita Marijino krono. Popolnoma odrto, 60 cm, les. 2. pol. 15. stol – 15.000.«

⁷⁹ Seznam predmetov (plastik), ki so jih dne 7. 11 1952 prevzeli od Narodnega muzeja za cerkveni muzej, Bled, otok, spisi, INDOK center MK: »15939 Kronanje Marije lesena plastika grupa gotika 50 cm.«

⁸⁰ Leta 1968 naj bi bili predmeti iz razpuščenega razstavišča na Blejskem otoku preneseni v novi depo Narodnega muzeja v prostorih uršulinskega samostana, vendar se je po ukinitvi zbirke oziroma ob prenosih za več predmeti izgubila sled. Prim. Cerkovnik, "Freske," 155–56. Za prenos umetnin (slik, kipov in zvonov) iz Muzeja cerkvene umetnosti na Blejskem otoku v novo skladišče Narodnega muzeja v ljubljanskem uršulinskem samostanu gl. Reisp, "Letno poročilo" 1969, 16; Lazar, "Oddelek za zgodovino," 331. Selitev predmetov v uršulinski samostan je potekala v kar 46 prevozih, trajala je poltretji mesec (od 28. maja do 15. avgusta 1968).

⁸¹ Terenski zapiski Franceta Steleta, 20. 1. 1948, CXVIII, fol. 1v, ZRC SAZU, UIFS.

⁸² Stara inventarna knjiga, inv. št. 16734, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana; inv. št. 510: LJU; 0030881, Mestni muzej Ljubljana.

⁸³ Terenski zapiski Franceta Steleta, 20. 1. 1948, CXVIII, fol. 1, ZRC SAZU, UIFS.

17. Sedežna garnitura
iz dvorca Podsmreka,
Narodni muzej Slovenije,
razstavišče v gradu Brestanica
(© Narodni muzej Slovenije,
foto: Nina Sotelšek)

kovinskimi vložki in nekaj drugih kosov pohištva v empirskem slogu, katerega vrednost je Stele, skupaj s še nekaj kosi pohištva, dvema svečnikoma in uro dunajskega izdelovalca Philippa Fertbauerja (1763–1820),⁸⁴ pavšalno ovrednotil na 40.000 dinarjev.⁸⁵ Tabernakeljska omara in empirsko pohištvo so bili razstavljeni na priložnosti razstavi Pridobitve Narodnega muzeja po letu 1945, ki je maja leta 1955 potekala v okviru Tedna muzejev.⁸⁶ Ob pripravah na dogodek je bilo ugotovljeno, da v Mestnem muzeju niso primerno hranjeni, saj naj bi jih zaposleni v muzeju uporabljali kot pisarniško opremo, zaradi česar je direktor Narodnega muzeja Jože Kastelic podal pisno pritožbo na Svet za kulturo Ljudske republike Slovenije.⁸⁷ Še istega leta je bil del empirskega pohištva odpeljan iz Mestnega muzeja in prepeljan na Blejski grad.⁸⁸ Konflikt med Kastelicem in ravnateljem Mestnega muzeja Josipom Malom, ki je vse do odstavitve leta 1945 vodil Narodni muzej, je postal še bolj očit en slabe štiri mesece kasneje, ko je Mal v dopisu Narodnemu muzeju, ki ga je poslal v vednost tudi Svetu za kulturo mesta Ljubljana, Svetu za kulturo Ljudske republike Slovenije in Zavodu za varstvo spomenikov, izrazil nestrinjanje z zapostavljanjem kulturnozgodovinske zbirke v Narodnem muzeju, podcenjevanjem predmetov, pridobljenih iz zbirnega centra, ter z njihovo prodajo⁸⁹

Del podsmreške garniture je danes vključen v stalno postavitve v gradu Brestanica (sl. 17), kjer je predstavljen kot kvalitetno pohištvo dunajskih izdelovalcev,⁹⁰ na podlagi česar smemo – ob že

⁸⁴ Inv. št. N 8377 (stara inv. št. 16743), Narodni muzej Slovenije.

⁸⁵ Terenski zapiski Franceta Steleta, CXVIII, 20. 1. 1948, fol. 2, ZRC SAZU, UIFS.

⁸⁶ "Teden muzejev," leto 1955, št. 528, Arhiv Narodnega Muzeja Slovenije, Ljubljana. Teden muzejev se je odvijal med 15. in 22. majem 1955.

⁸⁷ Dopis Jožeta Kastelica Svetu RS za kulturo, št. 567, leto 1955, Arhiv Narodnega muzeja Slovenije: ».../. Narodni muzej je predal Mestnemu muzeju pohištvo iz Podsmreke v brezhibnem stanju, ker sam ni imel prostora, da ga primerno razstavi. Prav gotovo pa Narodni muzej ni računal s tem, da bo pohištvo služilo kot pisarniška oprema. Pri urejanju razstave so bile ugotovljene pri predmetih sledeče okvare: pozlata na opiralih in naslanjačev je odrgnjena do temeljne krede, prevleka (rumeni damast) ima precej madežev, zeleni damast na opiralih velikih naslanjačev je raztrgan, v polituri pa je mnogo prask.«

⁸⁸ Stara inventarna knjiga, inv. št. 16735–16737, Narodni muzej Slovenije.

⁸⁹ Dopisa ravnatelja Mestnega muzeja Ljubljana ravnateljstvu Narodnega muzeja, št. 1322, 1372, leto 1955, Arhiv Narodnega muzeja Slovenije; problematiko obširneje analizira Lazar, "Oddelek za zgodovino," 325–31.

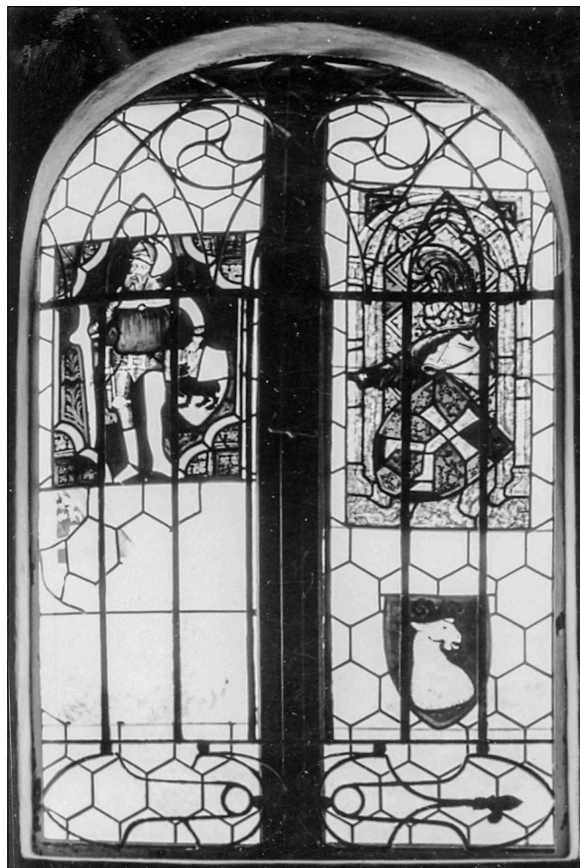
⁹⁰ Inv. št. N 4196–4207 (stare inv. št. 16725, 16727–16742), Narodni muzej Slovenije. Besedilo za razstavne panoje

znanem podatku, da je Peter Klarwill dvo-rec prodal povsem opremljen – s precejšnjo gotovostjo domnevati, da tudi salonska garnitura izvira iz njegove zapuščine.

Za Narodni muzej je Stele namenil tudi nekaj manjših votivnih slik in vezenin ter voščenih kipcev, medtem ko sta dva zemljevida, ki ju je Stele namenil Zemljepisnemu muzeju – koloriran Vischerjev zemljevid Štajerske, prilepljen na platno, in pa Florjančičev zemljevid Kranjske – še vedno v tamkajšnji zbirki.⁹¹ Istemu muzeju je bila namenjena t. i. *Völkertafel* z naslovom *Kurze Beschreibung der in Europa befindlichen Völker und ihrer Eigenschaften*, ki jo je ocenil na kar 10.000 din (gl. sl. 10),⁹² a je v muzeju ni (več). Posamezni kosi pohištva, pri katerih je Stele zabeležil »za dječji« oz. »mladinski« dom, so ostali v Podsmreki za opremo vzgajališča.

V dvorcu je tudi še v sedemdesetih letih, ko so bile v njem zbirke Etnografskega muzeja, ostalo nekaj »bornih ostankov« tamkajšnje »zbirke umetnin«,⁹³ ki so jih po razpustu muzejskih zbirk pustili v dvorcu; med drugim tudi lončena peč z reliefi Križanega in svetnikov iz 17. stoletja, ki bi bila lahko del starejše grajske opreme, in pa trije deli gotskih slikanih oken s podobami viteza, viteške čelade in ščita z grbom ter grba z ovnom, ki jih je dal ob prenovi dvorca v okno grajske kapele vdeliti Klarwill (sl. 18). Ob Steletovem obisku je bil na spodnji levi strani okna vdelan še četrti fragment s podobo sv. Treh kraljev.

Na ohranjenih fotografijah so poleg že omenjenih razvidni tudi nekateri predmeti, ki jih tako v Steletovem opisu kot tudi v muzejskih zbirkah zaman iščemo. Med njimi izstopata serija kvalitetno modeliranih lesenih doprsnih podob Kristusa in apostolov na konzolah, delo zahodne usmeritve iz prve polovice 16. stoletja, ki je bila ob Steletovem obisku v grajski kapeli (sl. 19),⁹⁴ in večji

18. Slikana okna v kapeli dvorcu Podsmreka, fotografija iz ok. 1975 (© Slovenski etnografski muzej)

je napisala dr. Maja Lozar Štamcar. Za tapecirani naslanjač in stol z začetka 19. stoletja gl. tudi Bučić, *Stol*, 67, kat. št. 46–47; Lozar Štamcar, "Sedežno pohištvo," 124.

⁹¹ (Brez inventarne št. ali signature), Zemljepisni muzej, ZRC SAZU, Geografski inštitut Antona Melika. Zemljevida, ki sta trenutno na restavriranju v Arhivu Republike Slovenije, sicer visita v prostorih Geografskega inštituta Antona Melika.

⁹² Terenski zapiski Franceta Steleta, 20. 1. 1948, CXVIII, fol. 3, ZRC SAZU, UIFS. Za *Völkertafel* z enako upodobitvijo iz 18. stoletja, ki jo hrani Heimatsmuseum Bad Aussee, gl. Schwarzkogler, *Lust und Leid*, 226.

⁹³ Mikuž, *Umetnostnozgodovinska topografija*, 272.

⁹⁴ Terenski zapiski Franceta Steleta, 20. 1. 1948, CXVIII, fol. 4v, ZRC SAZU, UIFS.

19. Kristus in apostoli
v kapeli dvorca Podsmreka,
konzolni kipi, ok. 1530–1550 (?),
neznano hranišče
(© zasebni arhiv)

kip viteza, najverjetneje historicistično delo druge polovice 19. stoletja, ki je stal na konzolah na grajskem hodniku.

V avli na koncu grajskega hodnika je bil razstavljen tudi del zbirke orožja, o kateri Stele molči. Da so bili (vsaj posamezni) kosi orožja vendarle priključeni zbirki Vojnega muzeja, kasneje pa vključeni v zbirko Muzeja narodnoosvobodilnega boja, kaže primer manjšega signalnega topa, ki je bil leta 1955 z večjo skupino historičnega orožja prestavljen v zbirko Narodnega muzeja.⁹⁵

V zasebni lasti se je ohranila še slika Pietà iz podsmreške grajske kapele, sicer lokalno delo druge polovice 18. stoletja in del zapuščine grofov Lichtenbergov, ki so jo po smrti Saifrída grofa Lichtenberga v Podsmreko bodisi prenesli iz kapele v dvorcu Praproče pri Grosupljem bodisi so jo po tamkajšnji oltarni sliki kopirali.⁹⁶ Slika je nedvomno nastala v neposrednem naslonu na opus Fortunanta Berganta, izrazite sorodnosti kaže zlasti z zadnjo postajo križevega pota, ki ga je leta 1766 naslikal za samostan Stična. V zasebni lasti se je ohranilo tudi nekaj posameznih kosov pohištva in umetnoobrnih izdelkov ter približno devetdeset grafik, vključno s kvalitetnimi grafičnimi listi starih italijanskih in francoskih mojstrov, ki so bili, po motivih, izvoru in dataciji sodeč, verjetno del obsežnejše serije iz Klarwillove zapuščine in si nedvomno zaslužijo poglobljeno obravnavo.

⁹⁵ Inv. št. N 19818, Narodni muzej Slovenije. Za preverbo podatkov v muzejski dokumentaciji in potrditev identifikacije se zahvaljujem dr. Tomažu Lazarju. Vojnemu muzeju je Stele namenil tudi večje število umetnin (zlasti takšnih z vojaško motiviko) iz federalnega in okrožnih zbirnih centrov. Prim. Komić Marn, "Zaplemba", 116.

⁹⁶ V inventarju zapuščine Saifrída grofa Lichtenberga v Podsmreki je leta 1799 navedena zgolj oltarna slika z upodobitvijo Bega v Egipt, oltarna slika »Mrtvega Gospoda in Žalostne Matere Božje« pa je popisana v kapeli dvorca Praproče. Gl. Zapuščinski inventar Saifrída grofa Liechtenberga, 20. 11. 1799, pag. 60, lit. L št. 124, šk 66, SI AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani, ARS: »In der Kapellen .../ 1 Altarbild mit vergoldten Ramen den Todten Heiland, und schmerzhaften Mutter Gottes vorstellend«.

Dunajska zbirka vitezov Klarwillov je bila pred koncem dvajsetih let 20. stoletja že razdeljena med dediče Isidorja in Henriette pl. Klarwill, razpršena in deloma prodana. Del družinske zapuščine, ki ga je ob selitvi v Podsmreko pripeljal mladi Peter Klarwill in ga ob naglem odhodu iz Jugoslavije na pragu druge svetovne vojne prepustil novemu lastniku dvorca Antonu Verovšku, ta pa ga je hranil vse do svoje smrti, je bil dolgo zapostavljen, njegova izvor in identiteta pa zabrisana. Usodi, novim namembnostim in zavitim potem predmetov so botrovali ideološko pogojena recepcija plemiške in meščanske dediščine, k zabrisovanju podatkov o njihovem izvoru pa so poleg omenjene ga prispevale tudi okoliščine, v katerih je v prvih povojnih letih deloval Narodni muzej⁹⁷ pa tudi večina drugih slovenskih muzejev. Razlog, da so se sledi za nekaterimi predmeti zabrisale, lahko iščemo v skladiščanju v neprimernih in prenatrpanih prostorih v Cukrarni in mešanju z obsežnim inventarjem iz Federalnega zbirnega centra, pomanjkanju kadra ter razmeroma slabo dokumentiranih transferjih predmetov med muzejskimi depoji in dislociranimi razstavišči ter dejstvu, da predmeti, ki so bili v kulturnozgodovinsko zbirko vključeni po vojni, niso bili inventarizirani sproti.⁹⁸ Skladiščenje in posojanje umetnin Mestnemu muzeju zaradi pomanjkanja prostora se je vsaj v primeru ene umetnine izkazalo za stalno, ob nedvomnih deakcesijah pa je mogoče tudi, da je bil kak predmet prodan ali premeščen. Pričujoči prispevek problema zabrisanih poti podsmreških zbirk ne razrešuje v celoti (verjetno ga povsem nikoli ne bomo mogli razrešiti), predstavlja pa obetaven začetek, s katerim upamo, da bo dosežen njegov primarni namen: opozoriti na umetnostni in kulturnozgodovinski pomen predmetov iz dvorca Podsmreka, na njihovo starejšo provenienco in njihove poti ter vzpodbuditi njihovo nadaljnje raziskovanje.⁹⁹

⁹⁷ Gl. Kos, "Zbirka slik," 11; Lazar, "Od postopnih nadgradenj," 182–184; Lazar, "Oddelek za zgodovino," 331.

⁹⁸ Št. 24/1, 214/1, 1949; št. 953, 1951, Arhiv Narodnega muzeja Slovenije.

⁹⁹ Raziskave za pričujoči prispevek so potekale v okviru temeljnega raziskovalnega projekta *Umetnost v času zatonu plemstva. Transformacije: Translokacije in reinterpretacije (16-1810)* in raziskovalnega programa *Umetnost na Slovenskem v stičišču kultur* (P6-0061), ki ju iz državnega proračuna financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije. Raziskava ne bi bila mogoča brez izjemne pripravljenosti zasebnih lastnikov umetnin, arhivskih dokumentov in fotografij, ki se jim najlepše zahvaljujem. Iskrena hvala tudi dr. Gorazdu Bencetu, dr. Ani Lavrič, dr. Blažu Resmanu, dr. Mihi Preinfalku, dr. Renati Komić Marn, Primožu Gašperiču in Andreju Furlanu. Za preverbe gradiva in za posredovanje podatkov iz muzejskih dokumentacij in arhivov se zahvaljujem kustosom Narodnega muzeja Slovenije dr. Mateji Kos, dr. Tomažu Lazarju, dr. Maji Lozar Štamcar, kustosinji Mestnega muzeja Ljubljana Ani Pokrajac Iskra ter mag. Mojci Jenko iz Narodne galerije.

Literatura

- Basset, Michael. *The Mother of all Departments: The History of the Department of Internal Affairs*. Auckland: Auckland University Press, 2013.
- Blumesberger, Susanne, Michael Doppelhofer in Gabriele Mauthe, ur. *Handbuch österreichischer Autorinnen und Autoren jüdischer Herkunft 18. bis 20. Jahrhundert. Zv. 2*. München: De Gruyter, 2002.
- Bras, Ljudmila. "Lončarska zbirka v gradu Podsmreka." *Zbornik občine Grosuplje* 9 (1977): 309–15.
- Bruyère, Gérard. "La dispersion des collections du cardinal Fesch la filière lyonnaise." V *Le cardinal Joseph Fesch, archevêque de Lyon: Nouvelle études*, uredila Paul Chopelin in Jean-Dominique Durand, 73–89. Milano: Silvana Editoriale, 2015.
- Bučić, Vesna. *Stol v petih tisočletjih*. Ljubljana: Narodni muzej, 1973.
- Catalogue des tableaux composant la galerie de feu son éminence le Cardinal Fesch*. Rome, 1841.
- Cerkovnik, Gašper. "Freske Mojstra Bolfganga iz leta 1453 v romarski cerkvi v Crngrobu: Okoliščine njihovega odkrivanja leta 1935 in njihova usoda," *Acta historiae artis Slovenica* 17, št. 1 (2012): 147–57.
- Cevc, Anica. *Stari tuji slikarji XV.–XIX. stoletja*. Knj. 1, Ljubljana. Ljubljana: Narodna galerija, 1960.
- Collection de cent-vingt Estampes, gravées d'après les tableaux & dessins qui composoient le cabinet de M. Poullain, Receveur Général des Domaines du Roi, décédé en 1780*. Paris, 1781.
- Costamagna, Philippe. "L'oncle de Napoléon: Le Cardinal et collectionneur," V *Le cardinal Fesch et l'art de son temps: Fragonard, Marguerite Gérard, Jacques Sablet, Louis-Léopold Boilly*, 20–25. Ajaccio: Musée Fesch, 2007.
- Dittrich, Christian. "In Rembrandts Geschmack: Nachwirkungen seines Radierwerkes bei Christian W. E. Dietrich," *Dresdener Kunstblätter* 48 (2004): 301–08.
- Fauley, P. Brice. "In the Shadow of the Death: Austrian Jews and the Nazi Threat." *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies* 5, št. 3 (1987): 28–43.
- Frimmel, Theodor von. *Geschichte der Wiener Gemäldesammlungen. Zv. 1, Buchstabe A bis F*. München: Georg Müller Verlag, 1913.
- Frimmel, Theodor von. *Geschichte der Wiener Gemäldesammlungen. Zv. 2, Bushstabe G bis L*. München: Georg Müller Verlag, 1914.
- Frimmel, Theodor von. "Die Sammlung Henriette v. Klarwill." *Blätter für Gemäldekunde* 2, št. 1 (1906): 8–25.
- Galérie de feu S. E. le Cardinal Fesch*. Rome, 1844.
- Gemälde alter Meister: Handzeichnungen und Graphik alter und neuerer Meister*. Berlin: Rudolph Lepke Auktionshaus, 1929. <https://doi.org/10.11588/diglit.19530>.
- Gemälde alter Meister: Sammlung Ritter von Klarwill †, Wien; Sammlung Graf Lassus, Paris*. Berlin: Rudolph Lepke Auktionshaus, 1928. <https://doi.org/10.11588/diglit.15926>.
- Heimbürger, Minna. *Bernardo Keilhau detto Monsu Bernardo*. Roma: Bozzi 1988.
- Horvat, Jasna, ur. *Slovenci v letu 1789*. Ljubljana: Narodni muzej, 1989.
- Horvat, Jasna, in Mateja Kos. *Zbirka slik Narodnega muzeja Slovenije*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2011.
- Horvat Jože. "60 let Vzgojno-izobraževalnega zavoda Višnja gora." v *V Višnja Gora. Zv. 2*, uredil Pavel Groznik, 29–32. Višnja Gora: Krajevna skupnost Višnja Gora 2008.
- Jakič, Ivan. *Vsi slovenski gradovi*. Ljubljana: Državna Založba Slovenije, 1997.
- Janssen, Anouk. *Grijsaards in zwaart-wit: De verbeelding van de ouderdom in de Nederlandse prentenkunst (1550–1650)*. Zutphen: Walburg Pers, 2007.
- Kavčič, Ivanka. "Spomin na vzgojni zavod Podsmreka," V *VIZ Višnja Gora: 1948–1998. Zbornik ob 50-letnici Vzgojno izobraževalnega zavoda Višnja Gora*, uredili Vlasta Strmljan, Lado Hočevar in Tanja Zrnič, 9–12. Višnja Gora: Vzgojno izobraževalni zavod, 1998.

- Klarwill, Peter. "The Operation of a Panel of Translators." *Babel: Revue internationale de la traduction / International Journal of Translation* 7, št. 3 (1961): 129–32.
- Komić Marn, Renata. "Zaplemba – prenos – distribucija: Slike grofa Attemsa iz gradu Slovenska Bistrica v slovenskih javnih zbirkah." *Acta historiae artis Slovenica* 26, št. 2 (2021): 81–125. <https://doi.org/10.3986/ahas.26.2.04>.
- Kos, Mateja. "Zbirka slik v Narodnem muzeju Slovenije." V *Zbirka slik Narodnega muzeja Slovenije*, Jasna Horvat in Mateja Kos, 22–35. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2011.
- Lazar, Tomaž. "Od postopnih nadgradenj do reorganizacije Narodnega muzeja (1889–1947)." V *Narodni muzej Slovenije: 200 let*, uredili Tomaž Lazar, Jernej Kotar in Gašper Oitzl, 167–85. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021.
- Lazar, Tomaž. "Oddelek za zgodovino in uporabno umetnost ter njegovi predhodniki." V *Narodni muzej Slovenije: 200 let*, uredili Tomaž Lazar, Jernej Kotar in Gašper Oitzl, 317–31. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2021.
- Lazarini, Franci. "Slovenske grajske stavbe in leto 1945." *Studia Historica Slovenica: Časopis za humanistične in družboslovne študije* 16, št. 3 (2016): 731–48.
- Lazarini, Franci, Iva Pasini Tržec in Barbara Vodopivec. "Policies of Appropriation and Redistribution in Socialist Yugoslavia (1947–1966)." V *Contested Space – Contested Heritage: Sources on the Displacement of Cultural Objects in the 20th Century Alpine Adriatic Region*, uredila Donata Levi in Michael Wedekind, 328–54. Udine: Forum, 2021.
- Liebsch, Thomas. "'Dieser geschickte Künstler ist in ganz Europa berühmt und bekannt ...': Christian Wilhelm Ernst Dietrich und die Dresdner Gemäldegalerie." *Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft* 64 (2010): 277–300.
- Linck, J. F. *Monographie der von dem vormals K. Poln. und Churfürst. Sächs. Hofmaler und Professor C. W. E. Dietrich radirten, geschabten und in Holz geschnittenen malerisch Vorstellungen: Nebst einem Abrisse der Lebensgeschichte des Künstlers*. Berlin, 1846.
- Lozar Štamcar, Maja. "Sedežno pohištvo." V *Narodni muzej Slovenije: Zgodovinske in umetnostne zbirke*, uredila Maja Lozar Štamcar, 119–31. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2011.
- Meke, Katra. "Beneško baročno slikarstvo na Kranjskem in Štajerskem: Naročniki in zbiralci." Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, 2017.
- Michel, Petra. *Christian Wilhelm Ernst Dietrich (1712–74) und die Problematik des Eklektizismus*. München: Mäander, 1984.
- Mikuž, Stane. *Umetnostnozgodovinska topografija grosupeljske krajine*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za spomeniško varstvo, 1978.
- Pasini Tržec, Iva. "Portret djevojke u perivoju." Online katalog Strossmayerove galerije. Dostop 21. 12. 2021, <https://sgallery.hazu.hr/portret-djevojke-u-perivoju/>.
- Pasini Tržec, Iva. "Veselo društvo." Online katalog Strossmayerove galerije. Dostop 21. 12. 2021, <https://sgallery.hazu.hr/veselo-drustvo/>.
- Pasini Tržec, Iva. "Zwei Gemälde aus der Sammlung Klarwill in der Strossmayer Galerie in Zagreb." *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v., 50 (2014): 147–67.
- Preinfalk, Miha. "Družina Roschütz – baroni, ki to niso bili." *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 54, št. 1 (2006): 95–104.
- Prinčič, Jože. *Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije: 1945–1963*. Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, 1994.
- Reisp, Branko. "Letno poročilo Narodnega muzeja v Ljubljani za leto 1967." *Argo: Informativno glasilo za antiko in zgodnji srednji vek, zgodovino umetnosti in muzeologijo* 7, št. 2 (1968): 9–29.
- Reisp, Branko. "Letno poročilo Narodnega muzeja v Ljubljani za leto 1968 in za leto 1969." *Argo: Informativno glasilo za antiko in zgodnji srednji vek, zgodovino umetnosti in muzeologijo* 7, št. 2 (1969): 5–26.
- Rozman, Ksenija. "Uvod." V Federico Zeri in Ksenija Rozman. *Evropski slikarji: Katalog stalne zbirke*, 8–25. Ljubljana: Narodna galerija, 1997.

- Schlie, Friedrich. "Der Herzog Christian Ludwig II. von Mecklenburg und der Maler Chr. Wilh. Ernst Dietricy (Dietrich)." *Repertorium für Kunstwissenschaft* 9 (1886): 21–27.
- Schniewind Michel, Petra. *Christian Wilhelm Ernst Dietrich (1712–1774) genannt Dietricy*. München: Hirmer, 2012.
- Schniewind Michel, Petra. "Dietrich Christian Wilhelm Ernst." V *Allgemeines Künstlerlexikon: Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*. Zv. 27, uredil Günter Meissner, 297–98. München: K. G. Saur Verlag, Walter de Gruyter & Co, 2000.
- Schön, Theodor, ur. *Geadelte jüdische Familien*. Salzburg: Kyffhäuser, 1891.
- Schwartz, Gary D., ur. *The Complete Etchings of Rembrandt Reproduced in Original Size*. New York: Dvoer Publications, 1994.
- Schwarzkogler, Ileana, ur. *Lust und Leid: Barocke Kunst – Barocker Alltag*. Graz: Kulturreferat der Steiermärkischen Landesregierung, 1992.
- Smole, Majda. *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Stopar, Ivan. *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji: Dolenjska*. Knj. 3, *Porečje Temenice in Mirne*. Ljubljana: Viharnik 2002.
- Stuhlpfarrer, Karl. "Antisemitismus, Rassenpolitik und Judenverfolgung in Österreich nach dem Ersten Weltkrieg." V *Das österreichische Judentum: Voraussetzungen und Geschichte*, uredila Anna Maria Drabek in Nikolaus Vielmetti, 141–64. Wien: Jugend und Volk, 1974.
- Šalehar, Andrej. *Kranjska čebela in čebelarji družine Roschütz*. Ivančna Gorica: Zavod Prijetno domače, 2018.
- Valenčič, Vlado. "Verovšek Jurij." V *Slovenski biografski leksikon*. Zv. 13, uredili Alfonz Gspan, Jože Munda in Fran Petre, 451. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1982.
- Valvasor, Johann Weichard. *Die Ehre dess Hertzogthums Crain*. Laybach, 1689.
- Valvasor, Johann Weichard. *Topographia Ducatus Carnioliae modernae*. Wagensperg in Crain, 1679.
- Walboer, Adriaan E. *Gabriel Metsu: Life and Work; A Catalogue Raisonné*. New Haven: Yale University Press, 2012.
- Walker, Zoe. "The Sparkle Factor." *NZ Herald*, 20. 10. 2010, <http://www.nzherald.co.nz/lifestyle/the-sparkle-factor/ROBOWN7P3PJCIVKBDA4RPWQDKI/>.
- Wetering, Ernst van de. *A Corpus of Rembrandt Paintings*. Zv. 6, *Rembrandt's Paintings Revisited: A Complete Survey*. Dordrecht: Springer, 2014.
- Zeri, Federico. *Tuji slikarji od 14. do 20. stoletja*. Ljubljana: Narodna galerija, 1983.
- Zeri, Federico, in Ksenija Rozman. *Evropski slikarji: Katalog stalne zbirke*. Ljubljana: Narodna galerija, 1997.
- Županič, Jan. *Židovská šlechta podunajské monarchie: Mezi Davidovou hvězdou a křížem*, Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2012.
- Žvanut, Maja. "Narodni muzej na Bledu – prijatelj ali sovražnik." V *Bled. 1000 let*, uredil Jože Dežman, 315–18. Bled, Radovljica: Didakta, 2004.

The Artistic Legacy of the von Klarwill Family in Podsmreka Manor near Višnja Gora

Summary

The genesis of this article was a viewing of two late 18th century cabinet genre paintings in a private collection in Ljubljana, which were part of the Podsmreka manor collection until the years after WWII. The first of these, *An Old Woman Warming Hands*, attributed to German painter Christian Wilhelm Ernst Dietrich (1712–1774, also Dietricy) follows depictions of old women and prophets by Rembrandt and his students. Dietrich, who was known for his eclectic imitation of Dutch golden age masters, following his years as a court painter of the Grand Duke of Lithuania and Polish King Augustus III, became professor at the Dresden Academy of Arts. The second painting, *A Drawing Lesson* is a late 18th century copy of Gabriel Metsu's masterpiece (now in the National Gallery, London), most probably made after the engraving by Robert Brichet in the 1781 illustrated catalogue of the famous collection of Jean-Baptist Antoine Poullain which was sold a year before the publication of its catalogue. The wax seals with their distinctive coat of arms and other signs at the back of both paintings confirm that paintings originate from the well-known collection of the ennobled journalist and entrepreneur of Jewish origin Isidor Ritter von Klarwill (born Pollak) and his wife Henriette, née Tapezierer, in Vienna. The coat of arms as well as the inventory numbers match those at the back of the *Portrait of a Young Lady*, attributed to Nicolaes Maes, and *A Merry Company*, ascribed to Jan Miense Molenaer, in the Strossmayer Gallery of Old Masters in Zagreb, both acquired for the gallery from Isidor's son and heir Georg Ludwig von Klarwill. The hitherto unrecognised coat of arms on the wax seals on the back of these paintings as well as the two from Ljubljana can be identified without a doubt as the *Ritter von Klarwill* coat-of-arms.

Together with other items from the family collection, *An Old Woman Warming Hands* and *A Drawing Lesson* were brought to Podsmreka manor by Isidor von Klarwill's grandson Peter Klarwill, who purchased Podsmreka in 1935 and moved there the same year. This was not, however, the Klarwills' first contact with Slovenia; in October 1928 - some months after a part of the Klarwill collection of paintings was rather unsuccessfully auctioned by Lepke in Berlin - Peter's father Georg Ludwig offered several paintings from the Klarwill collection to the National Gallery in Ljubljana. The director Ivan Zorman explained to Klarwill that the gallery only acquired works by Slovenian artists or by those born in the Slovene lands. Zorman then offered the works to the Strossmayer Gallery in Zagreb, which accepted them; the above-mentioned paintings by Dutch masters were acquired by the Zagreb gallery in 1929 under circumstances discussed in detail by Iva Pasini Tržec.

In 1939 Peter Klarwill emigrated to New Zealand and sold the Podsmreka estate including part of its collection of artworks and armoury, furniture and large library to Anton Verovšek, who kept it intact in Podsmreka until his death in 1947. Unlike several other large and significant collections and unlike the property of some of Verovšek's sibilings, the collections were not confiscated after the end of the WWII but placed under the protection of the state due to their large "cultural-historical significance".

In 1948, Verovšek's heirs (his sibilings and his mother), who were severely affected by the confiscations of their family property and hardware business, had no other option but to sell the estate with the manor to the state, who transformed it into a correctional facility for young women. Based on the list of furnishings and artworks in Podsmreka that the conservator France Stele made around a month before the state purchase of the castle was finalised, some other objects still held in the National Museum of Slovenia can be identified as originating from the Klarwill estate. These include, in addition to the salon furniture set, which had already been established as being of Viennese manufacture but so far not associated with the family, a canon and the painting *An Old Woman With a Child* attributed to

Eberhart Keilhau (now on display in the National Gallery of Slovenia). Despite the fact that this canvas - then still attributed to Murillo - had already received special attention from Theodor Frimmel, Lepke was not able to auction it successfully in Berlin, so Peter Klarwill transferred it to Slovenia in 1935. After being acquired by the National Museum, some of the other artworks from Podsmreka, such as the 17th-century painting *The Finding of Moses* and a Gothic carved wooden group of the Coronation of Mary, were transferred to Bled to be included in the Bled Castle Museum and Bled Island Museum of Church Art permanent exhibitions. Their whereabouts are no longer known.

Several other items from the Klarwill collection remained in Podsmreka until 1948 and some even later, but they are only documented in photographs, either those belonging to the Verovšek family or in museum archives. Among these items are three partly reconstructed late medieval glass windows which Klarwill had had inserted into the castle chapel window. The appearance of the medieval glass windows is only known from a photograph in the archives of the Slovene Ethnographic Museum, whose pottery collection has been kept in Podsmreka since 1969. A fourth medieval glass window depicting the Holy Trinity, still documented in France Stele's field notes in 1948, had been removed before the photograph was taken. While the windows which remained in the manor were left to decay just like the ceramic stoves, a 16th century group of carved console statues of Christ the Redeemer and the apostles was more likely transferred or sold. Their current whereabouts remain unknown and invite further research.

Zgodovinski prizori in portreti za zdravilišče Rogaška Slatina v zgodnjem 20. stoletju

Polona Vidmar

Prof. dr. Polona Vidmar, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor,
polona.vidmar@um.si, ORCID ID: 0009-0007-8557-5426

Izvleček:

Zgodovinski prizori in portreti za zdravilišče Rogaška Slatina v zgodnjem 20. stoletju

1.01 Izvirni znanstveni članek

V prispevku je obravnavanih pet slik z upodobitvami najpomembnejših dogodkov v zgodovini zdravilišča Rogaška Slatina ter trije portreti Habsburžanov in dva portreta Karadorževičev. Osredotoča se na literarne vire, na katerih sta temeljila izbor motivov in ikonografija zgodovinskih upodobitev, ki so bile naslikane za najimenojše dvorano nekdanjega Zdraviliškega doma (zdaj Grand Hotel Rogaška). Na podlagi arhivskih virov je osvetljen do zdaj neobravnavani zgodovinski in družbeni kontekst javnih naročil. V prispevku je analizirana vloga tedanjega zdraviliškega ravnatelja, doktorja prava Franza Mullija, ter njegovih povezav s predstavniki štajerske deželne vlade in kulturnih institucij, ki so se odrazile v zaposlitvi takrat zelo cenjenega graškega slikarja Alfreda von Schrötterja. V novih političnih razmerah po koncu prve svetovne vojne je Mullijev naslednik, doktor prava Franc Šter, naročil zgodovinsko sliko in portreta pri uveljavljenem ljubljanskem portretistu Ivanu Vavpotiču.

Ključne besede: Zdravilišče Rogaška Slatina, historično slikarstvo, portret, Alfred von Schrötter (1856–1927), Ivan Vavpotič (1877–1943), Franz Mulli (1864–1927)

Abstract:

Historical Scenes and Portraits Painted for the Rogaška Slatina Spa in the Early 20th Century

1.01 Original scientific article

The paper analyses five paintings depicting momentous events in the history of the Rogaška Slatina (Rohitsch-Sauerbrunn) Spa, three portraits of the members of the Habsburg House, and two portraits of the members of the Karadoržević dynasty. It focuses on the literary sources that influenced the choice of motives and the iconography of the historical scenes that were painted for the most prominent hall of the former Kurhaus (now the Grand Hotel Rogaška). Based on archival sources the paper sheds light on the hitherto unknown historical and social context of public commissions. It discusses the role of the commissioner, the spa's director at the time, Franz Mulli, Doctor of Law, and his connections to the representatives of the Styrian Provincial government and cultural institutions, that resulted in hiring the then highly esteemed Graz painter Alfred von Schrötter. In the new regime established after WWI, Mulli's successor Franc Šter, Doctor of Law, commissioned a historical scene and portraits by the then highly valued portrait painter in Ljubljana, Ivan Vavpotič.

Keywords: Rogaška Slatina Spa, historical painting, portrait, Alfred von Schrötter (1856–1927), Ivan Vavpotič (1877–1943), Franz Mulli (1864–1927)

Pričujoči prispevek tematizira naročnika, plačnike, slikarja, likovne vire in ikonografijo štirih slik z upodobitvami najpomembnejših dogodkov iz zgodovine zdravilišča Rogaška Slatina, ki jih je za Kristalno dvorano Zdraviliškega doma (zdaj Grand Hotel Rogaška)¹ »meščanske Rogaške Slatine«² izbral tedanji ravnatelj Franz Mulli (1864–1927).³ Naslikal jih je graški slikar Alfred von Schrötter (1856–1927), ki je naročilo sprejel leta 1914.⁴ Dosedanji pisci o zdravilišču so Schrötterja imenovali »znameniti avstrijski slikar«⁵ ali »sloviti avstrijski slikar«,⁶ kar ni skladno z vrednotenjem njegovega opusa v avstrijski umetnostni zgodovini, saj je visoko cenjeno samo Schrötterjevo pedagoško delo. S prikazom zgodovinskih okoliščin javnega naročila je v prispevku osvetljena predpostavka, da je Mulli za naročilo izbral tedaj najuglednejšega slikarja v Gradcu in da mu ga je uspelo pridobiti zaradi njegovih dobrih povezav s kulturnimi in političnimi krogi v deželni prestolnici. Obravnavani so tudi portreti članov cesarske hiše iz leta 1908 in zamenjava ene od upodobitev v dvorani leta 1925. Naročnik nove slike je bil ravnatelj Franc Šter (1921–1932),⁷ ki je sliko za dvorano ter portreta kralja Aleksandra I. in njegove soproge Marije naročil pri uveljavljenem ljubljanskem portretistu Ivanu Vavpotiču.

Temeljni vir za preučevanje recepcije zdraviliških slik v času nastanka je prispevek v graškem časopisu *Tagespost* z dne 13. avgusta 1916.⁸ Nepodpisani avtor je zapisal, da je najpomembnejše zgodovinske dogodke za razvoj zdravilišča izbral zdraviliški ravnatelj dr. Franz Mulli in da so na slikah upodobljeni hrvaški ban Nikolaj Zrinjski v Rogaški Slatini leta 1645, štajerski deželni glavar Ferdinand grof Attems, ki si ogleduje načrt zdravilišča in paviljon Tempelj, zgrajen leta 1825, prihod mladega nadvojvode Janeza leta 1836 in obisk cesarja Franca Jožefa I. leta 1883.⁹ Po mnenju anonimnega pisca je slikar »suhoparne motive« naslikal v tako dovršenih kompozicijah in barvah, da spominjajo na najboljša dela starih mojstrov.¹⁰ Pisec je pohvalil tudi harmonično umestitev slik v dvorani (sl. 1–2) in navedel, da so bile po njih narejene razglednice, ki pa v izvedbi ne dosegajo kakovosti originalov.¹¹

Slike so pritegnile pozornost zgodovinarjev in drugih piscev o Rogaški Slatini, vendar avtorji tudi v novejši literaturi ponavljajo napačne navedbe Adolfa Režka, da so slike nastale leta 1912,¹²

¹ Tretji Zdraviliški dom v Rogaški Slatini je bil zgrajen v letih 1911–1912 z uporabo obodnih zidov predhodnega hotela na istem mestu, ki je zgorel v noči s 16. na 17. 8. 1910; gl. zlasti Dušan Mlacović, "Tretji zdraviliški dom", 43–58; Sapač, "Zdravilišča," 191–93. Načrti so shranjeni v šk. 1033, SI_ZAC_0907, Zdravilišče Rogaška Slatina (v nadaljevanju ZRS), Zgodovinski arhiv Celje (ZAC).

² Za periodizacijo zgodovine zdravilišča v »prvo kmečko Rogaško Slatino« (do 1640/1660), »fevdalno oziroma koncesionalno Rogaško Slatino« (1640/1660–1782), »drugo kmečko Rogaško Slatino« (1782–1801), »stanovsko Rogaško Slatino« (1801–okrog 1840) in »meščansko Rogaško Slatino« (od okrog 1840) gl. zlasti Kidrič, "Ob zgodoviniopisju Rogaške Slatine," 6–8, 16; Režek, "Rogaška Slatina," 173; Režek, *Rogaška Slatina*, 14–15. O štirih slikah z zgodovinskimi prizori gl. Ivan Goršič, *Zdravilišče*, 61; Mlacović, "Ikonografija," 60.

³ O ravnatelju Franzu Mulliju gl. Fran Kovačič, *Nadžupnija*, 45; Merhar, *Rogaška Slatina*, 25; Mlacović, "Tretji zdraviliški dom," 47–51; Kene, *Zdravilišče*, 40.

⁴ Goršič, *Zdravilišče*, 61.

⁵ Režek, *Rogaška Slatina*, 233; Vardjan, *Rogaška Slatina*, 39; Kene, *Zdravilišče*, 33.

⁶ Mlacović, "Ikonografija," 60.

⁷ O doktorju prava Francu Šteru gl. Kene, *Zdravilišče*, 40.

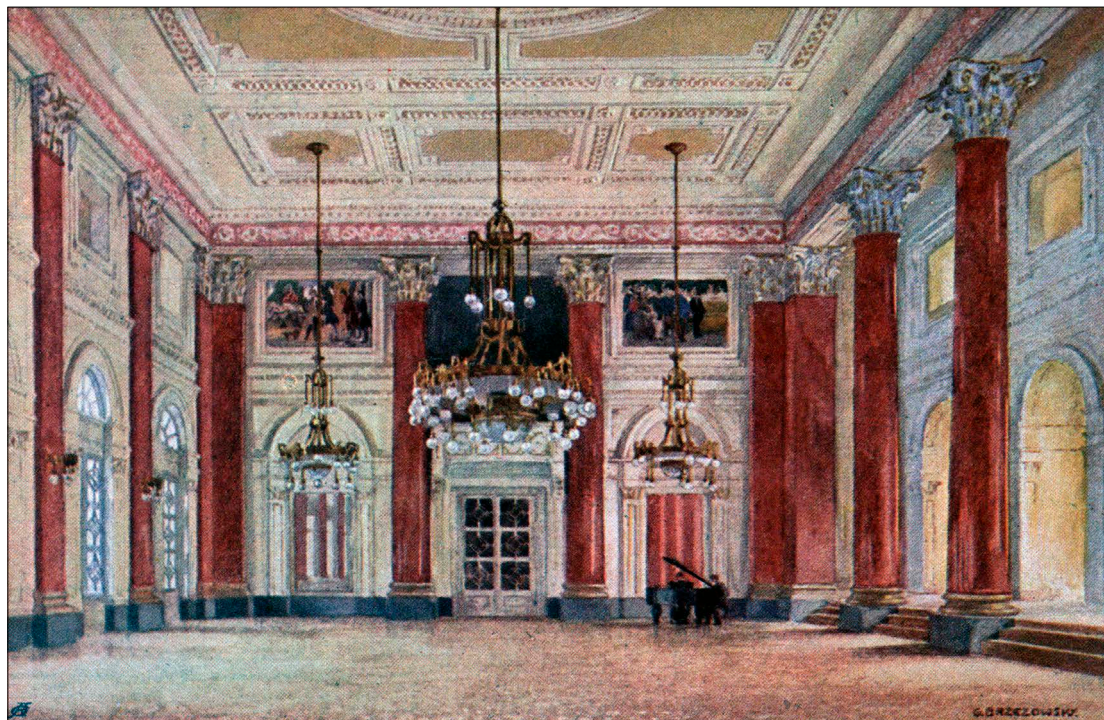
⁸ "Die Schrötterschen Wandbilder."

⁹ "Die Schrötterschen Wandbilder."

¹⁰ "Die Schrötterschen Wandbilder."

¹¹ "Die Schrötterschen Wandbilder."

¹² Režek, *Rogaška Slatina*, 232–39. V razpravi o Rogaški Slatini in Zrinjskih je Režek napisal, da so štiri »alegorične slike« kupili leta 1913; gl. Režek, "Rogaška Slatina," 175. Za pravilno datacijo gl. Goršič, *Zdravilišče*, 61.

1. Severna stena dvorane Zdraviliškega doma, Rogaska Slatina, pred 1919, razglednica, Zgodovinski arhiv Celje
(© Zgodovinski arhiv Celje)

2. Južna stena dvorane Zdraviliškega doma, Rogaska Slatina, okrog 1940, Zgodovinski arhiv Celje
(© Zgodovinski arhiv Celje, foto: Josip Pelikan)

namesto Schrötterjevih oljnih slik pa so reproducirane razglednice.¹³ V literaturi so tudi različno opredeljeni naslikani zgodovinski dogodki, o katerih je Dušan Mlacović zapisal, da je bilo glede na deželno lastništvo ustanove ter čas in kraj nastanka Schrötterjevih slik jasno, da so bili kriteriji za izbor štirih najpomembnejših dogodkov v slatinski zgodovini politični in da so bile slike prvovrstna marketinška poteza.¹⁴ Po Mlacovićevem mnenju se je želel naročnik s sliko hrvaškega bana Zrinjskega prikupiti stalnim zdraviliškim gostom s Hrvaške, z deželnim glavarjem Ferdinandom grofom Attemsom pokazati, kdo je v hiši gospodar, in z nadvojvodo Janezom ugajati štajerskim gostom, cesar Franc Jožef pa je bil obvezen kot tedanji vladar.¹⁵

Naročnik in plačniki zgodovinskih prizorov

Čeprav se je struktura zdraviliških gostov v zgodnjem 20. stoletju v primerjavi s sredino 19. stoletja močno prevesila v korist meščanstva,¹⁶ je direktor Franz Mulli za najimennitnejšo dvorano zdravilišča izbral zgodbe dveh grofov in dveh Habsburžanov. Mulli je zdravilišče vodil v letih 1903–1919 (sl. 3).¹⁷ Med njegovim vodenjem so v Rogaški Slatini zgradili številne nove stavbe za goste in posodobili obstoječe, napeljali vodovod, električno napeljavo in železniško progo ter izvedli veliko podzemeljsko zajetje mineralne vode »Knetteum«.¹⁸ Zdravilišče je v tem času izjemno podpiral deželni glavar Edmund grof Attems (1847–1929; glavar 1893–1918),¹⁹ pravnuk Ferdinanda grofa Attemsa (1746–1820; glavar 1800–1820), ki je v začetku 19. stoletja poskrbel, da so deželni stanovi kupili Rogaško Slatino.²⁰ Ob odličnem sodelovanju Franza Mullija z uradniki deželne vlade in deželnega gradbenega urada so zelo hitro zgradili tretji Zdraviliški dom, ki je prve goste sprejel že julija 1911.²¹

3. Franz Mulli, ravnatelj zdravilišča Rogaška Slatina v letih 1903–1919 (Kovačič, Fran. Nadžupnija Sv. Križa pri Rogaški Slatini: Zgodovinski podatki. Ljubljana: Cerkevno društvo pri Sv. Križu, 1914)

¹³ Gl. npr. Aleksander Žižek, "K vrelcem," 18; Bojan Cvelfar, "Na Slatini," 21–22, 35; Mlacović, "Ikonografija," 60; Vardjan, *Rogaška Slatina*, 42, 105; Kene, *Zdravilišče*, 33–34.

¹⁴ Mlacović, "Ikonografija," 60.

¹⁵ Mlacović, "Ikonografija," 60.

¹⁶ O spremembi strukture gostov gl. Mlacović, "Tretji zdraviliški dom," 45; o plemiških gostih prve polovice 19. stoletja Cvelfar, *Knjiga gostov*, 21–24.

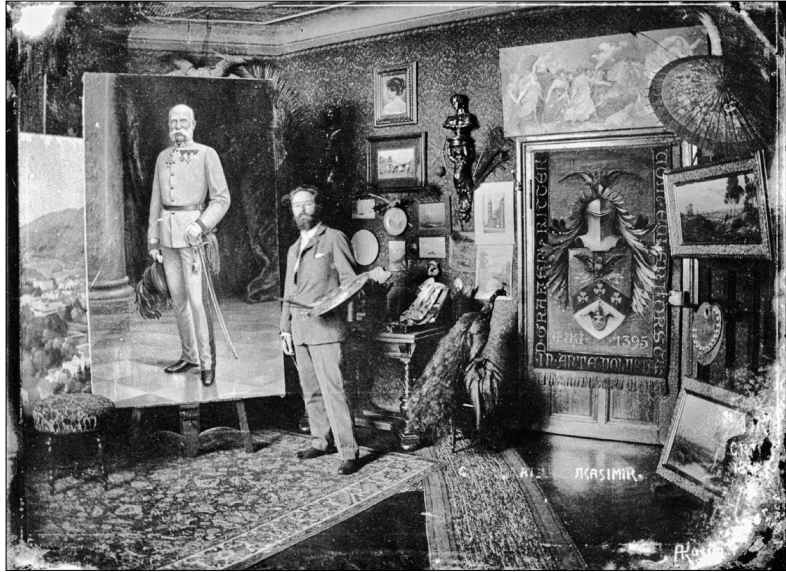
¹⁷ Kovačič, *Nadžupnija*, 45; Mlacović, "Tretji zdraviliški dom," 47–51; Kene, *Zdravilišče*, 40.

¹⁸ O gradnjah in posodobitvah zdravilišča v času Franza Mullija gl. Schlossar, "Historisches," 8; Mlacović, "Tretji zdraviliški dom," 47, 51; Kene, *Zdravilišče*, 32–34.

¹⁹ O podpori deželnega glavarja Edmunda grofa Attemsa Rogaški Slatini in sredstvih, ki jih je za modernizacijo zdravilišča namenil deželni zbor, gl. zlasti Frank, "Edmund Graf Attems," 88–90.

²⁰ O Ferdinandu grofu Attemsju gl. Ilwof, *Die Grafen*, 24–136; Ilwof, "Briefe Erzherzog Johanns."

²¹ Mlacović, "Tretji zdraviliški dom," 43–7.

4. Slikar Alois Kasimir v ateljeju z veduto Rogaške Slatine in portretom cesarja Franca Jožefa I., 1908, Zgodovinski arhiv Ptuj (© Zgodovinski arhiv Ptuj, foto: Alois Kasimir)

Obsežna korespondenca razkriva, da prizadevni Mulli ni bil samo v stalnih stikih s številnimi uradniki, trgovci, podjetniki, agenti in najrazličnejšimi mojstri, ampak je v okviru promocije zdravilišča in oblikovanja tiskovin sodeloval tudi s slikarji.²² Največ dopisov je ohranjenih med Mullijem in slikarjem Aloisom Kasimirjem, ki je za zdravilišče oblikoval tiskovine in reklamne plakate.²³ Mulli je deloval kot posrednik za oljno sliko Rogaške Slatine, ki jo je Kasimir leta 1908 naslikal po naročilu štajerskega deželnega odbora za dvorano Lloydovega parnika *Graz*.²⁴ Veduta je vidna na fotografiji slikarja Kasimirja v ateljeju, na kateri jo delno zakriva celopostavni portret cesarja Franca Jožefa I. (sl. 4).²⁵

Zanimanje doktorja prava Franza Mullija za zgodovino se ni odrazilo v objavljenih študijah o zgodovini zdravilišča, pač pa je razvidno iz njegovega udejstvovanja po prevratu, saj se je po odhodu iz Rogaške Slatine leta 1919 zaposlil kot kustos in vodja beljaškega mestnega muzeja.²⁶ Muzej je povzdignil v najpomembnejšo mestno znamenitost, pritegnil obiskovalce in pridobil priznanje tujih avtoritet.²⁷

Mullijev svetovalec pri izboru najpomembnejših zgodovinskih dogodkov za najimenoitnejšo zdraviliško dvorano je bil najverjetneje ravnatelj univerzitetne knjižnice v Gradcu in pisec Anton Schlossar (1849–1942), ki je leta 1912 objavil tudi dnevniške zapise nadvojvode Janeza o bivanju

²² Mullijeva korespondenca, ki jo hrani Zgodovinski arhiv Celje, še ni urejena. Za dopise gl. npr. Razni dopisi, šk. 179, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

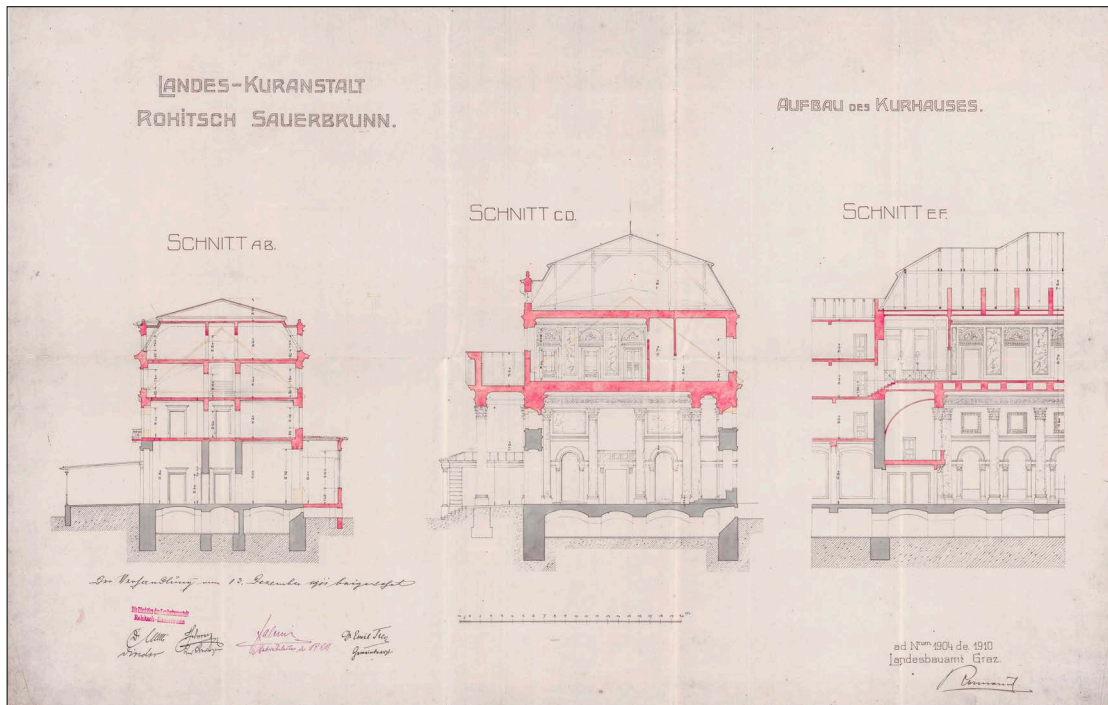
²³ Gl. npr. dopis Aloisa Kasimirja Franzu Mulliju, 9. 11. 1905, šk. 179, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC. O slikarju Aloisu Kasimirju gl. Ciglencečki, "Alois Kasimir." O Kasimirjevi barvni litografiji Rogaške Slatine iz ptičje perspektive iz leta 1905, ki so jo tiskali v graškem podjetju Senefelder in v zdravilišču prodajali kot spominek za 1,20 krone, gl. Režek, *Rogaška Slatina*, 216–18.

²⁴ Dopis štajerskega deželnega odbora direkciji deželnega zdravilišča Rogaška Slatina, 4. 5. 1908, šk. 109, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC; gl. tudi Režek, *Rogaška Slatina*, 218.

²⁵ Negativ na steklu, št. 166, SI_ZAP/0559, Rodbini Kasimir in Oeltjen, Zgodovinski arhiv Ptuj, Ptuj. Za usmeritev na fotografijo se zahvaljujem dr. Marjeti Ciglencečki, za posredovanje reprodukcije pa dr. Dejanu Zdravcu.

²⁶ Izrezki iz časopisov, šk. 1, SI_ZAC_1150, Osebni fond Mulli Franc, ZAC.

²⁷ Izrezki iz časopisov, šk. 1, SI_ZAC_1150, Osebni fond Mulli Franc, ZAC.

5. Načrt dvorane Zdraviliškega doma v Rogaški Slatini, 1910, Zgodovinski arhiv Celje (© Zgodovinski arhiv Celje)

v Rogaški Slatini v letih 1810–1812.²⁸ Mulli je Schlossarja povabil k pripravi kratke zgodovinske razprave v zdraviliški brošuri,²⁹ Schlossar pa je bil v letih pred prvo svetovno vojno tudi stalni gost zdravilišča.³⁰ Mulliju so bile pri izboru najpomembnejših zgodovinskih dogodkov na voljo tudi številne publikacije, objavljene v 19. stoletju.³¹ O zgodovini sta pisala zdraviliški direktor Max Joseph Schüler³² in zdravnik Ernst Hilarius Fröhlich (Fröhlich; 1801–?), ki je leta 1838 na Dunaju izdal monografijo o Rogaški Slatini,³³ leta 1861 pa se je posvetil reformam zdravilišča.³⁴ Njegova dela je Mulli gotovo poznal, saj so septembra 1908 z njegovim prizadevanjem in sodelovanjem Avstrijskega turističnega kluba na Donački gori Fröhlichu odkrili spominsko ploščo.³⁵

²⁸ Schlossar, *Erzherzog Johann*.

²⁹ Schlossar, "Historisches," 3–8.

³⁰ Gl. npr. Schlossar, "Erinnerungsblätter," 381.

³¹ Starejša literatura o Rogaški Slatini je zbrana v Režek, *Iz prošlosti vrela*, 137–163.

³² Schüler, *Der Curort*.

³³ Ernst Hilarius Fröhlich, *Die Sauerbrunnen bei Rohitsch in Steiermark: Mit besonderer Rücksicht auf die dortige ständische Heilanstalt, nebst Anleitung zum Kurgebrauche* (Wien: samozaložba, 1838). Posodobljene izdaje so sledile v letih 1851, 1856, 1857 in 1865; gl. npr. Fröhlich, *Die Sauerbrunnen*. Fröhlich je bil rojen v Rogaški Slatini kot sin prvega stalnega zdravnika in ravnatelja zdravilišča v lasti štajerskih deželnih stanov, dr. Johanna Fröhliha.

³⁴ Fröhlich, *Reformen*.

³⁵ Mulli je na Dunaj poslal marmorno ploščo, na katero so v podjetju Mich. Winkler & Sohn pritrdili kovinsko spominsko ploščo. Celoto so s štirimi vijaki pritrdili v skalo Donačke gore v bližini Fröhlichove kočice in jo slavnostno odprli 8. 9. 1908; gl. dopis sekretarja Avstrijskega turističnega kluba Franzu Mulliju, 4. 9. 1908, šk. 179, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC. O spominski plošči gl. tudi Merhar, *Rogaška Slatina*, 44–45.

Iz načrtov tretjega Zdraviliškega doma je razvidno, da se je ideja, da bi dvorano okrasili s štirimi slikami, porodila med požarom drugega Zdraviliškega doma avgusta 1910 in 19. oktobrom istega leta, ko je štajerski deželni gradbeni urad poslal načrte nove stavbe Občini Rogaška Slatina.³⁶ Na prečnem prerezu krajše stranice dvorane so namesto galerije, kakršno je imela stara dvorana,³⁷ narisani balkon in dve sliki (sl. 5). Z nežnimi potezani skicirana drevesa na enem in obris konja na drugem prizoru dajejo slutiti, da so že jeseni 1910 razmišljali o motivih slik. Okrasni okvirji za slike v velikosti 190 cm x 280 cm in štukature v dvorani so bili končani najpozneje 8. junija 1912.³⁸

Vendar so okvirji nekaj let ostali prazni. Kdaj je Franz Mulli navezal stike s slikarjem Alfredom von Schrötterjem, mi ni uspelo ugotoviti. Morda sta se spoznala že leta 1904, ko je zdravilišče za opremo pridobilo »galerijsko neprimerne« slike iz Deželne galerije slik v Gradcu.³⁹ V stikih sta bila najpozneje od maja 1908, ko je Mulli slikarja prosil za portret nadvojvode Janeza, ki je obravnavan v nadaljevanju. Morda sta se srečala v katerem od graških kulturnih društev, saj je bil Schrötter član krožka kulturnikov, ki ga je obiskoval tudi Mullijev prijatelj Anton Schlossar.⁴⁰

28. februarja 1914 je štajerski deželni odbor slikarja Alfreda von Schrötterja obvestil, da je Ministrstvo za bogočastje in pouk 22. februarja istega leta odobrilo subvencijo 2000 kron za štiri slike po njegovih osnutkih za zdraviliško dvorano v Rogaški Slatini.⁴¹ Slikarja so povabili, da izvede naročilo, in ga obvestili, da mu bodo 4000 kron izplačali v dveh obrokih: polovico v drugi polovici leta 1914 in polovico po zaključku del, vendar ne pred 1. julijem 1915.⁴² Mulli je 20. aprila 1914 v pismu Schrötterju izrazil zadovoljstvo z ugodno rešitvijo zadeve; zanimalo ga je, ali bodo slike končane za sezono 1914 in ali bi lahko hkrati izdelali kolorirane razglednice, saj bi lahko zanje uporabili obstoječe skice.⁴³ Skice so bile verjetno priložene vlogi ministrstvu za subvencijo, ki ni ohranjena.⁴⁴ 31. avgusta 1915 je Mulli deželnemu odboru poročal, da je Schrötter na rojstni dan cesarja Franca Jožefa, 18. avgusta 1915, predal slike in da jih je zdraviliška uprava prevzela ob prisotnosti številnih

³⁶ Za dokument gl. Mlacović, "Tretji zdraviliški dom," 47.

³⁷ Galerijo v dvorani drugega Zdraviliškega doma v Rogaški Slatini je julija 1847 slavnostno odprl cesar Ferdinand in ob tej priložnosti ugodil prošnji deželnega glavarja Ignaca Marije grofa Attemsa, da dvorano imenujejo Ferdinandova dvorana; gl. Cvelfar, "Na Slatini," 27–28.

³⁸ Podjetje Suppan, Haushofer & Nikisch iz Gradca je štukature v dvorani izvedlo med pripravo predračuna 21. 12. 1911 in izdajo računa, ki ga je 8. 6. 1912 podpisal Anton Haushofer; gl. račun podjetja Suppan, Haushofer & Nikisch, 8. 6. 1912, šk. 119, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

³⁹ O Schrötterjevem sodelovanju s kustosom Karlom Lacherjem pri postavitvi slikarske galerije v drugem nadstropju novozgrajene stavbe graškega muzeja Joanneum, ki je bila odprta 1. 12. 1903, gl. Suida, *Die Landesbildergalerie*, VI; o 69 slikah iz Deželne galerije slik, ki jih je leta 1904 v Rogaški Slatini prevzel Franz Mulli, in 30 slikah, ki so bile nekdanj v lasti Deželne galerije slik in ki so jih leta 1932 iz Rogaške Slatine poslali v Narodno galerijo v Ljubljano, gl. Zeri in Rozman, *Evropski slikarji*, 18; Leitner-Ruhe, "A Collection," 105–28.

⁴⁰ O članih stalnega omizja *Krug zum grünen Kranz*, ki se je zbiralo v Altdeutsche Weinstube na Herrengasse 13, in njihovem pomenu za kulturno življenje v Gradcu gl. Tropper, "Das kreative Milieu," 24–25.

⁴¹ Dopis štajerskega deželnega odbora Alfredu von Schrötterju, 28. 2. 1914, šk. 119, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

⁴² Dopis štajerskega deželnega odbora Alfredu von Schrötterju, 28. 2. 1914, šk. 119, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

⁴³ Dopis Franza Mullija Alfredu von Schrötterju, 20. 4. 1914, šk. 119, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

⁴⁴ Dokumenti, ki so se navezovali na subvencijo za Schrötterjeve slike, so navedeni v delovodnikih Ministrstva za bogočastje in pouk pod enoto "Unterricht-Allg." in signaturo "15 Kunstwesen Steiermark Rohitsch-Sauerbrunn." Ohranjeni bi morali biti v kartonu 3492, vendar je v njem samo dopis o sprostitvi sredstev za prvi obrok subvencije, z datumom 28. 9. 1914 in sedanjo signaturo Österreichisches Staatsarchiv, AVA, Ktn. 3492, Zl. 44.624/1914. Za vse podatke in posredovanje gradiva se iskreno zahvaljujem dr. Susanne Kühberger iz Avstrijskega državnega arhiva.

zdraviliških gostov.⁴⁵ Prošnjo štajerskemu deželnemu odboru za izplačilo ostanka honorarja slikarju je Mulli utemeljil s pripombo, da so slike *entsprechend ausgeführt und nach dem allgemeinen Urteile formvollendet*.⁴⁶

Slikar Alfred von Schrötter

Pisec članka v časopisu *Tagespost* je poudaril povezave slikarjevega očeta s Štajersko, saj je bil Anton Schrötter vitez von Kristelli v letih 1834–1843 profesor kemije na graškem Joanneumu (sl. 6).⁴⁷ Z Rogaško Slatino pa je bil poznejši ustanovni član Avstrijske akademije znanosti Anton von Schrötter⁴⁸ še tesneje povezan, saj je 10. avgusta 1837 v zdravilišču analiziral mineralno vodo.⁴⁹ To je bila prva analiza rogaške vode, ki je bila objavljena v znanstvenem časopisu.⁵⁰

Leta 1856 na Dunaju rojeni Alfred von Schrötter je v letih 1872–1877 študiral na dunajski akademiji, potem je bil dve leti učenec Hansa Canona, leta 1879 se je vpisal na Münchensko akademijo in bil med ustanovnimi člani Münchenske secesije.⁵¹ Leta 1897 se je preselil v Dachau, kjer je bil z Ludwigom Dillom, Adolfom Hölzlom in Arthurjem Langhammerjem med najpomembnejšimi predstavniki »nove dachauske smeri«; z Dillom in Hölzlom je razvijal učinkovite metode poučevanja, ki so študentom omogočale čim več svobode pri umetniškem ustvarjanju.⁵² Schrötter je leta 1900 na pobudo Štajerskega umetnostnega društva (*Steiermärkischer Kunstverein*) in Umetnostnozgodovinske družbe (*Kunsthistorische Gesellschaft*) prišel v Gradec in bil 22 let vodja mojstrskega razreda za krajinsko slikarstvo na graški Deželni risarski akademiji (od leta 1907 Deželna umetnostna šola),⁵³ kjer je vpeljal učne metode Adolfa Hölzla in dachauske šole ter vzgojil generacijo štajerskih umetnikov in umetnic.⁵⁴ Čeprav je v Gradec prišel na pobudo Wilhelma Gurlitta in na Hölzlovo priporočilo, je iz nedatiranega pisma soprogi Emmi razvidno, da se je pred prihodom v Gradec dogovarjal za službo tudi z vodjo grafičnega kabineta pri deželnem muzeju Joanneum Franzem Wibiralom in ravnateljem deželnega arhiva dr. Antonom Mellom.⁵⁵ Schrötter se je dejavno vključil v društveno

⁴⁵ Dopis Franza Mullija štajerskemu deželnemu odboru, 31. 8. 1915, šk. 121A, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

⁴⁶ Dopis Franza Mullija štajerskemu deželnemu odboru, 31. 8. 1915, šk. 121A, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

⁴⁷ "Die Schrötterschen Wandbilder."

⁴⁸ Gl. Schlitter, *Gründung der kaiserlichen Akademie*, 38, 48–9, 55.

⁴⁹ Cvefhar, *Knjiga gostov*, 202.

⁵⁰ Schrötter, "Darstellung." O Schrötterjevi kemični analizi rogaške vode gl. Režek, *Iz prošlosti vrela*, 67–68. Schrötter je analiziral tudi druge štajerske vrelce, npr. v Bad Wörschachu pri Lieznu; gl. Peters in Clar, "Mineralquellen," 413.

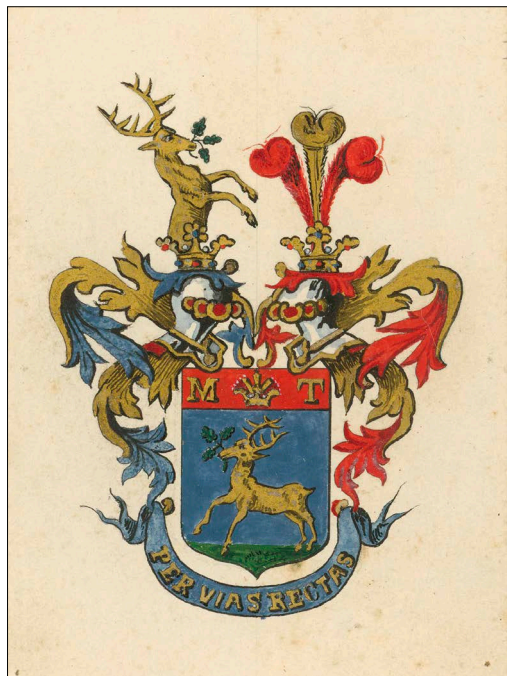
⁵¹ Celedin, "125 Jahre," 12; Tropper, "Das kreative Milieu," 83–84; Silberbauer, "Schrötter," Watzemböck, "Biografien," 288.

⁵² Watzemböck, "Biografien," 288; prim. Celedin, "125 Jahre," 12; Tropper, "Das kreative Milieu," 84.

⁵³ O deželni risarski akademiji gl. Klarner, "Die Geschichte."

⁵⁴ Zaželeni kandidat za vodjo mojstrskega razreda Adolf Hölzel je odklonil prihod v Gradec, vendar je priporočil svojega sodelavca Schrötterja; gl. Danzer, "Aufbruch," 37; prim. Celedin, "125 Jahre," 12; Tropper, "Das kreative Milieu," 80–86; Klein, "Vergessene," 594, 613; Watzemböck, "Biografien," 288.

⁵⁵ Pismo Alfreda von Schrötterja soprogi Emmi von Schrötter, Autogr. 1853/8–9, Schrötter, Alfred, *Sammlung von Handschriften und alten Drucken*, Österreichische Nationalbibliothek. Franz Wibiral, nekdanji sodni odvetnik na Dunaju in v Meranu, se je leta 1893 preselil v Gradec in se od leta 1899 ukvarjal z urejanjem deželnega grafičnega kabineta, ki je bil ustanovljen leta 1901 kot oddelek deželnega muzeja Joanneum. Wibiral je bil član Štajerskega umetniškega društva in Umetnostnozgodovinske družbe, gl. Schafschetzky, "Der Steiermärkische Kunstverein," 28; Watzemböck, "Protagonisten," 296.

6. Grb rodbine Schrötter von Kristelli, Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec (© Steiermärkisches Landesarchiv)

življenje v Gradcu, organiziral številne razstave in predaval tudi na inštitutu za umetnostno zgodovino v Gradcu.⁵⁶ Slikal je portrete, krajine in žanrske prizore, med njimi številne upodobitve konj s konjarji.⁵⁷ Hans Riehl je o Schrötterju menil, da kot slikar ni veliko pomenil, zato pa je bil pomembna osebnost in izjemno nadarjen učitelj, ki je s preki-pevajočim temperamentom starega konjeniškega častnika spodbujal svoje učence.⁵⁸ Riehllova ocena odseva tudi v sodobnih umetnostnozgodovinskih obravnavah slikarjevega opusa.⁵⁹

Sočasno z izvedbo naročila za Rogaško Slatino je Schrötter slikal tudi za druge javne naročnike; tako je leta 1914 po naročilu mesta Gradec nastala veduta *Pogled na graško stolnico*.⁶⁰ Schrötterja je podpiral štajerski deželni odbor, kar je še posebej razvidno iz rezultatov natečaja za oltarno sliko za novozgrajeno cerkev Najsvetejšega Odrešenika v deželni bolnišnici.⁶¹ Čeprav je prvo nagrado prejel Daniel Pauluzzi, se je deželni odbor odločil za drugonagrajenega Alfreda von Schrötterja, ki je naročilo izvedel spomladi 1912 s pomočjo sina

Hansa.⁶² Leta 1916 je po naročilu štajerskega deželnega odbora naslikal podobo *Rodna gruda*, ki prikazuje kmeta in kmetico med oranjem z volom in konjem.⁶³ S podobno težnjo po upodabljanju domačijskega in avtohtonega je zaznamovan tudi Schrötterjev natečajni osnutek za opremo sejne dvorane štajerskega deželnega zbora iz leta 1919, na katerem se trem štajerskim gozdarjem prikaže angel.⁶⁴ Natečaj je bil razpisan po odstranitvi portreta cesarja Franca Jožefa I. iz sejne dvorane, slikarji pa so imeli nalogo, da simbolično prikažejo cilje nove republike.⁶⁵

⁵⁶ Tropper, "Das kreative Milieu," 85.

⁵⁷ Slika *Huzar v hlevu*, ki jo je Schrötter signiral in datiral 1910, je naslednjega leta kupila deželna slikarska galerija; gl. Suida, *Die Landesbildergalerie*, 225, št. 889. Za druge Schrötterjeve slike, ki jih je pridobila galerija in so zdaj v Neue Galerie v Gradcu, gl. Skreiner, *Gesamtkatalog*, 303–04.

⁵⁸ Riehl, "Die bildende Kunst," 109; Riehl, "Die steirischen Maler," 257.

⁵⁹ Prim. Celedin, "125 Jahre," 12.

⁶⁰ Danzer, "Symbolismus," 181, 208.

⁶¹ O načrtovanju in gradnji deželne bolnišnice v letih od 1885 do 1914 gl. Weiss, *Im Zeichen*, 218–312. Deželna bolnišnica, za katero si je odločilno prizadeval deželni glavar Edmund grof Attems, je bila odprta 3. 5. 1912 s posvetitvijo cerkve Najsvetejšega Odrešenika; gl. Frank, "Edmund Graf Attems," 72–73.

⁶² Weiss, *Im Zeichen*, 289.

⁶³ Suida, *Die Landesbildergalerie*, 225, št. 890.

⁶⁴ Danzer, "Nachwirkungen," 223, 232. Poudarjeno domačijske gozdarje med delom je Schrötter naslikal že leta 1894 za ilustracijo knjige Marguillier, *A travers le Salzkammergut*, 83.

⁶⁵ Danzer, "Nachwirkungen," 223.

Prvi ozdravljenec na lovu v slatinskih gozdovih

Zdravilišča so privabljala goste s poudarjanjem visokorodnih obiskovalcev in zgodovinskih ali legendarnih odkriteljev,⁶⁶ zato ni presenetljivo, da je tudi Franz Mulli za prvi prizor izbral zgodbo o hrvaškem banu Zrinjskem kot prvi znameniti osebnosti, ki naj bi ozdravela s pitjem rogaške vode (sl. 7). Zgodba o Zrinjskem je imela dolgo literarno tradicijo, ki pa ni ponujala natančne časovne opredelitve ozdravljenja in identifikacije ozdravljenca, saj bi se lahko nanašala na grofa Nikolaja (1620–1664; ban 1647–1664) ali njegovega brata grofa Petra (1621–1671; ban 1665–1670). Ob tem je imel zlasti ban Peter Zrinjski v sočasnem avstrijskem zgodovinopisju podobo izdajalca, v hrvaškem pa narodnega mučenika.⁶⁷ Pisci o zgodovini zdravilišča so v ozdravljencau večinoma prepoznavali grofa Nikolaja, dokler ni Adolf Režek z novo interpretacijo virov grofa identificiral kot Petra in dogodek postavil v leto 1665,⁶⁸ vendar šele nekaj desetletij po nastanku slike.

Grofa Zrinjska kot prvi znameniti osebnosti, ki sta se zdravili z rogaško vodo, je leta 1680 v literaturo uvedel zdravnik Paul Sorbait, ki je sarkastično zapisal, da sta rogaške kisle vode, ki so izvirale iz starega vrbovega panja, pred nekaj leti odkrila grofa Zrinjska, morda z namenom, da bi izprala žolč, ki se jima je neutemeljeno nabiral proti cesarski hiši.⁶⁹ Mariborski zdravnik Johann Benedict Gründel je v nemški izdaji monografije o rogaški zdravilni vodi (1687) zapisal, da njeno poznavanje ne presega 40 let in da mu je znameniti doktor Sorbait pripovedoval, da je grof Zrinjski med lovom naključno našel izvir in si s pitjem vode popolnoma pozdravil zlatenico ter otrdela jetra in vranico, kar je razširilo sloves rogaške vode po okoliških krajih in na Dunaj.⁷⁰ Pred nastankom slike se je dogodku podrobno posvetil zdravnik Ernst Hilarius Frölich, ki je opeval junaštva bana Nikolaja v bojih proti Turkom in poudaril zasluge rogaške zdravilne vode za junakovo ozdravitev od bolezni, ki jih je povzročila zavist; domovina bi lahko bila v veliki nevarnosti, če ban Zrinjski ne bi pil rogaške vode in bi prezgodaj podlegel vojaškim naporom.⁷¹ Po Frölichovem mnenju se je Nikolaj Zrinjski odločil za stalno pitje rogaške vode po tem, ko je okrog leta 1640 med lovom naključno počival pri vrelcu in odkril, kako čudovito osvežilna in poživljajoča voda izvira iz njega.⁷² Tudi zdraviliški direktor Max Joseph Schüller je odkritje datiral v čas okrog leta 1640, na sliki pa

⁶⁶ Prim. Žižek, "K vrelcem," 14–17.

⁶⁷ Gl. npr. Ferdo Šišić, "Posljednji Zrinski."

⁶⁸ Režek je upošteval pismo graškega zdravnika Johanna Baptista Wagnerja iz leta 1685, ki je bilo objavljeno v Gründlovi monografiji, ter Gründlovo pismo kolegu Rosinusu Lentiliusu v Nördlingen iz leta 1686, ki je bilo objavljeno leta 1698. Gründel je Lentiliusu pisal o grofu N., ki si je tegobe lajšal s pitjem rogaške vode, vendar ni mogoče ugotoviti, ali je bilo ozdravljenje trajno, ker so grofa obglavili zaradi nezvestobe cesarju. Po Režkovem mnenju je Peter Zrinjski ozdravel kmalu po preselitvi iz Ozlja v Čakovec leta 1665; gl. Režek, "Rogaška Slatina," 179–183. Za pismo gl. *Rosini Lentilii Miscellaneorum*, 478.

⁶⁹ Sorbait, *Praxios Medicae*, 534.

⁷⁰ Gründel, *Roitschocrene*, 11–12.

⁷¹ Povzeto po Frölich, *Die Sauerbrunnen*, 119: »Gleichzeitige Schriftsteller schildern ihn auch als "mit der schwarzen Gelbsucht überladen, dem auch Milz und Leber hart gewesen," und wer weiss wie bald er den Kriegsstrapazen erlegen wäre, wenn die Hand der Vorsehung den Helden nicht zu jenem Borne geleitet hätte, dessen Fluten ihm Heil brachten. So war der Rohitscher Sauerquelle erste Segenswirkung die Erhaltung eines Heldenlebens, dessen vorzeitiger Verlust das Vaterland vielleicht in die grössten Gefahren gebracht haben würde! Doch gestärkt von diesen heilsamen Wellen besass Graf Zrinyi stets die Kraft, allen Beschwerden des Krieges Trotz zu bieten, das Gift des Neides wirkte minder verderblich auf sein edles Herz und die Muse, welche den Hypochonder floh, nahte sich an der Hand der Najade wieder freundlich dem Genesenden.«

⁷² Frölich, *Die Sauerbrunnen*, 117.

7. Alfred von Schrötter: Nikolaj grof Zrinjski odkrije rogaški vrelec, 1915, zasebna last (© zasebni arhiv)

8. Nikolaj grof Zrinjski odkrije rogaški vrelec, 1915, razglednica, Knjižnica Rogaska Slatina (© Knjižnica Rogaska Slatina)

se odraža tudi njegov opis, da je bil tedanji vrelec na močvirnem območju, sredi poti pri vasi Sv. Križ, in da je voda pritekala iz votlega vrbovega panja s premerom dunajskega komolca.⁷³ Zdravnik Matthias Macher in zgodovinar Rudolf Gustav Puff sta ozdravitev Zrinjskega postavila v leto 1645, medtem ko je Anton Schlossar Nikolajevo ozdravitev datiral v leto 1640.⁷⁴

Alfred von Schrötter je na sliki, ki je bila ob prevzemu avgusta 1915 naslovljena *Nikolaj grof Zrinjski odkrije vrelec leta 1641*,⁷⁵ na sočasno izdani razglednici (sl. 8) pa *Nikolaj grof Zrinjski odkrije zdravilni rogaški vrelec leta 1645*,⁷⁶ le delno upošteval nejasne opise prvotnega vrelca in je grofa umestil na pot, ki jo skale ločijo od gozda v ozadju.⁷⁷ Med skalami izvira zdravilna voda, ki jo je služabnik napolnil v čutaro in jo podaja grofu. Z reducirano in poenostavljeno figuraliko, preprosto kompozicijo in v štirih barvnih pasovih zgrajenim prostorom se je slikar prilagodil pogledu od daleč, Zrinjskega pa poudaril s postavitvijo v zlati rez in s pisanimi oblaci. Rjave vertikalne listavce na oranžni podrazi pred zelenim ozadjem poudarjajo simbolno vzdušje čudežne najdbe na odročnem kraju. Po kakovosti izstopata odlično naslikana konja, verjetno arabskega porekla, zlasti grofov plemeniti črno-rjavi žrebec in glava lepega belca.

Schrötter je likovne vire za upodobitev Nikolaja Zrinjskega poiskal v graških zbirkah, pri čemer se je verjetno oprl na enega od grafičnih portretov iz grofovih mladih let, na katerih je upodobljen z asketsko vitkimi potezami obraza in ravno pristriženimi kodrastimi lasmi.⁷⁸ Za nošo hrvaško-ogrskih velikašev je Schrötter izbral vpadljivo rumeno za dolman s kratkimi rokavi in živo rdečo za suknjo, hlače in pas. Ogrsko čepico, ki bi morala biti obrobljena s krznom, je upodobil v zeleno-rdečem kontrastu. Služabnika je naslikal z uskoškimi brki, pričesko in belo čepico, vendar z nenavadnimi dvobarvnimi hlačami in škornji iz jelenjega usnja, ki so bili značilni za nošo hrvaško-ogrskih velikašev. Z divjim videzom uskoka in njegovega volku podobnega psa je Schrötter poudaril vzdušje neciviliziranega okolja ob odkritju vrelca.

Upodobitev prvega ozdravljenca je tista od štirih slik v zdraviliški dvorani, na kateri so principi »nove dachauske smeri« najboljši razvidni, zlasti v natančnem opazovanju atmosferskih pojavov, ki jih je Schrötter zaradi večje izraznosti nadgradil s stilizacijo form, poenostavitvami in ploskovitostjo, medtem ko je konja naslikal v zanj značilnem realizmu.⁷⁹ Na sliki se odražajo tudi teoretični pristopi »dachauske šole« o kompoziciji, zlatem rezu in barvah, zaradi katerih so bili člani gibanja opredeljeni tudi kot eni od pionirjev ekspresionistične in abstraktne umetnosti.⁸⁰

⁷³ Opis je prevzel po Gründlovi monografiji; gl. Schüler, *Der Curort*, 34–35.

⁷⁴ Macher, *Physikalisch-medicinische Beschreibung*, 21–22; Puff, *Erinnerung*, 8; Schlossar, "Erinnerungsblätter," 377.

⁷⁵ Dopis Franza Mullija štajerskemu deželnemu odboru, 31. 8. 1915, šk. 121A, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC: *Die Entdeckung der Quelle durch Nikolaus Graf Zrinyi 1641*.

⁷⁶ Povzeto po razglednici, izdani leta 1915 v Deutsche-Druckerei Graz: *Entdeckung der heilbringenden Rohitscherquelle durch Nikolaus Graf Zrinyi im Jahre 1645*.

⁷⁷ Po mnenju Adolfa Režka je slikar upodobitev vrelca zasnoval na podlagi Gozdnega vrelca, saj bi ga lahko nekdo opozoril, da je to verjetno najstarejši vrelec v Rogaški Slatini; gl. Režek, "Rogaška Slatina," 232.

⁷⁸ Na primer na portret Eliasa Widemanna iz leta 1652 ali na nedatiran portret Lucasa Schnitzerja; za portreta gl. Mijatović, *Zrinsko-frankopanska*, 31; za poznejše portrete Tátrai, "Wiener Hofkünstler," 95–108.

⁷⁹ Prim. Watenböck, "Protagonisten," 288.

⁸⁰ Gl. Ludwig, "Piloty, Diez und Lindenschmit," 71; Tropper, "Das kreative Milieu," 84.

Ferdinand grof Attems in arhitekt Matteo Pertsch

Anonimni pisec je v graškem časniku *Tagespost* zabeležil, da so leta 1825, v času deželnega glavarja Ferdinanda grofa Attemsa, zgradili vrelec Tempelj, potem ko je lekarnar Süß leta 1803 opravil prvo analizo vode.⁸¹ Po njegovih navedbah je Schrötter naslikal deželnega glavarja, ki si s soprogo in lekar narjem med malico ogleduje gradbeni načrt, ki ga pridržuje vajenec, medtem ko ga razlaga (neimenovani) arhitekt (sl. 9).⁸² Zapisal je še, da je slikar odlično ujel bidermajersko vzdušje.⁸³ Franz Mulli je avgusta 1915 sliko navedel z naslovom *Predaja vrelca Tempelj Ferdinandu grofu Attemsu leta 1823*,⁸⁴ medtem ko je leta 1915 izdana razglednica (sl. 10) naslovljena *Izgradnja vrelca Tempelj. Deželni glavar Ferdinand grof Attems prevzema v spremstvu soproge in lekarnarja Süßa leta 1825 zgrajeni vrelec Tempelj s pokritim sprehajališčem*.⁸⁵ Ob številnih zgodovinskih razpravah, ki so bile dostopne anonimnemu piscu in naročniku Mulliju v zgodnjem 20. stoletju, presenetijo nepravilni zgodovinski podatki v opredelitvi motiva slike: Ferdinand grof Attems (1746–1820)⁸⁶ je umrl pred letoma, ki sta navedeni v naslovih, prve analize vode so bile opravljene stoletja pred lekarnarjem Süßom, Tempelj nad glavnim vrelcem pa je bil zgrajen leta 1819.⁸⁷ Zasluge deželnega glavarja Ferdinanda grofa Attemsa za deželni odkup zdravilišča leta 1803 in njegov nadaljnji razvoj so zabeležene v vseh zgodovinskih razpravah 19. stoletja in obeležene z javnim spomenikom v Rogaški Slatini,⁸⁸ medtem ko se letnici 1823 in 1825 v literaturi ne pojavljata.⁸⁹ Na izbiro leta gradnje Templja 1825 je morda vplival podnapis *Tempelbrunnen, 1825* pod Klarmannovo litografijo, objavljeno v uradni zdraviliški brošuri leta 1907.⁹⁰

V prizoru je naročnik Mulli združil najpomembnejše osebnosti za ustanovitev in gradnjo »stanovske Rogaške Slatine«⁹¹ ter najprepoznavnejšo stavbo tega obdobja. Mulli je imel odlične stike s Ferdinandovim pravnikom Edmundom grofom Attemsom (1847–1929),⁹² ob pregledu knjig zdraviliških gostov pa je morda ugotovil, da so bili Attemsi v dvajsetih letih 19. stoletja redni gostje zdravilišča.⁹³

⁸¹ "Die Schrötterschen Wandbilder." Analiza je bila objavljena v Süess, *Chemisch-physicalische Untersuchung*.

⁸² "Die Schrötterschen Wandbilder." Ivan Goršič je menil, da slika ponazarja dogodek iz leta 1819, ko je deželni glavar Ferdinand Marija Attems s soprogo prisostvoval slovesni posvetitvi novozgrajenega Templja. Klečeči mladenič naj bi v roki držal listino o dokončani zgradbi; gl. Goršič, *Zdravilišče*, 60–61.

⁸³ "Die Schrötterschen Wandbilder."

⁸⁴ Dopis Franza Mullija štajerskemu deželnemu odboru, 31. 8. 1915, šk. 121A, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC: *Die Übergabe des Tempelbrunnen an Ferdinand Graf Attems im Jahre 1823*.

⁸⁵ Povzeto po razglednici, ki je bila leta 1915 natisnjena v Deutsche-Druckerei Graz: *Erbauung des Tempelbrunnens. Landeshauptmann Ferdinand Graf Attems übernimmt in Beisein seiner Gemahlin und des Apothekers Süß den im Jahre 1825 erbauten Tempelbrunnen mit Wandelbahn. Wandelbahn* je bil zgrajen šele v letih 1842–1843 po načrtih arhitekta Josefa Hasslingerja; gl. Schlossar, "Erinnerungsblätter," 378; Goršič, *Zdravilišče*, 58; Sapač, "Zdravilišča," 192.

⁸⁶ O Ferdinandu grofu Attemsu gl. Ilwof, *Die Grafen*, 24–136; Frank, "Edmund Graf Attems," 10–11; Preinfalk, "The Travelling Gentleman."

⁸⁷ Gl. npr. Fröhlich, *Die Sauerbrunnen*, 32–34; Puff, *Erinnerung*, 11–12; Schlossar, "Historisches," 7; Schlossar, "Erinnerungsblätter," 377–80.

⁸⁸ O spomeniku gl. npr. *Steiermärkische Landes-Kuranstalten*, 11.

⁸⁹ Gl. npr. Macher, *Physikalisch-medicinische Beschreibung*; Fröhlich, *Die Sauerbrunnen*.

⁹⁰ *Steiermärkische Landes-Kuranstalten*, 10. O litografiji gl. Režek, *Rogaška Slatina*, 48–49.

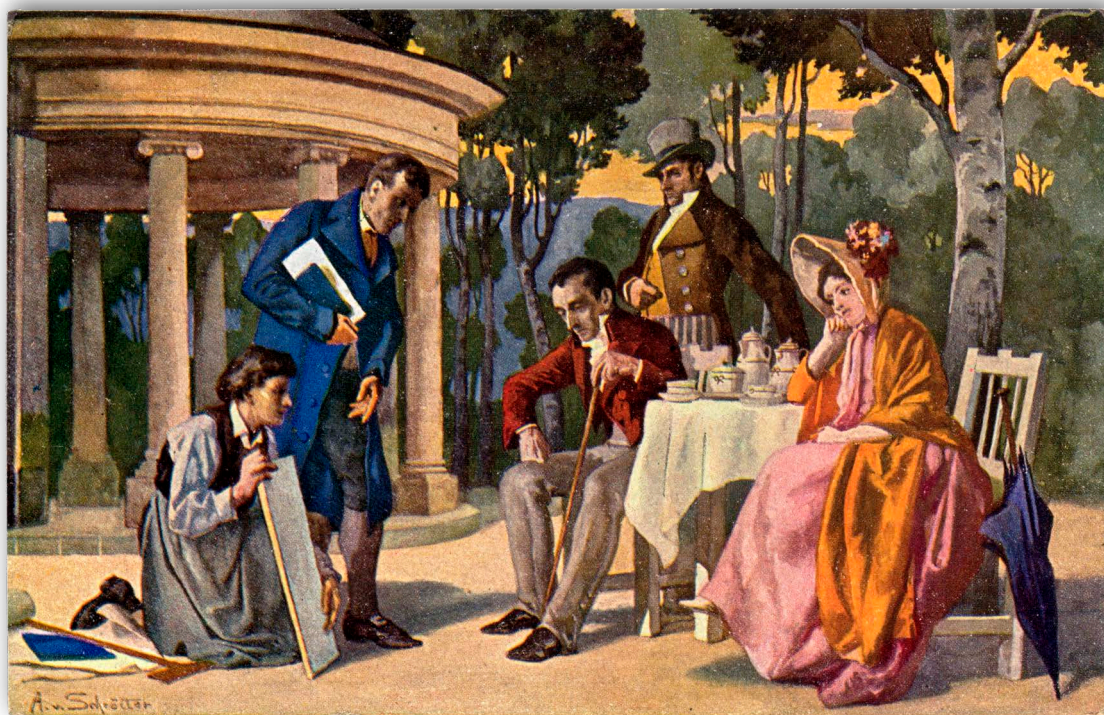
⁹¹ O »stanovski Rogaški Slatini« (1801–1840) gl. Režek, *Rogaška Slatina*, 14–15.

⁹² Izrezki iz časopisov, šk. 1, SI_ZAC_1150, Osebni fond Mulli Franc, ZAC.

⁹³ Ferdinandova vdova Marija Ana, rojena baronica Gall von Gallenstein (1752–1839), je leta 1823 v zdravilišču bivala štiri tedne, sedem dni pa sta tam preživela tudi njen najstarejši sin Ignac Marija III. grof Attems (1774–1861) in njegova soproga Alojzija, rojena grofica Inzaghi (1793–1879). Leta 1825 je grofica vdova v zdravilišču bivala od 19. 6. do 14. 7., sin pa se ji je pridružil med 21. in 26. 6. Gl. Cvelfar, *Knjiga gostov*, 32, 34, 56.

9. Alfred von Schrötter: Ferdinand graf Attems si ogleduje načrte zdravilišča, 1915, zasebna last (© zasebni arhiv)

10. Ferdinand graf Attems si ogleduje načrte zdravilišča, 1915, razglednica, Knjižnica Rogaška Slatina (© Knjižnica Rogaška Slatina)

Schrötterju so bili v graških javnih in zasebnih zbirkah dostopni portreti Ferdinanda Attemsa in njegove soproge Marije Ane,⁹⁴ vendar se zdi, da je grofico Attems naslikal po domišljiji,⁹⁵ grofa Ferdinanda pa s portretnimi potezami njegovega sina Ignaca Marije III., ki si je kot deželni glavar (1820–1852) prav tako prizadeval za razvoj Rogaške Slatine.⁹⁶ Asketski ovalni obraz Ignaca Marije z izrazitim nosom bi Schrötter lahko povzel po Kriehuberjevi litografiji iz leta 1843 (sl. 11). Oblačila zakoncev Attems je Schrötter naslikal na podlagi bidermajerskih portretov, pri čemer preseneti kričeča barvna kombinacija grofovega rdečega redingota, rožnatega telovnika in zeleno-rumenih hlač. Z vpadljivimi rožnatimi in zeleno-rumenimi toni so naslikani tudi grofičina obleka, šal in klobuk ter vzorci porcelanskega servisa. S podobo graškega lekarnarja Josepha Aloysa Süßa, čigar zasluge so bile stalnica v literaturi o Rogaški Slatini,⁹⁷ je Schrötter verjetno želel upodobiti uglednega meščana iz bidermajerskega obdobja. Naslikal ga je z zalizci, črtastimi hlačami, telovnikom s cvetličnim vzorcem, rjavim redingotom ter sivim cilindrom s črnim trakom in zavihanimi kraji, pri čemer se zdi, da je držo in oblačila delno naslikal po akvarelu Karla Mayra, ki je leta 1876 naslikal nošo moškega in ženske z območja Slovenskih Konjic in Slovenske Bistrice.⁹⁸

V nasprotju s stalnimi navedbami lekarnarja Süßa je bilo ime arhitekta, ki je v dvajsetih letih 19. stoletja načrtoval stavbe »stanovske Rogaške Slatine«, v literaturi pozabljeno, na kar je verjetno vplivalo dejstvo, da so že sredi 19. stoletja podrli večino njegovih stavb, ostal je samo klasicistični paviljon Tempelj s štirimi slopi in 12 jonskimi stebri.⁹⁹ Medtem ko je Ivan Goršič napisal, da je Tempelj in druge neoklasicistične stavbe zgradil arhitekt Pertsch iz Trsta oziroma Matija Pertsch,¹⁰⁰ je Režek navedel, da so to dela Nikolausa/Nicolòja Pertscha,¹⁰¹ kar je v zadnjem času s pridržkom

11. Johann Kriehuber: Ignac Marija grof Attems, litografija, 1843 (Wikimedia Commons)

⁹⁴ Heinrich grof Attems je še leta 1959 v dvorcu Gösting posedoval družinsko portretno galerijo s 40 portreti prednikov od leta 1650; gl. *Erzherzog Johann Gedächtnisausstellung*, 123.

⁹⁵ Za portrete Marije Ane gl. Bučić, "Nekaj portretnih miniatür," 136; Vrišer, "Iz zbirk Pokrajinskega muzeja," 136, 141.

⁹⁶ Ilwof, *Die Grafen*, 162, 165; Schlossar, "Erinnerungsblätter," 377.

⁹⁷ Gl. npr. Macher, *Physikalisch-medicinische Beschreibung*, 16; Burghardt, *Vademecum*, 37; Schüler, *Der Curort*, 43.

⁹⁸ Akvarel hrani graški etnografski muzej; gl. Mautner in Geramb, *Steirisches Trachtenbuch*, 256.

⁹⁹ O dejstvu, da se v literaturi o Rogaški Slatini do prve svetovne vojne imena arhitektov ne pojavljajo, gl. Kene, *Zdravilišče*, 105–07.

¹⁰⁰ Goršič, *Zdravilišče*, 18, 61.

¹⁰¹ Režek, *Iz prošlosti vrela*, 58; Režek, *Rogaška Slatina*, 48.

prevzel tudi Igor Sapač.¹⁰² Glede na biografske podatke (Nicolò je bil rojen leta 1807) ni dvoma, da je Tempelj, prvi Zdraviliški dom in stanovanjsko stavbo načrtoval Nicolòjev slavnejši oče, nemški neoklasicistični arhitekt Matthäus (Matteo) Pertsch (1769–1834), ki je večino kariere deloval v Trstu.¹⁰³ Med letoma 1807 in 1817 je Matteo Pertsch deloval kot deželni gradbeni mojster in kamnosek v Gradcu, drugod na Štajerskem in Koroškem ter od okrog leta 1812 pripravljaj načrte za zdraviliške stavbe v Rogaški Slatini; osnutek za Tempelj naj bi nastal že leta 1815.¹⁰⁴ Naročnik in slikar najbrž nista bila seznanjena z ugledom arhitekta in njegovo portretno litografijo po risbi Ernesta Pertscha,¹⁰⁵ sicer bi Alfred von Schrötter cenjenega deželnega stavbnega mojstra upodobil v imenitnejših meščanskih oblačilih in ne v ponošenem vijoličastem delovnem plašču.

Obisk nadvojvode Janeza

O tretji Schrötterjevi sliki je anonimni pisec članka v *Tagespost* napisal, da je slikar upodobil pozdrav cesarskega princa, mladega nadvojvode Janeza, ki je leta 1836 prišel v Rogaško Slatino (sl. 12).¹⁰⁶ Naročnik Franz Mulli je avgusta 1915 sliko navedel z naslovom *Prihod nadvojvode Janeza v Rogaško Slatino leta 1836*,¹⁰⁷ na razglednici (sl. 13) je napis *Nadvojvoda Janez Avstrijski pride leta 1836 kot zdraviliški gost v Rogaško Slatino*.¹⁰⁸

Obisk nadvojvode Janeza leta 1836 v knjigi zdraviliških gostov ni zabeležen.¹⁰⁹ Mulli je želel z izborom motiva poudariti nadvojvodove zasluge za popularizacijo zdravilišča, z letnico 1836 pa verjetno opozoriti na nadaljnjo fazo njegovega razcveta. Tega leta se je upokojil ravnatelj Johann Fröhlich, vodenje pa je prevzel zdravnik Josef Sock.¹¹⁰ Mulli bi se bil lahko oprl na monografijo zdravnika Josefa Burghardta, ki je leto 1836 navedel kot prelomno leto za razcvet zdravilišča.¹¹¹

¹⁰² Igor Sapač je zapisal, da so zdraviliške stavbe menda nastale po načrtih Nicolòja Pertscha, sina slavnejšega Mattea; gl. Sapač, "Zdravilišča," 192.

¹⁰³ O Matteu Pertschu gl. Bensch, "Nuove ricerche," 89–101; Zanni, "Tre protagonisti," 63–65.

¹⁰⁴ Bensch, "Nuove ricerche," 89–101.

¹⁰⁵ Gl. PORT_00029428_01, Porträtsammlung, Österreichische Nationalbibliothek.

¹⁰⁶ "Die Schrötterschen Wandbilder."

¹⁰⁷ Dopis Franza Mullija štajerskemu deželnemu odboru, 31. 8. 1915, šk. 121A, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC: *Ankunft des Erzherzog Johann in Sauerbrunn, 1836*.

¹⁰⁸ Povzeto po razglednici, natisnjeni leta 1915 v Deutsche-Druckerei Graz: *Erzherzog Johann von Österreich trifft im Jahre 1836 als Kurgast in Rohitsch-Sauerbrunn ein*.

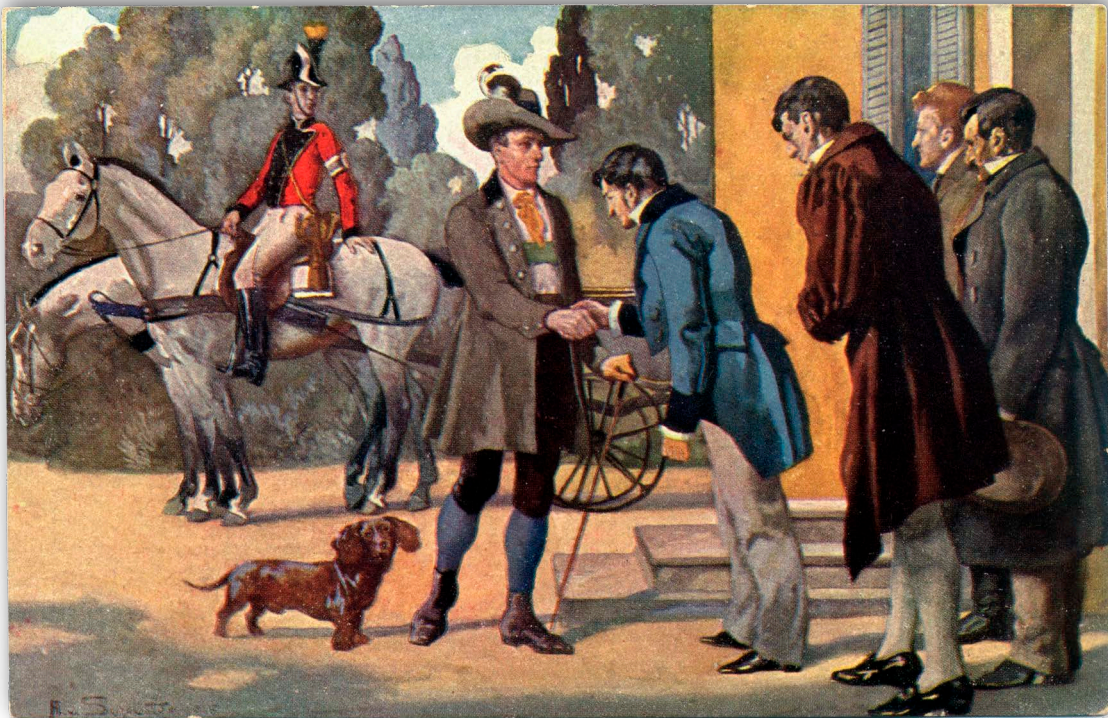
¹⁰⁹ K prvemu tritedenskemu obisku leta 1810 (20. 6.–17. 7.) je nadvojvodo verjetno spodbudil deželni glavar Ferdinand grof Attems. Nadvojvoda je tedaj bival v Rogaški Slatini v spremstvu slikarja Karla Russa. Nekaj tednov je v zdravilišču preživel tudi v letih 1811 (17. 6.–2. 7.) in 1812 (2. 7.–23. 7.), naslednjič pa je prišel šele 21. 8. 1847, ko je spremljal obisk cesarja Ferdinanda in njegove soproge Marije Ane. Gl. Cvelfar, *Knjiga gostov*, 406; Schlossar, "Erinnerungsblätter," 378; Režek, *Iz prošlosti vrela*, 59–60; Režek, *Rogaška Slatina*, 34.

¹¹⁰ Režek, *Rogaška Slatina*, 24.

¹¹¹ Burghardt, *Vademecum*, 21–22: »Wenn auch in den ersten zwei Decennien viel für Vergrößerung und Verschönerung geschehen ist, so war es doch erst der Epoche nach dem Jahre 1836 aufbehalten, den Curort, wie er sich jetzt dem Auge des Besuchers präsentiert, zu einer höheren Entwicklung und Pracht zu bringen. Die Aufführung der gegenwärtig schönsten Gebäude des grossen Cursaal-, Balcon-, Füll- und Badehauses etc. gehören alle dieser Epoche an.« Nasprotno je menil sin upokojenega ravnatelja Ernst Hilarius Fröhlich, ki je Socku očital slabo vodenje zdravilišča, verjetno tudi zaradi dejstva, ker si je sam zaman prizadeval za mesto zdraviliškega ravnatelja; gl. Režek, "Rogaška Slatina," 175–76. S Fröhlichem, ki je menil, da se je Josef Sock preveč posvetil turizmu in premalo zdravljenju, sta se leta 1875 strinjala tudi Peters in Clar, ki sta priljubljenost zdravilišča za oddih pripisovala

12. Alfred von Schrötter: Obisk nadvojvode Janeza v Rogški Slatini, 1915, zasebna last (© zasebni arhiv)

13. Obisk nadvojvode Janeza v Rogški Slatini, 1915, razglednica, Knjižnica Rogška Slatina (© Knjižnica Rogška Slatina)

Schrötter je nadvojvodove obrazne poteze prilagodil portretom iz tridesetih let 19. stoletja, ko nadvojvoda ni več imel zalizcev, vendar ni upošteval, da si je tedaj že povsem razredčene lase česal na obraz.¹¹² Klobuk z okrasom iz gamsovega čopa in petelinjega perja,¹¹³ sivo štajersko suknjo z zelenim ovratnikom, rjave dokolenske hlače, sive nogavice in črne visoke čevlje je Schrötter verjetno povzel po bakrorezu, ki ga je leta 1818 izdelal Blasius Höfel po sliki Johanna Petra Kraffta.¹¹⁴ Naročniku in slikarju je bilo nedvomno znano, da je Krafftova slika nadvojvode kot lovca na gamse iz leta 1816 postala ikona štajerskega zavedanja o lastni identiteti, nadvojvodova siva suknja pa simbol njegove bližine prebivalstvu.¹¹⁵ Starejša in mlajša moška, ki so oblečeni v meščanska oblačila in pozdravljajo nadvojvodo, niso identificirani. Adolf Režek je domneval, da se z nadvojvodom rokuje prvi zdravnik in do septembra 1836 ravnatelj zdravilišča Johann Fröhlich ali njegov naslednik Josef Sock.¹¹⁶ Eden od mlajših moških bi lahko bil zdravnik Ernst Hilarius Frölich. Na desni je Schrötter realistično upodobil Staro direkcijo, v kateri je bilo stanovanje zdravnika, ravnatelja zdravilišča, in v kateri je nadvojvoda bival v letih 1810–1812.¹¹⁷ Na levi polovici slike je Schrötter naslikal poštno kočijo in zdraviliški park. Poglobil se je v avtentično rdečo volneno suknjo cesarsko-kraljevih postiljonov iz sredine 19. stoletja s krojem v obliki fraka, črnim stoječim ovratnikom, srebrnimi našitki in srebrnimi gumbi. Času nadvojvodovega prihoda v Rogaško Slatino primerno je dodal trirogeljniku podoben klobuk s perjanico v cesarskih barvah in realistično upodobljen poštni rog s cofoma. Plemenita konja z elegantno pristriženo grivo in repom, ki sta vprežena v odprto kalešo, spominjata na konje, ki so bili v Schrötterjevem času vpreženi v kočije cesarja Franca Jožefa.¹¹⁸ Prijazni kratkodlaki jazbečar gledalca verjetno opominja na nadvojvodovo zvestobo zdravilišču, v konfrontaciji z volčjim psom grofa Zrinjskega na nasprotni steni pa se zdi, da je želel Schrötter s psoma ponazoriti tudi kontrast med divjostjo kraja ob odkritju vrelca in civiliziranostjo in kultiviranostjo »stanovske Rogaške Slatine«.

podnebnju, lepi okolici in slikovitim romarskim procesijam »južnoslovenskega« prebivalstva, ki je skozi Rogaško Slatino romalo k številnim Marijinim cerkvam. Po njunem mnenju je bilo zdravilišče odlično opremljeno s pravo mero modernega udobja, da ni izgubilo patriarhalnega značaja; zasnovano pa je bilo nadvse ljubko, čeprav so imele novejšje stavbe, torej tiste iz Sockovega obdobja (1836–1868), značaj palač. Gl. Peters in Clar, "Mineralquellen und Curorte," 427–28; prim. Sapač, "Zdravilišča," 192–93.

¹¹² Za slikane in grafične nadvojvodove portrete, ki so jih ustvarili Joseph Kriehuber (1833), Joseph Sürch (1836) ali N. Stadler (1840), gl. Fink in Pock, "Werkverzeichnis," kat. št. 30–34, 40, 44; za pričesko, ki je prikrivala izgubo las, Skreiner, "Zur Ausstellung."

¹¹³ O »klobuku nadvojvode Janeza« gl. Mautner in Geramb, *Steirisches Trachtenbuch*, 121, 350.

¹¹⁴ Fink in Pock, "Werkverzeichnis," kat. št. 14.

¹¹⁵ O sliki gl. Danzer, "Erzherzog Johann," 136–38.

¹¹⁶ Režek, *Rogaška Slatina*, 234.

¹¹⁷ Do vhoda Stare direkcije je vodilo pet stopnic, edino okno levo od vhoda pa je bilo opremljeno s polkni; gl. npr. Režek, *Rogaška Slatina*, 152.

¹¹⁸ Gl. npr. Lippayevo sliko iz leta 1891 z naslovom *Kaiser Franz Joseph und König Alexander von Serbien in Ischl* v Vocelka in Mutschlechner, *Franz Joseph*, 116, kat. št. WB 8.1.

Obisk cesarja Franca Jožefa I.

Četrto Schrötterjevo sliko je Franz Mulli avgusta 1915 naslovil *Obisk cesarja Franca Jožefa I. leta 1883*.¹¹⁹ Več o tem je navedel anonimni pisec članka v *Tagespost*, ki je napisal, da cesarja na sliki spremljajo deželni odbornik vitez von Wannisch, deželni upravitelj baron Kübeck, deželni odbornik grof Kottulinsky in zdraviliški zdravnik dr. Hoisel; skupini so se pridružili tudi zdraviliški gostje in okoliški prebivalci, da bi pozdravili cesarja (sl. 14).¹²⁰ Cesar je v Rogaško Slatino prišel pozno popoldne 10. julija 1883 med obiskom Štajerske in Kranjske v počastitev 600-letnice habsburške vladavine (sl. 15).¹²¹ V praznično okrašenem kraju sta ga nagovorila namestnik deželnega glavarja dr. Alexander Wannisch in župan Johann Ogrisegg, cvetje pa sta mu predali hči nekdanjega vojnega ministra, sedemletna Ida baronica John, in neka učenka.¹²² Naslednjega jutra se je cesar najprej odpravil proti vrelcu Tempelj, kjer mu je mlada baronica Gudenus postregla s kozarcem mineralne vode, nato si je ogledal polnilnico in se sprehodil na Tržaški hrib, kjer mu je dr. Hoisel pripovedoval o bližnji okolici, profesor Rumpf pa o mineralnih vodah.¹²³ Na Schrötterjevi sliki je upodobljen jutranji sprehod cesarja od polnilnice mineralne vode proti Tržaškemu hribu, med spremljevalci pa izstopa deželni upravitelj Guido baron Kübeck von Kübau, saj časniki o njegovi prisotnosti v Rogaški Slatini niso poročali.¹²⁴

Slikar je upodobil 12 oseb v senci bujnih kostanjev zdraviliške promenade, le na desni se odpre pogled na urejene gredice, vodomet in pročelje Zdraviliškega doma. Skrajno desno je portretno naslikan zdravnik Josef Hoisel, ki je v zdravilišču deloval v letih 1872–1917,¹²⁵ v fraku in s cilindrom v rokah. Ob njem vzravnano in višji od drugih stopa cesar Franc Jožef v službeni uniformi avstrijskega feldmaršala. Schrötter je obrazne poteze prilagodil starosti cesarja, ki je imel ob obisku 53 let, medtem ko povsem osiveli lasje in brada ustrezajo starostnim portretom cesarja v času nastanka slike.¹²⁶ Cesar s patetično slovesnim pogledom gleda mimo vodnika Hoisla.¹²⁷ Za upodobitve treh cesarjevih spremljevalcev je Schrötter njihove portrete poiskal verjetno v graških zbirkah. Poslanca

¹¹⁹ Dopis Franza Mullija štajerskemu deželnemu odboru, 31. 8. 1915, šk. 121A, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC: *Der Besuch des Kaisers Franz Josef I. im J. 1883*. Enako sporoča napis na razglednici, ki je bila leta 1915 natisnjena v Deutsche-Druckerei Graz: *Se. Majestät Kaiser Franz Josef besucht den Kurort im Jahre 1883*.

¹²⁰ "Die Schrötterschen Wandbilder."

¹²¹ O obisku leta 1883 gl. Holz, "Potovanja," 104–10; o obisku Rogaške Slatine zlasti Cvelfar, "Na Slatini," 35–36.

¹²² "Der Kaiser im Unterlande," 4. Za identiteto hčerke pokojnega barona Johna gl. Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*, 456. K slavnostni večerji v dvorani Zdraviliškega doma so bili povabljeni Alfred knez Windischgrätz, grof Kottulinsky, dr. Wannisch, grof Khevenhüller, Emil grof Palffy, baron Schwarz-Senborn, zdraviliški ravnatelj Geutebrück in zdravnika Hoisel in Glax, okrajni sodnik Walter, profesor Rumpf, župan Ogrisegg, nadžupnik Fröhlich in dekan Zentzich (Centrih). Gl. "Der Kaiser im Unterlande."

¹²³ "Der Kaiser im Unterlande," 4. S cesarskim sklepom 9. 9. 1883 so bili odlikovani številni zaslužni pripravljavci cesarskega obiska na Štajerskem in Kranjskem; od omenjenih med sprejemom v Rogaški Slatini je deželni odbornik Adalbert grof Kottulinsky prejel red železne krone tretjega razreda, zdraviliški ravnatelj Ernst Geutebrück naziv cesarskega svetnika, rogaški dekan Anton Centrih zlati križ za zasluge s krono, župan Johann Ogrisegg pa srebrni križ za zasluge s krono. Gl. "Auszeichnungen;" "Auszeichnungen (Schluß)."

¹²⁴ "Der Kaiser im Unterlande," 4.

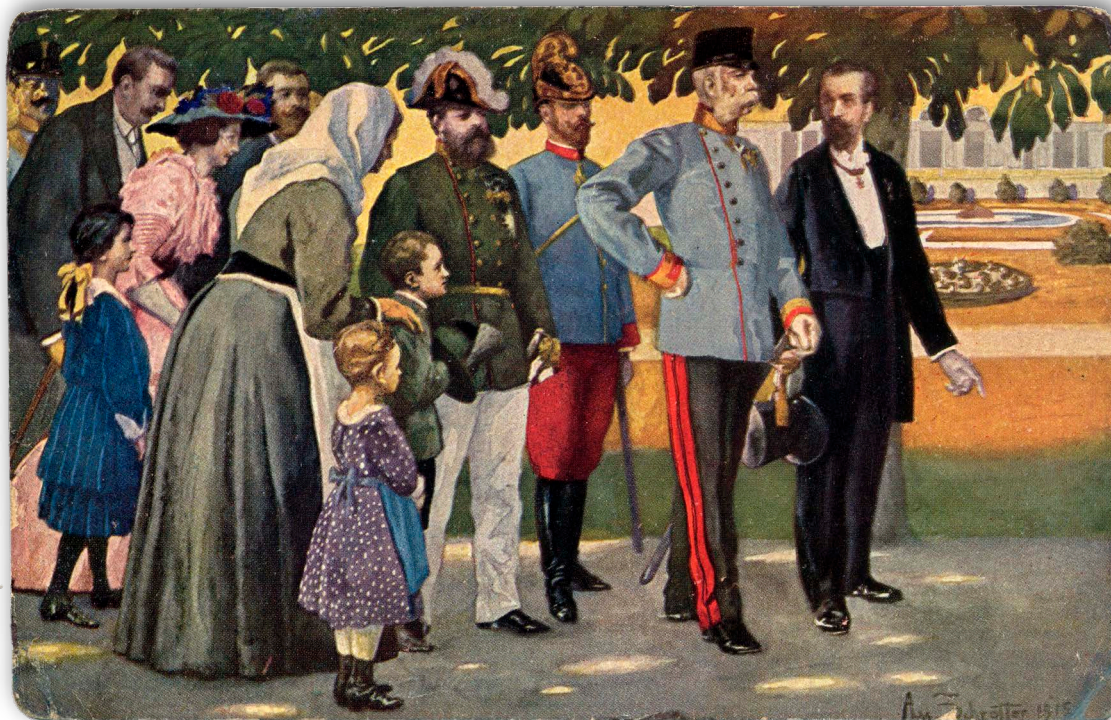
¹²⁵ Adolf Režek je zapisal, da bi bil za razkazovanje zdravilišča cesarju primernejši tedanji ravnatelj Ernst Geutebrück, ki pa med ljudmi ni bil priljubljen, zato je Schrötter naslikal zdravnika Hoisla; gl. Režek, *Rogaška Slatina*, 24, 239.

¹²⁶ Za cesarjeve portrete gl. Telesko, *Geschichtsraum*, 205–53; Simonišek, "O nekaterih portretih."

¹²⁷ O okamenelem pogledu cesarja, ki s patetično slovesnim pogledom zre navzdol na podložnike, gl. Lindinger, "Der Stellvertreter," 116.

14. Alfred von Schrötter: Obisk cesarja Franca Jožefa I. v Rogški Slatini, 1915, zasebna last (© zasebni arhiv)

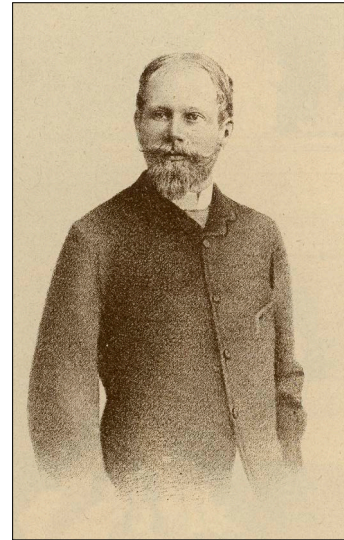
15. Obisk cesarja Franca Jožefa I. v Rogški Slatini, 1915, razglednica, Knjižnica Rogška Slatina (© Knjižnica Rogška Slatina)

16. Adolf Dauthage:
Alexander Wannisch, litografija,
okrog 1880. Steiermärkisches
Landesarhiv, Gradec
(© Steiermärkisches Landesarhiv)

17. Guido baron Kübeck
von Kübau, Steiermärkisches
Landesarhiv, Gradec
(© Steiermärkisches Landesarhiv)

18. Adalbert graf Kottulinsky,
Steiermärkisches Landesarhiv,
Gradec (© Steiermärkisches
Landesarhiv)

deželnega parlamenta Alexandra Wannischa (1821–?) je naslikal v uniformi in s portretnimi potezami, ki bi jih lahko povzel po portretni litografiji Adolfa Dauthageja iz serije *Das Parlament* iz okrog leta 1880 (sl. 16).¹²⁸ Deželnega upravitelja Guida barona Kübecka von Kübau (1829–1907) je najverjetneje upodobil po fotografiji graškega fotografa Leopolda Budeja (sl. 17).¹²⁹ Slabo viden in komaj prepoznaven je deželni odbornik Adalbert graf Kottulinsky (1847–1904; sl. 18), čeprav bi ga Schrötter kot umetnostnega mecena in podpornika Društva likovnih umetnikov Štajerske (Verein bildender Künstler Steiermarks) lahko osebno poznal.¹³⁰

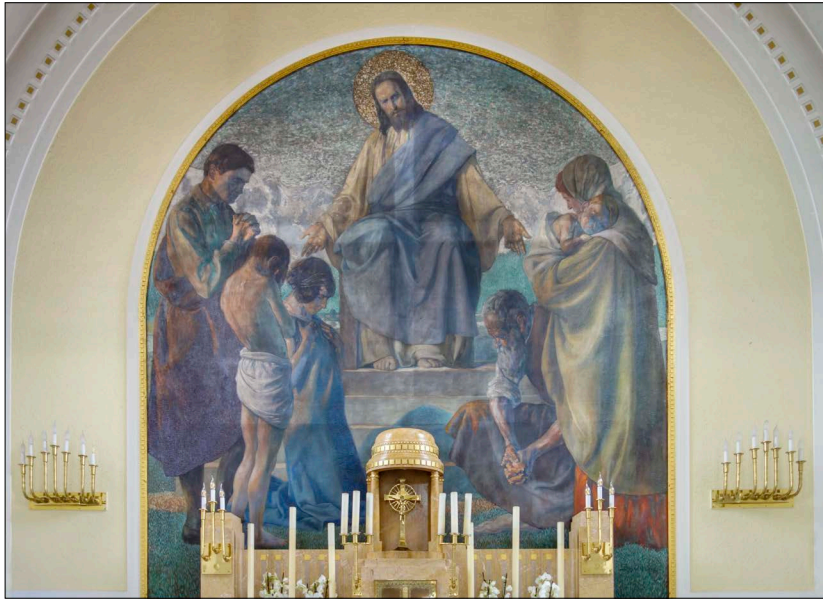
K cesarjevemu spremstvu sodi tudi neidentificiran moški v uniformi ob skrajnem levem robu slike. Pred spremljevalce je Schrötter umestil ugledno družino zdraviliških gostov in vaščanko z otrokoma v štajerski noši. S pripadniki različnih družbenih stanov in starosti, ki se klanjajo cesarju, dobi skupinski portret v Rogaški Slatini sakralno konotacijo, zlasti ob primerjavi s tri leta starejšo Schrötterjevo sliko Najsvetejšega Odrešenika, ki ga častijo delavec, deček, dama, starec in mati z otrokom, za veliki oltar v cerkvi deželne bolnišnice v Gradcu (sl. 19).¹³¹ Bolnišnični župnik Matthäus Winter ni bil zadovoljen s sliko, saj se mu je zdela »preveč človeška«, Schrötterju pa je kot

¹²⁸ Litografijo hrani tudi Österreichische Nationalbibliothek (PORT_00070513_01, Porträtsammlung).

¹²⁹ Pred nastankom slik za Rogaško Slatino so bili v časopisju objavljeni številni portreti barona Kübecka, npr. na naslovnici *Wiener Weltausstellungs-Zeitung*, 20. 4. 1872, in v Kersek, "Landespräsidenten." Litografijo iz serije *Das Parlament* je leta 1881 izdelal Franz Würbel; gl. PORT_00069686_01, Porträtsammlung, Österreichische Nationalbibliothek.

¹³⁰ O društvu in njegovem odnosu do Štajerskega umetnostnega društva, katerega član je bil Schrötter, gl. Tropper, "Das kreative Milieu," 89–93; Danzer, "Aufbruch," 42–43. Ob tem je ustanova *Adalbert Graf Kottulinskysche Stiftung für steirische Künstler*, ki jo je leta 1908 ustanovila grofova vdova Dora, z odkupi del podpirala člane društva. Gl. Suida, *Die Landesbildergalerie*, VII.

¹³¹ O sliki gl. Weiss, *Im Zeichen*, 289.

19. Alfred von Schrötter:
Najsvetejši Odrašenik,
1912, veliki oltar cerkve
v deželni bolnišnici
v Gradcu
(foto: Polona Vidmar)

model za Kristusa poziral prijatelj, zobozdravnik August Holter, za damo pa Schrötterjeva svakinja.¹³²

Medtem ko so bile Schrötterjeve slike primerna dekoracija za ranjene in bolne vojake, ki so bili med prvo svetovno vojno nastanjeni v dvorani Zdraviliškega doma,¹³³ je bila po prevratu njihova ikonografija za novi režim moteča in so jih odstranili.¹³⁴ Čeprav je še v zdraviliških publikacijah iz druge polovice dvajsetih let 20. stoletja reproducirana fotografija dvorane brez slik,¹³⁵ so tri slike z Zrinjskim, Attemsom in nadvojvodo Janezom ponovno namestili v dvorano najpozneje leta 1925, ko so *Obisk cesarja Franca Jožefa I.* poslali v atelje Ivana Vavpotiča v Ljubljano, da je na hrbtno stran naslikal za mlado kraljevino primernejši motiv.¹³⁶

Obisk kralja Aleksandra

Zdraviliška uprava z ravnateljem Francem Šterom je naročilo za novo sliko s kraljevim obiskom predala uveljavljenemu slikarju Ivanu Vavpotiču, ki je leta 1925 že slovel kot odličen portretist, saj je »portretiral /.../ dolgo vrsto javnih mož iz političnega, gospodarskega in kulturnega življenja« in leta 1923 na beograjskem dvoru tudi kralja Aleksandra in kraljico Marijo.¹³⁷ 1. avgusta 1925 je Ivan Vavpotič v Ljubljani napisal potrdilo za prejem honorarja v znesku 26.000 dinarjev za tri

¹³² Weiss, *Im Zeichen*, 289–90.

¹³³ Gl. npr. slika 47 v Vardjan, *Rogaška Slatina*, 41.

¹³⁴ Mlacović, "Ikonografija," 60.

¹³⁵ Gl. npr. Novak, *Jovo Omišanin*, 11.

¹³⁶ O Vavpotičevi sliki na hrbtni strani Schrötterjevega obiska cesarja Franca Jožefa gl. Režek, *Rogaška Slatina*, 239; Mlacović, "Ikonografija," 60.

¹³⁷ Šijanec, *Ivan Vavpotič*, 28–29. O Vavpotičevem portretnem slikarstvu gl. tudi Bučan in Dajčman, *Ivan Vavpotič*.

20. Severna stena dvorane Zdraviliškega doma, Rogaska Slatina, pred 1941, Zgodovinski arhiv Celje
(© Zgodovinski arhiv Celje, foto: Josip Pelikan)

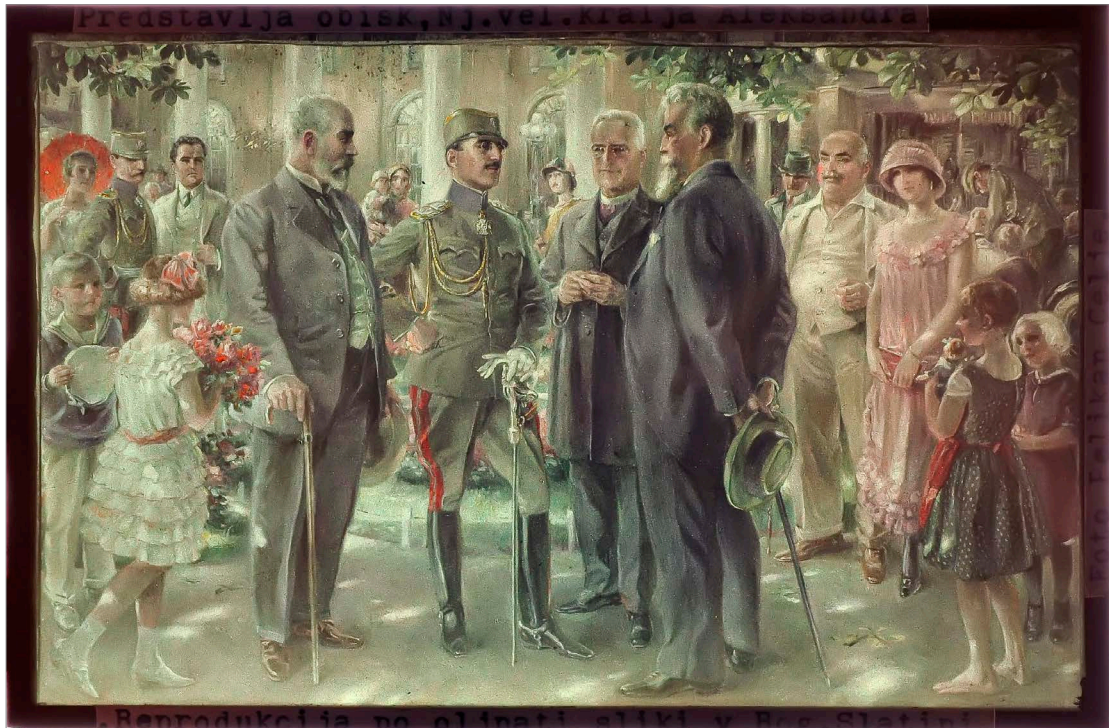
naročene in izvedene reprezentančne slike: *Vel. kralj v družbi znamenitih letoviščarskih gostov za veliko dvorano*. Olje – format 190 x 280 cm. Cena 20.000 Din in 2 ovala predstavljajoča *Vel. kralja in kraljico v nar. velikosti (dokolenske slike, olje, format 120 x 100 cm)*. Skupna cena obeh ovalov 6000 Din.¹³⁸ Slikar je obrazložil, da znesek obsega materialne stroške, izplačilo modelov in transport v vrednosti 8000 dinarjev, medtem ko je preostalo njegov honorar in zaslužek za skoraj šestmesečno nepretrgano delo.¹³⁹

Ob visokem izplačilu je malo verjetno, da je Vavpotič obisk kralja Aleksandra naslikal na hrbtno stran obiska cesarja Franca Jožefa zaradi varčevanja s platnom. Verjetno so bili v zdravilišču prepričani, da cesarja nikoli več ne bodo postavili na ogled gostom, kar se je ob spremembah režimov kmalu pokazalo za zmotno. Vavpotičev *Obisk kralja Aleksandra v Rogški Slatini* (sl. 20) je bil v dvorani na ogled do leta 1941, ko so sliko obrnili na cesarjevo stran, po koncu vojne pa so jo odstranili iz dvorane in jo ponovno namestili šele v poznih osemdesetih letih 20. stoletja, ko se je zdraviliška uprava odločila za Schrötterjevega Franca Jožefa.¹⁴⁰ Vavpotičevo »skoraj šestmesečno nepretrgano delo« je posledično mogoče presojati samo po fotografijah, saj tudi nahajališče obeh v potrdilu navedenih ovalnih portretov ni znano.

¹³⁸ Dopis Ivana Vavpotiča zdraviliški upravi, 1. 8. 1925, šk. 129 (1925), SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

¹³⁹ Dopis Ivana Vavpotiča zdraviliški upravi, 1. 8. 1925, šk. 129 (1925), SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

¹⁴⁰ Mlacović, "Ikonografija," 60; Kene, *Zdravilišče*, 34.

21. Ivan Vavpotič: Obisk kralja Aleksandra v Rogaški Slatini, 1925, Domoznanska zbirka, Ljudski muzej Rogaške Slatine (© zasebni arhiv)

Kralj Aleksander I. je kot srbski prestolonaslednik v Rogaški Slatini leta 1909 bival tri tedne, ko se je z imenom *comte d'Avala* nastanil v tedaj novozgrajenem hotelu Erzherzog Johann, kot kralj pa zdravilišča, ki ga je imenoval »biser naše kraljevine«, ni več obiskal.¹⁴¹

Vavpotič je novega vladarja nedvomno po dogovoru z naročnikom predstavil kot osrednjo figuro v pogovoru s predstavniki slatinskega panslovanskega krožka iz časa Aleksandrovega obiska v Rogaški Slatini, slovenskim pisateljem Ivanom Tavčarjem, hrvaškim duhovnikom, arheologom in politikom donom Franetom Bulićem ter srbskim politikom in pisateljem Stojanom Protićem (sl. 21).¹⁴² Protić, ki ga je Aleksander med regentstvom decembra 1918 imenoval za predsednika prve vlade Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, je edini upodobljen na kraljevi desni. Alojzij Merhar je leta 1936 sliko opredelil kot »poklonitev kralju Aleksandru po treh zastopnikih treh zedinjenih narodov«.¹⁴³ Z izborom novega vladarja in njegovih treh sogovornikov za sliko v zdraviliški dvorani je zdraviliška uprava nagovarjala elitne goste iz nove države; ob tem je bila Rogaška Slatina že od vzpona ilirizma tradicionalno počitniško srečevališče elit južnoslovanskih narodov in je položaj vodilnega zdravilišča ohranila tudi po prevratu in prehodu v državno last Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.¹⁴⁴ O tem priča tudi zapis Iva Šorlija iz leta 1922: »Slatina je danes ne samo

¹⁴¹ Dimnik, *Kralj Aleksander*, 129–131; Mlacović, "Ikonografija," 60; Vardjan, *Rogaška Slatina*, 105; Kene, *Zdravilišče*, 34; Špelec, "Zaboga," 67–69.

¹⁴² Mlacović, "Ikonografija," 60; Vardjan, *Rogaška Slatina*, 105.

¹⁴³ Merhar, *Rogaška Slatina*, 58.

¹⁴⁴ Prim. Mlacović, "Tretji zdraviliški dom," 47–52.

zbirališče elegantnega sveta od zapada in severa, ampak predvsem nekako reprezentacijsko zdravilišče – letovišče vsega jugoslovanstva: vse, kar je izmed naših bratov Srbov in Hrvatov odličnega, se zbere čez poletje na Slatini.«¹⁴⁵

Vavpotič, ki je imel v ateljeju v Ljubljani ves čas pred seboj tudi Schrötterjevo sliko cesarjevega obiska, je kralja Aleksandra umestil na isto mesto v zdraviliški park pod kostanjeva drevesa in pred Zdraviliški dom. Kralj je v središču portretno naslikanih figur in uglednih gostov, deklici s cvetjem v ospredju ponazarjata meščanstvo in kmetstvo, pri čemer je druga kakor pri Schrötterju upodobljena v pikčasti obleki in s predpasnikom, le da je bosa. Vendar se Vavpotičev obisk vladarja bistveno razlikuje od Schrötterjevega, saj ga je naslikal realistično, brez poenostavitve in namerne ploskovitosti, namesto enakomerne osvetlitve pa je izbral nemirno bleščanje, ki preseva skozi kostanjevo listje. Vavpotič se je pri portretih naslonil na fotografije, nekatere upodobljenca pa je portretiral že pred nastankom slike: kralja Aleksandra leta 1923 v Beogradu,¹⁴⁶ Ivana Tavčarja pa nekajkrat v pisateljevih poznih letih.¹⁴⁷ Okrog leta 1920 je Vavpotič portretiral tudi Ljubljancina Jeana Schreya, ustanovitelja parnih pekarn in zaslužnega pri oskrbi ljubljanskih prebivalcev ob potresu 1895 in med prvo svetovno vojno.¹⁴⁸ Na sliki za dvorano Zdraviliškega doma je Vavpotič Schreya naslikal, ker je do leta 1923 Rogaško Slatino obiskal kar 65-krat.¹⁴⁹ Ob Schreyu stoji meščanska dama v rožnati obleki in klobuku, za oddaljenejšo goste pa se zdi, da ponazarjajo različne stanove, od častnika, podjetnika, delavca, štajerskega kmeta do nepogrešljive matere z otrokom.

Pred naročilom slike za Rogaško Slatino je Vavpotič že imel izkušnje s kombinacijo zgodovinskega prizora in skupinskega portreta, saj je naslikal *Posvetovanje zdravnikov v Leonišču med prvo svetovno vojno*, na katerem so psihološko živahno oživljeni zdravniki in sestre zbrani ob dr. Edvardu Šlajmerju in ranjencu.¹⁵⁰ Oživiljeno fiziognomijo na sliki v Rogaški Slatini pogrešamo, kar je morda posledica slikanja po fotografijah, vendar se zdi, da je na njej Vavpotič portretirance osrednje skupine karakteriziral zlasti z značilnimi gestami. Tudi pozneje se je posvečal sorodnim slikarskim nalogam, saj je v letih 1935–1937 v tehniki tempere na omet v vestibulu nekdanje Trgovske akademije v Ljubljani naslikal monumentalni skupinski portret s 66 upodobljenca, naslovljen *Ustanovitvena seja Trgovske akademije*, in zgodovinski prizor z naslovom *Prihod Argonavtov v Ljubljano*.¹⁵¹ Leta 1938 se je Vavpotič udeležil natečaja banske uprave za motive iz domače zgodovine z osnutkom za zgodovinsko sliko *Prihod mladoporočencev Ulrika II. Celjskega in Katarine Brankovič v Celje leta 1426* in si razdelil četrto mesto.¹⁵² Osnutek je bil študija za stensko poslikavo v celjskem Narodnem domu, ki zaradi pomanjkanja denarja ni bila izvedena.¹⁵³

Ovala z dokolenskima portretoma kralja Aleksandra in kraljice Marije v naravni velikosti¹⁵⁴ so v Rogaški Slatini namestili na južno steno jedilnice v Zdraviliškem domu (sl. 22). Kraljevski par je

¹⁴⁵ Šorli, *Rogaška Slatina*, 7; gl. tudi Mlacović, "Tretji zdraviliški dom," 52.

¹⁴⁶ Šijanec, *Ivan Vavpotič*, 29.

¹⁴⁷ Komelj, "Katalog," 87, kat. št. 47.

¹⁴⁸ Komelj, "Katalog," 86, kat. št. 45.

¹⁴⁹ Mlacović, "Ikonografija," 60.

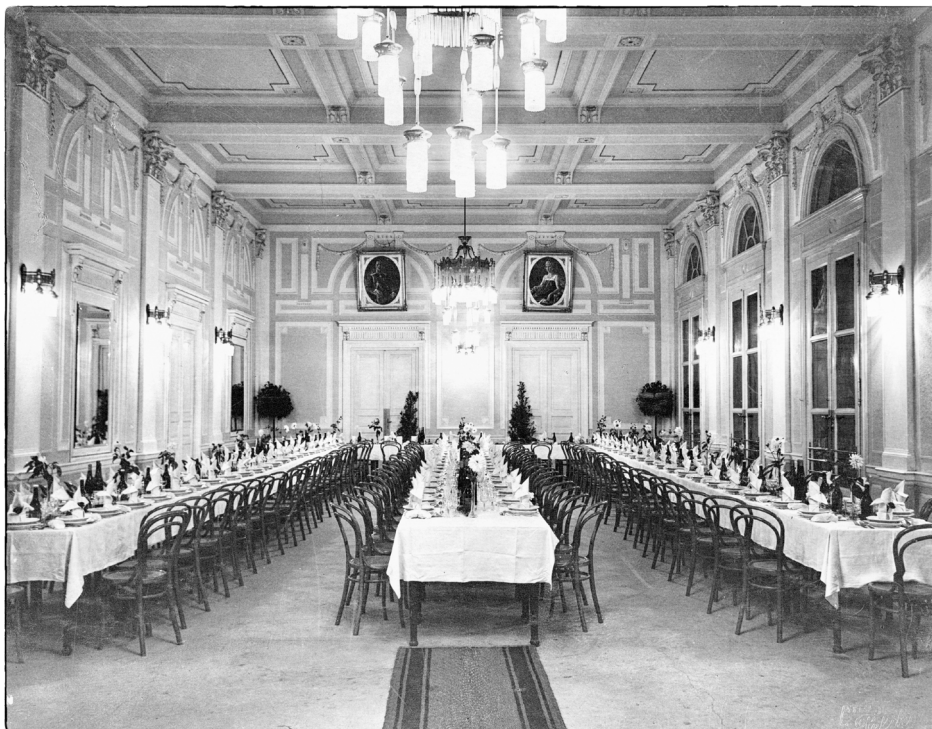
¹⁵⁰ O sliki gl. Komelj, "Katalog," 86, kat. št. 44.

¹⁵¹ O slikah gl. Komelj, "Katalog," 94, kat. št. 90–1; Komelj, "Ivan Vavpotič," 28.

¹⁵² O natečaju gl. Mohor, "Umetnost," 35; o sliki Komelj, "Katalog," 94, kat. št. 89, z datacijo v leto 1935.

¹⁵³ Komelj, "Katalog," 94, kat. št. 89.

¹⁵⁴ Vavpotič ju omenja v potrdilu o prejemu plačila; gl. dopis Ivana Vavpotiča zdraviliški upravi, 1. 8. 1925, šk. 129 (1925), SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

22. Jedilnica Zdraviliškega doma, Rogaška Slatina, 1938, Zgodovinski arhiv Celje
(© Zgodovinski arhiv Celje, foto: Josip Pelikan)

23. Jedilnica Zdraviliškega doma, Rogaška Slatina, pred 1910, Zgodovinski arhiv Celje
(© Zgodovinski arhiv Celje)

bil upodobljen na prestolu, Aleksander v uniformi in Marija v poletni obleki, z dolgo ogrlico in diademom. Sedanje nahajališče portretov ni znano. Jedilnica je bila že v drugem Zdraviliškem domu prostor namestitve portretov vladarskega para, saj sta vzhodno steno krasila ovalna dokolenska portreta mladega Franca Jožefa in cesarice Elizabete (sl. 23). Cesar je bil upodobljen v ornatu reda zlatega runa in v enaki drži, kakor jo je leta 1850 naslikal Anton Einsle.¹⁵⁵ Signirana in datirana verzija Einslejevega portreta cesarja v ornatu je še danes del opreme sejne dvorane v graški deželni hiši,¹⁵⁶ zato bi lahko domnevali, da je bil portret v Rogaški Slatini kopiran po graški verziji Einslejevega portreta. Vzora za portret cesarice Elizabete na podlagi fotografije ni mogoče identificirati. Oblečena je bila v belo in obrnjena proti cesarju. Tudi nahajališče portretov cesarja in cesarice ni znano, verjetno sta bila uničena v požaru leta 1910.

Trije portreti Habsburžanov iz leta 1908

19. maja 1908 je Franz Mulli prosil Alfreda von Schrötterja za portret nadvojvode Janeza za vestibul novozgrajenega hotela Erzherzog Johann.¹⁵⁷ Z jubilejno razstavo prezaposleni Schrötter¹⁵⁸ je pismo predal vodji grafičnega kabineta deželnega muzeja Joanneum, dr. Franzu Wibiralu, ki je Mulliju 27. maja 1908 odgovoril, da v grafičnem kabinetu ni primernega portreta za dekoracijo vestibula in da v Gradcu ni niti dobrega portreta nadvojvode, po katerem bi lahko naslikali kopijo, tudi ne v zbirki grofa Merana.¹⁵⁹ Zato je Wibiral Mulliju predlagal, da direktor deželnega arhiva, dr. Anton Mell, kot odličen amaterski fotograf fotografira enega od nadvojvodovih portretov in ga da povečati v zeleni format.¹⁶⁰ Povečavo bi »dobro preslikal« eden od članov Schrötterjevega mojstrskega razreda in tako ustvaril dostojen reprezentančni portret.¹⁶¹ Mulli se je s predlogom strinjal; preslikavo 64 cm × 47 cm velike fotografije so zaupali slikarju Johannu Hoferju.¹⁶² Uokvirjeno sliko so obesili na ozek pilaster na levi strani vestibula v hotelu Erzherzog Johann, na nasprotni strani pa so namestili nadvojvodov spominski zapis v enakem okvirju (sl. 24).¹⁶³ Tri leta pozneje so si Hoferjevo sliko v Gradcu izposodili za razstavo o nadvojvodi Janezu ob 100. obletnici ustanovitve Joanneuma.¹⁶⁴ V razstavnem katalogu so Hoferja kot avtorja zamolčali in portret opredelili kot povečano risbo s kredo po Kriehuberjevi

¹⁵⁵ Za portret v Slikarski galeriji Umetnostnozgodovinskega muzeja na Dunaju, inv. št. GG 9121, gl. poglavje "Kaiserbilder," v Vocelka in Mutschlechner, *Franz Joseph*, 144; o portretu tudi Telesko, *Geschichtsraum*, 218.

¹⁵⁶ Gl. Riegler, *Landtag Steiermark*, 156.

¹⁵⁷ Pismo ni ohranjeno; omenjeno je v dopisu Franza Wibirala Franzu Mulliju, 27. 5. 1908, šk. 173, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

¹⁵⁸ Alfred von Schrötter je leta 1908 pripravljala jubilejno razstavo z naslovom *Das Stadtbild von Graz: 108. Ausstellung des steiermärkischen Kunstvereins*, ki je bila odprta 5. 12. 1908. O razstavi gl. Vučnik, "Drei geschichtliche Ausstellungen," 109–11.

¹⁵⁹ Dopis Franza Wibirala Franzu Mulliju, 27. 5. 1908, šk. 173, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

¹⁶⁰ Dopis Franza Wibirala Franzu Mulliju, 27. 5. 1908, šk. 173, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

¹⁶¹ Dopis Franza Wibirala Franzu Mulliju, 27. 5. 1908, šk. 173, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

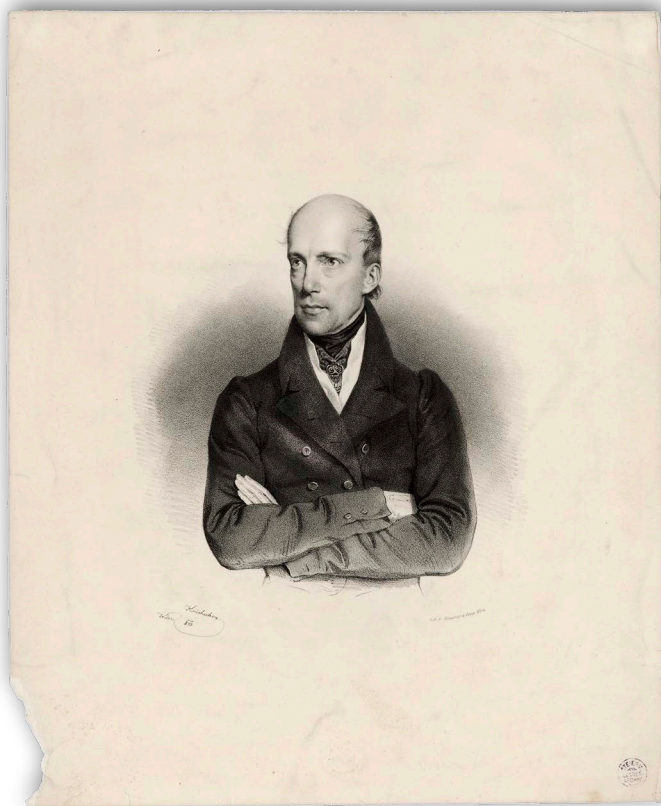
¹⁶² Hofer je fotografijo preslikal junija 1908 za 60 kron; gl. dopis Franza Wibirala Franzu Mulliju, 11. 6. 1908, šk. 173, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

¹⁶³ Za spominski zapis gl. Cvelfar, *Knjiga gostov*, 23.

¹⁶⁴ *Erzherzog Johann-Ausstellung*. Za razstavo so si iz Rogaške Slatine izposodili tudi najstarejšo knjigo gostov z nadvojvodovim posvetilom in podpisom. Gl. dopisa Viktorja Geramba Franzu Mulliju, 22. 9., 11. 10. 1911, šk. 113, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC; gl. tudi *Erzherzog Johann-Ausstellung*, 71, št. 407, in 88, št. 550.

24. Vestibul hotela Erzherzog Johann, 1909, Zgodovinski arhiv Celje
(© Zgodovinski arhiv Celje, foto: atelje Stelzer & Runk)

25. Joseph Kriehuber: Nadvojvoda Janez, litografija, 1833, Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec
(© Steiermärkisches Landesarchiv)

26. Plakat za razstavo štajerskih obrtnikov, 1908, Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec
(© Steiermärkisches Landesarchiv)

27. Plakat za razstavo štajerskih obrtnikov, 1908, Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec
(© Steiermärkisches Landesarchiv)

litografiji iz leta 1833, čeprav so umetnino v prošnji za izposajo opisali kot Hoferjevo zelo dobro risbo po Kriehuberjevi predlogi.¹⁶⁵ V katalogu so reproducirali samo litografijo (sl. 25),¹⁶⁶ ki upodablja nadvojvodo s prekrižanimi rokami in je bila vzor številnim poznejšim portretom.¹⁶⁷

Medtem ko nahajališče Hoferjevega portreta nadvojvode Janeza ni znano, sta v hotelu Sava¹⁶⁸ ohranjena portreta cesarja Franca Jožefa I. in nadvojvode Friderika Marije Alberta (1856–1936). V ohranjeni zdraviliški dokumentaciji ni bilo mogoče najti Mullijeve korespondence o portretih,¹⁶⁹ zato bi lahko domnevali, da nista nastala po naročilu zdraviliškega ravnatelja. Portreta sta signirana in datirana desno spodaj: *Leo (?) Frank Wien 1908*.¹⁷⁰ Slikarjevo ime je slabo berljivo, vendar menim, da bi portreta lahko bila delo Lea Franka (1884–1959), ki je v letih 1907–1911 študiral na dunajski akademiji.¹⁷¹ Njegove povezave z graško umetnostno sceno so dokumentirane šele pozneje, saj je

¹⁶⁵ Dopisa Viktorja Geramba Franzu Mulliju, 22. 9., 11. 10. 1911, šk. 113, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

¹⁶⁶ *Erzherzog Johann-Ausstellung*, 7–8.

¹⁶⁷ *Erzherzog Johann-Ausstellung*, 23, št. 15, in 88, št. 550.

¹⁶⁸ Zgrajen leta 1982 po načrtih Boruta Pečenka; gl. Vardjan, *Rogaška Slatina*, 15.

¹⁶⁹ Pregledano je bilo neurejeno spisovno gradivo iz let 1908–1914, hranjeno v šk. 108–121A in 172–178, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

¹⁷⁰ Signaturo je mogoče prebrati tudi kot Em. Frank, vendar slikarja s takšnim imenom, ki bi leta 1908 deloval na Dunaju, v leksikalni literaturi ni bilo mogoče najti.

¹⁷¹ Za Lea Franka gl. Jesina, *Die Maler-Familie Frank*.

28. Leo Frank: Portret cesarja Franca Jožefa I., 1908, Rogaška Slatina, zasebna last (© zasebni arhiv)

29. Darilni portret cesarja Franca Jožefa I. v dragocenem okvirju, okrog 1900 (© Landessammlungen Niederösterreich)

v Gradcu prvič razstavljal leta 1914, z bratom dvojčkom Hansom sta bila člana Društva likovnih umetnikov Štajerske, leta 1925 pa je Leo za likovna dela prejel srebrno medaljo mesta Gradec.

Zaradi povezav ravnatelja Mullija z graškimi kulturniki in nenavadnega izbora tešinskega vojvode Friderika Marije Alberta, saj bi ob cesarju prej pričakovali portret prestolonaslednika,¹⁷² bi lahko postavili tezo, da so portreta v Rogaško Slatino poslali po zaključku ene od razstav, ki so jih ob šestdeseti obletnici vladavine Franca Jožefa I. leta 1908 pripravili v Gradcu.¹⁷³ Par portretov je verjetno dopolnjeval razstavo o štajerskih obrtnikih, ki so jo pod vodstvom vodje deželnega muzeja Joanneum Antona Ratha postavili v industrijski hali in priložnostnih stavbah graškega sejmišča. S plakatov za sodobni in historični del razstave je razvidno, da je bil njen pokrovitelj nadvojvoda Friderik Marija Albert (sl. 26–27). Zaradi sedanjega nahajališča sklepamo, da so s portretoma opremili Uradniški dom, ki so ga zgradili leta 1820, večkrat prezidali in porušili leta 1982, da so na njegovem mestu zgradili hotel Sava.¹⁷⁴

¹⁷² Friderik Marija Albert se je med najpomembnejše osebnosti monarhije povzpел šele po imenovanju za feldmaršala in vrhovnega poveljnika avstrijske vojske leta 1915.

¹⁷³ Jubilejne razstave so pripravili Kulturnozgodovinski oddelek Deželnega muzeja Joanneum, Štajerski deželni arhiv, Štajersko umetnostno društvo in Franz Wibiral v Grafičnem kabinetu deželnega muzeja; gl. Vučnik, "Drei geschichtliche Ausstellungen," 102–12.

¹⁷⁴ O gradnji, prezidavah in rušenju Uradniškega doma gl. Burghardt, *Vademecum*, 24; Režek, *Rogaška Slatina*, 66, 94–95; Vardjan, *Rogaška Slatina*, 67.

30. Leo Frank: Portret nadvojvode Friderika Marije Alberta, 1908, Rogaška Slatina, zasebna last (© zasebni arhiv)

uniforma, odlikovanja in ateljsko ozadje z naslanjačem, kaneliranim stebrom in zastorom so natančno posneti po nedatirani fotografiji, ki je nastala v dunajskem fotografskem ateljeju Adèle,¹⁷⁷ obrazne poteze, pričeska, brada in brki ter izraz obraza pa so posodobljeni na podlagi fotografije dvornega fotografa Carla Pietznerja iz leta 1908.¹⁷⁸

Ambiciozne težnje zdraviliške uprave po razkošni arhitekturi in opreми tretjega Zdraviliškega doma v Rogaški Slatini so se odrazile tudi v izboru slikarja za štiri zgodovinske prizore v najimnitnejši dvorani zdravilišča. Alfred von Schrötter ni bil »znamenit« ali »slovit« avstrijski slikar,¹⁷⁹

Cesar Franc Jožef I. je upodobljen v izrezu do kolen in oblečen v gala uniformo avstrijskega feldmaršala z lento in odlikovanji (sl. 28). Portret je naslikan po fotografiji dvornega fotografa Carla Pietznerja, ki je verjetno nastala v jubilejnem letu 1898.¹⁷⁵ Fotografije s cesarjevim podpisom in v dragocenem okvirju so v znak posebne naklonjenosti podarjali osebnostim na visokih položajih (sl. 29).¹⁷⁶ Leo Frank je natančno posnel cesarjeve poteze ter izraz na obrazu, uniformo, predmete in rekvizite v Pietznerjevem ateljeju, dodal pa je lento in posodobil odlikovanja z jubilejno spominsko medaljo za oborožene sile z napisom *Signum memoriae* iz leta 1898. Slikar je posnel samo osrednji del fotografije, zato na sliki manjka obvezni zastor, kar je poskušal popraviti z nejasnim nadaljevanjem rjavega pilistra na levi v enako obarvano nagubano ozadje na desni, kjer je bilo v Pietznerjevem ateljeju krajinsko ozadje.

Nadvojvoda Friderik Marija Albert je upodobljen v izrezu do kolen, v uniformi *feldzeugmeistra* s tremi srebrnimi zvezdami na ovratniku (sl. 30). Leo Frank je nadvojvodo Friderika naslikal s kombiniranjem dveh fotografij. Drža,

¹⁷⁵ Za fotografijo gl. Sign. Pf 19000 E 100, Bildarchiv und Graphiksammlung, Österreichische Nationalbibliothek.

¹⁷⁶ Podpisani portret v dragocenem okvirju iz pozlačene in emajlirane medenine ter stekla je ohranjen v Landes-sammlungen Niederösterreich, sign. LK2022. V zgornjih vogalih sta inicialki FJ, spodaj je habsburško-lotarinški grb. Uokvirjeni portret je signiran s pečatom dunajske manufakture srebra »J. C. Klinkosch, k.u.k. Hof- u. Kammer-Lieferant, Wien.« Ohranjena je tudi originalna usnjena kasetna, podložena s svilo.

¹⁷⁷ Za reprodukcijo gl. "Erzherzog Friedrich von Habsburg-Lothringen, Herzog von Teschen," Flickr, dostop 3. 3. 2022, <https://www.flickr.com/photos/mrsfujita/4153144664/in/album-72157603564644040/>

¹⁷⁸ Za fotografijo gl. Sign. Pg III/2/114, Bildarchiv und Graphiksammlung, Österreichische Nationalbibliothek.

¹⁷⁹ Prim. Režek, *Rogaška Slatina*, 233; Vardjan, *Rogaška Slatina*, 39; Kene, *Zdravilišče*, 33; Mlacović, "Ikonografija," 60.

vendar je kot cenjen profesor in ugleden član kulturnih krogov v deželni prestolnici, ki ga je podpiral štajerski deželni odbor, zagotavljal zaželeno visoko kakovost slikarskih del, kar je s subvencijo potrdilo tudi Ministrstvo za bogočastje in pouk. Ob nastanku so bile slike v Rogaški Slatini ocenjene za vrhunec Schrötterjevega ustvarjanja.¹⁸⁰ Iz podobnih vzgibov po zagotovljeni kakovosti se je tudi leta 1925 zdraviliška uprava odločila za uveljavljenega portretista Ivana Vavpotiča. Kakor je bilo ugotovljeno za tri portrete Habsburžanov, pa se je zdravilišče za opremo manj eminentnih prostorov zadovoljilo tudi z deli še neveljavljenih slikarjev in z deli v nekonvencionalnih slikarskih tehnikah.¹⁸¹

¹⁸⁰ "Die Schrötterschen Wandbilder."

¹⁸¹ Raziskava za pričujoči prispevek je potekala v okviru raziskovalnega programa *Umetnost na Slovenskem v stičišču kultur* (P6-0061) in temeljnega raziskovalnega projekta *Meščanstvo kot umetnostni naročnik na Kranjskem in Štajerskem v 19. in prvi polovici 20. stoletja* (J6-3136), ki ju iz državnega proračuna financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Literatura

- “Auszeichnungen anlässlich der Kaiserreise,” *Neue Freie Presse: Abendblatt*, 12. 9. 1883, 3–4.
- “Auszeichnungen anlässlich der Kaiserreise (Schluß),” *Neue Freie Presse: Abendblatt*, 13. 9. 1883, 3.
- Bensch, Wolfgang. “Nuove ricerche sull’attività dell’architetto Matteo Pertsch a Trieste.” *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, n. v., 31 (1983): 89–101.
- Bučan, Saša, in Katarina Dajčman. *Ivan Vavpotič: Velikan portreta*. Kamnik: Medobčinski muzej, Galerija Miha Maleš; Novo mesto: Dolenjski muzej, Jakčev dom, 2018.
- Bučić, Vesna. “Nekaj portretnih miniatur družine Attems.” *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v., 10 (1973): 133–43.
- Burghardt, Josef. *Vademecum von Rohitsch-Sauerbrunn*. Wien, 1868.
- Celedin, Gertrude. “125 Jahre Steiermärkischer Kunstverein Werkbund.” V *125 Jahre Steiermärkischer Kunstverein: Ein Rückblick*, uredile Gertrude Celedin, Johanna Flitsch in Andrea Schrei, 7–19. Graz: Grazer Stadtmuseum, 1990.
- Ciglencečki, Marjeta. “Alois Kasimir (1852–1930).” V *Slovenski biografski almanah XIX. stoletja*, uredila Mateja Ratej, 73–94. Ljubljana: Založba ZRC, 2022.
- Cvelfar, Bojan. *Knjiga gostov Zdravilišča Rogaska Slatina: 1823–1850*. Celje: Zgodovinski arhiv, 2002.
- Cvelfar, Bojan. “Na Slatini je zdaj že vse živo gospode’: Družabno življenje in zdraviliški dom v Rogoški Slatini v 19. stoletju.” V *Zdraviliški dom v Rogoški Slatini*, Aleksander Žižek, Bojan Cvelfar in Dušan Mlacović, 21–39. Celje: Zgodovinski arhiv; Rogaska: Terme, 2003.
- Danzer, Gudrun. “Aufbruch in die Moderne? Paul Schad-Rossa und die Kunst in Graz.” V *Aufbruch in die Moderne? Paul Schad-Rossa und die Kunst in Graz*, uredila Gudrun Danzer in Peter Pakesch, 26–67. Graz: Neue Galerie, Universalmuseum Joanneum, 2014.
- Danzer, Gudrun. “Erzherzog Johann als Gemenjäger.” V *Johann Peter Krafft: Maler eines neuen Österreich*, uredili Agnes Husslein-Arco, Katharina Bechler in Rolf H. Johannsen, 136–38. Wien: Belvedere; Hanau: Historisches Museum Hanau Schloss Philippsruhe, 2016.
- Danzer, Gudrun. “Nachwirkungen in der Zwischenkriegszeit.” V *Aufbruch in die Moderne? Paul Schad-Rossa und die Kunst in Graz*, uredila Gudrun Danzer in Peter Pakesch, 222–63. Graz: Neue Galerie, Universalmuseum Joanneum, 2014.
- Danzer, Gudrun. “Symbolismus und Stilisierung.” V *Aufbruch in die Moderne? Paul Schad-Rossa und die Kunst in Graz*, uredila Gudrun Danzer in Peter Pakesch, 178–221. Graz: Neue Galerie, Universalmuseum Joanneum, 2014.
- Danzer, Gudrun, in Peter Pakesch, ur. *Aufbruch in die Moderne? Paul Schad-Rossa und die Kunst in Graz*. Graz: Neue Galerie, Universalmuseum Joanneum, 2014. Dimnik, Jakob. *Kralj Aleksander I.: Junaškemu borcu za ujedinjenje SHS v našo skupno državo in prvi jugoslovanski kraljici Mariji v spomin*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1924.
- Erzherzog Johann-Ausstellung aus Anlaß der unter dem Allerhöchsten Protektorate Seiner Majestät des Kaisers Franz Joseph I. stattfindenden Jahrhundertfeier des Landesmuseums “Joanneum.”* Graz: Joanneum, 1911.
- Erzherzog Johann Gedächtnisausstellung*. Graz: Joanneum, 1959.
- Fink, Gerti, in Hanna Pock. “Werkverzeichnis.” V *Erzherzog Johann im Porträt, 1782–1859: Grafik, Münzen, Medaillen, Fotos*, uredili Gerti Fink in Hanna Pock. Graz: Neue Galerie am Landesmuseum Joanneum, 1982.
- Frank, Ulrike. “Edmund Graf Attems: Landeshauptmann der Steiermark 1893–1918.” Doktorska disertacija, Universität Graz, 1967.
- Fritz-Schafschetzky, Margit. “Der Steiermärkische Kunstverein im Wandel der Zeit.” V *125 Jahre Steiermärkischer Kunstverein: Ein Rückblick*, uredile Gertrude Celedin, Johanna Flitsch in Andrea Schrei, 21–35. Graz: Stadtmuseum, 1990.

- Frölich, Ernst Hilarius. *Reformen für Bad Rohitsch*, Wien, 1861.
- Frölich, Ernst Hilarius. *Die Sauerbrunnen bei Rohitsch: Monographie*. 3. izd. Wien, 1856.
- Goršič, Ivan. *Zdravilišče Rogaška Slatina v besedi in sliki*. Rogaška Slatina: Turistično društvo, 1962.
- Gründel, Johan Benedict. *Roitschocrene, Das ist: Außführliche Beschreibung deß in Unter-Steyer weit-berühmbten Roitschen Sauerbrunn [...]*. Grätz, 1687.
- Hoisel, Joseph. *Der landschaftliche Curort Rohitsch-Sauerbrunn in Steiermark*. Wien, 1875.
- Holz, Eva. "Potovanja cesarja Franca Jožefa na slovensko ozemlje." V *Franc Jožef*, uredil Gregor Antoličič, 89–113. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2016.
- Ilwof, Franz. "Briefe Erzherzog Johanns an die Grafen Ferdinand und Ignaz Attems," *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark* 45 (1897): 36–95.
- Ilwof, Franz. *Die Grafen von Attems Freiherren von Heiligenkreuz in ihrem Wirken in und für Steiermark*. Graz, 1897.
- Jesina, Claus. *Die Maler-Familie Frank: Hans, Leo, Hans der Jüngere; Mit einem Werkverzeichnis der Druckgraphik*. Wien: Galerie 16, 2003.
- "Der Kaiser im Unterlande," *Deutsche Wacht*, 12. 7. 1883, 1–6.
- Kene, Martin. *Zdravilišče Rogaška Slatina: Iztrgati pozabi*. Rogaška Slatina: Rogaška vas, 2010.
- Kersek, "Landespräsidenten von Kärnten," *Österreichs Illustrierte Zeitung*, 24. 3. 1901, 458.
- Kidrič, France. "Ob zgodovinopisju Rogaške Slatine". V *Iz prošlosti vrela mineralnih voda Rogaške Slatine*, Adolf Režek, 3–11. Rogaška Slatina: Mohorjeva tiskarna, 1937.
- Klarner, Roberta-Maria. "Die Geschichte der ständischen Zeichnungs-Akademie in Graz." Doktorska disertacija, Universität Graz, 1945.
- Klein, Eva. »Vergessene Steirische Moderne. Paul Schad-Rossa und das kreative Milieu um 1900«, *Historisches Jahrbuch der Stadt Graz* 42 (2012): 593–616.
- Komelj, Milček. »Ivan Vavpotič: Slikar življenjske harmonije«. V *Ivan Vavpotič: 1877–1943. Retrospektivna razstava*, 11–49. Ljubljana: Narodna galerija, 1987.
- Komelj, Milček. »Katalog razstavljenih del«. V *Ivan Vavpotič: 1877–1943. Retrospektivna razstava*, 79–101. Ljubljana: Narodna galerija, 1987.
- Kovačič, Fran. *Nadžupnija Sv. Križa pri Rogaški Slatini: Zgodovinski podatki*. Ljubljana: Cerkevno društvo pri Sv. Križu, 1914.
- Leitner-Ruhe, Karin. "A Collection Gone Astray? Graz–Rogaška Slatina and Dobrna–Ljubljana." V *Transfer of Cultural Objects in the Alpe Adria Region in the 20th Century*, uredila Christian Fuhrmeister in Barbara Murovec, 105–128. Wien: Böhlau, 2022.
- Lentilius, Rosinus. *Rosini Lentilii Miscellaneorum medico-practicorum tripartitorum Pars II. [...]*. Ulmae, 1698.
- Lindinger, Michaela. "Der Stellvertreter: Kaiser Franz Joseph im Bild." V *Franz Joseph 1830–1916*, uredila Karl Vocelka in Martin Mutschlechner, 114–117. Wien: Schloß Schönbrunn, Kunsthistorisches Museum Wien, 2016.
- Ludwig, Horst. "Piloty, Diez und Lindenschmit: Münchner Akademielehrer der Gründerzeit." V *Münchner Schule 1850–1914*, 61–73. München: Haus der Kunst, 1979.
- Macher, Mathias. *Physikalish-medicinische Beschreibung der Sauerbrunnen bey Rohitsch in Steyermark: Mit Anleitung zum Gebrauche derselben an der Heilanstalt für Cur-Gäste*. Wien-Graz, 1823.
- Marguillier, August. *A travers le Salzkammergut: Voyage pittoresque dans la "Suisse Autrichienne;" Illustré de 80 dessins par Tony Grubhofer et Alfred von Schrötter et accompagné d'une carte*. Paris, 1896.
- Mautner, Konrad, in Viktor Geramb. *Steirisches Trachtenbuch. Zv. 2, Von 1780 bis zur Gegenwart*. Graz: Leuschner & Lubensky, 1935.

- Merhar, Alojzij. *Rogaška Slatina v zarji zdravja: Zgodovinski zapiski*, Rogaška Slatina: Zdravilišče, 1936.
- Mijatović, Anđelko. *Zrinsko-frankopanska urota*, Zagreb: Alfa, 1992.
- Mlacović, Dušan. "Tretji zdraviliški dom – palača ali koliko je to moralo stati." V *Zdraviliški dom v Rogaški Slatini*, Aleksander Žižek, Bojan Cvelfar in Dušan Mlacović, 43–59. Celje: Zgodovinski arhiv; Rogaška: Terme, 2003.
- Mlacović, Dušan. "Ikonografija." V *Zdraviliški dom v Rogaški Slatini*, Aleksander Žižek, Bojan Cvelfar in Dušan Mlacović, 60. Celje: Zgodovinski arhiv; Rogaška: Terme, 2003.
- Mohor, Michel. "Umetnost za nove dni: Zbirka Dravske banovine (1929–1941)." V *Umetnost za nove dni: Zbirka Dravske banovine (1929–1941)*, uredila Nataša Ciber, 9–52. Ljubljana: Narodna galerija, 2020.
- Novak, Franjo. *Jovo Omišanin u Rogaškoj Slatini: U spomen prvog mu boravljenja u lječilištu u Rogaškoj Slatini*. Rogaška Slatina: samozaložba, 1928.
- Peters, Karl F., in Conrad Clar. "Mineralquellen und Curorte." V *Graz: Geschichte und Topographie der Stadt und ihrer Umgebung; Mit einem Anhang über Eisenerze, Braunkohlen, Braunkohlenflora, Mineralquellen und Curorte in der Steiermark*, Franz Ilwof in Karl F. Peters, 406–33. Graz, 1875.
- Preinfalk, Miha. "The Travelling Gentleman Count Ignaz Maria Attems the Younger: His Ancestors and Descendants in the Slovenska Bistrica Branch of the Attems Family." V *The Letters of Count Ignaz Maria von Attems-Heiligenkreuz to his Father (1734–1738). A Digital Edition*, uredili Metoda Kokole in Gabriele Haug-Moritz. Ljubljana: Založba ZRC, 2020. <https://dariah-si.github.io/Attems/attems-comm.2.html>
- Puff, Rudolf Gustav. *Erinnerung an Sauerbrunn nächst Rohitsch und seine Umgebungen mit lithographischen Abbildungen*. Gratz, 1841.
- Režek, Adolf. *Iz prošlosti vrela mineralnih voda Rogaške Slatine*. Rogaška Slatina: Mohorjeva tiskarna, 1937.
- Režek, Adolf. "Rogaška Slatina in Zrinjski." *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 10, št. 3 (1962): 172–84.
- Režek, Adolf. *Rogaška Slatina na starih slikah, fotografijah, zemljevidih, spomenikih in kozarcih*. Rogaška Slatina: Zdraviliški svet, 1964.
- Riehl, Hans. "Die bildende Kunst in der Steiermark von etwa 1790 bis zur Gegenwart." V *Die bildende Kunst in Österreich: Vom Ausgang des 18. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*, uredil Karl Ginhart, 86–123. Wien: Rohrer, 1943.
- Riehl, Hans. "Die steirischen Maler des 19. Jahrhunderts." V *Das Joanneum: Beiträge zur Naturkunde, Geschichte, Kunst und Wirtschaft des Ostalpenraumes*. Zv. 6, *Kunst und Geschichte*, 237–62. Graz: Steirische-Verlagsanstalt, 1943.
- Riegler, Josef. *Landtag Steiermark: Geschichte und Gegenwart*. Graz: Leykam, 2013.
- Sapač, Igor. "Zdravilišča." V *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, Igor Sapač in Franci Lazarini, 191–99. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Fakulteta za arhitekturo, 2015.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig. *Der Adel in den Matriken der Stadt Graz*. Graz: Lydia Schiviz von Schivizhofen, 1909.
- Schlitter, Hanns. *Gründung der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften: Ein Beitrag zur Geschichte des vormärzlichen Österreichs*. Wien: A. Hölder, 1921.
- Schlossar, Anton. "Erinnerungsblätter an Rohitsch-Sauerbrunn." V *Südsteiermark: Ein Gedenkbuch*, uredil Franz Hausmann, 375–81. Graz: Ulrich Moser, 1925.
- Schlossar, Anton. *Erzherzog Johann Tagebuchaufzeichnungen von seinem Aufenthalte im Kurorte Rohitsch-Sauerbrunn und über seine Reisen in Untersteiermark aus den Jahren 1810, 1811 und 1812: Mit 4 Abbildungen nach gleichzeitigen Aufnahmen des Malers Karl Russ*. Graz: Leykam, 1912.
- Schlossar, Anton. "Historisches über Rohitsch-Sauerbrunn." V *Steiermärkische Landes-Kuranstalten:*

- Rohitsch-Sauerbrunn; Seit 1801 im Besitze und in Verwaltung des Landes Steiermark*, 3–8. Rohitsch-Sauerbrunn: samozaložba, 1911.
- Schrötter, Anton. "Darstellung der physikalischen und chemischen Verhältnisse des Tempelbrunnens zu Rohitsch," *Annalen der Chemie und Pharmacie* 39, št. 2 (1841): 217–27.
- "Die Schrötterschen Wandbilder für Rohitsch-Sauerbrunn," *Tagespost*, 13. 8. 1916, 17.
- Schüler, Maximilian Joseph. *Der Curort Rohitsch-Sauerbrunn in Steiermark*. Graz, 1877.
- Silberbauer, Wolfgang. "Schrötter von Kristelli Alfred." V *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, Zv. 11, 245–46. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1999.
- Simonišek, Robert. "O nekaterih portretih Franca Jožefa I. na Slovenskem: Preliminarna študija," *Umetnostna kronika* 32 (2011): 14–26.
- Skreiner, Wilfried, ur. *Gesamtkatalog der Gemälde*. Graz: Neue Galerie am Landesmuseum Joanneum, 1988.
- Skreiner, Wilfried. "Zur Ausstellung." V *Erzherzog Johann im Porträt, 1782–1859: Grafik, Münzen, Medaillen, Fotos*, uredili Gerti Fink in Hanna Pock. Graz: Neue Galerie am Landesmuseum Joanneum, 1982.
- Sorbait, Paul. *Praxios Medicae, auctae, et à plurimis typi mendis, ab ipso auctore, castigatae*, [...]. Viennae, 1680.
- Steiermärkische Landes-Kuranstalten: Rohitsch-Sauerbrunn; Seit 1801 im Besitze und in Verwaltung des Landes Steiermark*. Rohitsch-Sauerbrunn: samozaložba, 1907.
- Süess, Joseph Aloys. *Chemisch-physicalische Untersuchung des Rohitscher Sauerbrunnens. Nebst Anleitung zum innerlichen Gebrauche desselben von Bernhard Faby*. Grätz, 1803.
- Suida, Wilhelm. *Die Landesbildergalerie und Skulpturensammlung in Graz*. Wien: Verlagsgesellschaft Ed. Hölzer, 1923.
- Šijanec, Fran. *Ivan Vavpotič: 1877–1943; O priliki posmrtno razstave v Jakopičevem paviljonu*. Ljubljana: Narodna galerija, 1943.
- Šorli, Ivo. *Rogaška Slatina: Državno zdravilišče*. Rogaška Slatina: Zdravilišče, 1922.
- Šišić, Ferdo. "Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine." V *Posljednji Zrinski i Frankopani*, 9–124. Zagreb, 1908.
- Špelec, Sara. "Zaboga, saj sem vendar jaz na pol Slovenec!" *Naš najdražji gost kralj Aleksander I. Karađorđević v slovenski časopisni zapuščini (1918–1934)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2017.
- Tátrai, Júlia. "Wiener Hofkünstler und die Zrínys: Porträts in der Lobkowitz-Sammlung," *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 42 (2018): 95–108. <https://doi.org/10.31664/ripu.2018.42.07>.
- Telesko, Werner. *Geschichtsraum Österreich: Die Habsburger und ihre Geschichte in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*. Wien: Böhlau, 2006.
- Tropper, Ulrike. "Das kreative Milieu von Graz um 1900. Ein Beitrag zum Kulturleben der Jahrhundertwende." Doktorska disertacija, Universität Graz, 1994.
- Vardjan, Franc. *Rogaška Slatina: Sprehod skozi čas; (Njene zgradbe in parki)*. Rogaška Slatina: Društvo prijateljev, 2004.
- Vocelka, Karl, in Martin Mutschlechner, ur. *Franz Joseph 1830–1916*. Wien: Schloß Schönbrunn, Kunsthistorisches Museum Wien, 2016.
- Vrišer, Sergej. "Iz zbirke Pokrajinskega muzeja v Mariboru: I. Skupina portretov rodbine Attems," *Časopis za zgodovino in narodopisje*, n. v. 10, št. 1 (1974): 136–44.
- Vučnik, Hans. "Drei geschichtliche Ausstellungen zu Graz im Jahre 1908," *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 6 (1908): 102–12.
- Wätzenböck, Susanne. "Biografien der Künstlerinnen und Künstler mit Werkverzeichnis." V *Aufbruch in die Moderne? Paul Schad-Rossa und die Kunst in Graz*, uredila Gudrun Danzer in Peter Pakesch, 267–93. Graz: Neue Galerie, Universalmuseum Joanneum, 2014.

- Watzenböck, Susanne. "Protagonisten der Grazer Erneuerungsbewegung." V *Aufbruch in die Moderne? Paul Schad-Rossa und die Kunst in Graz*, uredila Gudrun Danzer in Peter Pakesch, 295–96. Graz: Neue Galerie, Universalmuseum Joanneum, 2014.
- Weiss, Norbert. *Im Zeichen von Panther & Schlange: Die Geschichte zum Jubiläum der steiermärkischen Landeskrankenanstalten*. Graz: KAGes-Verlag, 2006.
- Zanni, Nicoletta. "Tre protagonisti dell'architettura neoclassica a Trieste: Matteo Pertsch, Antonio Mollari, Pietro Nobile." *Antonio Mollari (1768–1843): Un architetto e ingegnere marchigiano*, uredil Mauro Saracco, 59–98. Macerata: Università di Macerata, 2014.
- Zeri, Federico, in Ksenija Rozman. *Evropski slikarji: Katalog stalne razstave*. Ljubljana: Narodna galerija, 1997.
- Žižek, Aleksander. "K vrelcem po zdravje in v družbo." V *Zdraviliški dom v Rogaški Slatini*, Aleksander Žižek, Bojan Cvelfar in Dušan Mlacović, 9–20. Celje: Zgodovinski arhiv; Rogaška Terme, 2003.
- Žižek, Aleksander, Bojan Cvelfar in Dušan Mlacović. *Zdraviliški dom v Rogaški Slatini*. Celje: Zgodovinski arhiv; Rogaška Terme, 2003.

Historical Scenes and Portraits Painted for the Rogaška Slatina Spa in the Early 20th Century

Summary

The paper analyses five large-scale paintings depicting momentous events in the history of the Rogaška Slatina (Rohitsch-Sauerbrunn) Spa, three portraits of the members of the Habsburg House, and two portraits of the members of the Karađorđević dynasty. Four historical scenes were based on the vast literature on the spa published in the 19th century and selected by the spa's director at the time, Franz Mulli (1864–1927), Doctor of Law, probably with the help of Anton Schlossar (1849–1942), the then director of the University of Graz Library. They were painted 1915 by the Graz painter Alfred von Schrötter (1856–1927), the professor of the landscape painting masterclass at the Provincial Drawing Academy in Graz (since 1907 the Provincial School of Arts). The spa took possession of Schrötter's paintings on August 18th 1915, on the birthday of Emperor Franz Joseph I. The painter received 4,000 crowns for the 190 cm × 280 cm paintings; half was contributed by the Province of Styria, the owner of the spa, and the other half by the Ministry of Cult and Education of the Austro-Hungarian Monarchy. The paintings were well received by the management and guests. Contemporary newspapers praised the harmonious placement of the paintings in the Crystal Hall of the former *Kurhaus* (now the Grand Hotel Rogaška) and Schrötter's sophisticated compositions and colours, which reminded journalists of the best works of the Old Masters.

Although the spa's guests in the early 20th century were predominantly middle-class, director Franz Mulli, nevertheless, chose the stories of the two counts and two members of the imperial house to be presented in the spa's most prominent hall. The first painting is Schrötter's portrayal of the Croatian Ban Count Nicholas Zrinski, who was according to some doctors of the 17th century the first famous person to recover from an illness by drinking the Rogaška Slatina mineral water. Schrötter sought primary sources for the depiction of Count Zrinski in Graz public collections. With the wild *uskok* appearance of the servant and by using reduced and simplified figuration, simple composition and a space created by only four colour bands, Schrötter emphasized the barbaric atmosphere of the remote location and the period in which the spring was discovered. The principles of the *Neu-Dachau* art movement, which Schrötter was involved in, are evident in placing Zrinski in the golden ratio, in the careful observation of atmospheric phenomena, which Schrötter enhanced through the stylization of shapes, simplifications, and flatness in order to achieve greater expressiveness, while he painted the horses in his characteristic realist style.

The second painting, which at the time of its acquisition by the spa bore the title *Handover of the Tempel Spring to Count Ferdinand Attems in 1823*, is chronologically inconsistent, as the Tempel Spring was built in 1819, and the provincial governor Count Ferdinand von Attems died in 1820. In this ahistorical scene, Schrötter united the following leading personalities in the development of the spa in the early 19th century: Count Ferdinand von Attems, who secured the acquisition of the spa by the Province of Styria in 1803, the pharmacist Joseph Aloys Süß from Graz, who analysed the mineral water, and the German neoclassical architect working in Trieste Matthäus (Matteo) Pertsch (1769–1834), who drew up the plans for the first spa buildings, including the covered main Tempel Spring, which is still the most recognisable building in Rogaška Slatina.

Schrötter's third painting depicts the arrival of Archduke John of Austria at the spa. The Archduke spent a few weeks in Rogaška Slatina in 1810, 1811 and 1812, but not in 1836, as the title of the painting suggests. Mulli probably chose 1836, as this was considered a milestone year in the development of Rogaška Slatina, when the doctor Josef Sock took over the management of the spa. Under Sock's administration, several new buildings were added to the complex; they were lauded by his contemporaries for their

palace-like character, graceful design, and number of modern comforts, which ensured that the spa did not lose its patriarchal character. Schrötter based the archduke's facial features and his Styrian traditional costume on the engravings from the first half of the 19th century. The friendly short-haired dachshund probably reminds the viewer of the archduke's loyalty to the spa. In juxtaposition with Count Zrinski's wolfdog in the portrait which hung on the opposite wall, it seems that Schrötter wanted the dogs to illustrate the wild nature of the springs's location when it was discovered and its civilised and cultivated character in the period when it was owned by the Province of Styria.

Schrötter's fourth painting illustrates the visit of Emperor Franz Joseph I, who arrived in Rogaška Slatina on 10 July 1883. He is accompanied by the provincial councillors Knight Alexander von Wannisch and Count Adalbert Kottulinsky, the provincial vice-regent Baron Guido Kübeck, and the spa doctor Josef Hoisel. Next to the emperor, Schrötter painted a party of people consisting of a prominent family of spa guests and a village woman with two children. The depiction of the members of different social classes and ages bowing to the emperor is comparable to Schrötter's painting of the Most Holy Redeemer being worshipped by a worker, a boy, a noblewoman, an old man, and a mother with a child, which he had painted three years earlier for the high altar of the newly built Church of the Most Holy Redeemer in the Provincial Hospital in Graz.

Schrötter's paintings were removed from the hall after only four years despite the initial enthusiasm, as the scenes from the former monarchy, particularly the portrayal of Emperor Franz Joseph I, were considered inappropriate in the new regime established after the Great War. In 1925, the painting of the visit of the former emperor was sent to Ljubljana, so the honoured portraitist Ivan Vavpotič (1877–1943) could paint a scene with King Alexander I of Yugoslavia on its back, commissioned by the spa director Franc Šter (1921–1932). The painting features King Alexander during his visit to Rogaška Slatina as the heir to the throne and the following members of the Pan-Slavic circle from around 1909: the Slovenian author and politician Ivan Tavčar, the Croatian priest and historian Frane Bulić, and the Serbian politician Stojan Protić. Vavpotič's realistic group portrait is markedly different from Schrötter's intentionally simplified compositions and figuration. During World War II, the painting was once again reversed and later stored in a depot until the late 1980s. Since then, the "imperial" side has been on display, while the "royal" side can be studied only from photographs. Contemporaneously, Vavpotič painted the portraits of King Alexander and his consort Maria for the dining hall, which are now considered to be lost.

Whereas the historical scenes were painted for the most prominent hall of the former *Kurhaus*, the portraits of the members of the Habsburg House embellished the vestibule of the former Hotel Erzherzog Johann (now the Hotel Aleksander) and an unknown room in the later demolished Official House in Rogaška Slatina. In 1908, Franz Mulli asked Alfred von Schrötter to paint a portrait of Archduke John of Austria for the vestibule of the newly built Hotel Erzherzog Johann. As Schrötter was too occupied by preparing the jubilee exhibition in Graz and there was no appropriate portrait in Graz public collections, the director of Styrian Provincial Archives Anton Mell prepared an amplified photograph of a lithograph portrait made by Joseph Kriehuber in 1833. In the subsequent procedure, the photograph was painted over by Johann Hofer, a then painter in Schrötter's masterclass. Despite the untraditional technique, the portrait of Archduke John was exhibited 1911 in Graz, at an exhibition commemorating the hundredth anniversary of the Provincial Museum Joanneum. For the commission of the portraits of Emperor Franz Joseph I. and Archduke Frederick Maria Albert, now in Hotel Sava, no archival sources could be found in the spa archives. The author surmises, that they were painted for one of the exhibitions organized 1908 in Graz to celebrate the sixtieth anniversary of the reign of Emperor Franz Joseph I. The portraits are signed and dated with *Leo (?) Frank Wien 1908*. Leo Frank, a then student at the Academy of Fine Arts Vienna used a photograph by court photographer Carl Pietzner from around 1897 to paint the portrait of the emperor with a single difference by adding a sash and a jubilee memorial medal for armed forces with the inscription *Signum memoriae* from the year 1898. For the painted portrait of Archduke Frederick Maria Albert, Frank used a photograph by the Vienna court atelier Adèle, but actualized the features, haircut,

beard and face expression of the archduke, by using a photograph by Carl Pietzner from 1908. The author argues, that the spa director Mulli insisted on hiring an esteemed painter for the most prominent hall of the spa, by exploiting his good connections to the representatives of the Styrian Provincial government and cultural institutions, especially to the then governor Edmund Count Attems, and the then director of University of Graz Library, Anton Schlossar. For less prominent rooms, Mulli was satisfied with works of young artists and works made in nonconventional techniques.

Plečnikova oprema župnijske cerkve sv. Cirila in Metoda za Bežigradom v Ljubljani

Franci Lazarini

Izr. prof. dr. Franci Lazarini, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor,
franci.lazarini@um.si

ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana,
franci.lazarini@zrc-sazu.si, ORCID ID: 0000-0002-7055-205X

Izveček:

Plečnikova oprema župnijske cerkve sv. Cirila in Metoda za Bežigradom v Ljubljani

1.01 Izvirni znanstveni članek

Prispevek obravnava opremo župnijske cerkve sv. Cirila in Metoda za Bežigradom v Ljubljani. Večino opreme, veliki oltar, obhajilno mizo, prižnico, lestenca, orgelsko omaro, stebra za večno luč, oltarček sv. Jožefa, Marijin steber, luči in več manjših izdelkov (npr. okvirje za nekatere slike) je med letoma 1934 in 1956 zasnoval Jože Plečnik, po čigar načrtih je bila zgrajena tudi sama cerkev. Izpostavljen je vloga naročnikov, bežigrajskih župnikov p. Kazimirja Zakrajška, p. Gabrijela Planinška, p. Stanislava Marije Aljančiča in p. Krizologa Zajca. Predstavljena je tudi usoda opreme po prestatitvi cerkve na novo lokacijo v letih 1957–1958.

Ključne besede: cerkvena oprema, 20. stoletje, Jože Plečnik, Ljubljana, frančiškani, naročništvo

Abstract:

Plečnik's Furnishings in the Parish Church of Sts Cyril and Methodius in Ljubljana Bežigrad

1.01 Original scientific article

The article discusses the furnishings of the parish church of Saints Cyril and Methodius in Ljubljana Bežigrad. The majority of the furnishings, including the high altar, communion rail, pulpit, chandeliers, organ case, sanctuary columns, the small altar of St. Joseph, the pillar of Our Lady, lamps and several smaller items (e.g. the frames for some of the paintings) were designed between 1934 and 1956 by Jože Plečnik, according to whose plans the church was also built. The role of commissioners, Bežigrad parish priests P. Kazimir Zakrajšek OFM, P. Gabrijel Planinšek OFM, P. Stanislav Marija Aljančič OFM and P. Krizolog Zajec OFM is also elucidated. Finally, the ultimate fate of the furnishings after 1957–1958 when the church was transferred to its current location is described.

Keywords: church furnishings, 20th century, Jože Plečnik, Ljubljana, Franciscans, patronage studies

Sam Bog vé, kako je prišlo, da sem bil naredil projekt za povečavo Vaše cerkve – nerad bi se pa spustil v dekor in izobliko notranjščine. Vem vnaprej, da bi tu pogorel.

Jože Plečnik, 1933¹

Župnijska cerkev sv. Cirila in Metoda za Bežigradom v Ljubljani, ki so jo v letih 1933 in 1934 zgradili po načrtih Jožeta Plečnika (1872–1957) kot prizidek k baročni cerkvici sv. Krištofa, je v marsičem izjemen spomenik.² Ne le, da jo odlikuje kvalitetna arhitektura, ki ima posebno mesto v kontekstu Plečnikovih povečav starejših cerkva, posebna je tudi njena usoda po drugi svetovni vojni, saj je bila v letih 1957–1958 pod vodstvom arhitektovega učenca in zadnjega asistenta Toneta Bitenca (1920–1977) zaradi gradnje Gospodarskega razstavišča prestavljena na novo lokacijo ob Vodovodni cesti, pri čemer pa žal niso predstavili tudi baročne predhodnice. Medtem ko sta bili arhitektura³ in povojna usoda bežigradske cerkve⁴ že nekajkrat predmet znanstvenih in strokovnih obravnav, pa se dosednji pisci niso natančneje posvečali njeni opremi, ki je v precejšnji meri prav tako Plečnikovo delo. Namen pričujočega prispevka je tako na podlagi novoodkritih virov iz župnijskega arhiva predstaviti Plečnikovo opremo bežigradske cerkve, njene naročnike pa tudi njeno prvotno lokacijo in izgled, saj je ob prestavitvi cerkve, zlasti zaradi umanjkanja baročne predhodnice, prišlo do več sprememb in prilagoditev, ki do neke mere spreminjajo prvotno Plečnikovo zasnovo.⁵

Cerkvena oprema v času p. Kazimirja Zakrajška

Bežigrad je bil v začetku 20. stoletja redko poseljeno območje, katerega središče je predstavljala baročna cerkev sv. Krištofa, podružnica župnije sv. Petra v Ljubljani, ki jo je obdajalo nekdanje osrednje ljubljansko pokopališče.⁶ Naraščanje prebivalstva v prvih desetletjih 20. stoletja je zlasti

¹ Pismo Jožeta Plečnika p. Kazimirju Zakrajšku, 26. 4. 1933, šk. 2, Zgodovina ustanovitve župnije in gradnje cerkve, Župnijski urad Ljubljana Bežigrad, arhiv (v nadaljevanju ŽA).

² O cerkvi sv. Cirila in Metoda: Stele, "Veliki načrti," 48–52; Zakrajšek, "Od sv. Krištofa;"; Prelovšek, *Josef Plečnik*, 307, 316; Krečič, *Jože Plečnik*, 257–61; Razbočan, "Kronološki prikaz;"; Krečič, "Sveti Krištof;"; Hrausky, Koželj in Prelovšek, *Plečnikova Ljubljana*, 187–89; Valena, *O Plečniku*, 248; Prelovšek, *Jože Plečnik*, 365–66, 387; Lazarini, *Plečnikova cerkev*. Temeljno delo o zgodovini, arhitekturi in opremi baročne cerkve sv. Krištofa: Lavrič, "Ljubljanska cerkev"

³ Za analizo arhitekture bežigradske cerkve gl. Valena, *O Plečniku*, 248; Lazarini, *Plečnikova cerkev*, 43–62.

⁴ Prim. Lazarini, *Plečnikova cerkev*, 77–99.

⁵ V prispevku se ne ukvarjam z liturgičnim posodjem in manjšimi predmeti, ki jih je prav tako zasnoval Plečnik. Mednje sodijo trije kelihi (1934, ok. 1950, ok. 1956), velikonočni svečnik (1952) in ciborij (1946); gl. Razbočan, "Kronološki prikaz," 67–68. Prim. Krečič, Kvaternik in Primožič, *Plečnikovi kelihi*, 66–67, 124–25; Krečič in Kvaternik, *Jože Plečnik*, 58–59.

⁶ Okoli cerkve sv. Krištofa so pokopavali vsaj že v 16. stoletju, leta 1779 pa je bilo tam vzpostavljeno osrednje ljubljansko pokopališče, ki je svojo vlogo obdržalo do otvoritve novega pokopališča pri Svetem Križu (kasnejših Žal) leta 1906. Segalo je od Dunajske ceste do Zupančičeve jame, po njegovi opustitvi pa je bila usoda tega prostora vse do konca tridesetih let nejasna. Prim. Piškur in Žitko, *Ljubljansko Navje*, 8–10; Lazarini, "Prekrasni."

1. Jože Plečnik:
župnijska cerkev sv. Cirila
in Metoda, Ljubljana,
1933–1934, zunanjščina
ob posvetitvi
(© Društvo Peter Naglič)

v času po prvi svetovni vojni sprožilo vprašanje urbanističnega urejanja tega mestnega predela⁷ in pastoralne oskrbe tamkajšnjih vernikov. Tako so prebivalci že leta 1916 dali pobudo za vzpostavitev rednega bogoslužja v cerkvi sv. Krištofa, kar je bilo do neke mere uresničeno 1. januarja 1918, ko je bila v nekdanji pokopališki cerkvi uvedena redna nedeljska maša.⁸ Naslednji korak je predstavljala nastavev stalnega duhovnika Jožefa Laznika (1853–1930) leta 1924 in posledično bogoslužje tudi ob delavnikih.⁹ Laznikovo zdravje se je po štirih letih tako poslabšalo, da ni bil več zmožen maševati, zato je za Bežigrad prišel nov stalni duhovnik, frančiškan p. Kazimir Zakrajšek (1878–1958), ki je ključna osebnost v starejši zgodovini bežigradske cerkve in župnije.¹⁰ Zakrajšek je bil več kot dve desetletji izseljenski duhovnik v Združenih državah Amerike, kjer je deloval med slovenskimi, hrvaškimi in slovaškimi verniki, ustanovil več župnij, dal zgraditi šole in druge objekte, prav tako je izdajal in urejal več časopisov. Leta 1927 se je vrnil v domovino, da bi prevzel skrb za ostarelo mater Nežo, saj so bili tudi vsi njegovi sorojenci v Ameriki.¹¹ Zato je zaprosil, da bi se smel skupaj z materjo naseliti pri sv. Krištofu, kar sta mu odobrila tako ljubljanski škof dr. Anton Bonaventura Jeglič kot frančiškanski provincial p. Regalat Čebulj, iz Rima pa je pridobil tudi posebno dovoljenje, da lahko kot redovnik biva izven samostana.¹² Neposredno po prihodu za Bežigrad si je Zakrajšek za glavni nalogi zadal ustanovitev samostojne župnije, kar mu je po vrsti

⁷ O Plečnikovem urbanističnem urejanju Bežigrada: Mihelič, *Urbanistični razvoj*, 12–13; Prelovšek, *Josef Plečnik*, 274–77; Krečič, *Jože Plečnik*, 219–23; Stabenow, *Jože Plečnik*, 62–75; Prelovšek, *Jože Plečnik*, 326–30.

⁸ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 2, ŽA.

⁹ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 3, ŽA.

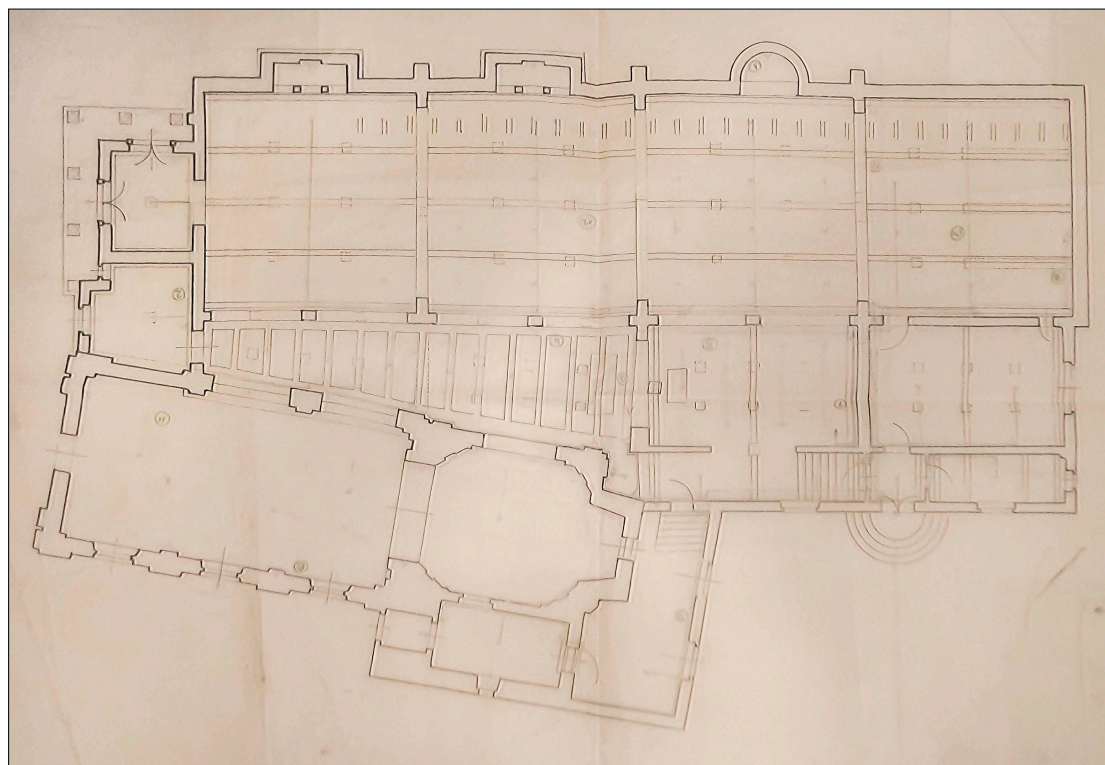
¹⁰ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 5, ŽA.

¹¹ O p. Kazimirju Zakrajšku: Smolik, "Zakrajšek Kazimir;" *Enciklopedija Slovenije* (2001), s.v. "Zakrajšek, Kazimir;" Novak, *Pater Kazimir Zakrajšek*.

¹² Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 5, ŽA; Razbočan, "Kronološki prikaz," 15.

2. Jože Plečnik: župnijska cerkev sv. Cirila in Metoda, Ljubljana, 1933–1934, notranjščina ob posvetitvi
(© Društvo Peter Naglič)

3. Jože Plečnik: tloris župnijske cerkve sv. Cirila in Metoda, Ljubljana, 1932, Župnijski urad Ljubljana Bežigrad
(© Župnijski urad Ljubljana Bežigrad)

zapletov uspelo na novega leta dan 1934, ko ga je ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman imenoval tudi za prvega bežigrskega župnika,¹³ in povečavo cerkve sv. Krištofa, ki že zdavnaj ni več zadoščala številu vernikov. Po dveh neuspešnih in glede na sicer skope oznake v župnijski kroniki tudi z arhitekturnega vidika slabih predlogih za povečavo cerkve, ki sta jih izdelala gradbeni podjetnik Anton Mavrič in cerkveni ključar France Ravnikar skupaj s sinom Lodom, sicer arhitektom, se je Zakrajšek na pobudo pisatelja in duhovnika Frana Saleškega Finžgarja obrnil na Plečnika.¹⁴ Slednji je leta 1932 izdelal načrt za enoladijsko cerkev, ki jo je glede na os stare cerkve nekoliko zamaknil, saj je njeno pročelje usmeril skladno s potekom Dunajske ceste. S tem je med obema cerkvama pridobil trikotni vezni prostor, kapelo Žalostne Matere Božje, ki je predstavljala eno najbolj izjemnih rešitev v arhitektoevem opusu. Navkljub dejstvu, da je bila nova cerkev daljša in širša, je Plečniku s premišljeno prostorsko umestitvijo uspelo, da ni nadglasila stare. Slednja je tako ohranila prostorski primat, dodatno pa sta k temu pripomogla bogatejša arhitekturna členitev stare fasade in dejstvo, da za novo cerkev Plečnik ni predvidel zvonika (sl. 1, 3).¹⁵ Po daljših pripravah na gradnjo, kjer zapletov ni manjkalo, je sama zidava hitro potekala. Z gradnjo so začeli 5. septembra 1933, v dobrem mesecu so bili zidovi zgrajeni do vrha, aprila 1934 pa so že prebili steno med staro in novo cerkvijo.¹⁶ Novo svetišče je 1. julija 1934 ob prisotnosti množice vernikov posvetil škof Rožman.¹⁷

Ob posvetitvi je bila cerkev skromno opremljena (sl. 2). Po Plečnikovih načrtih je bila izdelana menza velikega oltarja, medtem ko je bil »nastavek« postavljen več kot dve desetletji pozneje. Sprva je p. Kazimir, po vsej verjetnosti v dogovoru z arhitektom, posegel po začasni rešitvi: na oltar je dal postaviti baročni tabernakelj z velikega oltarja cerkve sv. Krištofa, nad njim pa obesiti podobo sv. Cirila in Metoda, delo frančiškana p. Ferdinanda Zajca (1876–1949) iz Novega mesta (sl. 4).¹⁸ Sliko skromne kvalitete, ki je bila tudi po dimenzijah premajhna za oltar, je imel p. Kazimir očitno ves čas le za začasno in neustrezno rešitev. Tako si je leto dni po posvetitvi cerkve, v času evharističnega

4. Veliki oltar s sliko p. Ferdinanda Zajca, 1934, Župnijski urad Ljubljana Bežigrad (© Župnijski urad Ljubljana Bežigrad)

¹³ O ustanovitvi župnije: Lazarini, *Plečnikova cerkev*, 35–39.

¹⁴ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 42, ŽA.

¹⁵ Več o arhitekturi cerkve: Lazarini, *Plečnikova cerkev*, 43–51.

¹⁶ O poteku gradnje: Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 60, 64, 74, ŽA. Prim. Razbočan, "Kronološki prikaz," 19–20, 23–24; Lazarini, *Plečnikova cerkev*, 39–40.

¹⁷ O posvetitvi: Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 75, ŽA.

¹⁸ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 114, ŽA.

5. Jurij Šubic: Sv. Ciril in Metod, 1890, Mestni muzej Ljubljana (© MGML, foto: M. Paternoster)

6. Veliki oltar s sliko p. Ladislava Pintarja, 1936,
Župnijski urad Ljubljana Bežigrad
(© Župnijski urad Ljubljana Bežigrad)

kongresa, osrednje verske manifestacije na Slovenskem v obdobju med obema vojnoma, ki je potekala na bežigradskem stadionu, na magistratu izposodil sliko sv. Cirila in Metoda, delo Jurija Šubica (1855–1890) iz leta 1890 (sl. 5).¹⁹ Slednja ima zanimivo zgodovino: njen naročnik je bil liberalni politik in kasnejši ljubljanski župan Ivan Hribar, ki jo je podaril župnijski cerkvi Marije Vnebovzete v Cerkljah na Gorenjskem, kjer je krasila stranski oltar sv. Katarine. Leta 1907 jo je tamkajšnji župnik odstranil, saj naj bi sv. Ciril imel obrazne poteze liberalnega prvaka Ivana Tavčarja, sv. Metod pa pesnika Antona Aškercera, bržkone pa je bil moteč predvsem njen naročnik. Hribar, v tem času že ljubljanski župan, je sliko zahteval nazaj in od tedaj je kot del mestne slikarske zbirke krasila pisarno več ljubljanskih županov, občasno pa so jo posojali tudi za različne verske prireditve.²⁰ Iz zapisa v župnijski kroniki lahko sklepamo, da je bila slika p. Kazimirju nadvse všeč in je naivno upal, da jo bo lahko na oltarju obdržal tudi po zaključku evharističnega kongresa, a jo je na svoje precejšnje razočaranje moral vrniti občini.²¹

Zato je leta 1936 pri p. Ladislavu Pintarju (1895–1965) iz Svete Trojice v Slovenskih goricah naročil novo oltarno podobo, na kateri sta Ciril in Metod v moderni maniri upodobljena med oznanjevanjem krščanskega nauka ljudstvu (sl. 6).²² Slika, ki je bila blagoslovljena na belo nedeljo, 19. aprila 1936, je kar dve desetletji krasila bežigradsko cerkev, leta 1956, ko je oltar dobil sedanjo podobo, pa so jo podarili župniji Dovje in sedaj visi v Aljaževi kapeli v Vratih.²³

¹⁹ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 103, ŽA.

²⁰ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 104, ŽA. O sliki in njeni usodi gl. tudi: Hribar, *Moji spomini*, 381–83; Lavrič, "Svetniški zavetniki," 468–69, 490, op. 68; Komelj, *Sveta brata*, 37–38; Lavrič, "Sv. Ciril in Metod," 105.

²¹ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 104, ŽA. Slika je danes v lasti Muzeja in galerij mesta Ljubljane, Mestnega muzeja Ljubljana, inv. št. 510:LJU; 0029596.

²² Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 114, ŽA. Gre za povečano in nekoliko spremenjeno različico podobice, ki jo je p. Ladislav Pintar v času zbiranja denarja za novo cerkev zasnoval za Društvo za ustanovitev župnije in zidavo nove cerkve sv. Cirila in Metoda pri sv. Krištofu. Prim. dopis p. Kazimirja Zakrajška p. Ladislavu Pintarju, 22. 5. 1931, šk. 1, Zgodovina ustanovitve župnije in gradnje cerkve, ŽA. Upodobitev s podobice je krasila tudi glavo društvenih dopisov.

²³ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 373, ŽA; Martelanc in Potočnik, "Mojstrana," 194. Za razlago slike gl. pismo p. Ladislava Pintarja p. Kazimirju Zakrajšku, 23. 4. 1936, šk. 1, Zgodovina ustanovitve župnije in gradnje cerkve, ŽA.

7. Veliki oltar s šmarnično Marijo, stanje med 1951 in 1953, Župnijski urad Ljubljana Bežigrad (© Župnijski urad Ljubljana Bežigrad)

Vse do zadnje predelave oltarja v petdesetih letih so, kot je bilo v tistem času običajno, v mesecu maju tako Zajčevo kot kasneje Pintarjevo sliko zamenjali s podobo Šmarnične Marije, delom Helene Vurnik (1882–1962) iz leta 1920 (sl. 7). Slika, ki je v času šmarnic krasila že veliki oltar Krištofove cerkve, se sedaj nahaja na pevskem koru.²⁴

Do zadnjega posega na velikem oltarju v času p. Kazimirja Zakrajška je prišlo leta 1940, ko so baročni tabernakelj zamenjali s sodobnejšim. Njegovo izdelavo je v spomin na njuna pokojna starša plačala v New Yorku živeča Zakrajškova sestra Uršula. Za načrte je župnik zaprosil Plečnika, a je mojster, zaradi razlogov, o katerih bomo še spregovorili, prošnjo zavrnil. Tabernakelj, zanimiv primer moderne cerkvene opreme, je nato zasnoval »tehnik Schrimpf«, ki ga ni bilo mogoče natančneje identificirati, izdelali pa so ga v pasarstvu bratov Žmuc (sl. 8).²⁵ Ob predelavi oltarja sredi petdesetih let je bil odstranjen, njegova nadaljnja usoda in sedanje nahajališče pa nista znana.

²⁴ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 228, ŽA; Župna cerkev sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 2, Popis cerkva 1954, Nadškofijski arhiv Ljubljana (v nadaljevanju NŠAL).

²⁵ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 120, ŽA; ponudba bratov Žmuc za dela na velikem oltarju, 10. 3. 1939, dopis p. Kazimirja Zakrajška bratoma Žmuc, 14. 3. 1939, šk. 1, Zgodovina ustanovitve župnije in gradnje cerkve, ŽA; Župna cerkev sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 1, Popis cerkva 1954, NŠAL.

8. Schrimpf: tabernakelj na velikem oltarju, 1940, Župnijski urad Ljubljana Bežigrad
(© Župnijski urad Ljubljana Bežigrad)

Med Plečnikova dela iz časa prvega bežigrskega župnika uvrščamo še obhajilno mizo (pred 1936),²⁶ orglesko omaro (1935)²⁷ in precej skromno zasnovane svetilke zvonaste oblike, ki so prvotno visele tako v ladji kot v prezbiteriju.²⁸ Plečnik je na zanimiv način posegel tudi v izgled cerkve sv. Krištofa, ki je prevzela vlogo kapele za zasebno pobožnost. Pomembnejši položaj nove cerkve je dodatno poudaril tako, da je še v letu posvetitve dal zazidati glavni vhod v staro cerkev²⁹ in odstraniti pevski kor, razen stebrov in treh arkad, ki so ga nosili. V nekdanje podkorje je dal prestaviti baročni stranski oltar Štirih evangelistov, ki je prvotno stal na severni strani cerkvene ladje in so ga bili ob gradnji nove cerkve primorani umakniti zaradi odpiranja stene.³⁰ Plečnik ga je postavil nasproti velikemu oltarju in s tem zakril glavni vhod.³¹ Za oltar je Stane Cuderman (1895–1946)

²⁶ Slednja se je v nespremenjeni obliki ohranila do leta 1978, ko je bila v sklopu pokoncilске preureditve prezbiterija po zamisli Toneta Bitenca delno uporabljena za ograjo podija med velikim in daritvenim oltarjem, delno pa postavljena v slavoločno odprtino in dopolnjena z okrasjem v obliki krogov. O pokoncilski preureditvi prezbiterija: Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 303, 351, ŽA; Razbočan, "Kronološki prikaz," 44.

²⁷ Orgle, delo Franca Jenka, so bile postavljene 8. aprila 1935, blagoslovljene pa 5. maja istega leta. Prim. Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 101, ŽA; Načrt orgleske omare, šk. 1, Zgodovina ustanovitve župnije in gradnje cerkve, ŽA.

²⁸ Iz prezbiterija so jih odstranili 1946, ko so vanj namestili velika lestenca.

²⁹ Od tedaj je bil dostop v cerkev sv. Krištofa bodisi skozi stranski vhod v južni steni, ki so ga ponovno odprli (zazidan je bil 1924), bodisi iz cerkve sv. Cirila in Metoda. Prim. Inventar cerkva sv. Cirila in Metoda in sv. Krištofa, nedatirano, šk. 1, Zgodovina ustanovitve župnije in gradnje cerkve, ŽA.

³⁰ Inventar cerkva sv. Cirila in Metoda in sv. Krištofa, nedatirano, šk. 1, Zgodovina ustanovitve župnije in gradnje cerkve, ŽA. O oltarju gl. Lavrič, "Ljubljanska cerkev," 17–18.

³¹ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 99, ŽA.

9. Jože Plečnik: ureditev nekdanjega podkorja cerkve sv. Krištofa, stanje po 1951, Župnijski urad Ljubljana Bežigrad (© Župnijski urad Ljubljana Bežigrad)

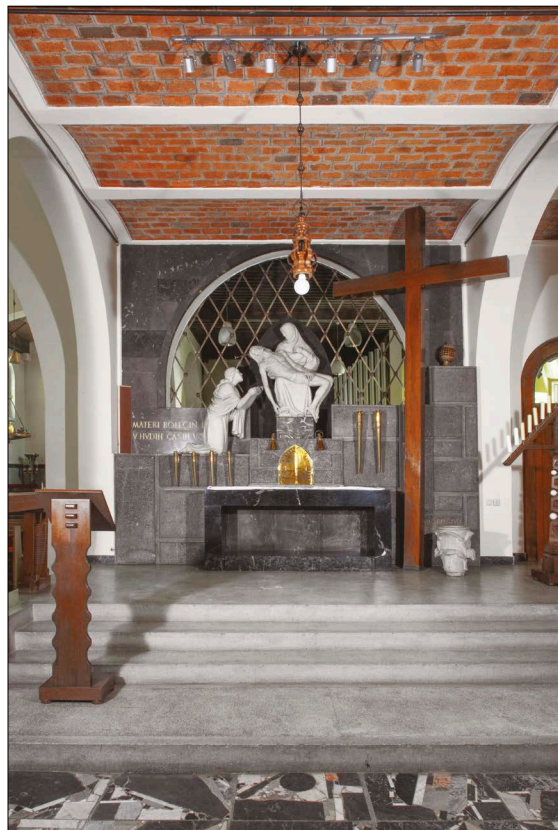
leta 1935 naslikal oltarno podobo sv. Antona Padovanskega,³² ki pa je v tronu visela le leto dni, saj slikar z njo ni bil zadovoljen, zato je naredil novo, ki so jo blagoslovili 13. junija 1936.³³ V letih po drugi svetovni vojni je Plečnik v nekdanje podkorje postavil še nekaj pomembnih izdelkov, o čemer bomo še spregovorili (sl. 9). Sam oltar po prenosu cerkve na sedanjo lokacijo ni bil rekonstruiran, Cudermanova slika pa se danes nahaja v hodniku, dozidanem kapeli Žalostne Matere Božje, desno od oltarja sv. Krištofa.³⁴

Neposredno pred začetkom vojne se je p. Kazimir odločil tudi za postavitev stranskega oltarja Žalostne Matere Božje v istoimenski kapeli. Jeseni 1938 je Plečnika prosil za načrt za omenjeni oltar in za tabernakelj na velikem oltarju. Mojstrov odgovor z dne 18. septembra 1938 ga je nemalo presenetil, saj je arhitekt, očitno prizadet zaradi spovednice, ki jo je dal župnik (kot se je kasneje izkazalo, na pobudo škofa Rožmana) izdelati mimo Plečnikove vednosti, zavrnil nadaljnje sodelovanje, kar je Zakrajšek v svojem odgovoru obžaloval. S tem se je končalo sodelovanje med ključnima

³² Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 102, ŽA.

³³ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 116, ŽA.

³⁴ Ker je bila na novo lokacijo prestavljena le Plečnikova cerkev, je moral arhitekt Bitenc, ki si je sicer uspešno prizadeval za njeno čim bolj zvesto "rekonstrukcijo", pristati na nekaj kompromisov. Kapela Žalostne Matere Božje tako nima več trikotne, temveč štirikotno obliko, ob njej pa so, verjetno da bi ohranili Plečnikove arkade, dozidali ožji hodnik, v katerem je v okrnjeni obliki postavljen nekdanji veliki oltar cerkve sv. Krištofa, ob njem pa visita sliki sv. Terezije Deteta Jezusa (p. Blaž Farčnik, 1938) in sv. Antona Padovanskega iz neohranjenih baročnih stranskih oltarjev. Prim. Lazarini, *Plečnikova cerkev*, 86–90.

10. Vinko Glanz, Tine Kos: stranski oltar Žalostne Matere Božje, 1941 (© Damijan Prelovšek)

arhitekturo in opremo. Postavljen je bil že v času druge svetovne vojne, na kar kaže tudi posvetilni napis: *MATERI BOLEČIN 1941 / V HUDIH ČASIH VOJNE*. Postavljati so ga začeli 19. aprila 1941, prvo mašo na še nedokončanem oltarju so brali 10. junija, posvečen pa je bil šele 14. septembra istega leta.³⁹

Opredeljanje cerkve po drugi svetovni vojni

P. Kazimir Zakrajšek posvetitve oltarja Žalostne Matere Božje ni več dočakal. Kot ameriški državljan je namreč junija 1941 na skrivaj preko Trsta, Rima in Lizbone odpotoval v Združene države Amerike, kjer je ameriške oblasti želel opozoriti na brutalno ravnanje nacistov z duhovščino na

akterjema gradnje nove bežigradske cerkve, treba pa je poudariti, da so bila prav pozna trideseta leta čas, ko je bilo v gradnji največ arhitektovih del (npr. Narodna in univerzitetna knjižnica, Navje, Žale, župnijska cerkev sv. Mihaela na Barju itd.) in mu je primanjkovalo časa, kar je nenazadnje poudaril tudi v svojem pismu.³⁵ K načrtovanju opreme cerkve sv. Cirila in Metoda se je tako vrnil šele v času Zakrajškovih naslednikov.

Po Plečnikovi zavrnitvi je načrte za oltar Žalostne Matere Božje izdelal arhitekt Vinko Glanz (1902–1977), kiparska skupina Pietà z Marijo Magdaleno³⁶ pa je delo kiparja Tineta Kosa (1894–1979), sicer bežigradskega župljana (sl. 10).³⁷ Kot nam razodevajo dopisi iz župnijskega arhiva, tudi po Plečnikovem odhodu ni šlo brez zapletov, saj si je arhitekt Glanz zamislil, da bo kip na oltarju izdelal Boris Kalin (1905–1975), sicer Glančev svak. Izdelal je celo mavčni model, pri čemer pa ne Glanz ne Kalin nista vedela, da se je Zakrajšek že prej dogovoril s Kosom.³⁸ Ne glede na zaplete in slabo voljo je stranski oltar umetnostno zelo kvaliteten izdelek, ki se odlično sklada s Plečnikovo

³⁵ Pismo Jožeta Plečnika p. Kazimirju Zakrajšku, 18. 9. 1938, dopis p. Kazimirja Zakrajška Jožetu Plečniku, 24. 10. 1938, šk. 1, Zgodovina ustanovitve župnije in gradnje cerkve, ŽA.

³⁶ Ponekod je označena tudi kot Pietà s slovensko ženo, gl. Mikuž, "Novi oltar." Slednje zagotovo ne drži, saj jo tudi Boris Kalin v izstavljenem računu označuje kot »Pietà z sv. Magdaleno«. Gl. račun za model oltarja, 11. 3. 1941, šk. 1, Zgodovina ustanovitve župnije in gradnje cerkve, ŽA.

³⁷ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 145, ŽA.

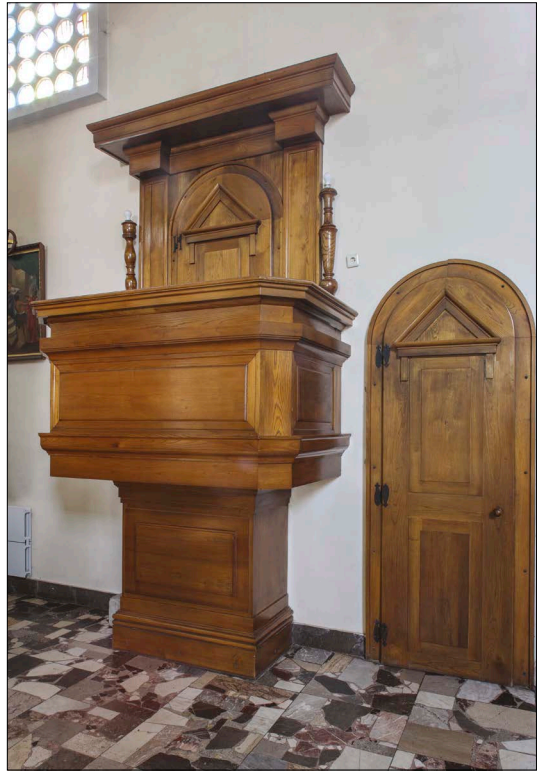
³⁸ Dopis Borisa Kalina p. Kazimirju Zakrajšku, 11. 3. 1941, dopis p. Kazimirja Zakrajška Vinku Glanzu, nedatirano, dopis Vinka Glanza p. Kazimirju Zakrajšku, 14. 3. 1941, dopis p. Kazimirja Zakrajška Vinku Glanzu, 20. 3. 1941, šk. 1, Zgodovina ustanovitve župnije in gradnje cerkve, ŽA.

³⁹ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 145–46, ŽA.

Štajerskem in organizirati pomoč okupirani domovini.⁴⁰ Na mestu bežigrskega župnika ga je nasledil p. Gabrijel Planinšek (1888–1971), ki je do okupacije deloval v mariborskem frančiškanskem samostanu. Leta 1941 je bil skupaj z drugimi patri zaprt, nato izgnan v Slavonsko Požego, od koder mu je uspelo priti v Ljubljano, neposredno po koncu vojne pa se je vrnil v Maribor.⁴¹ V kratkem času, ko je vodil župnijo, je poskrbel za novo prižnico namesto dotodanje provizorične, njeno izdelavo in postavitve pa je v precejšnji meri tudi sam financiral.⁴² Po Plečnikovih zamislih izdelana prižnica je bila blagoslovljena 28. oktobra 1945, že po Planinškovi vrnitvi v Maribor (sl. 11).⁴³

Planinškov naslednik, p. dr. Stanislav Marija Aljančič (1892–1959), ki je bežigrasko župnijo vodil med letoma 1945 in 1951, je igral ključno vlogo pri povojnem opremljanju cerkve.⁴⁴ S Plečnikom je sodeloval že pred prihodom za Bežigrad, saj sta leta 1941 skupaj z mlajšim bratom p. Jožetom Aljančičem (1893–1958)⁴⁵ pri arhitektu naročila nagrobnik za starše na ljubljanskih Žalah,⁴⁶ mojster pa je zanj izdelal tudi *ex libris*.⁴⁷ P. Stanislav se je sprva lotil opreme prezbiterja, ki je leta 1946 dobil dva velika lestenca.⁴⁸ Leta 1951 sta sledila stebra za večno luč, ki ju na vrhu zaključujeta različno oblikovani kovinski kupoli.⁴⁹

Med zanimivejšo opremo sodi oltarček sv. Jožefa, leta 1948 postavljen ob južne arkade kapele Žalostne Matere Božje. Skupina župljanov se je namreč med vojno zaobljubila postaviti oltar sv. Jožefu, a do izvedbe ni prišlo. Plečnik je njihovo željo uresničil v obliki oltarčka, katerega osrednji del je predstavljal nekdanji baročni tabernakelj, ki po letu 1940, ko so ga zamenjali z modernim, ni bil

11. Jože Plečnik: prižnica, 1945 (© Damjan Prelovšek)

⁴⁰ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 146, ŽA; Smolik, "Zakrajšek Kazimir," 757–58.

⁴¹ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 146, ŽA. Prim. Vostner, *Ob stoletnici*, 41, 61.

⁴² Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 169, ŽA; »Delo v frančiškanski rezidenci Bežigrad, v cerkvi sv. Cirila in Metoda v Ljubljani in tukajšnjem župnišču v letih 1945–51,« str. 1, Ila-20b: Bežigrad, Arhiv Slovenske frančiškanske province (v nadaljevanju ASFP).

⁴³ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 169, ŽA.

⁴⁴ O p. Stanislavu Mariji Aljančiču: Kolar, "Aljančič."

⁴⁵ P. Jože Aljančič je bil v letih 1937–1939 in 1945–1953 bežigraski kaplan. Prim. Razbočan, "Kronološki prikaz," 53.

⁴⁶ O nagrobniku družine Aljančič: Hrausky, Koželj in Prelovšek, *Plečnikova Ljubljana*, 232.

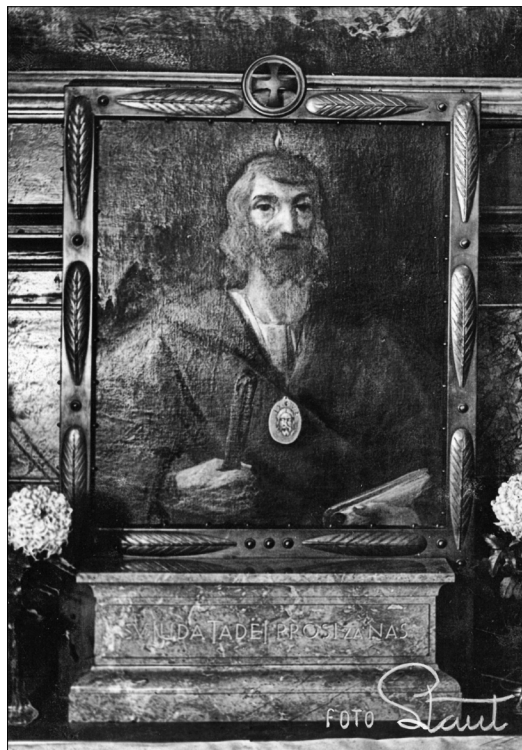
⁴⁷ *Ex libris* hrani Muzej in galerije mesta Ljubljane, Plečnikova zbirka.

⁴⁸ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 177, ŽA; Razbočan, "Kronološki prikaz," 27.

⁴⁹ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 248, ŽA; Razbočan, "Kronološki prikaz," 30.

12. Jože Plečnik: oltarček sv. Jožefa, 1948,
Župnijski urad Ljubljana Bežigrad
(© Župnijski urad Ljubljana Bežigrad)

13. Riko Debenjak (okvir Jože Plečnik): Sv. Juda Tadej,
1947, Župnijski urad Ljubljana Bežigrad
(© Župnijski urad Ljubljana Bežigrad)

več v rabi.⁵⁰ Arhitekt je tabernakelj postavil na marmornat podstavek z manjšo menzo, v tabernakeljsko nišo, ki so ji odstranili vratca, pa je umestil kip sv. Jožefa z Detetom, delo podobarja Matije Gregorina (1880–1966) iz Horjula. Gre za pomanjšano kopijo kipa Boža Pengova (1910–1985), ki je prvotno krasil veliki oltar v jezuitski cerkvi sv. Jožefa na Poljanah v Ljubljani (sl. 12).⁵¹ Sam kip je bežigrajski cerkvi podaril prav Plečnik.⁵² Oltarčka po prestavitvi cerkve niso rekonstruirali, so pa še danes ohranjeni vsi njegovi deli: baročni tabernakelj je shranjen na pevskem koru, Gregorinov kip v zakristiji, medtem ko je bil podstavek leta 1970, po zamisli Toneta Bitenca, uporabljen za oltar v krstilnici.⁵³

Na veliki oltar cerkve sv. Krištofa, na mesto, kjer je prvotno stal tabernakelj, je bila že leta 1947 postavljena slika sv. Jude Tadeja, delo Rika Debenjaka (1908–1987), okvir katere je prav tako zasnoval Plečnik (sl. 13).⁵⁴ Danes se nahaja v kapeli Žalostne Matere Božje. Istega leta je Plečnik zasnoval tudi okvirje za križev pot, ki je bil tedaj tudi prestavljen iz stare v novo cerkev. Slike Jurija Miškoviča

⁵⁰ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 207, ŽA.

⁵¹ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 207, ŽA; dopis Župnijskega urada Ljubljana Bežigrad Škofijskemu ordinariatu, št. 554/47, 30. 12. 1947, šk. 1, Zgodovina ustanovitve župnije in gradnje cerkve, ŽA. Prim. Hrausky, Koželj in Prelovšek, *Plečnikova Ljubljana*, 116, sl. 4.

⁵² »Delo v frančiškanski rezidenci Bežigrad, v cerkvi sv. Cirila in Metoda v Ljubljani in tukajšnjem župnišču v letih 1945–51,« str. 2, Ila-20b: Bežigrad, ASFP.

⁵³ O krstilnici: Razbočan, "Kronološki prikaz," 42; Lazarini, *Plečnikova cerkev*, 88.

⁵⁴ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 193–96, ŽA. Sliko je ob srebrni maši p. Stanislava Aljančiča, 13. 7. 1947, blagoslovil ljubljanski pomožni škof Anton Vovk. Prim. Razbočan, "Kronološki prikaz," 29.

14. Mozaik s Križanjem (okvir Jože Plečnik), 1945–1946, svetilnika 1951, Župnijski urad Ljubljana Bežigrad (© Župnijski urad Ljubljana Bežigrad)

15. Jože Plečnik: Marijin steber, 1949, Župnijski urad Ljubljana Bežigrad (© Župnijski urad Ljubljana Bežigrad)

(1799–1868) iz leta 1855 so prvotno visele v ljubljanski cerkvi sv. Petra, v cerkev sv. Krištofa, tedaj še šempetrsko podružnico, pa so prišle leta 1912.⁵⁵

Okvir podobe sv. Jude Tadeja pa ni edino Plečnikovo povojno delo v nekdanji pokopališki cerkvi, saj je z dvema kvalitetnima izdelkoma obogatil tudi prostor nekdanjega podkorja, v katerega je že v tridesetih letih umestil oltar sv. Antona Padovanskega. Tako je bil leta 1945 ob južno steno postavljen mozaik Križanja z Marijo in sv. Janezom Evangelistom, nazarensko vplivano delo poznega 19. stoletja, ki je prvotno krasilo grobnico rodbine Seunig na nekdanjem pokopališču. Mozaik je restavriral Slavko Pengov (1908–1966), Plečnik pa je zanj izdelal marmornat okvir, ki je bil 1946 po arhitektovi zamisli dopolnjen še z lesnim klečalnikom.⁵⁶ Leta 1951 so mozaiku dodali še dva po Plečnikovih načrtih izdelana kamnita svetilnika, ki imata z vrha obešene po tri kovinske svetilke (sl. 14).⁵⁷ Po svoji zasnovi spominjata na arhitektove svetilnike v župnijskih cerkvah Srca Jezusovega v Pragi (1928–1932),⁵⁸ sv. Antona Padovanskega v Beogradu (1929–1932)⁵⁹ in v grkokatoliški cerkvi

⁵⁵ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 201, ŽA. O Miškovičevem Križevem potu: Steska, *Slovenska umetnost*, 284–85; Steska, “Miškovič Jurij,” Koršič Zorn, *Župnija svetega Petra*, 32.

⁵⁶ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 169, 176, ŽA. Razbočan, “Kronološki prikaz,” 26–27. Prim. Lavrič, “Ljubljanska cerkev,” 19.

⁵⁷ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 243, ŽA.

⁵⁸ O cerkvi Srca Jezusovega v Pragi: Prelovšek, *Josef Plečnik*, 229–35; Krečič, *Jože Plečnik*, 126–31; Prelovšek, “Kostel Nejsvetejši Srdce,” 565–79; Hrausky, Koželj in Prelovšek, *Plečnik v tujini*, 165–74; Prelovšek, *Jože Plečnik*, 232–44.

⁵⁹ O cerkvi sv. Antona Padovanskega v Beogradu: Prelovšek, *Josef Plečnik*, 240–42; Krečič, *Jože Plečnik*, 175–79;

sv. Nikolaja v Ruskem Krsturju v Vojvodini (1952).⁶⁰ Uokvirjeni mozaik Križanja se zdaj nahaja v zadnjem delu ladje cerkve sv. Cirila in Metoda, le svetilnika sta bila po prestavitvi cerkve postavljena v prezbitarij, ob veliki oltar.

Ob severno steno nekdanjega podkorja so leta 1949 postavili po Plečnikovi zamisli zasnovan Marijin steber, ki ga krasi slika Marije z Detetom, delo Elze Obereigner (1884–1973).⁶¹ Podoba, obdana z bogato okrašenim okvirjem, je pritrjena na deblo kamnitega stebra. Na vrhu kapitela je krona, ki jo obdajata dva putta, delo podobarja Matije Gregorina; gre za kopiji puttov iz atike stranskega oltarja sv. Uršule (Urban Gaber, 1749) v ljubljanski uršulinski cerkvi svete Trojice.⁶² Z okvirja slike visita dve svetilki, medtem ko načrtovana svečnika, ki bi obstopala steber, nista bila nikoli uresničena (sl. 15). Tudi Marijin steber je ohranjen in se zdaj nahaja v kapeli Žalostne Matere Božje, na mestu, kjer je prvotno stal oltarček sv. Jožefa.

Med zamisli, ki jih p. Stanislavu ni uspelo uresničiti, sodi poslikava cerkvene notranjščine. Prvi je slikanje sten, natančneje zgornjega dela lokov v ladji, že leta 1940 predlagal umetnostni zgodovinar France Stele, a do uresničitve ni prišlo.⁶³ Konec leta 1947 je p. Stanislav v dopisu Škofijskemu ordinariatu poudaril, da Plečnik »namerava vzeti v delo kartone za POSLIKANJE ŽUPNE CERKVE SV. CIRILA IN METODA.« Poslikava, ki bi zavzemala vse stene in arhitekturne člene, bi bila, v duhu delovanja sv. Cirila in Metoda, zasnovana v bizantinski maniri.⁶⁴ Avgusta 1952 izdelani načrti, ohranjeni v župnijskem arhivu, pa kažejo precej drugačno zamisel, saj naj bi vse stene cerkvene ladje dobile dekorativno poslikavo, ki bi variirala motiv stebrov z listnato oblikovanimi bazami in kapiteli s cofi, kakršna so leto dni kasneje po arhitektovi zamisli postavili na velikem oltarju.⁶⁵ Tudi ta poslikava ni bila uresničena, so pa v letih 1952–1953 notranjščino obeh cerkva na novo prepleskali, pri čemer je barve izbral Plečnik.⁶⁶

P. Stanislav Marija Aljančič je v začetku petdesetih let zdravstveno precej opešal in ni bil več zmožen opravljati nalog župnika. Zato ga je leta 1951 zamenjal p. Krizolog Zajec (1909–1961), ki je župnijo vodil osem let, v njenem brez dvoma najtežjem obdobju.⁶⁷ Kljub temu si je že kmalu po nastopu zadal zahtevno nalogo dokončati veliki oltar. Plečnik je že leta 1945 izdelal zanimiv načrt, po katerem bi na menzo postavili nov tabernakelj, na steno za oltarjem pa bi poleg razpela obesili nekaj svetilk in reliefov (kar bi spominjalo na spolije), levo in desno od razpela pa naslikali veliki

Hrausky, Koželj in Prelovšek, *Plečnik v tujini*, 220–31; Prelovšek, *Jože Plečnik*, 255–57; Prelovšek, "Plečnikova cerkev?"

⁶⁰ O Plečnikovi opremi grkokatoliške cerkve v Ruskem Krsturju: Hrausky, Koželj in Prelovšek, *Plečnik v tujini*, 235–37.

⁶¹ Razbočan, "Kronološki prikaz," 29–30. Prim Lavrič, "Ljubljanska cerkev," 19. Načrt objavljen v: Plečnik in Stele, *Napori*, tab. LXXXVIII.

⁶² "Delo v frančiškanski rezidenci Bežigrad, v cerkvi sv. Cirila in Metoda v Ljubljani in tukajšnjem župnišču v letih 1945–51," str. 4, Ila-20b: Bežigrad, ASFP; Razbočan, "Kronološki prikaz," 29. O oltarju sv. Uršule pri ljubljanskih uršulinkah: Resman, *Uršulinke*, 64, 76.

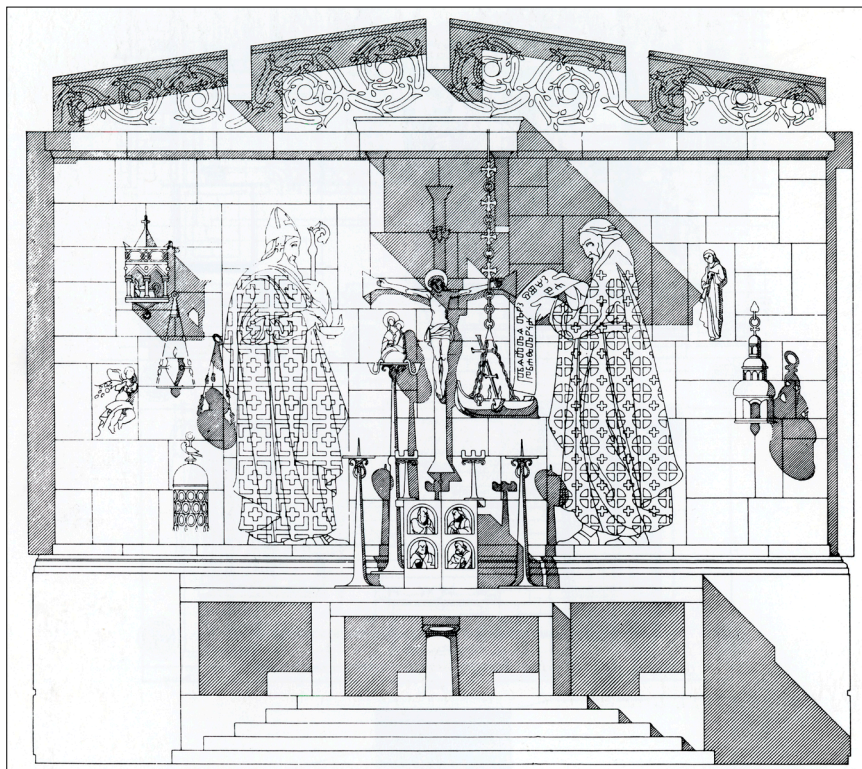
⁶³ Stele, "Veliki načrti," 50.

⁶⁴ Dopis Župnijskega urada Ljubljana Bežigrad Škofijskemu ordinariatu, št. 554/47, 30. 12. 1947, šk. 1, Zgodovina ustanovitve župnije in gradnje cerkve, ŽA.

⁶⁵ Načrt za poslikavo cerkvene notranjščine, 25. 8. 1952, šk. 2, Zgodovina ustanovitve župnije in gradnje cerkve, ŽA. Načrt žal ni signiran.

⁶⁶ Razbočan, "Kronološki prikaz," 30. Gl. pričevanje Anke Pavlin v dokumentarnem filmu *Plečnikov skriti biser*, Ljubljana 2021.

⁶⁷ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 248–49, 252, 258, ŽA. O p. Krizologu Zajcu: Razbočan, "Kronološki prikaz," 59–63.

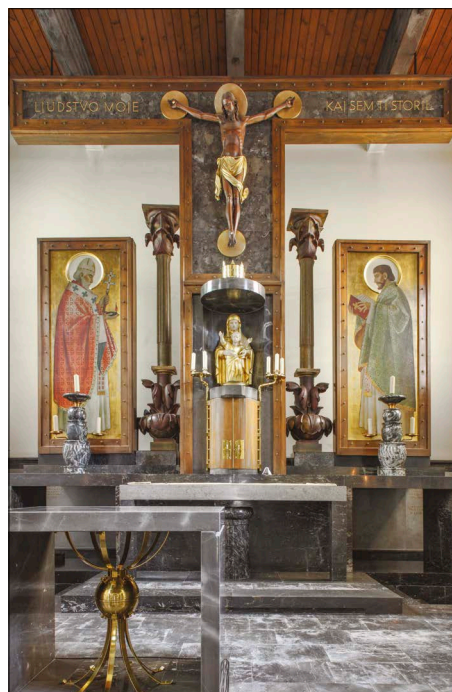
16. Jože Plečnik: načrt za veliki oltar, 1945 (Plečnik in Stele, Napori)

17. Jože Plečnik: stebra na velikem oltarju, 1953, Župnijski urad Ljubljana Bežigrad
(© Župnijski urad Ljubljana Bežigrad)

18. Jože Plečnik: načrt za veliki oltar, 1954, Župnijski urad Ljubljana Bežigrad (© Župnijski urad Ljubljana Bežigrad)

19. Jože Plečnik: veliki oltar, 1956 (© Damjan Prelovšek)

podobi sv. Metoda (levo) in sv. Cirila (desno) (sl. 16).⁶⁸ Do uresničitve načrta ni prišlo, verjetno zaradi vsesplošnega pomanjkanja v tistem času. Prvih sprememb je bil tako oltar deležen šele leta 1953, ko so nanj postavili dva nenavadno zasnovana lesena stebra, ki ju je po Plečnikovi zamisli izdelal kamniški rezbar Maks Bergant (1912–1996).⁶⁹ Prvotno pozlačena stebra imata nenavadne, listnato zasnovane baze in listnate kapitole, s katerih so sprva viseli cofi (sl. 17). Očitno sta bila stebra del neke širše, neuresničene zamisli, saj naj bi, kot smo že omenili, tudi stene poslikali z vzorcem, ki bi spominjal nanju.

Leto dni po namestitvi stebrov je Plečnik izdelal končni načrt za veliki oltar, ki je bil leta 1956, z nekaj manjšimi spremembami, tudi uresničen (sl. 18). Na menzo je bil postavljen nov tabernakelj, nad katerim je niša s kipom Marije z Detetom, delom Boža Pengova. Tabernakelj se neposredno nadaljuje v razpelo v obliki črke T. Korpus izvira iz frančiškanske cerkve sv. Antona Padovanskega v Brežicah, ki so jo leta 1942 porušili Nemci. Razpelo obdajata veliki sliki sv. Metoda, delo Leona Koporca (1926–2003), in sv. Cirila, delo Izidorja Moleta (1927–1998).⁷⁰ Plečnik je torej ohranil zamisljeni vrstni red cerkvenih zavetnikov, predviden že v načrtu iz leta 1945, se je pa namesto za freski odločil za tabelni sliki, ki imata izreden učinek in nekoliko spominjata na slikarstvo vzhodnih

⁶⁸ Plečnik in Stele, *Napori*, tab. CVI.

⁶⁹ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 266, ŽA.

⁷⁰ Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 276, 281–82, ŽA; Razbočan, "Kronološki prikaz," 34. Pri atribuciji obeh slik prihaja do napak, saj je ponekod v literaturi sv. Ciril napačno pripisan Koporcu, sv. Metod pa Moletu (npr. Kopriva, *Ljubljana*, 171; Lavrič, "Svetniški zavetniki," 490, op. 85), vendar pa signatura na podobi sv. Cirila dokazuje nasprotno. Za opozorilo se zahvaljujem p. dr. Andražu Arku, župniku župnije Ljubljana Bežigrad med letoma 2016 in 2022.

20. Pogled v cerkveno notranjščino tik pred prestavitvijo, Župnijski urad Ljubljana Bežigrad
(© Župnijski urad Ljubljana Bežigrad)

cerkva. Čeprav načrt iz leta 1954 tega ni predvideval, je Plečnik v končno podobo oltarja, med razpelo in podobi slovanskih apostolov, umestil tudi zgoraj obravnavana lesena stebra, ki pa so jima odstranili viseče cofe (sl. 19). Stebra, ki sta sedaj rjave barve, sta bila leta 1980 predstavljena v kapelo Žalostne Matere Božje, a so jih po letu 1989 na pobudo župljanov vrnili na prvotno mesto.⁷¹ Veliki oltar v tej, končni različici je 1. maja 1956 blagoslovil ljubljanski pomožni škof Anton Vovk, ker pa Pengov ni pravočasno dokončal kipa, so imeli v niši sprva model. Sam kip je bil na oltar postavljen šele leta 1957.⁷²

Dokončanje velikega oltarja v letu 1956 je na neki način pomenilo tudi zaključek opremljanja bežigradske cerkve v času, ko je bila še na prvotni lokaciji (sl. 20). Že v času snovanja oltarja se je namreč mestna oblast zaradi gradnje Gospodarskega razstavišča odločila za rušenje cerkve in brez dvoma največji dosežek p. Krizologa Zajca je, da mu je uspelo doseči prestavitev cerkve sv. Cirila in Metoda na drugo lokacijo na območju župnije, s čimer je bila ohranjena prihodnjim generacijam.⁷³ Dejstvo, da je bil v letih 1957–1958 prenesen le Plečnikov del, ne pa tudi baročna predhodnica, ki je

⁷¹ Gl. Razglednica cerkve, 1980, ŽA. Za podatke o prestavitvi stebrov se zahvaljujem p. dr. Silvinu Krajncu, župniku župnije Ljubljana Bežigrad med letoma 1980 in 1986.

⁷² Kronika župnije sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, str. 284, ŽA. Kip je na veliko noč 1957 blagoslovil kaplan župnije Marijinega oznanjenja v Ljubljani p. dr. Roman Tominec.

⁷³ Več o prestavitvi cerkve in s tem povezanim dogajanjem: Lazarini, *Plečnikova cerkev*, 77–86.

arhitektu predstavljala izhodišče za načrtovanje, je privedlo do določenih prilagoditev tako glede arhitekture kot tudi glede lokacije opreme. P. Krizologu je uspelo ohraniti vso Plečnikovo opremo, ki, čeprav ne stoji vselej na izvirnem mestu, priča o veliki ambicioznosti naročnikov in uspešnem arhitektovem stremljenju po celostno zasnovani umetnini. Redka cerkvena oprema, nameščena v kasnejših desetletjih, zlasti v času, ko je župnijo vodil p. dr. Roman Tominec (1900–1991, župnik 1959–1980), pa je bila izbrana izjemno premišljeno in ni v ničemer skazila Plečnikove zasnove.⁷⁴ Cerkev sv. Cirila in Metoda za Bežigradom tako ostaja odličen primer Plečnikove sakralne arhitekture, njena oprema pa kaže izjemno arhitektovo domiselnost in sposobnost tudi s skromnimi sredstvi ustvariti kvalitetno umetnino.⁷⁵

⁷⁴ Prim. Lazarini, *Plečnikova cerkev*, 97–99. O p. Romanu Tomincu: Krajnc, *Brata*.

⁷⁵ Članek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Umetnost na Slovenskem v stičišču kultur* (P6-0061) in temeljnega raziskovalnega projekta *Meščanstvo kot umetnostni naročnik na Kranjskem in Štajerskem v 19. in prvi polovici 20. stoletja* (J6-3136), ki ju iz državnega proračuna financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Literatura

- Hrausky, Andrej, Janez Koželj in Damjan Prelovšek. *Plečnik v tujini: Vodnik po arhitekturi*. Ljubljana: DESSA, 1998.
- Hrausky, Andrej, Janez Koželj in Damjan Prelovšek. *Plečnikova Ljubljana: Vodnik po arhitekturi*. Ljubljana: DESSA, 1996.
- Hribar, Ivan. *Moji spomini*. 2. izd.. Zv. 1, *Od 1853. do 1910. leta*. Ljubljana: Slovenska matica, 1983.
- Kolar, Bogdan. "Aljančič, Stanislav Marija." V *Novi Slovenski biografski leksikon*. Zv. 1, uredila Barbara Šterbenc Svetina, 135–37. Ljubljana: Založba ZRC, 2013.
- Komelj, Milček. *Sveta brata Ciril in Metod: Njuno izročilo v slovenski likovni ustvarjalnosti; Kulturna pot z Vzhoda na Zahod, bližina in tujost*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, Društvo Mohorjeva družba, 2015.
- Kopriva, Silvester. *Ljubljana skozi čas: Ob latinskih in slovenskih napisih in zapisih*. Ljubljana: Borec, 1989.
- Koršič Zorn, Verena. *Župnija svetega Petra v Ljubljani: Ob 1200-letnici cerkve in 1050-letnici župnije*. Ljubljana: Družina, 2000.
- Krajnc, Silvin Marijan. *Brata p. Angelik in p. Roman Tominec: Glasnika pravičnosti in dobrote*. Ljubljana: Brat Francišek, 2011.
- Krečič, Peter. *Jože Plečnik*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.
- Krečič, Peter. "Sveti Krištof in sveta Ciril in Metod." V *Naš Bežigrad: Župnija sv. Cirila in Metoda Ljubljana Bežigrad ob šestdesetletnici 1934–1994*, uredil Franci Seničar, 78–94. Ljubljana: Župnijski urad Bežigrad, 1995.
- Krečič, Peter, in Rok Kvaternik. *Jože Plečnik: Ciboriji, monštrance in zakramentariji / Ciboires, ostensoirs et objets de viatique et d'extrême-onction / Cibori, ostensori e custodie sacramentali*. Ljubljana: Rokus, 1997.
- Krečič, Peter, Rok Kvaternik in Edvard Primožič. *Plečnikovi kelih / Les calices de Plečnik / I calici del Plečnik*. Ljubljana: Rokus, 1993.
- Lavrič, Ana. "Ljubljanska cerkev sv. Krištofa za Bežigradom." *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 60, št. 1 (2012): 7–22.
- Lavrič, Ana. "Sv. Ciril in Metod v slovenski umetnosti: Ikonografski, verski in narodni vidik." *Acta historiae artis Slovenica* 21, št. 1 (2016): 93–120.
- Lavrič, Ana. "Svetniški zavetniki ljubljanske (nad)škofije." V *Ljubljanska škofija 550 let*, uredil France Martin Dolinar, 457–92. Ljubljana: Nadškofija, 2011.
- Lazarini, Franci. *Plečnikova cerkev za Bežigradom*. Ljubljana: Založba ZRC, 2021.
- Lazarini, Franci. "Prekrasni arhitektov sen o našem Pantheonu' – Plečnikovi neuresničeni načrti za slavnostno pokopališče zaslužnih Slovencev." *Studia universitatis hereditati* 7, št. 1 (2019): 63–77.
- Martelanc, Tanja, in Tina Potočnik. "Mojstrana." V *Upravna enota Jesenice: Občine Jesenice, Kranjska Gora in Žirovnica*, uredil Blaž Resman, 187–204. Ljubljana: Založba ZRC, 2011.
- Mihelič, Breda. *Urbanistični razvoj Ljubljane*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga, 1983.
- Mikuž, Stane. "Novi oltar Žalostne Matere božje pri sv. Krištofu." *Slovenec*, 13. 9. 1941, 5.
- Novak, Bogdan C. *Pater Kazimir Zakrajšek*. Ljubljana: Družina, 2004.
- Piškur, Milena, in Sonja Žitko. *Ljubljansko Navje*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1997.
- Plečnik, Jože, in France Stele, ur. *Napori*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1955.
- Prelovšek, Damjan. *Josef Plečnik (1872–1957): Architectura perennis*. Salzburg: Residenz Verlag, 1992.
- Prelovšek, Damjan. *Jože Plečnik: Arhitektura večnosti; Teme, metamorfoze, ideje*. Ljubljana: Založba ZRC, 2017.

- Prelovšek, Damjan. "Kostel Nejsvětějšího Srdce Páně v Praze." V *Josip Plečnik: Architekt Pražského hradu*, uredili Zdeněk Lukeš, Damjan Prelovšek in Tomáš Valena, 565–79. Praha: Správa Pražského hradu, 1996.
- Prelovšek, Damjan. "Plečnikova cerkev sv. Antona Padovanskega v Beogradu." *Acta historiae artis Slovenica* 25, št. 1 (2020): 181–212. <https://doi.org/10.3986/ahas.25.1.08>.
- Razbočan, Regalat. "Kronološki prikaz ustanovitve in delovanja župnije." V *Naš Bežigrad: Župnija sv. Cirila in Metoda Ljubljana Bežigrad ob šestdesetletnici 1934–1994*, uredil Franci Seničar, 7–77. Ljubljana: Župnijski urad Bežigrad, 1995.
- Resman, Blaž. *Uršulinke v Ljubljani*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2010.
- Smolik, Marijan. "Zakrajšek Kazimir." V *Slovenski biografski leksikon*. Zv. 14, uredili Alfonz Gspan, Jože Munda in Fran Petre, 757–58. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1986.
- Stabenow, Jörg. *Jože Plečnik: Städtebau im Schatten der Moderne*. Braunschweig: Vieweg, 1996.
- Stele, France, "Veliki načrti." V *Naš Bežigrad: V luči zgodovine, kulture, gospodarstva*, uredila Vilko Fajdiga in France Jesenovec, 44–55. Ljubljana: Stavbna zadruga Bežigranski dom, 1940.
- Steska, Viktor. "Miškovič Jurij." V *Slovenski biografski leksikon*. Zv. 5, uredila France Kidrič in Franc Ksaver Lukman, 138. Ljubljana: Zadruga gospodarska banka, 1933.
- Steska, Viktor. *Slovenska umetnost I: Slikarstvo*. Prevalje: Družba sv. Mohorja, 1927.
- Valena, Tomáš. *O Plečniku: Prispevki k preučevanju, interpretaciji in popularizaciji njegovega dela*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2013.
- Vostner, Otmar. *Ob stoletnici frančiškanov v Mariboru*. Maribor: Frančiškanski samostan, 1964.
- Zakrajšek, Kazimir. "Od sv. Krištofa do sv. Cirila in Metoda." V *Naš Bežigrad: V luči zgodovine, kulture, gospodarstva*, uredila Vilko Fajdiga in France Jesenovec, 56–68. Ljubljana: Stavbna zadruga Bežigranski dom, 1940.

Plečnik's Furnishings in the Parish Church of Sts Cyril and Methodius in Ljubljana Bežigrad

Summary

The parish church of Sts Cyril and Methodius in the Bežigrad district of Ljubljana is one of the lesser known, but nevertheless extremely important architectural creations of Jože Plečnik (1872–1957). Built in 1933–1934 as an extension of the Baroque church of St Christopher, it represents one of the most complex and interesting examples of Plečnik's church enlargements. Furthermore, its fate after the Second World War is entirely unique in Slovenia. Although the communist authorities had decided to demolish it, because they needed space for the new business exhibition centre (Gospodarsko razstavišče), the parish priest P. Krizolog Zajec of the Order of the Friars Minor (OFM) and Bishop of Ljubljana Anton Vovk succeeded in having Plečnik's extension transferred in 1957–1958 to a new location within the parish (though unfortunately without the Baroque church). The church's reconstruction was even financed by the authorities.

The article presents a survey of the furnishings of Sts Cyril and Methodius church, which was mostly designed by Plečnik. The crucial role of P. Kazimir Zakrajšek OFM, the first parish priest of Bežigrad (1934–1941), who collaborated closely with the architect during the planning and construction of the church, is also highlighted. In this period, Plečnik designed the mensa of the high altar (1934), that hosted several paintings (by P. Ferdinand Zajec OFM, Jurij Šubic, P. Ladislav Pintar OFM, Helena Vurnik) until its finalisation in 1950's. The communion rail (dating to before 1936), organ case (1935) as well as the nave and choir lamps (1934) were executed according to his plans, and he also made some important changes to the baroque St Christopher church. Unfortunately, because of a conflict with Zakrajšek in the late 1930's, Plečnik decided to reject all further commissions relating to the Bežigrad church. For that reason, the modern tabernacle at the high altar, which replaced the baroque one ("borrowed" from St Christopher's church) in 1940, was designed by "a technician by the name of Schrimpf" who has not been identified, and the side altar of Our Lady of Sorrows (1941), the last commission by Zakrajšek, is the work of architect Vinko Glanz and sculptor Tine Kos.

During the Second World War, when the parish priest was P. Gabrijel Planinšek OFM, Plečnik resumed the design of the Bežigrad church furnishings, starting with pulpit (1945). In the period of Planinšek's successor P. Stanislav Marija Aljančič OFM (parish priest 1945–1951), Plečnik also designed several artistically important items of equipment both for church of Sts Cyril and Methodius and for St Christopher's, such as the two chandeliers in the choir (1946), the two sanctuary columns (1951), small altar of St. Joseph (1948, statue by Matija Gregorin), the pillar of Our Lady (1949; painting by Elza Obereigner, statues by Matija Gregorin), the frames for the paintings of St Judas Thaddeus (1947; painting by Riko Debenjak), *Via Crucis* (1947; paintings by Jurij Miškovič, 1855) and the Crucifixion mosaic (1945–1946, lamps 1951; a mosaic by unknown painter from 19th century, restored by Slavko Pengov, previously part of the Seunig family gravestone).

P. Krizolog Zajec OFM was the last Bežigrad priest (1951–1959) who collaborated with Plečnik. The result of their fruitful collaboration was the finalisation of the high altar (1956), which included a new tabernacle, the crucifix with *corpus* from the demolished Franciscan church in Brežice, the statue of the Madonna and Child by Božo Pengov, as well as two large panels with St Cyril (Izidor Mole) and St Methodius (Leon Koporc). But without doubt, P. Zajec's greatest achievement was the transfer of the church to its current location in 1957–1958 (the project being led by Plečnik's student and last assistant Tone Bitenc), which enabled the preservation of the majority of Plečnik's furnishings, although, as the Baroque church to which it was originally attached was not preserved, some adjustments in architecture as well as in furnishings were necessary.

Vsebina • Contents

- Mija Oter Gorenčič, Srednjeveška stavbna zgodovina kapele sv. Jakoba v Konjicah. Analiza arhivskih virov, arhitekture, stenskih poslikav in stavbne plastike • The Medieval Architectural History of the Chapel of St James in Konjice. Analysis of Archival Sources, Architecture, Mural Paintings, and Architectural Sculpture
- Gašper Cerkovnik, Luka Vidmar, Ponovno o stavbni zgodovini cerkve sv. Miklavža na Godešiču in ikonografiji poslikave njene zahodne fasade • Re-examining the Building History of the Church of St Nicholas in Godešič and the Iconography of the Painting on its Western Façade
- Lilijana Žnidaršič Golec, Vprašanje umetnostnega naročništva pri treh dolnjeprekurmurskih župnikih, ki so v poznem 17. stoletju študirali v Bologni • The Question of the Art Patronage of Three Priests from the Lower Prekmurje Region who Studied in Bologna in the late 17th Century
- Tina Košak, Umetnostna dediščina vitezov Klarwillov iz dvorca Podsmreka pri Višnji Gori • The Artistic Legacy of the von Klarwill Family in Podsmreka Manor near Višnja Gora
- Polona Vidmar, Zgodovinski prizori in portreti za zdravilišče Rogaška Slatina v zgodnjem 20. stoletju • Historical Scenes and Portraits Painted for the Rogaška Slatina Spa in the Early 20th Century
- Franci Lazarini, Plečnikova oprema župnijske cerkve sv. Cirila in Metoda za Bežigradom v Ljubljani • Plečnik's Furnishings in the Parish Church of Sts Cyril and Methodius in Ljubljana Bežigrad

ISBN 978-961-05-0752-9

25 €

9 789610 507529 >